

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Управління культури та туризму
Житомирської обласної державної адміністрації
Національний університет «Острозька академія»
Житомирський обласний краєзнавчий музей
Історичний факультет ЖДУ імені Івана Франка
Кафедра всесвітньої історії
Науково-дослідна лабораторія «Дослідження історії Волині»
Лабораторія з вивчення радянського минулого
сталінської доби**

**МАТЕРІАЛИ
Х ВОЛИНСЬКОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(16-17 листопада 2018 р., м. Житомир)

Збірник наукових праць

Житомир 2018

УДК94 (477.42)
ББК 63.3 (4 Укр)
М 34

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол №3 від 26 жовтня 2018 р.)

Рецензенти:

Мельничук І. А., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету;

Міщук С. М., доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУ.

М 34 **Матеріали X Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції** (м. Житомир, 16-17 листопада 2018 р.): Збірник наукових праць. – Житомир: Полісся, 2018. – 276 с.

УДК94 (477.42)
ББК 63.3 (4 Укр)

Автори несуть відповідальність за підбір та точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей

©Колектив авторів, 2018

ПЕРЕДМОВА

Вивчення минулого з позицій існування сучасної української державності неминуче призвело до зростання поглибленого інтересу науковців до дослідження не лише процесів державотворення на загальнонаціональному рівні, але й до проблем регіональної історії нашої країни. У світлі цих тенденцій із 2008 року на історичному факультеті Житомирського державного університету імені Івана Франка започатковано проведення Волинської історико-краєзнавчої конференції, яка цього року відзначає свій десятирічний ювілей. Коло питань, обговорюваних її учасниками, вийшло далеко за межі регіональних проблем, тому вона набула статусу Всеукраїнської та Міжнародної.

За десять років проведення Волинської історико-краєзнавчої конференції у її роботі взяли участь сотні науковців з України та зарубіжжя. Серед них – доктори та кандидати наук, аспіранти та магістранти.

У процесі роботи форуму завжди обговорюються актуальні питання історії Волині, ведуться наукові дискусії з найрізноманітніших проблем української та світової історії. Дискусійними майданчиками конференції традиційно виступають такі секції, як «Волинь: давній, середній та новий час», «Новітня доба на Волині», «Проблеми всесвітньої історії», «Історіографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни». З часом проблематика доповідей, представлених на конференції, вийшла далеко за межі регіональних досліджень. У зв'язку з цим було започатковано такі секції, як «Соціально-економічні та суспільно-політичні аспекти історії України», «Проблеми етногенезу та державотворення», «Видатні постаті України» тощо.

Стало традицією останніх років залучати до роботи форуму студентську молодь. Молоді науковці мають можливість оприлюднити результати своїх дослідницьких пошуків на засіданнях студентських секцій, або ж включитися в обговорення важливих питань на інших дискусійних майданчиках конференції.

Результатом роботи десяти конференцій в рамках проведення «Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції» стала публікація тез понад 900 досліджень, оприлюднених науковцями у ході їх роботи.

X Волинська Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція зібрала науковців багатьох провідних навчальних закладів України – Києва, Львова, Рівного, Чернівців, Острога, Житомира, Луцька, Вінниці. Спектр обговорюваних проблем є досить широким і актуальним. Вчені мають можливість поділитися результатами своїх наукових пошуків у рамках роботи секцій: «Україна-Житомирщина в контексті європейського цивілізаційного розвитку», «Культура, ідеологія та історична пам'ять у контексті воєн та збройних конфліктів у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть», а також «Історико-культурна спадщина Волині-Житомирщини».

СЕКЦІЯ 1: Україна-Житомирщина в контексті європейського цивілізаційного розвитку

Іван Ярмошик
(м. Житомир)

КАРДИНАЛ КОММЕНДОНІ ПРО УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ.

Польська історіографія має чимало важливих творів, у яких відображені й історичні долі українських земель, котрі входили до складу Речі Посполитої, починаючи від XIV століття і в подальші періоди історичного минулого. З-поміж них виділяється масив праць мемуарного характеру, авторами яких були як представники різних станів польського суспільства так і подорожні з інших держав, народів, які з певними завданнями перебували в Речі Посполитій і залишили свої враження про характер державного управління, життя і побут населення, його звичаї, природні ресурси.

У цьому повідомленні хочу звернути увагу на цікавий, з нашої точки зору, мемуарний твір кардинала Джованні Франческо Коммендоні, який за завданням папи Римського Пія V (1504 – 1572 рр) двічі перебував у Речі Посполитій за часів королювання Зигмунта Августа, в час безкоролів'я та при коронуванні на престол Речі Посполитої Генріха Валуа.

«Pamiętnik» Д. Коммендоні був уперше опублікований відомим польським політичним діячем та істориком початку XIX ст. Юліаном-Урсином Немцевичем у зібранні історичних матеріалів «Zbiór pamiętników historycznych o dawniej Polsce ...» у першому томі, котрий вийшов друком у 1822 р. [1], друге видання було здійснено у 1838 р. [2]. Це шеститомне видання історичних джерел, здійснене Ю.-У. Немцевичем, стало помітною історіографічною подією у польському науковому житті. Усе ж опубліковані у першому томі нотатки про подорож кардинала Д.Коммендоні іще не стали об'єктом дослідження українських істориків. Однак цей твір містить чимало цікавих фрагментів про стан українських земель у складі польської держави у 60-ті роки XVI ст. Виклад цих аспектів мемуарного твору кардинала Д. Коммендоні і стане завданням даної статті.

Д.Коммендоні був направлений до Королівства Польського папою Пієм V, котрий був стурбований активним поширенням у Європі протестантських ідей М. Лютера і Ж Кальвіна. Як відомо, Пій V відрізнявся аскетизмом і фанатичною ненавистю до протестантів та різного роду єретиків. Саме із завданням не допустити поширення таких

ідей у Польщі туди легатом* папи був посланий Д.Коммендоні. Для того, щоб глибше вивчити настрої і погляди польського населення і в першу чергу католицького духовенства і був направлений сюди Д.Коммендоні (титул кардинала, тобто вищої після папи духовної особи у католицькій церкві, він отримав дещо пізніше за успішне виконання дорученого йому завдання).

Д.Коммендоні вирішив самостійно поспілкуватися з населенням і в першу чергу із духовенством, дізнатися про їх думки і сподівання, а не довірятися розповідям високопоставлених чиновників. Для цього він вирішив особисто об'їхати різні регіони Польської держави. У цій подорожі його супроводжував Американський єпископ Антоні Марія Гратіані, який і записував діяння, думки, пропозиції Д.Коммендоні. Отож автором твору, який Ю.-У. Немцевич назвав «Pamiętnik Komendoniego», слід вважати А. М. Гратіані.

Свою подорож він розпочав із Пруссії, із Гданська, і детально описав заняття населення, природу цього краю. Потім, об'їхавши Прусію, кардинал вирішив ознайомитися з південними регіонами королівства. Після зустрічі із королем у Парчові, через Люблін, Хелм, Белз він приїхав до Львова. Отож маємо два розділи «Pamiętnika» присвячені опису українських земель – «O Rusi czerwonej» і «O Podolu» [1]. Місто Львів він назвав столицею Роксоланії, або Русі Червоної, яке здавна належить до Польщі. Д.Коммендоні у першу чергу цікавили релігійні вірування населення. Тому він відмітив, що Львів має двох єпископів, крім католицького іще й вірменська община теж має свого єпископа. Зазначив, що переважна частина люду по всій Русі тримаються грецької (тобто православної) церкви, столиця їх – у Києві.

Кардинал відмітив низький освітній рівень православного населення, що вони окрім набожества і традиційних молитов, інших наук не мають. На його думку це робиться для того, щоб народ не задумувався над таємницями світу, а лише сліпо вірив. Через це люди грецької віри, не знаючи інших мов, уникають диспутів і вперто тримаються своєї віри [1, s. 83].

Зі Львова Д.Коммендоні поїхав до Кам'янця, відвідав Хотин, звідти подався на схід через місцевості, які незадовго перед тим були сплюндровані татарами. Кардинал не доїхав до Києва, а через Острог, Луцьк повернувся до Львова. Звідти його шлях проліг до Пйотркова, де король уже скликав вальний сейм. Така поїздка дала змогу Д.Коммендоні безпосередньо ознайомитися з українськими теренами, заняттями населення. На основі таких вражень у бесіді із Зигмунтом Августом він висловив свої пропозиції щодо облаштування тих країв. Привертає увагу повна назва розділу «Про Поділля і способах перетворення тої провінції у квітнучу».

* легат – особистий представник папи римського в іншій державі, наділений певними повноваженнями у вирішенні церковних справ

Д.Коммендоні відмітив багаті природні ресурси краю, родючі ґрунти, які хоч і недостатньо обробляються, але дають високі врожаї. Рибні багатства річок і озер та продукти бортництва (мед і віск) хоч і є продуктом торгівлі із сусідніми народами, все ж робиться це недостатньою мірою і багато цих продуктів просто пропадають. Легат подав королю цікаву пропозицію по активізації господарського життя Поділля і Русі загалом. Він запропонував налагодити міжнародну торгівлю через ріки, Чорне та Адріатичне море. Зокрема у подільських продуктах могла б бути зацікавлена Венеція, де проживає більш як 200 тис. жителів, яким не вистачає продовольства. Поділля могло б його доставляти, тим більш що венеціанці мають потрібний досвід налагодження такої торгівлі. Активізація торгових стосунків сприяла б і налагодженню мирних стосунків із Кримським ханством й Туреччиною, котрі теж мали б зиск із такої торгівлі.

Такий проект був схвально сприйнятий королем і особливо позитивно до нього поставилися венеціанці. Усе ж, не зважаючи на таке схвалення, до реалізації проекту не дійшло. Найбільш ґрунтовне заперечення надійшло від місцевого керівництва, а саме від Подільського воєводи Миколая Мелецького, який заперечив, що Дністер кілька миль нижче Кам'янця перегороджений скелями, і звільнення від них ріки вимагає великих затрат. І, як зазначає А.М.Гратіані, тим самим така корисна пропозиція була відкинута. Очевидно, над цим проектом всерйоз не задумувалися, конкретних кроків по його реалізації не робилося.

Легата, уже кардинала Д.Коммендоні турбували інші важливі проблеми, нові доручення папи римського. Однією з них – це згуртування східноєвропейських держав на війну супроти Туреччини (протилежність торгівлі- І.Я.). Окрім іншого, папа Пій Ввідомий іще й як ініціатор створення священної ліги, яка існувала у період з 12571 до 1573рр з метою боротьби проти Осмонської імперії. Однак Річ Посполита, незважаючи на агітацію, уже кардинала Д.Коммендоні, не відгукнулася на таку мілітаристську позицію римської церкви.

Інше питання, яке турбувало кардинала, це бажання короля Зигмунта Августа розлучитися зі своєю третьою дружиною. Папу римського бентежило щоби в Польщі не повторився англійський варіант, коли не згода папи на розлучення короля Генріха VIII з першою дружиною Катериною Арагонською призвела до створення окремішньої англіканської церкви, підпорядкування її королю і розриву з Римом. Можливо саме завдяки старанням Д.Коммендоні в Польщі не допустили такого розвитку подій.

У будь-якому разі ми можемо констатувати, що мемуарний твір А. М. Гратіані про діяльність у Речі Посполитій кардинала Д.Коммендоні є цікавим джерелом для більш глибокого вивчення історичної долі українських земель у другій половині XVI століття.

Список використаних джерел та літератури

1. *Scrócony pamiętnik Kardynała Kommendoni p. Gracyana // Zbior pamięników historycznych o dawniej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym, przez J.U. Niemcewicza. Warszawa, 1822. S. 56 – 123, 245 – 251.*
2. *Scrócony pamiętnik Kardynała Kommendoni p. Gracyana // Zbiór pamięników historycznych o dawniej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym, przez J.U. Niemcewicza. Lipsk, 1838. S. 45 – 83, 174 – 178*

Гордійчук Тетяна

(м. Житомир)

УКРАЇНА ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕНЬ Й. Х. ЕНГЕЛЯ

У період розвитку української незалежної держави виникає необхідність глибокого вивчення історичного шляху українського народу, його становища у світі, відносин із Західною Європою, відображення його життя, культури й історії представниками інших країн у минулі століття. Дослідження і вивчення праці Йогана-Християна Енгеля «Історія України та українських козаків», що стосується історії і культури України, має важливе значення для розвитку історичної науки України.

Розглядаючи історіографію та джерела з досліджуваної проблеми, можна зробити висновок, що, незважаючи на наявність окремих ґрунтовних досліджень Дмитра Дорошенка, Володимира Січинського, Ілька Борщака, Сергія Шелухіна, Теодора Мацьківа, Бориса Крупницького, Олекси Вінтоняка, Дмитра Наливайка, Юрія Мицика та інших, ця проблема ще залишається мало дослідженою і залишається невідомою не тільки для широкого кола українського суспільства, але й для фахівців-істориків.

Метою статті є визначення характерних особливостей дослідження історії України та українського народу в працях Йогана Християна Енгеля.

Й. Енгель народився в регіоні Спиш у сім'ї бюргерів, які сповідували протестантизм. Освіту здобував спочатку в Лойчау, потім закінчив в гімназію Пресбургзі. З 1788 р. навчався в Геттінському університеті, де цікавився філософією та історією, був учнем Шлецера та під його керівництвом здобув змістовні знання з історії України. Вже в 1791 р. закінчив написання дисертації латинською мовою «*Commentatio de religione veterum Hungarorum*» («Роздум про військові республіки, або порівняння лакедемонян, критян і козаків»), де важливе місце було відведене українським козакам. Другою його працею про Україну стала «Історія Галича і Володимира», видана у двох томах у 1792-1793 рр. Основою праці стала історія створення, розквіту і падіння Галицько-Волинського князівства. Обидві ці книги заклали підвалини основної праці Й. Енгеля – «Історія України та українських козаків» [4, с. 456]. Саме це

дослідження, що вийшло німецькою мовою в Галле 1796 р., посідає в науковій спадщині вченого особливе місце – воно стало вершиною західноєвропейської історіографії історії України доби Просвітництва.

Втілюючи в собі передові в XVIII ст. ідеї німецького Просвітництва, ця робота була першою повною науковою систематизованою працею з історії України. В галузі історіографії вона безперечно є зразком західноєвропейської україніки XVIII ст. При написанні праці Й. Енгель використовував численні українські, російські, польські, а також західноєвропейські джерела. При цьому йому притаманний науковий підхід до цих джерел, їх зіставлення та критичний аналіз. Недарма М. Грушевський давав таку характеристику праці Енгеля: «Це перший науковий твір з історії України, котрий за своєю методологією близький до вимог сучасної історичної науки» [5, с. 212].

Книга відкривається «Вступом», де автор доводить, що необхідно вивчати історію України із загальноєвропейської точки зору. У вступі також подається огляд її джерел, географічний опис. Цікавим є обґрунтування завдань та підходів до історії України, з яких вимальовується концепція його книги. Вивчення української історії з точки зору європейського загалу містить шість головних «потреб»:

1. Історія України є частиною історії східних слов'ян і в той же час всієї історії європейської Півночі;
2. Україна – багатий від природи край, який впродовж віків став воротами між культивованою Європою і дикою Азією;
3. Як Росії вдалося «скорити тих, хто ще недавно викликав страх у турків, татар і поляків» – козаків?;
4. Вплив козаків на іноземні держави, зокрема Польщу, Швецію, Трансильванію;
5. Історія козаків як приклад вибору шляху суспільно-політичного розвитку;
6. Історія козаків цікава сама по собі [2, с. 6].

Далі Й. Енгель по-своєму трактував назву «Україна» і час її появи, писав, що Литва, підкоривши собі Велике князівство Київське, перетворила його на зовнішню прикордонну провінцію, яка стала стіною між Литвою і загарбниками-татарами. Його називали окраїною, тому що розташоване на кордоні (рубежі, межі, границі), так і виникла назва (тобто «Україна»), і з цього часу починається історія країни, що одержала цю назву.

У «Вступі» дослідник подав періодизацію історії України, яка в Європі здебільшого використовувалась аж до новітнього часу. Як не дивно, історія в книзі є «козакоцентричною», з початком існування на Україні козацтва вона фактично ідентифікувалась з історією козаків. Щодо періодизації історії козацтва, Й. Енгель застосував державно-політичний принцип та виділяв три періоди:

1. «Україна під владою Литви» (1320-1569 рр.), нижня межа – битви на Ірпіні, де Гедимін заповонив Київ, а верхня межа – Люблінська унія, за умовами якої всі українські землі починають підлягати Польщі. Перший період науковець поділяв на два підперіоди:

1.1. «До появи назви козаків» (1320-1516 рр.) – час до появи гетьманів.

1.2. «Після появи назви козаків», (1516-1569 рр.) – коли з'явилися «перші правителі», тобто гетьмани.

Другий період – «Україна під владою Польщі» (1569-1654 рр.) – мав такі підперіоди:

2.1. «Козаки – хранителі Польщі» (1569-1592 рр.), коли вони, організувавши могутнє військо, захищали королівство Польщі від іноземних загарбників.

2.2. «Козаки як бич Польщі» (1592-1654 рр.), коли козаки перетворилися на заклятих ворогів поляків. «На цей проміжний період, – писав Й. Енгель, – припадає діяльність Богдана Хмельницького, месника за свій народ і його віру, який врешті-решт віддався в руки росіян».

Третій період, який характеризувався автором як «Україна, поділена між росіянами і поляками» (1654-1795 рр.), складався з двох підперіодів:

3.1 «Перший підперіод» (1654-1730) визначався за поділом козаків на українських і запорозьких (за Андрусівською угодою Росія і Польща визнали автономію Запорожжя) і їхнім «возз'єднанням» за гетьманства Данила Апостола у 1730 р. Центральною постаттю цього етапу української історії виступав у Енгеля гетьман Мазепа.

3.2 «Другий підперіод» хронологічно доводився до часу написання «Історії України та українських козаків» та приводив до головної події періоду – ліквідації державності в Україні й зруйнування Січі [1, с. 51-52].

Досвід вченого і мислителя дозволив йому Й. Енгелю проаналізувати характер, самостійність і своєрідність української історії, яка для нього ніколи не була ланцюгом суцільних бунтів, зрад, і тим більше, прагненням до «воззедання» з Росією. Ключ до її розуміння історик шукав у боротьбі за свободу та гідність, громадянську та соціальну справедливість, релігійну толерантність, він високо оцінював демократично-республіканські принципи побудови українського суспільства, йому імпонувало обрання козаками гетьмана, вважав, що це конституційний демократичний шлях розвитку.

Періодизація Й. Енгеля викликала низку заперечень, як і вся його праця. Та, однозначно, книга пройшла випробування часом: знадобилось більше століття, щоб українська історіографія змогла зрівнятися з дослідженням Енгеля. Йому належить важливе місце і в історіографії, його високо оцінили й не одноразово звертались українські та російські дослідники Д. Бантиш-Каменський, М. Костомаров, М. Грушевський, М. Маркевич, М. Карамзін, М. Устрялов [3, с. 107].

Отже, праця Й. Енгеля з історії України відрізнялася від праць його попередників тим, що була написана на високому професійному рівні, без міфологізації; ним здійснено аналітичний підхід до джерел та літератури, систематизовано й висвітлено весь матеріал історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст., розроблено її періодизацію. Тобто вона серед праць його сучасників була найбільш повною, охоплювала ширший хронологічний період, спиралася на велику джерельну базу, мала логічну структуру. Незважаючи на окремі неточності, суперечливі судження й оцінки, дослідження заслуговує, щоб його переклад був здійснений українською мовою.

Список використаних джерел та літератури

1. Брицький П. П., Бочан П.О. / П. П. Брицький, П. О. Бочан // Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 308 с.
2. Брицький П. П. Відомості німецьких мандрівників і послів – важливе джерело історії українського народу / П. П. Брицький, П. О. Бочан // Пам'ять століть. – 2003. – № 6. – С. 4-10.
3. Литвиненко М. А. Записки мандрівників кінця XVIII – початку XIX ст. як джерело з історії України / М. А. Литвиненко // Питання історії СРСР. – 1974. – Вип. 18. – С. 100-108.
4. Наливайко Д. С. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. / Д. С. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 578 с.
5. Січинський В. Чужинці про Україну. – К: Довіра, 1992. – 255 с.

Андрій Шевчук
(м. Житомир)

ЗАЛЕЖНІСТЬ СКЛАДУ ПІДКОМОРСЬКИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ВІД РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ (1797–1831)

Прихід російської влади на Правобережну Україну наприкінці XVIII ст. означав перемогу іншої системи відносин влада – особистість, яка була спрямована на повне підпорядкування людини державі. З іншого боку, самодержавство вимагало повного підпорядкування й від державних інституцій, які мали сліпо виконувати волю правителя. Для польської шляхти у нових умовах важливим стало збереження своїх майнових інтересів, передусім землі і селян, а для цього повинна була існувати ефективна судова система. Катерина II зробила спробу за реформою 1775 р. запровадити станові суди за європейським зразком, які одразу ж були розповсюджені на приєднані території. Її наступник Павло I, потребуючи підтримки регіональних еліт, пішов на відновлення річпосполитівської судової традиції (у т. ч. й підкоморських судів для врегулювання земельних справ). Проте повернення до старих порядків не відбулося, адже це суперечило самій суті Російської імперії.

Діяльність підкоморських судів у Речі Посполитій регулювалася 70 артикулом 4 розділу Другого Литовського статуту. Суд створювався у кожному повіті на чолі з підкоморієм, який спочатку призначався пожиттєво правителем [4]. За ієрархією земських титулярних урядів, встановлених конституцією 1611 р. даний уряд поступався лише каштеляну та маршалку, але був вищим за старосту, хорунжого, земського суддю та інших [13; 12, с. 218]. До складу суду, окрім підкоморія, входили самостійно обрані ним один або два коморники–шляхтичі зі свого повіту [11, с. 327], писар, мірник та копачі (крім останніх решта входили до складу суду довічно) [13].

Спочатку Сигізмунд II Август самостійно призначав підкоморіїв, але в 1588 р. Краківський вальний сейм встановив виборність цієї посади (як і на земські судові уряди), причому затвердження не повинно було перевищувати шеститижневий термін після смерті або призначення на іншу посаду попереднього підкоморія [13].

До повноважень підкоморського суду відносився розгляд спірних земельних чи граничних питань за відповідного повідомлення земського суду. Після цього посадовець викликав обидві сторони і виїжджав на місце, де проводив засідання. Оглянувши докази, межі володінь та опитавши свідків він приймав рішення і встановлював межі, видаючи відповідне рішення суду [4]. Юрисдикція підкоморських судів поширювалася тільки на шляхетське землеволодіння, але також вони проводили розмежування і за відсутності конфліктної ситуації, вимірювали ґрунти, що розподілялися між спадкоємцями, фіксували межі під час купівлі-продажу маєтків [13]. Була передбачена й спеціальна апеляційна процедура.

Після інкорпорації Правобережної України були запроваджені загальноросійські судові установи. Найнижчою ланкою були повітові суди¹, до складу яких входили обрані дворянством на три роки повітовий суддя та два засідателі, кандидатури яких затверджував губернатор. Окремо було передбачено, що саме повітовий суд буде розглядати у т. ч. всі земельні справи, і, у випадку потреби, він повинен був разом з присяжним землеміром оглядати на місці спірні межі та кордони, оголошуючи обом сторонам про це за шість тижнів. Апеляційною установою був Верхній земський суд [5, с. 235, 246].

З приходом до влади Павла I 12 грудня 1796 р. Київська, Подільська та Волинська губернії були віднесені до особливої категорії «на особливих правах і привілеях» [6, с. 229], які повинні були управлятися за річпосполитівськими правилами. За штатами було передбачено створення у кожному з повітів підкоморських судів [7, с. 396]. До їх складу входили підкоморій 6 класу, коморник 12 класу та возний 14 класу, які повинні були утримуватися на встановлені доходи згідно місцевих законів [7, с.

¹ Насправді за судовою реформою 1775 р. він називався «уездным» судом, а за реформою Павла I фігурував під назвою «поветового».

397]. Порівняно з Литовським статутом були відсутні посади мірника, писаря та копачів, але запровадження посади возного із його функціями слідчого, судового виконавця та пристава видається більш логічним. Що ж до порядку формування, то посади підкоморія та коморника були виборними дворянством певного повіту. Перші вибори відбулися 13 квітня 1797 р. [1, арк. 1], причому так як російські чиновники не були ознайомлені з попередньою системою, то консультантами виступало «... дворянство при виборах у нові суди» [6, с. 730].

За річпосполитівською судовою традицією термін перебування підкоморіїв на посаді був безстроковим, за російською – обмежувався трьома роками. У 1800 р. завершився трьохрічний строк і влада опинилася у складній ситуації: що робити з виборами? Згідно 1 артикулу 4 розділу Литовського статуту вони займали свої посади безстроково, що й було підтверджено 1 листопада 1800 р. [8, с.367–370] Російська влада намагалася впливати на посадовців, які б були обрані у випадку появи вакансій у підкоморських судах: пропонувалося обирати у повітах по чотири кандидати, далі їх мав розглядав Сенат з наступним затвердженням царем [8, с. 370].

Павло I зберігав атрибути річпосполитівського судочинства на повітовому рівні, досягаючи централізації за рахунок головних судів, Волинського надвірного суду та Сенату. Олександр I вирішив питання про довічних посадовців підкоморського та повітового судів іншим чином: у 1802 р. після звернення дворянства Волинської губернії, було прийнято рішення, що всі посадовці (включаючи земські суди) в усіх приєднаних від Речі Посполитої областях повинні, як і в решті губерній Російської імперії згідно «Учреждения о губерниях...» 1775 р. обиратися кожних три роки [9, с. 146–147]. Особливістю нової системи стало те, що виборною була зроблена й посада коморника. Так, до Кам'янецького підкоморського суду з подільського губернського правління надійшла пропозиція О. А. Беклешова, щоб усі обрані по виборах від дворянства у присутственні місця "... підкоморій, коморник..." після прийняття присяги приступили до виконання своїх обов'язків та справи прийняли від колишніх "уездных" судів за описом [3, арк. 11]. 22 вересня 1811 р. до Острозького підкоморського суду надійшов указ з Волинського губернського правління про затвердження губернатором списку чиновників (радіше було б посадовців. – авт.) до складу підкоморських судів губернії. За результатами дворянських виборів затверджувалися і підкоморії і коморники [2, арк. 35–35 зв.].

Після придушення польського повстання 30 жовтня 1831 р. на Правобережній Україні за іменним указом всі присутственні місця та посадові особи отримували загальноросійські назви [10, с. 159–160].

Таким чином, російська влада, декларуючи повернення до річпосполитівської судової системи, проводила політику контролю за складом судів всіх рівнів через встановлення трьохрічного терміну

перебування на посадах із обов'язковим затвердженням кандидатур губернатором. Від польського підкоморського суду російські аналоги відрізнялися не лише підконтрольним складом, але й компетенцією, діловодством та судовими практиками. Залежність від влади викликали у частини польських поміщиків небажання бути обраними на посади.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 89. – 4 арк.
2. Державний архів Рівненської області. – Ф. 550. – Оп. 1. – Спр. 2. – 53 арк.
3. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф. 1582. – Оп. 1. – Спр. 1. – 174 арк.
4. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського 1566 року // режим доступу: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_05.htm
5. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (далее ПСЗ-1). Т. 20 (1775–1780). СПб., 1830. 1034 с.
6. ПСЗ-1. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). СПб., 1830. 869 с.
7. ПСЗ-1. Т. 44: [Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части](#) : Штаты по гражданской части (1715–1800). СПб., 1830. 410 с.
8. ПСЗ-1. Т. 26 (1800–1801). СПб., 1830. 873 с.
9. ПСЗ-1. Т. 27 (1802–1803). СПб., 1830. 1120 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 6 (1831): Часть 2. СПб., 1832. 360 с.
11. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с. // режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lyтовskoho_Tom_II_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lyтовskoho_1566_roku/
12. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М.: Юридическая литература, 1980. 559 с.
13. Ворончук І.О. ПІДКОМОРСЬКИЙ СУД [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud

Людмила Нестерчук
(м. Житомир)

О. КІСТЯКІВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Система санкціонованих державою правових звичаїв дістала визначення – звичаєве право. Саме з найбільш розповсюджених звичаїв наших пращурів з'являлися норми, які згодом почали закріплюватися на законодавчому рівні. За час розвитку правової думки в Україні інтерес до інституту звичаєвого права постійно зростає. Постання питання правового реформування надзвичайно загострювало ці процеси. Особливу зацікавленість у контексті вивчення проблематики звичаєвого права викликає діяльність київського правника О. Кістяківського, адже саме він був одним з перших науковців-юристів, хто ввів поняття «звичаєве право» та почав його активно досліджувати.

Метою статті є висвітлення діяльності О. Кістяківського в галузі звичаєвого права.

Історіографією проблеми вивчення діяльності О. Кістяківського як дослідника звичаєвого права займалися різні науковці, зокрема слід відмітити, таких як: І. Лучицький [4], Р. Калюжний [2], М. Гримич [1], Г. Нелипа [5], О. Кістяківський [3].

О. Кістяківський був людиною багатогранною, що давало можливість проявляти себе у різних галузях, зокрема, у адвокатурі, у громадському житті, у науковій сфері. Одним з наукових захоплень дослідника була історія звичаєвого права. Активні дослідження правової традиції в Російській імперії розпочалися після впровадження селянської реформи 1861 р. В її положеннях піднімалися питання звичаєвого права серед сільського населення. Саме з цього часу почали з'являтися дослідження, які наголошували на важливості звичаїв у тогочасній громаді села [5, с. 142].

Про своє захоплення звичаєвим правом О. Кістяківський висловлювався завжди. Він наголошував на тому, що не дивлячись на простоту народного побуту, його правові звичаї мають глибокий зміст та можуть бути взяті до уваги для вирішення найважливіших питань юриспруденції. Так, вже починаючи з 1873 р. він розпочав збір матеріалів. Не зайвою була і підтримка влади, яка поступово починала визнавати важливість застосування звичаєвого права для правової науки та реформ.

Звертаючись до робіт О. Кістяківського в галузі звичаєвого права слід відмітити, що головною ідеєю для науковця був досвід минулого, а в умовах селянської реформи 1861 р. ця ідея набувала нового забарвлення. На думку дослідника, вивчення звичаєвого права могло стати в нагоді і для теоретичних цілей науки. Так він заявляв, що велика кількість інститутів діючого писаного права, через вивчення народного юридичного побуту отримують більше пояснень різним вчинкам та можуть встановити окремі незрозумілі факти юридичного характеру. Дослідник неодноразово загострював увагу на тому, що всі помилки, які допускають криміналісти виникають, насамперед, через необізнаність із звичаєвим правом раннього розвитку людства [5, с. 76–79].

О. Кістяківський вивчав право різних країн, що давало можливість використовувати надбання європейської юридичної науки. Зокрема, що стосується вивчення проблеми смертної кари, тут науковець застосовував порівняльно-історичний метод, як передовий досвід європейських практик. Зародження науки порівняльного права, яка отримала розвиток в університетах, безпосередньо вплинуло на наукову діяльність О. Кістяківського. В своїх статтях про цензуру прав та у рукописних нотатках він завжди посилено наполягав на необхідності використання порівняльного права щодо вивчення звичайного людського життя.

Науковець постійно наголошував, що тільки шляхом порівняльного вивчення можна з'ясувати явища минулого і теперішнього життя, що

тільки за допомогою відкриття загальних законів, за якими розвивалися народи та використовувалось звичаєве право можливо якісно реформувати правову систему Росії. Цю думку він виводив з того, що до складу Російської імперії входила велика кількість народностей, які мали різний ступінь культури. В одному регіоні кримінальне право містило криваву помсту, в іншому – існувала грошова виплата за вбивство чи злочин. Саме тому дослідження родового побуту різних племен та їх порівняння повинні були дати пояснення тої чи іншої правової системи [5, с. 148].

Думка про особливу важливість, користь та необхідність збирання та вивчення матеріалів звичаєвого права та систематичні праці з цієї частини не була новою. На початку 60-х рр. XIX ст. в Києві активізувалось вивчення побутового життя, саме в цей час було видано декілька програм для збирання та вивчення матеріалів звичаєвого права. Вже в 1872 р. у Київських губернських відомостях була опублікована перша програма збирання відомостей по звичаєвому праві, які стосувалися цивільного життя. За нею вийшла низка інших програм котрі, на жаль не відповідали потребам науки. О. Кістяківський наголошував, що ці програми не описували всі сторони народного життя, а також їх великим мінусом була відсутність складової вивчення кримінального права.

У 1875 р. на з'їзді російських юристів було піднято питання про прогалини у програмі та було створено комісію по вивченню звичаєвого права, яка приступила до складання нових, більш повних програм котрі стосувалися всіх сторін означеного предмету.

За рік до з'їзду юристів у 1874 р. О. Кістяківський уперше надрукував «Програму для собирания юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву», і з цього часу почав сам активно вишукувати інформацію пов'язану із звичаєвим правом. Саме вона стала першою науково розробленою програмою. Згодом О. Кістяківський пересвідчився у її недосконалості та був змушений створити нову, більш досконалу [4, с. 83].

Нова програма була складена на основі вивчення народного побуту, культури і фольклору. Її видали 1878 р. у типографії Київського університету. В передмові програми О. Кістяківський заявляв про те, що збирання матеріалу було складним процесом і лише з 1877 р. почали надходити потрібні та точні матеріали. Це була визначна праця з методики і методології вивчення і збирання звичаєвого права. Нова програма складалася з двох частин – питальної та наукової розвідки. Власне у питальній частині передувала вступна стаття, в якій розглянуто історію вивчення звичаєвого права в Росії, обґрунтовувалась важливість дослідження народної правосвідомості і звичаїв, а також містилась методика збирання польового матеріалу [1, с. 29].

О. Кістяківський слушно зазначав, що спеціалізація саме на кримінальному звичаєвому праві – справа набагато складніша, аніж на цивільному, зокрема сімейному, оскільки в XIX ст. український селянин у

кримінальних справах покладался у більшості випадків на державне право. Тому матеріал з означеної теми автор знаходив не тільки у фольклорному матеріалі, але й у рішеннях повітових судів [3].

Ставши керівником Київського юридичного товариства О. Кістяківський у 1879 р. став ініціатором створення відділення звичаєвого права. Під час роботи в товаристві дослідник закликав до того, що до його лав потрібно приймати всіх, у кого є бажання досліджувати звичаєве право. Відділення пропрацювало до 1885 р. [2, с. 233].

Отже, О. Кістяківський започаткував дослідження правових звичаїв у галузі кримінального права. Він вважав, що саме звичаєве право дозволить вирішити важливі питання юриспруденції. У 1878 р. дослідник опублікував «Програму для собирання и изучения юридических обычаев и народных верований», яка була складена на основі вивчення живого народного побуту, культури, фольклору та рішень повітових судів.

Список використаних джерел та літератури

1. Гримич М. В. Звичаєве право у дослідженнях Олександра Кістяківського / М. В. Гримич // Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 9. С. 28–33.
2. Калюжний Р. А., Дорошенко Ю. О. Нарис історії київського правничого (юридичного) товариства // Український Правничий Альманах. Київ, 2002. 304 с.
3. Кистяковский А. Ф. Программа для собирання и изучения юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву. С предисловием о методе собирання материалов по обычному праву [Електронний ресурс] // Киевская университетская топография : [сайт]. Київ, 1878. URL: <https://www.litres.ru/static/or3/view/or.html?art> (дата звернення: 19.09.2018).
4. Луцицкий И. В. Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и обычного права [Електронний ресурс] // Киевская Старина: [сайт]. Київ, 1895. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_KStar_1895_99/e_dzherela_KStar_1895_99.pdf (дата звернення: 20.09.2018).
5. Нелипа Г. С. Культурно-наукова діяльність Олександра Федоровича Кістяківського / Г. С. Нелипа // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. 2008. Вип. 6. С. 142–151.

Катерина Коваленко

(м. Житомир)

МАСШТАБИ ДІТОЗГУБНИЦТВА НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Питання, що пов'язані з позашлюбними стосунками української молоді наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. залишаються дискусійними. Не завжди стосунки між жінкою та чоловіком реалізовувались за моделлю, яка вважалась ідеальною в тогочасному суспільстві. Тому часто у разі позашлюбної вагітності жінки під впливом величезного остраху осуду громади намагались позбавитись плоду або ж вже новонародженої дитини. Серед дослідників, які розглядали деякі аспекти зазначеної теми є М. Гернет [8], В. Безгін [7], С. Куликова [9].

Метою статті є визначення рівня поширення випадків дітозгубництва на території Правобережної України наприкінці XIX – початку XX ст.

Статистичне дослідження кількості випадків, пов'язаних з дітовбивством можна проводити двома шляхами. Перший – це збір та аналіз даних щодо злочинів по роках з певним проміжком часу. Другий шлях передбачає порівняння кількості випадків дітовбивства з кількістю інших злочинів [8, с. 64].

Статистичні дані про випадки дітовбивства кінця XIX – початку XX ст. можна знайти в «Оглядах Волинської губернії», які надають нам інформацію про кількість зафіксованих в губернії насильницьких та випадкових смертей (Таблиця 1). Також для порівняння було визначено кількість зафіксованих випадків вбивств дорослого населення Волинської губернії.

Таблиця 1. Кількість випадків вбивств у Волинській губернії

Рік	Дітовбивство	Вбивство дорослих
1885	24	72
1887	30	44
1899	37	45
1906	36	118
1910	40	82
1913	54	151

Складено за: [1-6].

Проаналізувавши дані «Оглядів Волинської губернії» за 1885–1913 рр., ми можемо стверджувати, що випадки дітовбивства були доволі частими. Вони могли складати від 30% до 80% від кількості вбивств дорослих осіб. Також характерним є те, що на початку XX ст. кількість вбивств дорослих починає значно переважати над випадками дітовбивства.

Проте, необхідно розуміти, що ці дані не можуть повністю відображати реальну ситуацію щодо випадків позбавлення життя новонароджених дітей. Це пов'язано з тим, що не завжди факт дітозгубництва ставав відомим. Також значна кількість смертей новонароджених могла відноситись до розряду випадкових. Не рідкими були випадки «присипання» дітей, коли жінка поклавши біля себе дитину засипала і «випадково» у сні душила дитину своїм тілом [7, с. 198]. Наразі ми не можемо відповісти на питання чи було «присипання» дітей свідомим рішенням чи ненавмисним. Але, можна припустити, що певна частина цих смертей була результатом умисних дій, жертвами яких ставали, як правило, незаконнонароджені діти.

Варто зазначити, що дітозгубництво розглядалось переважно як «жіночий» злочин. Жінок вважали відповідальними за збереження життя

дитини і в утробі, і вже після її народження [9, с. 101]. М. Гернет зазначив, що кількість обвинувачених жінок в цьому злочині в період кінця XIX – початку XX ст. складала 98 % [8, с. 123]. Проте не всі обвинувачувані притягувались до відповідальності. Так, за період 1884–1906 рр. в Російській імперії у дітовбивстві та залишенні новонародженого без допомоги було обвинувачено 4647 осіб, з яких засуджено лише 1609 осіб (35 %) [8, с. 69].

Статистика фіксувала також кількість випадків дітовбивства в містах та повітах. Аналіз отриманих даних з «Оглядів Волинської губернії дає можливість стверджувати, що дітозгубництво було більш поширеним в сільській місцевості, ніж в місті (Таблиця 2).

Таблиця 2. Кількість випадків дітовбивства в містах та повітах Волинської губернії

Рік	В містах	В повітах
1885	2	22
1887	4	26
1899	5	32
1906	2	34
1910	1	39
1913	6	48

Складено за: [1-6].

Перш за все, ці дані можна пояснити залежністю від кількості жителів у містах та сільській місцевості. Проте, В. Безгін вважає, що причина більшої кількості випадків дітозгубництва на селі пов'язана з можливістю краще приховати труп дитини. З огляду на це, дослідник стверджує, що статистика кількості зафіксованих дітовбивств у місті була ближче до істини, а в сільській місцевості значно занижена [7, с. 200]. На думку М. Гернета, в загальному кількість вбивств залежить також від рівня грамотності населення. Так як серед селян рівень неграмотних був більше, тому і кількість випадків дітовбивства на селі було більше [8, с. 146]. Таким чином, злочин щодо позбавлення новонародженої дитини життя у зазначений період був «жіночим» за ознакою суб'єкта і переважно «сільським» по місцю його скоєння.

Отже, випадки дітозгубництва на Правобережній Україні наприкінці XIX – початку XX ст. були не поодинокими. Жінки, які бажали, уникнути розголосу про народження ними, як правило, незаконнонародженої дитини часто йшли на цей злочин. Проте вивчення масштабів цього явища ускладнюються тим, що значна кількість випадків дітозгубництва могла залишитись так і нерозкритою.

Список використаних джерел та літератури

1. Обзор Волинской губернии за 1885 год. Житомир: Волинская губернская типография, 1886. 83 с.

2. Обзор Волынской губернии за 1887 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1888. 120 с.
3. Обзор Волынской губернии за 1899 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1900. 72 с.
4. Обзор Волынской губернии за 1906 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1907. 90 с.
5. Обзор Волынской губернии за 1910 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1911. 82 с.
6. Обзор Волынской губернии за 1913 год. Житомир: Волынская губернская типография, 1914. 85 с.
7. Безгин В. Б. Инфантицид и криминальный аборт в сельской России: прошлое и современность // *ВВ: вопросы права и политики*, 2013. №4. С. 196–229.
8. Гернет М. Н. Детоубийство: Социологическое и сравнительно-юридическое исследование: С приложением 12 диаграмм. Москва, 1911. 346 с.
9. Куликова С. Г. Женская преступность как социальный фактор российской модернизации (вторая половина XIX – начало XX веков): монография. Гагарин, 2011. 174 с.

Наталія Люшенко
(м. Житомир)

ЕТНІЧНА ПАЛІТРА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ XIX – XX СТ.

Питання національної структури Правобережжя відображена у багатьох дослідників. Вищезазначена проблематика мала місце в історичних розвідках В. Качмали, О. Іванюка, О. Жуковського, В. Дребота, Ю. Крамара, Ю. Поліщука, О. Кучинської, Т. Щерби та інших.

Метою статті є висвітлення основних причин, чому Правобережна Україна стала багатонаціональним краєм.

Етнічний склад Правобережжя протягом XIX – XX ст. у порівнянні з іншими регіонами України мав свої особливості. Інкorporація українських земель наприкінці XVIII ст. до складу Російської імперії відобразилася на етнічній палітрі тутешнього населення. Такі явища, як поява німецьких та чеських переселенців, дискримінація євреїв та інших народностей краю перетворили Правобережжя в регіон перманентної підвищеної напруги, і як наслідок, особливої етнічної політики російського уряду.

Ідея створення єдиного «русского народа», котра виникла у XIX ст., була домінуючою в політиці Росії. Варто відзначити, що поняття «національні меншини» було відсутнє в офіційних документах Росії того часу. Натомість, органи державної влади наголошували на тому, що всі іновірці не належали до великого російського народу, тому саме серед них, мав місце сепаратизм [4, с. 61].

Національну структуру Правобережної України відображав Перший всеросійській перепис населення, котрий відбувся в 1897 р., але більшість дослідників, зокрема О. Жуковський, вказує на відносність показників

цього перепису, адже вони не дають повної картини реальної кількості національних меншин в Україні [3, с. 80].

В даному випадку ми не можемо не погодитися з такою думкою, бо по-перше, перепис населення відбувався за участі Центрального статистичного комітету Внутрішніх справ на чолі з М. Тройницьким, який нажаль, не мав жодного поняття в статистиці, тоді як реальні фахівці не були залучені до цієї справи. До того ж статисти, що працювали на місцях не отримували належної платні за роботу й по суті не мали стимулу працювати краще [5, с. 119]; по-друге, приналежність до того чи іншого етносу визначалася за мовною ознакою. Так, для багатьох українців рідною мовою була російська, тоді як для поляків – українська; по-третє, перепис не проводився в малих адміністративних одиницях, а виключно у великих – губерніях та повітах, але при цьому було опубліковано дані про релігійних склад мешканців населених пунктів в котрих проживало більше як пів тисячі жителів [11, с. 41]. Тобто, проведений перепис населення не відображав реальну кількість націй котрі проживали в губерніях Правобережної України.

Суттєвий вплив на етнічну палітру краю мало й штучне заселення української території іншими етносами. Царська влада надавала пільги та привілеї іншими етнічним групам котрі створювали власні поселення на українських землях. Такі дії царського двору призводили до глибоких змін в етнічній структурі населення. Вже наприкінці XIX ст. в загальному частка українців з 90 % зменшилася до 80 % [10].

Під пильним контролем уряду Романових перебувала єврейська нація. Потік євреїв до України мав місце ще у XV – XVI ст. та був пов'язаний з королівськими привілеями, а починаючи з XVIII ст. їх кількість невпинно зростала на просторах Російської імперії, котра в містечках Правобережжя становила більшість. Наприкінці XIX ст. найбільша єврейська громада проживала в губерніях Правобережної України – Київській, Подільській та Волинській, де вони були другою за чисельністю етнічною меншиною регіону після поляків [12, с. 29-30]. Велика кількість євреїв в Україні була пов'язана із так званою «смугою осілості», котра була визначена ще за часів Катерини II. Так, євреям заборонявся в'їзд на територію внутрішніх російських губерній, дозволивши їм проживати виключно в західній зоні, що з часом була розширена на південні степи України.

На середину XIX ст. на землях Волинської губернії мешкало близько 13 % євреїв, на Поділлі – 11 %, а на Київщині – майже 10%. За даними перепису населення 1897 р. у Волинській губернії було зосереджено 13,2% євреїв, у Київській 12,1 %, у Подільській – 12,2 %. [8, с. 122]. Таким чином, після введення «смуги осілості» найбільша кількість євреїв Правобережжя була сконцентрована саме в містах та містечках Волині, де у XIX – на початку XX їх чисельність була найбільшою у порівнянні з іншими періодами. Так, В. Доценко констатує, якщо на

Волині у 1797 р. мешкало 14 265 євреїв, то вже в 1897 р. – 394 775 тис. осіб [1, с. 101].

До того ж, єврейському населенню було заборонено проживати в сільській місцевості. Таке положення єврея у суспільстві пояснюється тим, що при нерозвинених грошових відносинах і промисловості головним багатством і запорукою добробуту була земля. Тим часом, вона вже була розподілена між іншими членами суспільства, в якому євреї були свого роду прибульцями. Євреям не дозволялося володіти землею, що обумовлювало їх основні заняття – ремесло і торгівля. Їх заняття орендою вело до утворення тісних зв'язків із селом, саме тому єврейські громади селилися поруч з селами і містами, тим самим утворюючи торгово-ремісничі поселення – містечка.

Поряд з євреями, вкрай важливе значення на Правобережжі відігравали поляки, які тут, як правило, мали значне чисельне представництво та, що саме головне, панували у соціальному відношенні. Чисельність поляків на Правобережній Україні прямо визначити вкрай складно. Індикатора два – релігія та соціальна група, – а тому можуть виникнути і дві різні підходи до обчислювання. Якщо індифікувати поляків по вірі, то їхня чисельність на Правобережжі першої половини ХІХ ст. не перевищувала 450 тис. чоловік, але якщо визначати поляків за шляхетською ідентичністю, то їхня чисельність не перевищувала 270 тис. осіб. Тому відсоток поляків на Правобережній Україні коливався в діапазоні 10% – 6% від всього населення [7, с. 189].

Урізноманітнили етнічний склад регіону чеські та німецькі переселенці, переважна більшість яких була зосереджена на Волині. Освоєння переселенцями наших земель було обумовлене рядом причин. По-перше, влада надавала певні пільги таким особам. Так, ще за часів Катерини ІІ усім без виключення переселенцям з інших країн було дозволено без перешкод перетинати кордони імперії та на власний розсуд обирати місце свого проживання; вони були звільнені від сплати податків на 30 років у сільській місцевості, а в містах – строком на 10 років. По-друге, переселенці були звільнені від виконання державних повинностей, в тому числі і від служби в армії. По-третє, багато хто з переселенців бачив в цьому економічну вигоду [9, с. 359-364]. Ще одним аспектом який сприяв створенню німецьких колоній – продаж землі поляками після подій 1863 р. [6, с. 166].

Таким чином, перепис 1897 р. зафіксував 171 331 тисяч німців на теренах Волинської губернії. При цьому у сільській місцевості мешкало 98,8 % німців, що спеціалізувалися на хліборобстві [2, с. 234].

Отож, етнічний склад Правобережної України був різноманітним, чому сприяла політика російської влади. Зростало міське населення, змінювалось кількісне співвідношення етносів: зменшувався відсоток українського етносу, збільшувалась чисельність євреїв, поляків, росіян, німців та чехів.

Список використаних джерел та літератури

1. Дем'янюк О. Волинська губернія у всеросійських військовопідготовчих процесах напередодні Першої світової війни. О. Дем'янюк // Військово-політичний вісник. – 2014. – Вип. 21. – С. 15–26.
2. Дребот В. Етнонаціональна характеристика німців Правобережної України за даними перепису 1897 р. / В. Дребот // Матеріали VI Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції: збірн. наук. пр. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 233–237.
3. Жуковський О. Особливості етнодемографічної історії поляків та німців Правобережної України між переписами 1897 та 1926 рр. / О. Жуковський // Волинські історичні записки. – 2008. – Т. 1. – С. 79–86.
4. Іванюк О. Передумови проведення загального перепису 1897 р. в Наддніпрянській Україні й потреби у визначенні етнічного складу населення / О. Іванюк // Науковий журнал. – № 6. – 2016. – С. 60–70.
5. Качмала В. Особливості проведення Першого всеросійського перепису населення 1897 р. на Чернігівщині / В. Качмала // Література та культура Полісся. – 2013. – Вип. 72. – С. 115–124.
6. Крамар Ю. Громадсько-культурне життя німців Волині у 1920 – 1930 рр. / Ю. Крамар // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 43. – С. 166–172.
7. Куриленко О. Етнічна структура міст Правобережної України та її вплив на поземельні відносини / О. Куриленко // Проблеми історії України XIX – XX ст. – 2009. – Вип. 16. – С. 184–195.
8. Кучинська О. Єврейська людність України на початку 20-х рр. XX ст.: соціально-економічне та політичне становище / О. Кучинська // Гілея. Науковий вісник: зб. наук праць. – К., 2011. – Вип. 46. – С. 63–69.
9. Поліщук Ю. Іноземна трудова імміграція на Правобережну Україну наприкінці XVIII – на початку XX століття: політико-правовий аспект / Ю. Поліщук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2012. – Вип. 5. – С. 358–581.
10. Придибайло О. Репресії проти єврейської національної меншини в Україні в 20 – 30-ті роки XX ст. / О. Придибайло // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 75–81.
11. Чорний С. Етнорелігійний склад населення Могилівського повіту на початку XX ст. / С. Чорний // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 4-5. – С. 41–46.
12. Щерба Т. Проблемні питання введення міського положення 16 червня 1870 року в містечках Правобережної України / Т. Щерба // Порівняльно-аналітичне право. – № 8 – 2004. – С. 29–32.

Сергій Мішук
(м.Київ)

**ВНЕСОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ КНИГОЗНАВЦІВ У
ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОВИНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – 20-ТІ РОКИ XX СТ.)**

В сучасній Україні гостро стоять проблеми формування національної самосвідомості і відродження духовного та інтелектуального потенціалу країни. Зокрема вітчизняна історіографія в останні роки поповнилась низкою праць, які в тій чи іншій мірі висвітлюють долі та наукову діяльність учених, наукова спадщина яких має надзвичайне значення для сьогодення.

В українській історіографії питання формування історичного книгознавства, персоніфікації доробку українських учених в другій половині XIX – 20-х рр. XX ст. в теоретичній і практичній сфері знань цих наук почало активно розвиватися наприкінці XX ст. Багато інформації про діяльність цих осіб вже залучено до наукового обігу, зокрема, про І. Крип'якевича, І.Свенціцького, А.Петрушевича та інших. Однак вивчення їхньої книгознавчої спадщини продовжується і відкриває нові сторінки у багатогранній науковій діяльності українських книгознавців. Одними з таких визначних учених є Омелян Ієронімович Калужняцький (1845 – 1914) та Юліан Андрійович Яворський (1873 – 1937).

Велике значення мала археографічно-бібліографічна діяльність О.І.Калужняцького, мовознавця, славіста та палеографа, видатного громадського та освітнього діяча Буковини. Він обирав посади завідувача кафедри слов'янської філології, декана філософського факультету (1886 – 1887), ректора Чернівецького університету (1889 – 1890). У 1877 р. він мав тривале відрядження для роботи в архівах і бібліотеках Києва, Москви, Петербурга, Берліна і Праги та інших міст. У 1882 р. працював у книгозборищах молдавських монастирів, а в 1884 р. подорожував на Балканах. Зібрані і вивчені матеріали стали джерельною базою його праць російською, німецькою, латинською, польською, румунською мовами, які друкувалися в різних країнах Європи. О.І.Калужняцький досліджував мовностильовий аспект стародавніх пам'яток різних слов'янських народів, їх літературної історії.

Праця О.І.Калужняцького у сфері виявлення та наукового описування рукописів ще не оцінена належним чином. Разом з тим його бібліографічні студії стосовно опрацювання українських стародруків залишили помітний слід у світовій бібліографії. Йому, окрім праці “К библиографии церковно-славянских печатных изданий в России” (1886) [1], належить ґрунтовний огляд пам'яток друку та письма львівських збірок, серед них – Бібліотеки Народного Дому, монастиря Св. Онуфрія, університетської бібліотеки, Інституту Оссолінських та інших, виголошених на III Археологічному з'їзді в Києві у 1874 р. та опублікованих в “Трудах” цього з'їзду [2]. Його наукове описування базується на розпізнавально-каталогізаційних методиках, що передбачало науковий зовнішній опис, реєстрацію не лише для каталогів бібліотечних, а й для науки взагалі пам'яток рукописно-книжної культури. Для 70-х років XX ст. це було значним науковим внеском у наукову каталогізацію рукописних книг та бібліографію стародруків.

Археографічно-бібліографічна діяльність Ю.А. Яворського пов'язана із західноукраїнськими землями. Він навчався у Львівському та Віденському університетах, закінчив Чернівецький університет та в 1904 р. повернувся у Галичину. У 1909 – 1915 рр. працював викладачем Київської Олександрійської гімназії. У 1920 р. приїздить на Західну Україну, а з 1925 р. продовжує дослідження писемної спадщини в Чехословаччині. Брав участь у діяльності Українського історично-філологічного товариства. Помер у Празі в 1937 р. Його внесок у розвиток наукового описування книги був пов'язаний з основною сферою його інтересів, які стосувалися фольклорно-етнографічних матеріалів, повістевого репертуару та сказань давньої літератури. Багато його робіт висвітлювали різні аспекти наукового описування рукописних списків творів XVII-XVIII ст., коли потрібно було описати пам'ятку, що зберігалася в складі пізніших рукописних книг. Цей камеральний досвід вивчення рукописної книги застосовувався Ю.А.Яворським в його студіях, зокрема у “Византийских сказаниях о Льве Премудром в русских списках XVII-XVIII вв.”[3], “Малорусском отрывке Измарагда XVII –го в.”[4].

Початки його історико-книгознавчих досліджень рукописної книги та творів писемності пов'язані з публікацією статті про книжкові знаки львівських бібліотек, опублікованої в 1907 р. Надалі, в київський період Ю.А.Яворський описав два цінних карпато-руських збірника XVIII ст. з фондів рукописного відділу бібліотеки Університету св.Володимира, а також рукописи Київської Олександрійської гімназії. У 1912 та 1930 рр. він перебував в Галичині, де збирав відомості про цікаві літературні та етнографічні рукописи. У 1927 р. він продовжив докладно вивчати ветхозавітні біблійні казання та повісті карпато-руського походження, де описав унікальну пам'ятку – Герляхівський апостол XVII ст.

Як історик книги він наводить усі записи, що не лише стосуються походження, а й історії побутування книги, здійснює публікації текстів, чим дає можливість подальшого включення пам'ятки у систему історико-літературних знань. Крім того, публікація супроводжується текстологічним та бібліографічним аналізом, який вказує на місце рукопису в системі списків тексту твору та в історико-літературному процесі. Бібліографія, що додається, нараховує десятки посилань. Заслужують на увагу й методи аналізу не лише записів писців, а й маргіналій, які класифікуються як історичні за принципом змісту. Внесок Ю.А. Яворського у розвиток археографії та бібліографії й досі залишається недостатньо оціненим.

Внесок О.І.Калужняцького та Ю.А. Яворського у вивчення духовної культури українського народу, зокрема, його рукописної та книжкової спадщини відображає не лише високий рівень наукових досліджень, а й глибину опрацювання рукописно-книжкових джерел, які складають невід'ємну частину загальноукраїнської культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Калужняцкий Е.И. К библиографии церковно-славянских печатных изданий в России.- СПб., 1886. - 46с.
2. Калужняцкий Е.И. Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских // Труды III Археол. съезда, бывшего в Киеве в августе 1874г. – Т.Н., К.,1878.- С.213-321.
3. Яворский Ю.А. Византийские сказания о Льве Премудром в русских списках XVII-XVIII вв.- Т. XIV , кн. 2. СПб., 1909, С. 55—84.
4. Яворский Ю.А. Описание рукописей Александровской Киевской гимназии.- К., 1913. -24с.

В'ячеслав Магась

(м. Житомир)

СОЮЗ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТА ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У 1905 Р.

Події Першої російської революції спричинили пожвавлення суспільно-політичної активності інтелігенції і, в першу чергу, журналістських та публіцистських кіл, котрі сформувавши громадсько-політичну організацію Союз російських письменників.

На сучасному етапі вивчення різних аспектів досліджуваної проблеми займається російський історик О.М. Кураєв [6]. Існує необхідність розглянути процес формування програмних досліджуваної організації та діяльність її осередків в українських губерніях підросійської України.

Публіцисти та журналісти одразу після подій «Кривавої неділі» включилися в обговорення назрілих питань, а представники столичної преси 11 січня 1905 р. виступили з досить поміркованою резолюцією, яку підтримали представники різних ідейно-політичних таборів з редакцій різних газет [9, с.175-176]. В подальшому зазначена ідеологічна роз'єднаність в середовищі письменників і публіцистів проявилася і на загальноімперському рівні.

3-4 березня 1905 р. в Петербурзі проходив попередній з'їзд столичних та провінційних журналістів, котрий обрав організаційне бюро, якому було доручено скликати перший делегатський з'їзд журналістів.

Запланований форум пройшов у столиці 5-8 квітня 1905 р. На ньому були присутні представники від газетних та журнальних редакцій, а також літературних організацій. Крім того, 30 осіб були спеціально запрошені організаційним бюро. Загалом же на з'їзді було більше 140 осіб. З українських губерній своїх делегатів (по одній особі) надіслали редакції газет «Киевские Отклики», «Киевские Новости», «Киевская газета», «Одесские Новости», «Южное Обозрение», «Южные Записки», «Вестник Таврического Земства», «Волынь», «Южный курьер», «Крымский вестник», «Киевская Старина», «Елисаветградские Новости», «Полтавщина», «Вестник Юга». Своє представництво на з'їзді мала також грузинська, вірменська, естонська, латвійська, польська, фінська та

єврейська преса імперії, що обумовило особливу увагу до національного питання в ході обговорень та в резолюції з'їзду [8, с. 157-158].

Серед присутніх на зазначеному форумі проявилася незгода при розгляді соціально-економічних питань. Зокрема робітниче та селянське питання розділило думки присутніх, що не давало змоги сформулювати консолідоване рішення. Натомість бачення політичного майбутнього імперії у багатьох делегатів збігалось [9, с. 177].

На підставі єдиної політичної платформи було вирішено створити Союз російських письменників в який одразу ж записалося 74 особи, котрі стали ядром організації [8, с. 158]. Крім того, було обрано бюро Союзу яке очолив П.М. Мілюков і до якого, зокрема, входили В.Г. Короленко та О.О. Русов [2, с. 1385].

Було сформульовано політичну платформу Союзу російських письменників. У ній вказувалося на необхідності заміни існуючого самодержавно-бюрократичного устрою представницькою формою правління та скликання Установчих зборів на засадах загального, прямого, рівного і таємного виборчого права та необхідності впровадження демократичних свобод. Крім того, було визнано необхідним законодавче закріплення рівноправності всіх народностей, котрі населяли імперію та їх права на самовизначення, вільний національно-культурний розвиток та автономію [7, с. 181-182].

Другий делегатський з'їзд було призначено на 17 жовтня 1905 р., однак у зв'язку з залізничним страйком його не вдалося провести. Відомо, що на кінець 1905 р. функціонувало усього 3 відділення Союзу російських письменників: в Петербурзі, Москві та Одесі [8, с. 158]. Проявляли революційно-ліберальну активність представники редакцій тих періодичних видань, представники яких побували на всеросійському з'їзді у квітні 1905 р. Центри редакцій газет ставали головним джерелом інформації про революційні події в країні, резолюції партій та громадсько-політичних організацій та загальні політичні страйки жовтня та грудня 1905 р.

Харківське відділення було утворене за пропозицією П.М. Мілюкова і до нього зголосилися увійти усі члени редакції новоутвореної ліберальної газети «Мир» включно з її головним редактором М.А. Гредескулом. Було обрано тимчасовий комітет з метою вжиття заходів до залучення нових членів. Загалом, організація в Харкові перебувала на етапі зародження. Початок діяльності організації в листопаді 1905 р. не можна було назвати зовсім успішним, оскільки він співпав з започаткуванням зазначеного видання і організаційною роботою, що заважала редакції проводити ефективну діяльність. Планувалося обрання постійного комітету та розгортання роботи осередку [4, с. 2], однак вже в першій половині грудня розпочалися репресії властей. М.А. Гредескула було заарештовано, а видання газети «Мир» заборонено [1, арк. 1]. Отже, репресії властей

завадили розгортанню діяльності організації та залученню до неї нових членів.

З новими реаліями наприкінці 1905 – на початку 1906 рр. стикнулися також діячі інших видань, котрі були або могли стати центрами об'єднання, які стали об'єктом жандармських переслідувань [3, с. 88]. На початку 1906 р. змінилися і політичні реалії. Розпочалася передвиборча кампанія до Державної Думи до широкого висвітлення якої долучилися і журналісти.

4 березня 1906 р. було видано указ «Про тимчасові правила про Товариства та Союзи», який унеможливив подальшу відкриту діяльність організацій подібних до Союзу російських письменників. На офіційне визнання змогли претендувати лише неполітичні, а також праві праволіберальні, вірнопідданські та чорносотенні організації [5]. Як наслідок, більшість інтелігентських громадсько-політичних об'єднань, в тому числі і Союз письменників, припинили своє існування.

Таким чином, в роки революції 1905-1907 рр. до активної громадсько-політичної діяльності були втягнуті працівники редакцій періодичних видань різного ідейно-політичного спрямування. В квітні 1905 р. ліберально та революційно налаштовані публіцисти та журналісти утворили Союз російських письменників. Залученість засновників досліджуваної організації до бурхливих революційних процесів в країні та початок репресій наприкінці 1905 р. не дозволили об'єднанню широко розгорнути свою діяльність. В Україні діяв лише одеський осередок Союзу, а організація в Харкові перебувала на етапі формування, коли її діяльність було припинено жандармськими органами.

Список використаних джерел та літератури

1. ЦДІАК України. – Ф. 838. Колекція листівок. 1897-1917 рр. – Оп. 5. – Спр. 122. – 1 арк.
2. В Союзе писателей // Право. Еженедельная юридическая газета. – 1905. – № 17. – 1 мая. – С. 1384-1386.
3. Горн Вл., Меч В., Череванин. Борьба общественных сил в русской революции [в 1905 и 1906 гг.]. – Москва: Движение, 1907. – Вып. 4. Меч В. Либеральная и демократическая буржуазия. – 89 с.
4. Гредескул Н.А. К вопросу о местном отделе союза писателей // Мир. – 1905. – № 6. – 3 (16) декабря. – С. 2.
5. Именной Высочайший указ, данный Сенату «О временных правилах об Обществах и Союзах» (4 марта 1906 г.). 27479 // Полное собрание законов Российской Империи: в 33 т. – [3-е собр.]. – СПб: Гос. тип., 1885-1916. – Т. XXVI: 1906, Отделение 1: От № 27173-28753. – 1909. – С. 201-207.
6. Кураев А.Н. Россия на пути к гражданскому обществу: массовые обществ. орг. в период революции 1905-1907 гг.. – М.: Спутник +, 2008. – 144 с.
7. Российские партии, союзы и лиги. Сборник программ, уставов и справочных сведений о российских политических партиях, всероссийских профессионально-политических и профессиональных союзах и всероссийских

лигах / Составлен В. Ивановичем. – СПб:Типо-Литография Б.М. Вольфа, 1906. – 254 с.

8. Спутник избирателя на 1906 год: освободительное движение и современные его формы: справочная книга для желающих ориентироваться в современном общественном движении. – Санкт-Петербург: И.И. Ефрон, 1906. – 312 с.
9. Череванин Н. Движение интеллигенции // Общественное движение в России в начале XX-го века: в 3-х т. / под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. СПб., 1910. – Т. 2, Ч. 2. – С. 146-201.

Ігор Сазонець, Леся Тихончук
(м. Рівне)

ВПЛИВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА РОЗВИТОК МІСТ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. у житті міст Волині важливу роль відігравали органи міського самоврядування. У межах наданих їм імперською владою повноважень вони впливали на всі сфери життєдіяльності губерньського та повітових центрів.

До складу органу міського самоврядування входили члени міської думи – гласні. Думу очолював міський голова, а її виконавчим органом була міська управа. Через високий майновий ценз встановлений для виборців, більшість мешканців міст тогочасної Волині була позбавлена можливості брати участь у виборах міських гласних. Більшість гласних були заможними жителями міст. Їх діяльність була спрямована на розвиток інфраструктури міст, їхнього економічного потенціалу, мережі навчальних закладів, і не лише початкових, а й середніх. У частині повітових центрів Волині – Овручі, Ковелі, Староконстантинові, Рівному, Дубно, Острозі й Заславлі з 1894 р. було введено спрощене громадське управління. У Новограді-Волинському, Житомирі, Луцьку, Кременці, Володимирі-Волинському [1, с. 306], а дещо пізніше і в Рівному – управління здійснювалося в повному обсязі. В містах, де було запроваджено спрощене громадське управління, замість міських дум скликалися збори міських уповноважених у кількості від 12 до 15 осіб. Вони обирали міського старосту та одного чи двох його помічників [1, с. 306].

У той період кошторис прибутків та витрат кожного міста контролювався губерньським по міських справах присутствієм та губерньською казенною палатою, які мали право вносити в цей документ свої корективи. Так, у 1903 р. прибутки м. Дубно становили 29 532 руб., аналогічною була й сума видатків [2, арк.12]. Однак при затвердженні міського бюджету Волинською казенною палатою у кошторис видатків міста було внесено певні зміни. Зокрема, на утримання центральних та місцевих урядових установ мали витратити 7 542 руб., опалення та освітлення місцевої в'язниці – 1744 руб. 45 коп. Місто ще у 1867 р. взяло у борг із земського збору 10 262 руб. 73 коп., які не повернуло. Тому органи губерньської влади вважали, що внесення у кошторис міста видатків на

«очищення місцевих вулиць і площ у розмірі 800 руб. не мало підстав». Вулиці й площі міста мали утримуватися коштом жителів міста, тому на дані потреби залишили 500 руб. [2, арк.35-36 зв.].

Варто зазначити, що в тогочасні бюджети міст Волині, та й інших губерній імперії, закладалися видатки на утримуванням урядових приміщень, пожежних команд, поліції, та «військову квартирну повинність». Їх розмір залежав від наявності у певному місті військового гарнізону, кількості державних установ, а штат поліції безпосередньо залежав від чисельності населення міста. Так, у 1907 р. прибутки Рівного становили 59 923 руб. 77 коп., видатки були заплановані на таку ж суму. Зокрема на «участь по утриманню» урядових установ – 6 169 руб., утримання Міської управи і Сирітського суду – 8 389 руб., військову квартирну повинність – 12 920 руб., утримання міської поліції – 18 926 руб. 78 коп., благоустрій міста – 7 400 руб., на потреби народної освіти – 1 940 руб. та інші витрати [3, арк.5-5зв.]. У 1904 р. прибутки м. Дубно становили 30 275 руб., на таку ж суму були заплановані й видатки міста. Їх статті були аналогічними, що й у Рівному, лише різнилися суми. Так, на утримання громадського спрощеного управління – 4 072 руб., пожежної команди – 2 500 руб., військову квартирну повинність – 16 225 руб., утримання міської поліції – 2 619 руб., благоустрій міста – 1 200 руб., на потреби народної освіти – 300 руб. та інші витрати [4, арк. 19-19 зв.]. У 1910 р. бюджет Луцька становив 50 226 руб. З цієї суми на утримання міської поліції було виділено 10 621 руб. 46 коп., пожежної команди – 3 476 руб. 93 коп., потреби народної освіти – 6 443 руб. 94 коп., утримання міського громадського управління і Сирітського суду 9 151 руб. 35 коп., оплату міських боргів – 600 руб. [5, арк. 229-230]. Аналогічні статті витрат міських коштів були й у кошторисах інших повітових міст регіону.

Отже, як бачимо, у всіх без винятку кошторисах повітових центрів Волині передбачалися кошти на утримання урядових установ, міської поліції, найм приміщень для військових частин тощо. Оскільки вони залежало від рівня розвитку промисловості та торгівлі у кожному конкретному місті, чисельності населенні, що й впливало на формування його бюджету. Кошторис витрат міського бюджету затверджувався централізовано губернатором і орган міського самоврядування був підконтрольний губернській адміністрації.

Важливим напрямом діяльності органів влади на Волині було здійснення контролю за цінами на основні продукти харчування із залученням органів громадського управління до процесу їх визначення. Громадська комісія, що формувалася на виборній основі, надавала пропозиції органам місцевої влади, внаслідок чого міська дума на своєму засіданні затверджувала ціни та своєю зобов'язуючою постановою доводила їх до відома жителів міста [1, с. 341]. Тому в різних населених пунктах регіону ціни на основні товари могли частково різнитися. Однак різниця в цінах у межах губернії була незначною. Так, у 1905 р. Дубенські

міські уповноважені розглянули клопотання торговців м'ясом і прийняли рішення: у зв'язку з «вивозом великої рогатої худоби за межі міста» встановити ціну за 1 фунт яловичини I сорту 9 коп., II – 8 коп., 1 фунт телятини навесні 6 коп., в інші пори року – 7 коп. Копію даного рішення було надіслано волинському губернатору [4, арк. 63-63 зв.]. В 1910 р. у Луцьку міська дума на своєму засіданні встановила такі ціни на основні продукти харчування: 1 фунт м'яса для християн – 10 коп., 1 фунт м'яса кошерного з акцизом – 11,5 коп., 1 фунт філе – 11 коп., 1 фунт печінки – 4 коп. [1, с. 341].

Таким чином, органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у регулюванні цінової політики в містах регіону. Однак при цьому вони були зобов'язані інформувати волинського губернатора про зміни цін на продукти першої необхідності.

Список використаних джерел та літератури

1. Бортніков В. І. Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. 480 с.
2. ДАРО. – Ф. 359. – Оп. I. – Спр. 5. – 357 арк.
3. ДАРО. – Ф. 165. – Оп. I. – Спр. 20. – 288 арк.
4. ДАРО. – Ф. 359. – Оп. I. – Спр. 6. – 374 арк.
5. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. I. – Спр. 869. – 403 арк.

Тетяна Борисюк
(м. Житомир)

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У МЕМУАРИСТИЦІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ Й КОМБАТАНТІВ

Аналіз сучасного державотворення в Україні переконливо засвідчує, що чимало нинішніх проблем значною мірою ідентичні викликам періоду національно-визвольних змагань початку XX століття. Одним із ключових завдань розбудови будь-якої держави з самого початку історії було створення власних збройних сил – тієї інституції, що спроможна захистити країну як від зовнішніх ворогів, так і від внутрішньої небезпеки. Питання про українську армію постало відразу зі створенням Центральної Ради та початком її боротьби за владу. Однак, як не дивно, ставлення її лідерів до армії було досить неоднозначним. Дуже яскраво свідчать про це мемуари В. Винниченка. Так, описуючи стан армії на початок 1917 р., автор вказує на її надмірну розхитаність та деморалізованість: «Армія була вже й до революції розхитана. Революція, хоч-не-хоч, збільшила розхитаність. Словом, було багато факторів, розкладаючих армію й не було таких, які б її скріпляли» [2, с. 129].

Про зростання національної самосвідомості солдат у 1917 р. у своїх мемуарах неодноразово пише П. Скоропадський [7, с. 126]. Вказують на це

й інші військові та політики того часу. Так, за спогадами Ю. Артюшенко, у квітні 1917 р. філію клубу ім. гетьмана П. Полуботка створено у Житомирі: «Весна 1917 року застала мене в Житомирі у складі російського 4-го запасного полку. На початку квітня українське вояцтво засновує філію Українського Військового клубу ім. Павла Полуботка в Житомирі» [1, с. 5].

Досить обережно ставився до процесів українізації армії М. Грушевський. У своїх мемуарах він пише про епізод, що відбувся на початку липня 1917 р. Як згадує автор, до нього звернулися українські солдати, які їхали з Саратова на фронт. Вони самовільно оголосили себе полком ім. М. Грушевського і просили в нього прийняти їх парад. М. Грушевський погодився на це: «Прикро було мені прив'язувати своє ім'я до полку – але не мав я духу й відмовити. Якби я мав змогу – я б сей полк мого імені розіслав додому, орати, і сіяти, і творити життя. Але що я міг зробити? Я «прийняв парад», привітав це людське стадо, послане на заріз. Тиждень потім їх виправили на фронт – вони пішли без всякого отягання» [3, с. 146].

Необхідність створення української армії як основи державності визнавав Д. Дорошенко. У своїй праці він зазначає, що українські політики з самого початку революції намагалися розбудити національну свідомість у солдат, апелюючи передусім до слави козацьких часів [5, с. 126].

У своїх спогадах Є. Чикаленко зовсім протилежно висвітлює ставлення В. Винниченка до плану формування армії з заможного селянства – «ідейного» противника більшовизму: «Я радив Винниченкові організувати армію з куркулів, вибравши з козаків тих, що батьки їхні мають більше 10 десятин, землі, а решту порозпускати по домах; я певен був, що армія, складена з багацьких синів, буде твердо стояти проти більшовиків, бо бачив, як мої земляки, сини заможних селян, були рішучо настроєні проти більшовиків. Але Винниченко і слухати про це не хотів, а всю надію покладав на армію, яку Секретаріат мав організувати з міських українських робітників» [9, с. 38].

Ставлення політиків Центральної Ради до армії докорінно змінилося в листопаді 1917 р., коли на зміну слабкому та поміркованому Тимчасовому уряду прийшли радикально налаштовані більшовики, чий авторитет у військових частинах був надзвичайно високим. У мемуарній літературі зустрічається твердження, що саме С. Петлюра сформував Гайдамацький кіш Слобідської України, що складався з двох куренів і нараховував 300 солдатів. Однак М. Чеботарів відзначає, що кіш створено саме з його ініціативи. Потім він запропонував Петлюрі очолити це формування: «Прем'єр В. Винниченко і Воєнмін М. Порш дозволили мені формувати Кіш Слобідської України. За ці дні я переконався, що я є в Києві непопулярний, що формування йде дуже повільно через це, і тому я попросив С. Петлюру погодитися обняти командування Кошем» [8, с. 92–93]. Саме цей підрозділ у січні 1918 р. дозволив Центральній Раді придушити повстання робітників заводу «Арсенал» і таким чином продовжити її політичне життя. У листопаді 1917 р. також остаточно

створено найбільш боєздатний підрозділ армії УНР – курінь Січових стрільців, сформований із військовополонених українців-галичан. Зокрема Р. Дашкевич писав: «Ідеалом галичан була Соборна Україна, тому й до будови Української Республіки повинні стати всі українці, звідки вони й не були» [4, с. 343].

На початку січня 1918 р. з ініціативи військового міністра УНР М. Порша ухвалено «Закон про народну армію», який передбачав, окрім територіальних місцевих формувань, створення 50-тисячного кадрового корпусу. «Чомусь уся наша мемуаристика і про цей знаменитий факт промовчує», писав у спогадах М. Чоботарів, намагаючись захистити М. Порша від традиційних звинувачень у розвалі збройних сил [8, с. 73].

Лише поразка у війні з більшовиками змусила український уряд розпочати формування регулярних підрозділів – Запорізького корпусу генерала О. Натієва, а до того – «для деяких тогочасних діячів українське військо, що само без жадного примусу стало на захист Української держави, було незрозумілою силою. Вони боялися війська. Всюди їм марилися «офіцерня» й контр-революція» [6, с. 125].

Отже, бачимо, що в чисельній мемуарній літературі відображено реальне ставлення української правлячої еліти до армії та військової справи. Недовіра до регулярного війська, що не відповідало ідеологічним концепціям; небажання конфліктувати з Тимчасовим урядом – все це призвело до того, що з початком відкритої війни з більшовицькою Росією Українська Народна республіка виявилася практично беззахисною.

Список використаних джерел та літератури

1. Артющенко Ю. Генерал Борис Поджіо (Спогад). Чікаго ; Торонто : Український воєнно-історичний інститут, 1955. 16 с.
2. Винниченко В. Відродження нації. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1990. Ч. 1. 348 с.
3. Грушевський М. Спомини. Київ, 1989. № 10. С. 122–158.
4. Дашкевич Р. Про Січових Стрільців // Спогади і нариси / О. Степанів, Р. Дашкевич. Львів : Піраміда, 2009. С. 343–366.
5. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Київ : Темпора, 2007. 632 с.
6. Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). Київ : Фенікс, 1992. С. 109–148.
7. Скоропадський П. П. Спогади, кінець 1917 – грудень 1918. Київ ; Філадельфія, 1995. 492 с.
8. Чоботарів М. Ю. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чоботаріва). Київ : Темпора, 2003. 288 с.
9. Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). Київ : Темпора, 2011. 424 с.

Назарій Гардзель
(м. Житомир)

ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ (БЕРЕЗЕНЬ- ЛИСТОПАД 1917 р.)

Перша світова війна (1914–1918 рр.) розпочала процес розпаду багатонаціональних монархічних держав: Німецької, Австро-Угорської, Османської та Російської імперій. За таких умов пригнічені народи Центральної та Східної Європи, скориставшись слабкістю адміністративного апарату, який вже не міг так жорстко тримати в покорі населення через виснаженість у війні, посилили боротьбу за своє національне визволення протягом 1917–1918 рр. В результаті боротьби цих народів з'являються нові держави, які розпочали завзяту боротьбу за свою національно-територіальну автономію (самостійність).

Метою статі є визначити ставлення більшовиків до українського національного руху в період березня-листопада 1917 р.

Важливим джерелом дослідження є напрацювання українських істориків, які були учасниками подій середини 1917 р., а саме Д. Дорошенко [3], П. Христюк [10], І. Мазепа [4], а також сучасних науковців – О. Реєнта [8], В. Солдатенка [7], М. Шкільника [11] та інших.

Лютнева революція 1917 р. зумовила повалення самодержавства і Російська імперія вступила на шлях демократизації суспільно-політичного життя. Цим скористалася патріотично налаштована українська інтелігенція, і після того як царську адміністрацію 2 березня 1917 р. було замінено на демократичний Тимчасовий уряд, в Києві 17 березня 1917 р. була утворено Центральну Раду.

Одночасно з утворенням Тимчасового уряду було сформовано й Раду робітничих та солдатських депутатів. З появою альтернативи утворилося двовладдя в Петрограді. Ситуація в Україні склалася таким чином, що поряд із адміністрацією Тимчасового уряду та Центральною Радою легально діяли й ради робітничих і селянських депутатів, що породжувало тривладдя в Києві [8, с. 29].

Союз солдатських та робітничих депутатів утворився з масових політичних організацій – рад. Ради стихійно формувалися на підприємствах та у війську. Координацію їхньої діяльності забезпечували політичні партії. Поки більшовики не мали вагомого впливу в країні, демократичні партії меншовиків та есерів контролювали ради. В середині квітня 1917 р лідер більшовиків – В. Ленін повернувся в Росію. У своїх «Квітневих тезах» він заявив, що пролетаріат повинен повалити владу буржуазії.

Вже на початку березня після обрання Тимчасового уряду в директиві Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків (далі РСДРП (б)) говорилося про таке: «Ніякої довіри Тимчасовому Уряду, вся влада Радам, посилення боротьби з Керенським, озброєння народу і

організація демократичних дум». Більшовицька партія виступила в опозиції до демократичного уряду, а згодом й до Центральної Ради [2, с. 10].

Проте не маючи підтримки серед населення як в Росії так й в Україні, російські більшовики на початкових етапах революції змушені були проводити двояку політику по відношенню до Українського національного руху. Члени більшовицької партії визнавали та підтримували українців з їх вимогами щодо національно-територіальної автономії, але з іншого боку всіляко перешкоджали розвитку українського національного руху.

Тому початкова діяльність більшовиків була спрямована на завоювання довіри населення. Якщо після повалення самодержавства по всій Україні нараховувалося лише близько 2-х тисяч більшовиків, то вже на кінець липня їх чисельність сягнула близько 33-х тисяч [6, с. 129].

Що стосується столиці України, то Київський осередок більшовиків у березні 1917 р. становив лише 200 чоловік, а на початок липня 1917 р. кількість його активних членів зросла до 800 чоловік. Збільшення чисельності партії дало змогу організувати боротьбу в першу чергу проти Тимчасового уряду, а згодом й Центральної Ради [2, с. 11, 17].

Лідер РСДРП (б) В. Ленін до кінця осені 1917 р. відкрито не висловлював свого ставлення до Центральної Ради, аж до поки не наказав захопити владу в Україні в грудні 1917 р. На відміну від В. Леніна, Й. Сталін говорив чітко, з неприязню про український національний рух, називаючи Центральну Раду та Генеральний Секретаріат «зрадниками соціалізму» [7, с. 129, 141].

З подальшим розвитком Української революції, за ініціативою М. Міхновського в середині березня 1917 р. відбулося скликання перших зборів українського війська та формування військово-політичного товариства «Українського військового клубу імені гетьмана П. Полуботка», завдання якого було організувати власну армію з числа українців котрі перебували в складі Російської армії. Але контрольовані більшовиками Ради солдатських та робітничих депутатів в Петрограді вороже сприйняли таку діяльність українців й поставили вимогу до Тимчасового уряду стримати формування Української армії, яке розпочалося в березні 1917 р. і тривало до кінця 1917 р. [11, с. 57].

Вороже сприйняли місцеві більшовики й проведений 6-8 квітня 1917 р. Всеукраїнський національний конгрес організований Центральною Радою. Вони не взяли участі в ньому та висловились проти наміру українців проголосити національно-територіальної автономію України [9, с. 9-10].

Проголошення I Універсалу Центральною Радою 23 червня 1917 р. більшовицька фракція загальноросійського з'їзду Рад підтримала. А закидання звинувачень у шовінізмі та сепаратизмі Центральній Раді з боку Тимчасового уряду засудила та запропонувала визнати право українців на

автономію [10, с. 84]. Як зазначають українські історики того періоду І. Мазепа [4, с. 45] та П. Христюк [10, с. 84], більшовики були проти відокремлення та надання автономії Україні, але для того, щоб привернути симпатію національних рухів у боротьбі з царським, а пізніше – Тимчасовим урядом наполегливо виступали за надання автономії народам Росії.

Проте, ставлення РСДРП (б) до українського національного руху яскраво відображалось не в резолюціях та відозвах, а у діяльності, власне, місцевих більшовиків в Україні. Вони вбачали в українській революції прояв національного шовінізму і через це ігнорували її розвиток, а з нею й саму Центральну Раду [10, с. 84]. Український історик І. Мазепа висловився так про місцевих українських більшовиків: «помосковщені малороси (українці) були найміцнішою опорою для російського панування. Навіть самі корінні росіяни не ставилися до українських домагань так вороже, як помосковщені малороси» [4, с. 34–35].

Тому вже на початку липня 1917 р. київські більшовики продовжили свою діяльність по нарощуванню впливу серед населення. У центрі Києва була організована багатотисячна демонстрація під гаслами «Вся влада Радам солдатських робітничим та депутатам». Збільшилася й кількість страйків на підприємствах. В Київській міській думі не голосували за пропозиції «буржуазних» партій та закликали не обирати на наступних виборах до міської думи їх представників [1, с. 126–129].

Після невдалого заколоту генерала Л. Корнілова в серпні 1917 р. проти Тимчасового уряду, більшовики почали створювати озброєні загони при Радах робітничих депутатів в головних містах Росії та України, які отримали назву «Червона гвардія». Окрім українських та російських сил в столиці України повстала третя озброєна сила – більшовицька. Таким чином поряд із нарощенням політичного впливу партії РСДРП (б), почалося формування й їх власних військових підрозділів [3, с. 119].

Восени 1917 р. стало зрозуміло, що конфлікт із більшовиками є неминучий, адже вони взяли курс на встановлення радянської влади не тільки у Росії та Україні, але в усій Європі. Стосунки між Центральною Радою та РСДРП (б) ще більше погіршилися після того, як Рада не визнала влади більшовиків після перевороту 7 листопада 1917 р. проти Тимчасового уряду. Конфлікт в кінцевому результаті призвів до початку Першої війни Більшовицької Росії проти УНР [5, с. 5].

Таким чином, політика двоякого ставлення більшовиків до українського національного руху в березні-листопаді 1917 р. була зумовлена необхідністю останніх завоювати авторитет та підтримку населення України для боротьби проти Тимчасового уряду. Проте, коли владу було захоплено, а Тимчасовий уряд зазнав поразки – більшовики перейшли у наступ. Нехтуючи Декларацією прав народів, прийнятою РСДРП (б) невдовзі після перевороту в листопаді 1917 р., яка мала забезпечити підтримку радянської влади національно-визвольним рухам

Росії, почали знищувати прагнення новостворених територіальних одиниць по відокремленню від Росії та силою насаджувати ідеї більшовизму в цих регіонах.

Список використаних джерел та літератури

1. 1917 год на Киевщине : хроника событий / сост.: А. Иргизов и др. ; под ред. В. Манилова; Отд. Киев. окрпаркома по изучению истории КП(б)У и Окт. рев. на Украине. Истпарт. - Киев : Гос. изд-во Украины, 1928. XXVI, 583 с.
2. Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. До немецкой оккупации / Истпарт, Комиссия по истории октябрьской революции и РКП(Б) М.-Л. : Госиздат, 1925. – 271
3. Дорошенко Д. І. Історія України 1917-1923. В 2-х т.: Документально–наукове видання / Упоряд.:К.Ю Галушко. К. : Темпора,2002. 352 с.: іл
4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції К.: Темпора, 2003. 608с.:іл
5. Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. 2005. Вип. 13. С. 3-56.
6. Синенко О. Л. Взаємостосунки українських профспілок з більшовиками 1917 року // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки / ред. В. М. Філоретов [та ін.]. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 12. С. 126-131.
7. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. К., Парламентське вид-во, 2011. 568 с.
8. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 10:Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / За заг. Ред. В. Смоля. НАН України. Інститут Історії України. К.: Альтернативи, 1999. 320 с.
9. Хміль І. На шляху відродження української державності: Український національний конгрес-з'їзд, 6–8 квітня 1917 р. К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. 62 с.
10. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. [у 4 т.] Укр. соціол. ін-т. Нью-Йорк : Вид-во Чарторийських, 1969. (Українська революція. Розвідки і матеріали ; кн. 1). Фототип. передрук. для студії Т. 1 . 1969. 151 с.
11. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 роках. Спомини і роздуми. Торонто, 1971. 366 с.

Вікторія Венгерська

(м. Житомир)

ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ ТА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ТА АРМІЙСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ 1917-1918 РОКІВ

Перша світова війна значною мірою пришвидшила процеси руйнації континентальних імперій. Її наслідки призвели до формувань політичних програм та партій, лідери яких заявили про прагнення до створення нових, національних за формою, держав. Українські політичні та громадські діячі не лишились осторонь цих процесів. Лютнева революція 1917 р. з проголошенням демократичних свобод відкрила нові політичні перспективи перед колишніми так званими окраїнами імперії.

Представники українського політикуму від моменту створення Української Центральної Ради намагались вибудувати стосунки з Тимчасовим урядом на демократичних засадах, сподіваючись на підтримку ідеї широкої національної автономії. В цьому ж руслі значні сподівання українських діячів покладались й на українізацію окремих військових частин й навіть армій. Ці процеси знаходили відображення на сторінках періодичних видань, які були започатковані виконавчими радами українців-військовослужбовців, й частина яких представлена у Житомирському обласному історичному архіві. Так, у друкованому органі Шостої (українізованої) армії (яка весною-літом 1917 р. розміщувалась у Ризі) «Наше життя», містились вимоги представників виконавчої ради українців армії до Тимчасового уряду та постанови для делегатів першого всеукраїнського військового з'їзду, який проходив у Києві. Делегати, перш за все, пропонували добиватись широкої національно-територіальної автономії України в федеративній російській республіці. Земельне питання для більшості колишніх селян, одягнутих на період війни у шинелі, не втрачало актуальності, що підтверджувала пропозиція створення українського земельного фонду, яким би мали керувати трудові громади. Свою позицію солдатські депутати аргументували тим, що «право на землю повинен мати той, хто її обробляє» [2, с. 1]. Депутати вимагали негайно націоналізувати армійські частини. В тилових підрозділах українців також пропонувалось виділити в окремі полки й частини. Попри війну, делегати не забували й про освіту. Резолюція містила пункт, присвячений школі, й проголошенню вимоги здійснення навчання українською мовою. Релігія, як один із традиційних національних маркерів також не залишилась поза увагою. З'їзд прийняв резолюцію про необхідність визнання автономії української церкви та правлення служби українською мовою [2, с. 1].

Вже у номері від 14 червня було розміщено інформацію про заборону Тимчасовим урядом проведення 2-го всеукраїнського військового з'їзду у Києві. В тексті містилась вимога визнання українців як окремої нації, та принципового й негайного вирішення питання про право України на автономію, яке б було підтверджене особливим декретом [3, с.3]. Вимоги так і лишились на папері, як відомо, демократизм будь-яких російських урядів вичерпується на українському питанні.

1918 рік в політичній історії України позначений злетами й падіннями, як досягненнями в культурній, освітній сферах, так і провалами в політичній та військовій галузях. На сторінках періодичних видань піднімались й питання мови а публікації у 1918 році в житомирських газетах часто були багатомовними. Видавці використовували російську, українську, їдиш та іврит (часто в одному номері), в залежності від змісту публікації та контексту.

Цього року вперше в середовищі вчених, публіцистів, частково політиків озвучуються ідеї, які в подальшому будуть втіленні в інших

умовах та політичних реаліях. Революційна епоха породжувала й грандіозні проекти, спрямовані на радикальні перетворення людиною світу й природи. Дніпро, як найбільша водна артерія України відігравав не останню роль в цих теоретичних (чи фантастичних) побудовах. Траплялись й типові «прожекти», подібні до хрущовських. Так, у щоденній газеті «Молот», яка була друкованим органом Волинського губернського комітету Української партії соціалістів - революціонерів, зустрічаємо публікації щодо можливості з'єднання Дніпра із Віслою. «У департаменті водяних шляхів розроблено план з'єднання Дніпра через Прип'ять із Віслою, Двиною та Десною»[1, с. 2]. Складовою частиною реалізації плану ГОЕЛРО, який в радянській історіографії пов'язувався із ініціативою Леніна, було й будівництво Дніпровської ГЕС у Запоріжжі. У згаданій статті пропонувалось закласти в районі Дніпрових порогів чотири великі гаті й величезної сили турбіни, які б давали енергію заводам й фабрикам Дніпровського району.

В окреслений період активно обговорювались проблеми майбутніх державних території та кордонів, до яких планувалось включити як Кубань, так і частину білоруських земель з домінуючим етнічним українським населенням. «До Секретарата ЦР з'являються делегації з різних місць з проханням про з'єднання з Україною. Вже були делегати з Гомелю, Мінську, Мозирського повіту та других місць Білої Русі» [1, с. 2].

Саме у 1918 р. чи не вперше на сторінках періодичних видань озвучується ідея включення Криму до складу УНР. «Приїздять люди за вказівками в земельній справі, рахуючи себе громадяни УНР. Є відомості й про те, що й Крим надсилає послів в умовах, на яких Крим може прилучитись до республіки» [3, с. 2].

Широка палітра ідей, подій, людей, представлена на сторінках тогочасної преси, віддзеркалювала загальні для всіх регіонів України проблеми періоду, який за великим рахунком, визначив на довгий, майже 80-річний період статус другої серед «рівних» республік Радянського Союзу.

Список використаних джерел та літератури

1. Молот. 1918 р. № 12.
2. Український голос. 1917. № 1.
3. Український голос. 1917 р. № 2.

Дмитро Кондратюк
(м. Житомир)

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ:

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ(1917–1921 РР.).

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Місцеві органи влади є формою залучення громадян до участі в управлінні місцевими справами, одним з механізмів демократичного

регулювання суспільних відносин. Для побудови справді, ефективного місцевого самоврядування в сучасній Україні необхідне врахування його історичного розвитку, здобутків та прорахунків.

Період Української національної революції 1917–1921 років, який характеризувався спробою відродження української державності, є одним з найсуперечливіших періодів в історії України. Саме в цей період відкрилися нові перспективи розвитку місцевого самоврядування, насамперед у напрямку демократизації засад його функціонування. Складна і суперечлива проблема формування та діяльності місцевих органів влади (1917–1921 рр.) за різних владних режимів як цілісний і тривалий трансформаційний процес залишається недостатньо дослідженою, зокрема на Правобережній Україні [6].

Мета статті полягає у аналізі історіографічної бази з проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Правобережній Україні у 1917–1921 рр.

До одного з найменш досліджених аспектів Української національної революції небезпідставно можна віднести організацію та діяльність місцевих органів влади. Загалом, аналізуючи історіографію проблеми можна виділити три основні напрямки. Першим і найменш змістовним є напрям радянської історіографії, де вкрай негативно описувалося все, пов'язане з будь-якою українською державністю, відокремленою від Росії. Вже більш змістовним є зарубіжний напрямок історіографії проблеми. Його представники брали безпосередню участь у революційних подіях і змушені були емігрувати з України після втрати нею незалежності. Вони вперше почали публікувати в закордонних виданнях і виданнях діаспори нормативні акти і документи Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії, а також наукові праці, що містять цінні відомості для дослідження [3, с. 107].

Сучасна українська історіографія є третім напрямком, дослідження якого свідчать, що проблема Української національної революції 1917–1921 рр., активно розробляється українськими істориками, в той час як питання місцевих органів влади, загалом залишається поза увагою дослідників.

Проблема діяльності органів місцевої влади в період Гетьманату П. Скоропадського фрагментарно висвітлена у дослідженнях українських істориків – Т. Харченка, О. Завальнюка, В. Стецюка, А. Антошина [5, с. 96].

І. О. Гуцалюк у праці «Особливості діяльності органів місцевого самоврядування Української Народної Республіки та Гетьманату П. Скоропадського» приходять до висновку, що становище місцевого самоврядування в досліджуваній період було вкрай непевним. Проте, незважаючи на недофінансування, репресії з боку німецьких та австро-

угорських військ та переоцінці ролі цієї місцевої інституції у державі періоду Гетьманату, вони залишалися основною одиницею громадського суспільно-політичного життя, осередком національно-демократичного руху на місцях.

У статтях Б. Андрусішина та П. Гай-Нижника на основі введення до наукового обігу нових архівних матеріалів досліджуються проблеми охорони праці, соціального забезпечення, боротьби з безробіттям місцевих органів влади за доби Гетьманату та Директорії УНР. Особливу увагу слід звернути на монографію «Місцеві органи влади Гетьманату в Правобережній Україні (квітень-грудень 1918 р.) В. В. Галатира та В. С. Лозового. Автори проаналізували передумови створення та діяльність місцевих органів влади на Правобережній Україні у 1918 році. Вони прийшли до висновку, що структура місцевої влади була значно чіткішою, ніж у період Центральної Ради [4].

Значної уваги заслуговують фундаментальні роботи В. Солдатенка з історії Української революції, зокрема праця «Українська революція: проблеми вивчення концепції та оцінки історіографії», у якій значне місце відведено особливостям функціонування місцевих органів влади в означений період. Певний вклад у вивчення різних аспектів історії українського державотворення 1917–1921 рр. внесла своїми дослідженнями, зокрема дисертацією та монографією, Л. Л. Потарикіна. Вона вперше комплексно здійснила дослідження проблеми організації і діяльності місцевих органів влади в Україні у 1917–1921 рр. на прикладі Київщини. Крім того, помітну увагу дослідники Я. Тинченко, В. Голубко, М. Кравчук, В. Солдатенко та В. Дмитрук присвячують національному військовому будівництву, взаємодії армії з місцевою владою [2, с. 45–47].

Таким чином, на підставі історіографічного аналізу можна зробити висновок, що дана проблема залишається недостатньо вивченою та вимагає подальшого дослідження. Потребують висвітлення питання особливостей функціонування місцевих органів влади, структура, кадрове забезпечення, ефективність їх діяльності щодо вирішення повсякденних проблем, військових питань, ступінь взаємодії з іншими органами влади.

Список використаних джерел та літератури

1. Верстюк В. О, Солдатенко В. Ф. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) // Політична історія України. ХХ століття. К. : Генеза, 2003. Т. 2. 488 с.
2. Вінцковський Т. М. Місцеві органи влади і управління Центральної Ради в Херсонській губернії (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Дрогобич: Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. 169 с.
3. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. : [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.]. К. : Генеза, 2000. 360 с.

4. Гуцалюк І. В. Особливості діяльності органів місцевого самоврядування Української Народної Республіки та Гетьманату П. Скоропадського (на прикладі м. Луцьк) // Українська державність: історія і сучасність: зб. матеріалів Всеукр. наук. – практ. конф. молодих вчених, 2009. Т. 1. С. 107–109.
5. Седляр А. В. Діяльність органів міського самоврядування в період правління гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Волинської губернії) // Часопис української історії: Зб. наук. статей, 2006. Вип. 5. С. 94–99.
6. Солдатенко В. Ф. Українська революція: проблеми вивчення концепції та оцінки історіографії // Історична наука на порозі XXI ст.: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 1995. С. 271.

Ольга Мурашова
(м. Вінниця)

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Основою організації соціального забезпечення на селі впродовж 1920-х рр. стали комітети взаємодопомоги (з 1925 р. перейменовано на товариства). Це були громадські організації, створені за ініціативою ЦК КП(б)У, що функціонували протягом 1922-1932 рр. Передумовою їх створення стала складна політико-економічна ситуація у державі, що була спричинена наслідками війн та селянського повстанського руху.

Згідно з постановою політбюро ЦК КП(б)У від 1 липня 1921 р. «Про посилення органів соцзабезу та селянські комітети взаємодопомоги» відповідні установи створювалися виключно за класовою ознакою. Правом на отримання допомоги, в першу чергу, користувалися червоноармійці та селянська біднота. 23 грудня 1921 р. РНК УСРР прийняла постанову, де було чітко визначено функції та основні напрямки діяльності цих організацій. Зокрема у документі зазначалося наступне: «З метою покращення соціального забезпечення на селі, розвитку самодіяльності та ініціативи селян, створити селянські комітети взаємодопомоги та покласти на них вирішення матеріальних проблем населення внаслідок стихійних лих, організацію трудової допомоги, створення закладів соціального забезпечення, надання всебічної допомоги хворим та пораненим червоноармійцям, членам їх сімей, інвалідам та мобілізованим» [1, с.92].

Селянські комітети (товариства) взаємодопомоги почали масово виникати на початку 1922 р. Найбільша їх кількість концентрувалася на території Харківської, Катеринославської та Кременчуцької губерній. За підрахунками Шарпатога В.Г. на 1 травня 1922 р. у Харківській губернії функціонувало 104 повітових та 100 сільських товариств. Ці організації створювалися за ініціативою партійних комітетів. До її складу входили 5-7 осіб разом із представниками від місцевих червоноармійців. Щоб стати членом товариства необхідно було написати відповідну заяву, сплатити

вступний внесок виплачувати щомісячно суми коштів які кожному селі були різними. Практично кожен СТВ в середньому об'єднувало 70-100 чоловік. Це були представники заможного селянства, середняки та біднота. В окремих випадках до складу СТВ могли входити робітники, службовці та кустарі [2, арк.26].

Важливим чинником, котрий зумовив появу комітетів (товариств) взаємодопомоги, став неп, оскільки елементи ринкової економіки вимагали від системи соціального забезпечення додаткових джерел фінансування. Наркомсоцзабез обрав тоді комбінований шлях: здійснив перереєстрацію соціальних категорій «підопіклих» з метою скорочення їхньої загальної чисельності, запровадив систему інвалідної кооперації, соціального страхування та комітетів взаємодопомоги. Неп фактично зруйнував філантропічні тенденції в системі соціального забезпечення, запропонувавши жорсткий господарський механізм самофінансування шляхом активізації різних форм господарської діяльності. Держава, взявши на себе непосильний тягар матеріального забезпечення деяких груп населення, не витримала його, тому запропонувала і всіляко підтримувала ідею створення комітетів взаємодопомоги.

Протягом першої половини 20-х рр. відбувалося організаційне оформлення системи громадських товариств допомоги. За основу їхнього формування обрали адміністративно-територіальний поділ, відтак постали — сільські та міські товариства у повітах, районах, округах. Реорганізація комітетів взаємодопомоги припадає на 1925 р., коли постала їхня нова назва — Селянські Товариства Взаємодопомоги (СТВ) [3, с.5].

СТВ виникали і функціонували у межах сільських рад та за їхнього безпосереднього сприяння, отримавши від них землю в оренду і належний реманент. Товариства займалися господарською діяльністю, обслуговуючи власним коштом інвалідів, родини червоноармійців, безпритульних. Члени СТВ сплачували пайові внески грішми та зерном, поповнюючи касу.

Господарська діяльність СТВ стала основним джерелом наповнення їхньої доходної частини. Так, за даними шести губерній про доходи СТВ, виявилось, що 51,1% коштів надходило від їхніх підприємств та посівного клину, 15,8% від самообкладання, 0,8% від держорганів, 32,3% від інших джерел (пожертви, «безгоспдіяльності») [4, с.9].

Активна виробничо-господарська діяльність СТВ зумовила до певної міри появу чергових «ліквідаторських тенденцій», але шляхом обмеження ними соціальних функцій. Така позиція не знайшла підтримки в організаторів собезу, аргументація яких була переконливою: 70% знедолених мешканців села прагнуло постійного матеріального забезпечення (реманенту, насіння, худоби). На СТВ покладалися обов'язки первинної ланки НКСЗ та його місцевих органів. Так, у циркулярі Наркомсоцзабезу «Про порядок пенсіонування підопіклих села» від 14 січня 1926 р. за ними визнавалися такі повноваження: приймати заяви і документи, виявляти та брати на облік пенсіонерів та інші категорії

населення. У 1925/26 р. державним забезпеченням передбачалося охопити 25—30 тис. осіб сільських районів із наявних 250 тисяч соціально знедолених [5, с. 20].

На селі також запроваджувався основний принцип радянської системи соціального забезпечення — «врахування майнового стану підопіклих». За його дотриманням саме і слідкував апарат СТВ. Він відслідковував наявність родин червоноармійців, які не мали господарств, відтак не могли забезпечити матеріального мінімуму утримання інваліда. Для надання допомоги необхідно було мати документи про перебування в армії, а на випадок їхньої відсутності надати довідку, засвідчену сільською радою або ж СТВ. Саме вони займалися оформленням справ на лікування (опис історії хвороби, діагноз, група інвалідності), складали списки на пенсійне забезпечення, перевіряючи майновий стан, висновки медичних комісій тощо. Призначенням пенсій переймалися комісії при окружних інспектурах собезу, які виписували пенсійні, реєстраційні та розрахункові книжки, розсилку яких здійснювали районні та сільські СТВ [6, с. 5].

Впродовж 1928-1929 рр. СТВ поступово втрачали свою самостійність в економічній діяльності та все більше потрапляли під вплив комнезамів та партійних органів. У 1932 р. вони остаточно припинили свою діяльність.

Таким чином, складна економічна та політична ситуація в державі змушувала керівництво шукати ефективні засоби для підтримки соціальних верств населення. СТВ стали першим проявом самодіяльності селянства.

Список використаних джерел та літератури

1. Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. — Х., 1921
2. Державний архів Вінницької області. - Ф.31. - Оп.1, Спр.164. — 87 арк.
3. Из писем с мест // Вестник социального обеспечения. — 1926. — № 12. — С. 4-41.
4. Цекиновский И. Основные задачи КВП в новых условиях // Вестник социального обеспечения. — 1925. — № 1-2. — С. 9-10.
5. Чегринцев Е. Пенсирование на селе // Вестник социального обеспечения. — 1925. — № 4. — С. 20.
6. О формах общественного обеспечения беспризорных на селе // Вестник социального обеспечения. — 1926. — № 3-4. — С. 5-6.

Наталія Орел
(м. Житомир)

ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ З ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО СИБІРУ І КАЗАХСТАНУ – ОДИН З НАЙЖОРСТОКІШИХ ЗЛОЧИНІВ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

Справжньою трагедією для населення Західної України стали депортації у 1939 – 1941 рр. Вони пояснювались політикою, яку проводило радянське керівництво на західноукраїнських землях. Ця

політика приводила до зменшення кількості населення і його геноциду. Безвинних людей вивозили до Сибіру, Казахстану, Середньої Азії. Ці заходи були спрямовані на руйнування структур польського державного і адміністративного апарату, «буржуазної» системи управління і власності. Результатом виявилось те, що до списків так званих ворогів часто потрапляли не тільки люди, які були незадоволені радянською владою, але й ті, хто лояльно ставився до неї [6, с. 148-151]. Органи НКВС прикривались Сталіним та його методами боротьби з «ворогами». Вони всюди шукали «ворогів народу», «контрреволюціонерів» [1, 440]. Ці категорії населення ставилися на облік, за ними таємно наглядали. Вони були першими кандидатами на депортацію або фізичне знищення. Справа в тому, що економіка СРСР розвивалася в умовах суворої командно-адміністративної системи і постійно потребувала робочої сили. Як результат страждали ні в чому не винуваті люди. Ця проблема набувала гострої актуальності у віддалених районах СРСР - Сибіру, Далекому Сході та Півночі. Депортовані засилювалися в ці малозаселені місця. Там розширювалося виробництво, використовувалася дармова, безправна робоча сила і разом з тим влада розправлялася з неугодами їй людьми. Західні українці заселяли і освоювали ці далекі регіони СРСР. Виселені люди повинні були пристосовуватись до жорстоких умов клімату, а тому виживали далеко не всі [1, с. 448].

Депортація здійснювалася на основі прийнятого «Положення про спецпереселенців і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР». В Положенні мовлилось про насильницьке вивезення «куркулів» та їх сімей до віддалених куточків СРСР. Спеціальні поселення, які утворювались у результаті вивезення, становили основну продуктивну силу для економіки країни. Депортовані будували селища, канали, міста.

Взагалі депортація проходила в кілька етапів. Перший етап депортації припав на кінець 1939 р. - початок 1940 р. Спочатку депортували представників польської адміністрації, військових та членів їх сімей. Другий етап охопив більш ширші верстви населення. Це - представники українських націоналістів, громадських діячів, а також так звані «класові вороги», а саме: підприємці, купці, заможні селяни. Третя хвиля охопила єврейське населення. Це були представники єврейської національної релігії - іудаїзму, підприємці, громадські діячі і представники єврейських партій [3, с.4].

16 травня 1941 р. було прийняте положення «Про виселення ворожого елементу із республік Прибалтики, Західної України і Західної Білорусії, Молдавії». Положення започаткувало четверту хвилю депортації. Стан людей, яких депортували, був жахливим. Результатом виселення був голод, епідемії, велика смертність. Збереглася постанова СНК УРСР і ЦК(б)У «Про відселення і переселення жителів 800 метрової прикордонної смуги в Західних областях УРСР і очищення цієї смуги від будівель», де

сказано про відселення 22615 осіб з 4870 дворів, які частково входять у 800-метрову прикордонну смугу. З них приблизно 22 тисячі чоловік було відселено, а понад 80 тисяч переселено. Депортація періоду з травня по червень 1941 р на західноукраїнських землях характеризувалася посиленням боротьби радянської влади з «антиреволюційними силами». На практиці в Західній Україні ця боротьба велась проти членів ОУН, проти українських національних організацій, громадських молодіжних організацій «Сокіл», «Пласт», організацій, які були під контролем греко-католицької церкви, таких як Українська Молодь Христові. 22 травня 1941 р. почалась антиОУНівська акція. Була прийнята «Постанова ЦК ВКП (б) «Про вилучення контрреволюційних організацій в Західних областях УРСР». Постанова передбачала двадцятирічну річну депортацію у віддалені райони СРСР. Вона стосувалася, як безпосереднього учасника «контрреволюційної організації», так і членів його сім'ї. Найбільше від цих дій постраждали члени Організації українських націоналістів. Влітку 1940 р. з західних областей України і Білорусії виселяли терміном на десять років в Кустанайську, Актюбінську, Південно-Казахстанську, Павлодарську, Семипалатинську область Казахської РСР репресованих, що перебували у таборах для військовополонених, колишніх офіцерів польської армії, поліцейських, жандармів, колишніх поміщиків і фабрикантів, великих чиновників колишнього польського державного апарату.

Про ті страшні події можна дізнатись не тільки з архівних даних, але й з вуст очевидців подій. Так, з розповіді Паламарчук Галини Романівни дізнаємося, що вона потрапила до другої хвилі депортації. Їй тоді було 16 років. На підготовку до виїзду населенню давалося від 30 хвилин до 2 годин, дозволялося брати лише одяг, взуття, продукти харчування на один місяць всього до 500 кг на сім'ю. Депортованих перевозили у поїздах. Для цього держава виділяла вагони для перевезення. 28 квітня 1940 року депортованих «вивантажували» у північному Казахстані на станції Кустанай. Потім їх пересажували на вантажівки і «викинули» серед степу за кілька кілометрів від невеличкого поселення. За свідченням іншої переселенки - Софії Ордон, дізнаємось, що вранці 10 лютого 1940 р. до села приїхали військові НКВС. Для приготування до депортації дали 15 хвилин. На станції, для поляків були приготовані товарні вагони [3, с.3]. З кожним роком чисельність депортованих з західноукраїнського регіону збільшувалася. Так, в 1939-1940 рр. депортованих налічувалось 220 тисяч осіб, а в 1941 році - 320 тисяч осіб. Загалом, тільки зі Станіславської області з осені 1939 до осені 1940 р. було депортовано за політичними ознаками 1616 сімей (9302 осіб), більшість - без суду і слідства, навіть без примітивного письмового звинувачення [5, с. 3-4]. За свідченнями митрополита Андрія Шептицького у листі до Ватикану, загалом арештовано або страчено 200 тисяч українців із Львівської єпархії, а загальні втрати українців у Галичині сягали 400 тисяч осіб [2, с. 145-150].

Взагалі кількість депортованих досить суперечлива, оскільки радянська влада не розголошувала ці дані. На сьогодні ці питання ще вивчаються дослідниками.

Таким чином, масові депортації призвели до загибелі значної частини населення, роз'єднання родин, масового невдоволення населення радянською владою. Це негативно відобразилося на економічному та культурному розвитку краю. Депортаційна політика радянської влади на західноукраїнських землях призвела до зміни етнічної карти на цих землях. Особливо значно зменшилась кількість поляків. Радянська влада не тільки не здобуло підтримки місцевого населення, але своїми антинародними діями налаштували його проти себе. У зв'язку із цим задля розуміння справжніх масштабів такої форми репресій необхідно залучити документи з фондів Галузевого Державного архіву Служби безпеки України.

Список використаних джерел та літератури

1. Баран В. Україна: західні землі: 1939-1941 рр. В. Баран, В. Токарський. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С.448.
2. Киричук Ю.А. Радянський терор 1939-1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст.: Істор. нариси / Д.В. Архірейський, О.Г. Бажан та ін.; Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наук. думка, 2002. С. 574.
3. Кобринович І. М. Організація та діяльність репресивно-каральної системи більшовизму на Волині у 1939 – 1941 рр. / І. М. Кобринович // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". 2008. № 612. С. 148-151.
4. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси. С. 585.
5. Скоропадєнко З. І. Західна Україна. Сибір. Хресний шлях: роки 1939 - 1941 //Історія і Я. Газета «День», 2002. № 41. С.3-4.
6. Черная книга коммунизма: преступления, террор, репрессии. Три Века Истории. М. 2001. С.145-150.

Тетяна Олійник
(м. Житомир)

РОЗГОРТАННЯ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» У 1937 Р.: НОРМАТИВНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА БАЗА ТА МЕХАНІЗМИ ПРОВАДЖЕННЯ

Дослідники політичних репресій радянських часів пов'язують початок так званої «великої чистки» з лютнево-березневим пленумом ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому обговорювалася необхідність боротьби з контрреволюційними елементами та їхнє знищення. «Боротьба» органів Управління держбезпеки Народного комісаріату внутрішніх справ у цьому напрямку розгорталася й посилювалася. В резолюції, що її ухвалив пленум по доповіді М. Єжова, було поставлено завдання «чистити» і систематично зміцнювати органи НКВС «найкращими перевіреними кадрами партійних працівників». Вважається, що згаданий пленум дав поштовх, насамперед, репресіям проти партійно-господарського апарату [1, с. 132].

Але проведення «масової операції» розпочалося без будь-якого посилення на рішення вище зазначеного пленуму. 2 липня 1937 р.

політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про антирадянські елементи», за якою пропонувалося надіслати секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій телеграму, в якій зазначалася необхідність взяття на облік усіх куркулів та кримінальників з метою виявлення ворожих елементів, їх арешту та розстрілу чи вислання за вказівкою НКВС.

Відповідно до зазначеної постанови регіональні і партійні керівники повинні були подати на розгляд Політбюро ЦК ВКП(б) пропозиції стосовно комплектування трибуналу з трьох осіб, до числа яких, як правило, входили начальник УНКВС, перший секретар ЦК, крайового або обласного комітету ВКП(б) та прокурор краю, області, республіки. Того ж дня М. Єжов директивою № 266 проінформував керівників республіканських НКВС і начальників крайових та облуправлінь НКВС про рішення Політбюро й зобов'язав їх подати відповідні данні до 8 липня. М. Єжов скоригував визначення цільової групи запланованої операції і впровадив як додатковий критерій втечу з таборів і поселень для куркулів.

4 липня 1937 р. НКВС УРСР отримав із Москви нову телеграму, за якою усіх обрахованих куркулів і кримінальників потрібно було розділити на дві категорії. До I належали найбільш ворожі елементи, що підлягали арешту і розстрілу, до II – належали менш активні, але ворожі елементи, що підлягали висланню.

Для України відправною точкою початку фатальних подій є 4 липня 1937 р., коли за розпорядженням Політбюро ЦК КП(б)У нарком внутрішніх справ І. Леплевський передав директиву про репресії усім підрозділам НКВС. Слід зазначити, що останній, як видно, розробив її ще задовго до отримання директиви № 266. Тільки так можна пояснити його вказівки начальникам УНКВС отримати в обкомах КП(б)У інформацію відносно планів партійного керівництва в Москві й так легітимізувати вказівки з реєстрації й відбору кримінальників і куркульських елементів згідно з першою та другою категоріями.

Проведенню операції передували відповідні організаційні дії. Так, згідно з «Оперативним планом щодо вилучення куркулів та кримінальників 1-ї категорії», обласні управління НКВС зобов'язувалися організувати на місцях перевірку якості та повноти матеріалів, зібраних на найбільш «озлоблених» із намічених до арешту.

Органи УДБ повинні були провести практичну підготовчу роботу чи проводити слідство щодо куркулів, а міліція – стосовно криміналітету. Операція з їх вилучення проводилася одночасно у всій країні. Термін для провадження слідства визначався у сім днів. Було визначено перелік документів необхідних для справ: 1. дані для з'ясування місцезнаходження осіб, намічених до арешту, та щодо складу їх сімей; 2. довідка і характеристика з сільської ради й колгоспу (щодо соціально-майнового стану, соціальної небезпеки тощо); 3. довідка судово-слідчих та адміністративних органів щодо судимості й реєстрації; 4. протоколи

допитів свідків, очних ставок; 5. довідки, складені за агентурними матеріалами; 6. санкція прокурора та арешт; 7. висновки в справі.

До участі в операції залучався перевірений актив партійців. Беручи до уваги значну територію республіки, у колишніх окружних центрах та інших пунктах за п'ять днів до початку операції створювалися міжрайонні оперативні групи. Усіх заарештованих розміщували у в'язницях або місцях формування цих груп. На чолі міжрайонних груп ставилися відповідальні представники облуправлінь НКВС або начальники відповідних міських районних відділів чи окружних відділів. Арешти санкціонувалися начальниками міжрайонних опергруп на підставі матеріалів справ та узгоджувалися з районним прокурором [2, с. 211–212].

Відповідно до наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР «Про операцію з репресування колишніх куркулів, кримінальників та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р. було встановлено кількість тих, хто підлягав репресіям. Слід зазначити, що цифри були орієнтовними, тож місцеві органи могли корегувати їх, а саме збільшувати, що й робили. Так, нарком УРСР І. Леплевський неодноразово клопотав про збільшення лімітів. Незважаючи на це М. Єжов був незадоволений кількістю репресованих в республіці і відповідно, роботою Леплевського. Тому 25 січня 1938 р. І. Леплевського призначили начальником транспортного відділу ГУДБ НКВС СРСР. 26 квітня його заарештували, а 28 липня – розстріляли.

Нарком шукав віддану йому людину, якою став начальник УНКВС Оренбурзької області О. Успенський. Він вирізнявся великим запалом у викритті «ворогів» та проведенні репресій. У листопаді 1937 р. М. Єжов надіслав О. Успенському телеграму: «Якщо Ви вважаєте, що будете сидіти в Оренбурзі років п'ять, то помиляєтесь. Мабуть, доведеться у найближчий час висунути Вас на відповідальну роботу». 27 січня 1938 року в Києві відбувся пленум ЦК КП(б)У, який звільнив з посади першого секретаря ЦК С. Косіора, призначеного заступником В. Молотова в уряді СРСР. Виконуючим обов'язки першого секретаря обрали М. Хрущова. Разом з ним в Україну приїхав О. Успенський [3, с. 137–138].

Терор розпочався з новою силою. Було затверджено додаткову кількість колишніх куркулів, карних злочинців та антирадянського елементу, які підлягали арешту. Продовжувалася робота позасудових «трійок», що виносили вироки звинуваченим. О. Успенський неодноразово викликав до себе начальників обласних УНКВС і розповідав, що у республіці викривається діяльність різних антирадянських організацій, які пов'язані з всеукраїнським націоналістичним центром. Так, була викрита діяльність таких міфічних організацій як «Молода генерація», «Священний союз партизан» та інших, про які раніше ніхто не чув. За допомогою фізичного, психологічного впливу та фальсифікації документів чекісти викривали все більше антирадянських контрреволюційних організацій та

їх учасників. Таким чином, терор спільними зусиллями центру та місцевих органів держбезпеки набував все більш загрозливих масштабів.

Список використаних джерел та літератури

1. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 456 с.
2. Нікольський В. М. Репресії за «лімітами» (1937–1938 рр.) // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 210–223.
3. Васильєв В. П. Вплив «великого терору» 1937–1938 рр. на економічні процеси в УРСР // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2004. № 1/2 (22/23). С. 135–158.

Ганна Гончаренко

(м. Житомир)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ГЕТТО В М. ЖМЕРИНКА (1941-1944 РР.)

Ще до початку війни м. Жмеринка (Вінницька область) була вузловою станцією, звідки потяги йшли на чотири напрямки. Саме цей фактор найбільше зацікавив німецьке керівництво, через що вони взяли її під свій контроль, не віддаючи південну Україну та Вінницьку область румунам. Німці увійшли в Жмеринку 17 липня 1941 року та відразу приступили до «остаточного вирішення єврейського питання». Дана тема є досить актуальною, оскільки є частиною страшної історії Голокосту, частиною історії України ХХ ст. та Другої світової війни. Подібні дослідження безумовно будуть сприяти міжетнічній толерантності та подоланню ксенофобії в українському суспільстві.

Окремі аспекти обраної теми знайшли висвітлення на сайті меморіального комплексу історії Голокосту «Яд Вашем» [4], в працях М. Дубик [1], Я. Зубарева [2], який подає загальні відомості про Жмеринське гетто, Б. Мершон [3]. Остання пише про освіту та культуру в цьому гетто.

Метою даної статті є спроба дослідити специфіку та особливості функціонування гетто в м. Жмеринка у часи Другої світової війни.

Майже одразу після початку окупації Жмеринки всім євреям наказали нашити на правий рукав одягу жовту зірку та переселитися в окремий район, який займав три вулиці – Максима Горького, Урицького та Базарну [4].

Восени 1941 року було створено Жмеринське гетто, куди почали зганяти євреїв, які не встигли евакуюватися. У переважній більшості це були євреї з околиць міста й частково з Румунії, оскільки дана частина території потрапляла під Румунську юрисдикцію. В місті був румунський комендант, а в гетто – утворено місцеве управління, яке складалося з євреїв. Через деякий час головою місцевого управління був призначений

доктор Гершман. Саме завдяки йому життя в Жмеринському гетто відрізнялося від того, яке було в інших гетто. Це унікальний випадок в історії Голокосту, який чомусь незаслужено залишився поза увагою дослідників [1].

Керівник Жмеринського гетто доктор Гершман був одним з тих євреїв, якого виселили з Бессарабії. Ще до початку війни він особисто познайомився з румунським комендантом міста. Саме це знайомство відіграло вирішальну роль під час обрання Гершмана очільником єврейського правління гетто. Він зумів домовитися з комендантом із приводу питань організації життя в гетто таким чином, щоб євреї, які знаходяться там не загинули.

Щоб підтримувати порядок та дисципліну в гетто доктор Гершман встановив чіткі правила та порядок. За найменшу провину суворо карали, для цього навіть була відібрана спеціальна людина, яка здійснювала фізичні покарання. Така дисципліна була неодмінною умовою з боку румунського коменданта. Домовилися також, що євреї будуть надавати без затримок необхідну робочу силу для роботи за межами гетто. Кожен день колони робітників о 6 годині ранку відправлялися в німецьку зону для роботи по ремонту залізниць, вагонів, мостів. За це вони отримували невелику оплату та їжу. Частина цих грошей передавалася керівництву гетто. Крім того, для можливості обміну речей та виробів на продукти, кожен платив 2 марки за дозвіл виїхати на ринок. Таким чином, у гетто з'являлися деякі кошти. Іншим важливим джерелом доходу стали майстерні, які вдалося організувати в середині гетто. Вони займалися виробництвом фарби, цвяхів, мотузок та інших товарів. За рахунок отриманих доходів у гетто було налагоджено систему харчування для сиріт, відкриті лікарняне відділення, ясла, дитячий садочок й школа. Також діяла синагога, оскільки румунська влада не забороняла сповідувати іудаїзм [2].

На початку 1942 року в Жмеринському гетто була відкрита єврейська школа в якій навчалися діти до 16 років. Її організували за ініціативи доктора Гершмана. В 1943 році в школі було 9 класів – майже 250 учнів та 30 вчителів. Навчання здійснювалося російською мовою. Починаючи з 4-го класу в програму включалося вивчення румунської та німецької мов, яким приділялося багато уваги. Вже з 5-го класу вивчали іврит та ідиш. За навчання потрібно було платити – щомісячна плата – 5 марок. Старшокласників нерідко виганяли на роботи поза межами гетто, більшою мірою це були тяжкі розвантажувальні та грузові роботи на станції [3].

У місці ізоляції євреїв в м. Жмеринка була введена обов'язкова дезінфекція та відвідування лазні, завдяки чому не виникало епідемій. Але незважаючи на те, що епідемії були відсутні, все ж таки траплялися випадки захворювання на тиф, які багато хто пояснював медичними експериментами, що ніби-то проводили німці. Так, за спогадами

колишнього в'язня Жмеринського гетто Соломона Кракопольського, який захворів на тиф, лікування відбувалося в невеликому лікарняному відділенні на другому поверсі колишнього клубу імені Меджинського. Але в результаті ускладнення (взимку хвороба перейшла в гнійний плеврит) потрібно було їхати до районної лікарні, яка була в німецькій зоні, приблизно в трьох кілометрах від центру міста. Однак, доктор Гершман допоміг батьку хлопця отримати перепустку до районної лікарні. Після чого його на санях запряжених конем відвезли до лікаря Цурюк. Як зазначав сам Соломон Кракопольський: «на зворотному шляху до нас в сани підсів німецький солдат з автоматом і я дуже боявся, що він нас застрелить...» [4].

Доктор Гершман проявив себе неабияким організатором й не менш здібним дипломатом: він зміг домовитися з комендантом про те, що окупаційна влада не втручатиметься у справи гетто та найголовніше, що не буде видавати євреїв з гетто німцям. Єдиний випадок, коли не вдалося врятувати життя євреїв трапився на початку листопада 1942 року. До жмеринського гетто прибігли євреї, котрі тікали від розстрілу з містечка Браїлів, що знаходився в 8 км. від Жмеринки. Але на вимогу німецького командування (під загрозою розстрілу всіх євреїв) «втікачі» були видані нацистам. Колону приречених на смерть людей провели через гетто по вулиці Урицького [2].

Напередодні звільнення Жмеринки румуни втекли з міста та стало відомо, що німці запланували знищення євреїв в гетто. Частина родини Кракопольського, ризикуючи своїм життям, вивела через отвір в дротяній огорожі дочку католицького священика та інших дітей, інші ж ховалися в таємному притулку. Швидкий наступ Червоної Армії порушив плани німців [4].

18 березня 1944 року місто Жмеринка було звільнено від німців. Одразу після цього доктор Гершман був заарештований, звинувачений у співпраці з нацистами та розстріляний. В травні 1944р. Жмеринка піддалася тривалому бомбардуванню німецької авіації. Зенітки відганяли літаки від залізниці та вокзалу, які скидали бомби на місто. На території гетто були знищені десятки будинків й загинули сотні людей. Ті що залишилися в живих рятувалися від бомбардувань у довколишніх селах [2].

Отже, керівникові Жмеринського гетто вдалося налагодити більш-менш безпечне життя для євреїв, що різко відрізняло це гетто від більшості інших, де люди голодували, вмирили від хвороб й ставали жертвами колосальних погромів, або навіть просто випадкової примхи німецьких солдатів. Євреї з німецької зони окупації бігли від знищення в Жмеринку, так як це була єдина можливість врятуватися. Ми повинні пам'ятати про Жмеринське гетто, як приклад того, що навіть у найважчих обставинах люди знаходили шляхи залишатися людьми, підтримуючи себе та інших.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дубик Марина. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944) / М. Дубик – К., 2000. – 222 с.
2. Зубарев Яков. Бог даровал нам жизнь дважды [Электронный ресурс] / Я. Зубарев // Еврейский обозреватель. – 2014. – №7. – Режим доступа : <http://www.jew-observer.com>.
3. Мершон Белла. Образование и культура в еврейском гетто Жмеринки в период Второй Мировой войны [Электронный ресурс] / Б. Мершон // Заметки по еврейской истории. – 2004. – № 47. – Режим доступа : <http://www.subscribe.ru>.
4. Яд Вашем. Жмеринское гетто (Соломон Кракопольский, бывший узник Жмеринского гетто) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.yadvashem.org>

Галина Стародубець
(м.Житомир)

ПОВОЄННЕ ПОВСЯКДЕННЯ ПЕРІОДУ ПІЗЬНОГО СТАЛІНІЗМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЖІНОЧОГО ДОСВІДУ ЙОГО СПРИЙНЯТТЯ

Повоєнний період історії радянської держави прийнято вважати, з одного боку, часом найвищого розквіту сталінського режиму, з іншого – послабленням репресивного тиску на населення. Становлення більшовицької системи влади з усіма її найважливішими інститутами загалом відбулося в 1930-ті роки, тому друга половина 1940-х стала періодом їх відновлення і стабілізації, що було зумовлене руйнівними наслідками Другої світової війни. Виняток становили західні регіони СРСР, де від 1944 року активно проводилася політика радянзації. Повсякденність буття населення тогочасної України визначалася низкою чинників, які безпосередньо впливали на його характер. Найважливішими з них, на нашу думку, є два – об'єктивний (кризовий стан економіки з усіма його похідними) та суб'єктивний – ідеологічне обрамлення державної політики, здійснюване більшовицькою партією в інтересах ВКП(б).

Наше дослідження ґрунтується на засадах кількох методологічних підходів. Насамперед, ми виходимо з визначення радянської політичної системи сталінського періоду як класично тоталітарної моделі. Звідси і характеристика її складових та функцій як таких, що їй відповідають. Оскільки предметом нашого дослідження є жіночий досвід в умовах повсякдення, ми розглядаємо його крізь призму прояву гендерної політики радянської влади на мікрорівні. Щодо дефініції поняття «гендер», ми є прихильниками поширеного в сучасній науці підходу щодо трактування його як «соціальної конструкції» Ця теорія ґрунтується на «таких постулатах: 1) гендер конструюється за допомогою соціалізації, розподілу праці, системи гендерних ролей, сім'ї, засобів масової інформації; 2) гендер конструюється й самими індивідами на рівні їх свідомості, прийняття та інтеріоризації заданих суспільством норм і ролей [1, с.12].

Мета нашого дослідження – розкрити суть гендерної складової державної політики більшовицької влади в перші повоєнні роки та особливості її реалізації на рівні повсякдення українських жінок.

Відразу після захоплення влади, одним із перших стратегічно важливих завдань, за вирішення якого взялися більшовики, стало питання надання жінкам широких політичних та соціально-економічних прав, що сприяло б піднесенню їх соціально-політичного статусу до рівня чоловіків. Впродовж 1917-1929 років основна увага влади фокусувалася на піднесенні ідейно-політичного рівня жіноцтва, головним чином шляхом ліквідації безграмотності, залучення їх в активну громадсько-політичну діяльність. Уже в 1919 році при комітетах ВКП(б) усіх рівнів створюються жіночі відділи, які куруюся спеціальним державним органом для роботи серед жінок – жінрадами.

Головне завдання цих організацій аж ніяк не полягало у захисті інтересів «жінки-трудівниці», «жінки-матері». Як слушно зауважує Сара Ашвін, «комуністична влада приділяла значно більшу увагу ролі жінок, ніж ролі чоловіків (на відміну від комуністів, робітників чи селян). [...] вони робили це не стільки з альтруїстичної турботи про благополуччя жінок, скільки тому, що творення майбутніх поколінь комуністів було в руках жінок, і тому жінки відігравали важливу роль в радянській символічній системі» [2]. З другої половини 1930-х років в лексичному наборі більшовицького агітпропу, сфокусованому на жіночій аудиторії, спостерігається активне використання «словосполучень на кшталт «радянський патріотизм», «радянська жінка», «радянська Вітчизна» тощо. Беззастережна відданість ідеям більшовицької партії, публічна демонстрація жінкою підтримки державної політики в умовах сталінського режиму трактувалися як важлива ознака жіночої емансипованості» [3, с.272-273].

Жіночі відділи *ipso facto* не могли бути виразниками інтересів громадянського суспільства, оскільки повністю контролювалися державою в особі відповідних партійних комітетів. Вони не ставили питання про гендерну рівність, а виступали «приводними пасажами» між суспільством і державою, особливо в кризові періоди, як от: колективізація та індустріалізація в 1930-ті роки, чи процес радянізації західних областей України в перші повоєнні роки.

Більшовики всіляко заохочували діяльність жінок-активісток, спрямовану на мобілізацію жіночого ресурсу, зокрема, для відновлення зруйнованої війною економіки. Так, в західних областях України впродовж перших повоєнних років жіночі відділи організовували місцеве жіноче населення для роботи у різних сферах життя. Зокрема, руками селянок відбудовували заклади культурно-освітньої сфери – клуби, хати-читальні, школи; організовували збір коштів і продуктів на користь держави; мобілізували жінок на збір врожаю та сезонні сільськогосподарські

роботи; створювали гуртки з політпросвіти та ліквідації безграмотності тощо.

Влада цинічно використовувала жінок як своєрідних заручників складної військово-політичної ситуації. Так, у той чи інший спосіб жінки ретрансливали зрнення уряду до учасників УПА та повстанського підпілля, закликаючи своїх чоловіків, дітей чи родичів виходити з «лісу» та легалізуватися. Під час кампанії зі створення колгоспів, яка масово розгорнулася в західних областях України від 1946-1947 років, жінки–активістки одним з перших вступали до колгоспів і проводили масову агітацію серед своїх односельців.

Повоєнне повсякдення українського села було наповнене убогістю, щоденною важкою працею на присадибних ділянках, яка доповнювалася виснажливою роботою в колгоспах за «трудодень». У західноукраїнських областях жінка постійно перебувала у стані морально-психологічної напруги, оскільки на неї чатувала небезпека бути фізично або морально знищеною як з боку більшовицьких каральних органів (як пособницю «українсько-німецьких буржуазних націоналістів»), так і повстанського підпілля (як «сексотку» НКДБ).

Маємо чимало прикладів, коли молоді дівчата-підпільниці погоджувалися на співпрацю з більшовицькими каральними органами перед небезпекою фізичної наруги, знищення або депортації всієї родини. Так, 20-річна «Л. Настя, будучи заарештована більшовиками, під тиском погодилася на співпрацю з НКДБ і підписала заяву» [4, арк.47]. Однак, на відміну від більшості «жертв режиму» вона зробила це з мотивів помсти за вбитого бандерівцями брата. Цілком іншими були причини укладення «угоди про співробітництво» у П. Анни (21 рік) зі Станіславщини. Виправдовуючи свій вчинок, дівчина сказала: «Начальник говорив мені, що коли б я хотіла даліше працювати разом з ним, то він мене може випустити на волю і не буде чіпати моїх батьків. На це я радо згодилася і він сказав що сьогодні випустить мене з тюрми» [5, арк.185]. 20-річна Анна К. також погодилася стати «сексоткою», тому що за такої умови «начальник НКДБ сказав, що ще сьогодні вночі мене випустить, але я мушу негайно піти в терен і зібрати відомості» [6, арк.193]. Отже, окрім побутової не облаштованості, щоденної важкої праці, жіноцтво західних областей України постійно відчувало на собі «Домоклів меч» радянської репресивно-каральної системи або ж СБ ОУН.

Повсякдення українських селянок поза межами західноукраїнського регіону було наповнене важкою працею на колгоспних полях, фермах і прагненням вижити і вберегти своїх дітей від голодної смерті у важкі 1946-1947 роки. Щоденний побут жінки цього часу проілюструємо спогадами його сучасниць. Гришенчук Галина згадує: «Ніяких грошей не давали, були трудодні, а на трудодні давали в кінець року 150 кг жита чи пшениці. Все...чистий був голод. Колгоспи ж були, ходила ж доїти корів. Уже як корови доїла, то на ферму привозили хоч постіль. А так скільки років після

війни нічого не було, ніхто нічого не бачив. У постолах ходили, в чунях, в гумах – це з резіни мама пошеє таке, шнурків, волокон ж ніяких не було, тепер ж які хоч є, а тож нічого не було...Боже, трапками обмотаєм (ноги) і це так зимою на льод ідем»[7].

Окрім виснажливої, майже безплатної роботи в колгоспі, більшовицька влада строго контролювала суспільні настрої, агресивно насаджуючи комуністичну ідеологію. Символічний простір буття радянської людини був переповнений комуністичними ідеологемами: від портретів вождя Сталіна у кожній адміністративній будівлі, до проведення масових святкувань визначних дат радянської держави. «Десь на кінець 40-х дуже масштабно почали відзначати травневі, жовтневі свята, – розповідає Марія Василюк (1931 р.н.). - Величали тих хто добре працює, стали їм подарунки дарувати, премії, на зборах відзначать. Люди не були злісно налаштовані, просто хотіли щоб швидше все скінчилось, щоб було мирно й тихо.

Про Сталіна не говорили. За одне слово, якби сказав щось погане, то був би ворог. То ніхто нічого не казав. Всякі розмови були заборонені... Звістку про смерть Сталіна сприймали як горе. Був сум. Всі ми носили траурні пов'язки. Тоді ми всі були виховані так. [...] Вчили вірш про Конституцію. А я ж мала, бачу що на сцені виступати буду, та мені ж так хотілось гарно, то я вилажу на цебер, а в хаті парили січку корові, то я вилажу на той цебер і на всю хату: «Конституція як день, всім трудящим мила, і скільки радісних пісень вона породила». А баба каже: «Всім ледащим мила!». «Бабо, так не можна казати!» - і знов починаю спочатку. А мама моя каже бабі: «Мамо, ви так не кажіть, бо воно їй механічно в пам'яті відкладеться, то вона ще у школі так скаже, то будемо мати біду у хаті». Оце таке було колись. Були в селі ясла. Але туди приймали тільки тих, у кого не було кому глядіти. А в нас була баба, то ми не ходили»[8].

Як бачимо, сільська жінка, попри декларовану сталінським режимом гендерну рівність, змушена була не тільки виживати в складних умовах повоєнного часу, але й нести тягар відповідальності за свою сім'ю. Прикриваючись гаслами вивільнення жінки із рутини домашнього побуту, надання їй широких можливостей для самореалізації, влада цинічно використовувала жіноцтво, насамперед, у якості невичерпного трудового ресурсу. Досвід функціонування в перші десятиліття радянської влади так званих жіночих відділів, було перенесено у повоєнний період на терени західних областей України. Ці організації використовувалися там з метою мобілізації місцевого жіноцтва для втілення в життя завдань радянської регіону. Документальні та наративні джерела підтверджують, що переважна більшість жінок намагалася пристосуватися до нових реалій, займаючи вичікувально-нейтральну позицію. І лише незначна частина виявляла ініціативу вірно в віддано служити більшовицько-радянській державі.

Список використаних джерел та літератури

1. Воронина О.А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе. – Общественные науки и современность. 2000. № 4. С. 9-20.
2. Sarah Ashwin. Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.ebay.com/itm/NEW-Gender-State-and-Society-in-Soviet-and-Post-Soviet-Russia-by-Sarah-Ashwin-P-/361427103522>
3. Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусії в 1944-1946 рр. // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог. 2018. Вип.27: На пошану Володимира Трофимовича. С.270-276.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ) Ф.13, 356, т.49, арк.47.
5. ГДА СБУ Ф.13, 356, т.52, арк.185.
6. ГДА СБУ Ф.13, 356, т.52(2), арк. 190-197.
7. Зап. 30.12.2017 р від Гришенчук Галини Юріївни, 1938 р. в с. Садки Житомирського району.
8. Зап. 25.12.2017 р. від Василюк Марії Демянівни, 1931 р. н. в с. Йосипівка Старокостянтинівського району Хмельницької області.

Ярослав Гунько, Марія Хилевич
(м. Житомир)

ШКІЛЬНА ОСВІТА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД ПІЗЬНОГО СТАЛІНІЗМУ (1944-1945 РР.)

Матеріальні та демографічні втрати України у Другій світовій війні позначились на шкільній освіті, зокрема, на кількості вчительських кадрів, зменшенні шкільних приміщень, навчальних підручників та приладь. Житомирщина стала однією з областей, котрі зазнали чи не найбільших людських та матеріальних збитків, що негативно відобразилося на рівні шкільної освіти в перші повоєнні роки.

Проблема розвитку освіти на Житомирщині в окреслений нами період уже стала предметом наукового розгляду низки вітчизняних вчених, зокрема, Гінди В. В., Боканя В. А., Гончаренка О.М., Куницького М. П.. окремої уваги заслуговує праця житомирських дослідників «Нариси з історії освіти на Житомирщині» [2]. Однак поза увагою науковців залишилися окремі питання з організації навчального процесу в області відразу після звільнення її від німецьких окупантів.

Метою статті є висвітлення стану мережі шкільної освіти Житомирщини в період пізнього сталінізму, зокрема, в 1944-1945 рр. на підставі документів з фондів Державного архіву Житомирської області.

Відразу після звільнення, в області було розгорнуто роботу з налагодження шкільної освіти. Насамперед, проведено облік дітей шкільного віку. Виявилось, що станом на 1944 рік в «перших класах навчалося 46 350 дітей (до війни - 74 903), в 4-х класах навчалося 25 750

дітей, в 7 класах - 3 200, 10 класах – 530» [1, арк.2]. Незважаючи на скрутне матеріальне становище, школи більш-менш були підготовлені до початку навчального року. В основному це стало можливим завдяки використанню методу «народної будови», започаткованому селянами Вчерайшенського району. «Колгоспні села Верхівня, Вчорайше і села Бердичівського району за один день відремонтували свої школи, забезпечивши їх паливом, що за прикладом Верхівні зробили й інші села нашої області. Більшість шкіл були відремонтовані і забезпечені паливом [1, арк. 2].

Значною проблемою залишалось питання забезпечення шкіл вчительськими кадрами. Так, «у 1944- 1945 навчальному році у школах працювало 182 тис. вчителів при потребі 245 тис., при чому 40 % з них не мали вищої освіти [2, с.195].

Значна кількість дітей шкільного віку області, більше 10 тисяч, у 1944-1945 роках залишилися поза навчанням. Фактично в кожному районі близько 2 тисяч дітей шкільного віку не навчалось. Офіційні причини цього влада вбачала у тому, «що 1. Шкільна мережа не охопила повністю дітей шкільного віку; 2. Була нестача взуття і одягу в учнів; 3. Недостатньо була проведена робота з батьками. В деяких селах дивилися на навчання як на невдячну справу. Відділи народної освіти, директори шкіл не проводили достатньої кількості роботи для залучення дітей до школи, не повернули в школи дітей, які покинули школу протягом першого семестру» [1, арк.11].

Партійне керівництво традиційно відповідальність на проблеми з організацію навчання в повоєнних школах повністю перекладало на інспекторів шкіл. Яких звинувачували у недостатньому рівні контролю. В документі вказувалося, що «інспекція шкіл в багатьох випадках зводиться до констатації фактів і недоліків у навчально-виховній роботі. Інспектори ще недостатньо глибоко вивчають навчально-виховну роботу в школах. Відділи народної освіти неякісно керують навчально-виховною роботою в школах. Робота відділу народної освіти в першому півріччі майже вся зводилась до розв'язання господарських питань шкіл. Завідувач районної народної освіти рідко буває в школах, завідувач міським відділом освіти тов. Харчев за весь навчальний рік відвідав тільки 10 шкіл із 26. Відділи народної освіти не повністю укомплектовані інспекторами. В окремих районах не має ні одного інспектора, частина інспекторів не мають вищої освіти. Під час відвідування школи, вони не можуть надати конкретної допомоги в навчально-виховній роботі [1, арк. 11].

Однак поза увагою партійних очільників залишилися факти об'єктивних, незалежних від волі чиновників, причин. Бракувало шкільних приміщень, знищених в роки війни. Їх нестача «змушувала використовувати для проведення занять землянки, бліндажі, приватні квартири і хати. Не вистачало підручників, навчального приладдя. В освітян не було можливості вдосконалювати кваліфікацію, оскільки важке

матеріальне становище - відсутність житла, не достатня забезпеченість взуттям та одягом давалися взнаки [3, с.312].

Педагоги намагалися вийти зі скрутного становища, використовуючи саморобні підручники, старий папір у якості зошитів для писання, чорнило, яке часто виготовляли самотужки. Так, у Бердичівському районі вчителька Кортевіюн Антоніна Опанасівна через відсутність друкованих букварів для 45 учнів виготовила до початку занять 45 букварів. Художньо їх оформила, охайно і чітко прописала слова й речення. В Баранівській середній школі вчителька Корелюк виготовила таблиці на кожен звук та букву, закріплюючи малюнком ці таблиці, як буквар під час уроку. Крім того, кожному учню виготовила розрізну азбуку; Вчителька Волкова з Черняхівська середня школа № 1 через відсутність зошитів сама протягом всього навчального року розкреслювала учням папір для письма, а іноді і газетний папір і цим з перших днів домоглася каліграфічного правильного письма. Товариш Кирелюк за два тижні добукварного періоду стала привчати своїх дітей правильно сидіти за партою, тримати ручки, олівці. Багато часу приділяла штриховці неважких контурів під час позакласної роботи. Організовувала заняття з ліплення, малювання. Цим самим вона досягла правильного, чіткого письма. Розрізну абетку використовувала виключно, як лото, проводячи гру в складання слів. Немало вчителями зроблено арифметичних таблиць із зображенням реальних предметів у вигляді паличок, кубиків, соснових шишок. Цей рахувальний матеріал служив основою для розвитку математичного мислення у дітей [1, арк. 8].

Таким чином, можна зробити висновок, що шкільна освітня мережа в перші повоєнні роки перебувала у вкрай незадовільному стані. Така ситуація була зумовлена станом післявоєнної розрухи та необхідністю відбудовувати народне господарство. Не вистачало навчальних підручників, навчальних приладь, шкільних приміщень тощо. Багато молоді йшли працювати на заводи чи в колгоспи, що призводило до недоукомплектування старших шкільних класів. Бракувало шкільних вчителів, а значна кількість наявних не мали відповідної освіти та досвіду роботи. Скрутне матеріальне становище спонукало батьків не віддавати дітей до школи, тому місцева влада часто примушувала їх робити це силоміць. Набув поширення народний метод відбудови шкільної мережі, започаткований мешканцями Житомирщини.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області. – Ф.П-76. – Оп.2. - Спр.308.
2. Нариси з історії освіти на Житомирщині. Монографія. За заг. ред. Г. Махоріна: Г. Махорін, О. Дудар, Ю. Малихін, Н. Гудницька, О. Козмірчук, О. Комарніцький та ін. Житомир: «Полісся», 2014. 196 с.
3. Бокань В. А, Польовий Л. П. Історія культури України К.: МАУП, 1998. 256 с.
4. Гінда В. В. Проблеми шкільної освіти в окупаційний період 1941-1944рр. (на матеріалах Житомирського генерального округу) // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. статей. Вип. 10. Ч. 1. К.: НАН України, Інститут історії України, 2006.

Яна Бубела, Богдан Романюк
(м. Вінниця)

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕЛЯНСТВА

В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1960-х рр.

Покращення рівня життя, зростання його якості, забезпечення у випадку непрацездатності були, є і будуть важливими для кожної людини. Перші вагомі кроки в удосконаленні системи соціального захисту населення, зокрема, сільського були зроблені в період хрущовського десятиліття.

Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів «Про заходи по розширенню мережі та поліпшенню обслуговування інвалідів і осіб похилого віку в будинках інвалідів для дорослих і дітей» (1957 р.) сприяла вдосконаленню справи матеріально-побутового забезпечення інвалідів і престарілих. Зокрема, в с. Антопіль Томашпільського району Вінницької області в приміщенні будинку відпочинку Міністерства охорони здоров'я було засновано будинок для дітей-інвалідів на 250 ліжко-місць, в с. Головня Головнянського району Волинської області - на 100 ліжко-місць. В с. Любомирівна Червоноармійського району Запорізької області приміщення колишнього дитячого будинку було передано для створення будинку для інвалідів-дорослих на 100 ліжко-місць. В с. Новоукраїнка Кіровоградської області в старому приміщенні райкому КПУ засновано будинок для інвалідів-дорослих на 100 ліжко-місць. На таку ж кількість ліжко-місць у приміщеннях піонерського табору заводу «Червона зірка» Київського раднаргоспу засновано будинок для дітей-інвалідів в с.Обознівка Кіровоградського району. У Львівській області в с.Волиця Велико-Мостівського району почав функціонувати будинок для дорослих інвалідів на 100 ліжко-місць. В с. Синівка Сумської області на основі приміщення колишнього райкому КПУ збудовано будинок для дорослих інвалідів на 150 ліжко-місць.

З другої половини 1950-х рр. почали функціонувати будинки для пристарілих та інвалідів. Зокрема, в будинку с.Теремно на Волині, спорудженого спільними зусиллями колгоспів «Комуніст», «Нове життя», ім. Свердлова, проживало 50 колгоспників похилого віку.

На початку 1957 р. в системі Міністерства соціального забезпечення УРСР діяло 143 будинки інвалідів на 22 646 ліжко-місць, з них 27 дитячих будинків на 2 908 ліжко-місць. З липня 1951 р., з моменту видання постанови Ради Міністрів СРСР № 2590-1264 і Ради Міністрів УРСР № 2256 з питань посилення боротьби з бідністю, до 1957 р. Міністерство за допомогою партійно-радянських органів на місцях заснувало 49 нових будинків інвалідів на 9715 ліжко-місць.

Незважаючи на стрімкий розвиток системи соціального забезпечення, існуюча мережа не відповідала умовам того часу. В обласних відділах на черзі перебували 2 300 інвалідів та пристарілих і 334 дитини-інваліди.

Лише у Волинській області на черзі 364 чол., Полтавській - 295, Харківській - 262, Кримській - 179. Через недостатність житлових приміщень пересічно на одного підопічного в будинках інвалідів припадало 3,4 м², що абсолютно не відповідало санітарним нормам. У 48 будинках не було електричного освітлення, 26 будинків не мали водопроводів, 10 - не мали бань. До 30% приміщень знаходились в аварійному стані і підлягали знесенню.

Для ряду будинків інвалідів, особливо спеціалізованих для хворих туберкульозом і з розладом психіки, було характерне неякісне медичне обслуговування. У 30 будинках штатні посади лікарів були майже не укомплектовані. На медикаменти з бюджету на одну особу виділялось лише 20 коп. на день. Окрім того, не відповідали вимогам того часу медичні кадри. У 1956 р. з 172 директорів змінилося 44 (27,5 %), 25 чоловік скомпрометували себе на роботі, понад половини директорів мали початкову або незакінчену середню освіту.

20 липня 1956 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про державні пенсії», за яким в середньому майже на 80 % підвищувався розмір пенсій, скорочувався розрив між пенсійним забезпеченням різних категорій населення (робітників і службовців). У положенні про порядок призначення і виплату державних пенсій, затвердженому постановою Ради Міністрів СРСР від 4 серпня 1956 р., мова йшла про пенсіонерів (робітників і службовців), які на момент прийняття Закону про пенсії вже мали право на пенсії за умов, встановлених законом, незалежно від їхнього місця проживання. Положення визначало розміри пенсій особам, які постійно проживали в сільській місцевості і були пов'язані з сільським господарством та мали право на пенсію відповідно до Закону про пенсії. Таким пенсіонерам призначались пенсії у розмірі 85 % встановлених норм.

Постановою Ради Міністрів СРСР від 13 вересня 1962 р. визначалося призначення і виплата щомісячної допомоги колишнім членам колгоспів, землі яких були передані радгоспам та іншим підприємствам та організаціям. Розмір такої допомоги для тих, хто проживав в селі, складав 8,5 крб. (для тих, хто проживав в місті або селищі міського типу, - 10 крб.). Виплата допомоги проводилася за рахунок державного бюджету.

Значним досягненням хрущовського десятиліття було введення соціального страхування членів колгоспу. До прийняття Зразкового Статуту допомога в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю виплачувалась далеко не

у всіх колгоспах та й умови цієї виплати були різні. Відповідно до рішення III з'їзду колгоспників, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, а також у зв'язку з народженням дитини, на поховання видавалася у всіх колгоспах. Ця допомога, а також засоби на купівлю для колгоспників путівок в санаторії та будинки відпочинку виплачувалася за рахунок союзного фонду соціального страхування членів артілі. Фонд утворювався за рахунок внесків колгоспів у розмірі 2,4 % до суми

фактичних витрат на оплату праці членів колгоспів (в грошовій та натуральній формі), включаючи додаткову оплату, а також всі інші грошові, натуральні виплати та матеріальні заохочення по прийнятій в колгоспі системі оплати праці. Загалом, до 1964 року соціального забезпечення колгоспників не існувало.

13 липня 1964 р. Верховною Радою СРСР було прийнято Закон про пенсії та допомогу членам колгоспу. Він встановлював, що право на пенсії мають члени колгоспів: чоловіки - при досягненні 65 років та стажі роботи не менше 25 років і жінки при досягненні 60 років та при стажі роботи не менше 20 років. Жінки-члени колгоспів, які народили п'ять і більше дітей та виховали їх до восьмирічного віку, мали право на пенсію за віком при досягненні 55 років та при стажі роботи не менше 15 років. Пенсію за віком членам колгоспів визначали в розмірі 50 % від заробітку до 50 крб. на місяць і понад 25 % від іншого заробітку. Встановлювався мінімальний розмір пенсії 12 крб. на місяць. Максимальний розмір пенсії за віком встановлювався 102 крб. на місяць, тобто на рівні максимального розміру крб. на місяць, тобто на рівні максимального розміру пенсії за віком, передбаченого для робітників та службовців, які постійно проживали в сільській місцевості та були пов'язані з сільським господарством.

Закон про пенсії та допомогу членам колгоспу був якісним етапом у розвитку соціального забезпечення колгоспного селянства, яке становило абсолютну більшість сільського населення України.

Доцільно відзначити такі засади радянського соціального забезпечення як загальність, різноманітність видів, надання допомог за державний та громадський кошт. Однак треба зауважити, що не слід ідеалізувати цю модель, вона мала багато декларативного, символічного.

Список використаних джерел та літератури

1. Баран В. Україна 1950-1060-х рр.: еволюція тоталітарної системи. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996, 637 с.
2. Романюк І.М. Українське село в 50-ті - першій половині 60-х рр. ХХ століття. - Вінниця: Книга-Вега, 2005, 264 с.
3. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст.(1945-2000 рр.). - К., 2003, 285 с.
4. Социальное страхование и пенсионное обеспечение в колхозах. Сборник руководящих материалов. - М.: Профиздат, 1966, 163 с.

Юрій Латиш
(м. Київ)

ІСТОРИОГРАФІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛІЗМУ

У середині 1970-х рр. СРСР почав відставати від країн Заходу в розвитку науково-технічного прогресу, уповільнились темпи зростання економіки, продуктивності праці. Радянська держава втягнулася в гонку

озброєнь, яка виснажувала економіку країни. Пріоритетність ВПК призводила до дефіциту товарів широкого споживання, зокрема лише 29% української промисловості працювало на споживчий ринок. Значну частину доходів Радянського Союзу склали кошти, виручені від продажу природних ресурсів і торгівлі спиртним. У радянського керівництва не було розуміння завдань постіндустріального розвитку, воно мислило валовими категоріями [3, с. 234]. Існують всі підстави говорити про кризу радянської системи. Адже навіть генсек ЦК КПРС Ю. Андропов був змушений визнати, що «ми ще досі не вивчили в належній мірі суспільство, в якому живемо і працюємо, чи не повністю розкрили властиві йому закономірності, особливо економічні. Тому інколи вимушені діяти, так би мовити, емпірично, вельми нераціональним способом проб і помилок» [1, с. 294].

На сьогодні серед фахівців немає єдиної думки про причини радянської стагнації 1970-х рр. Вони почали дебатуватись в західній історіографії з початку 1980-х рр. Серед можливих чинників стагнації вказувались: 1) труднощі ефективного здійснення централізованого планування; 2) зниження трудової дисципліни; 3) свідоме рішення планових органів зменшити темпи економічного зростання після 1975 р.; 4) «вузькі місця» в ключових секторах економіки – нафтовидобуванні, залізничному транспорті; 5) несприятливі демографічні тенденції; 6) несприятливі погодні умови; 7) непрямий ефект від уповільнення зростання на Заході після 1973 р.; 8) значні видатки на оборону [7, р. 51–72; 9; 11, р. 1814–1819; 12, р. 47–67].

Питання про здобутки та вади радянської системи, відповідно і про передумови системної трансформації залишаються предметом гострих, і часто політизованих, наукових дискусій. Представники різних наукових шкіл дають різні відповіді на ці питання. В історіографії окреслились дві концепції: «конструктивних недоліків» радянської моделі та історичної дефектності комунізму.

Перша спирається на марксистську традицію і виходить з постулатів колишніх лідерів комуністичних країн (Л. Троцький, М. Джилас). Вона зводиться до твердження, що в ході побудови соціалізму в СРСР було допущено низку відступів від «генерального плану», внаслідок чого виникли «конструктивні недоліки», в першу чергу, засилля номенклатури, яка стала реальним власником засобів виробництва і прагнула отримати їх у приватну власність. Американський соціолог і філософ І. Валлерстайн тривалий час пояснював проблеми СРСР, порівнюючи його із заводом, захопленим профспілковими активістами. Якщо робітники спробують керувати підприємством самостійно, вони неминуче зіткнуться з правилами капіталістичного ринку. Таким чином, робітники зможуть добитися кращого розподілу матеріальних винагород, але не рівності чи демократії. Скоро найбільші «реалісти» серед робітничих лідерів почнуть відновлювати виробничу дисципліну, а під дією «залізного закону

олігархії» вузьке коло тих, хто ухвалює рішення, відокремить себе від основної групи і поступово еволюціонує в нову правлячу еліту. Через деякий час колишні лідери робітників відкинуть попередню ідеологію і перетворяться на менеджерів.

На Заході в ідеологічному кліматі «холодної війни» виникла версія про історичну дефектність комунізму. В її основі лежала доктрина тоталітаризму, біля витоків якої стояла Х. Арендт. Розробниками цієї доктрини також були З. Бжезинський, У. Гріффіт, Ф. Нойман (США), К. Поппер, Л. Шапіро (Велика Британія), Р. Арон, П. Берто, Й. Форестьє, Ф. Перру (Франція), В. Конце, Г. Фрейєр, Р. Левенталь, П. Лідц, К. Тальгайм (ФРН). Вона знайшла своє відображення в історичних студіях А. Брауна, М. Малія, Ф. Колемана, С. Коткіна, Р. Пайпса, Ф. Фюре та ін. [5; 6; 8; 10].

Тоталітарна парадигма виходить з того, що радянська модель («реальний соціалізм») та його система планового господарства виявились не в змозі забезпечити своїм громадянам необхідної кількості та якості матеріальних благ, внаслідок чого зникли підстави для їх подальшого існування. Яскравим прикладом такого підходу є дослідження М. Малія, в якому зміст радянської історії визначається як «велика утопічна авантюра нашого століття» [10]. На думку Ф. Фюре, в час «історичного згасання» комунізму (за Л. Брежнєва) «... вимальовувалось щось на зразок пом'якшеної утопії, яка відмовилася від чистої форми, заради відкладення на деякий час свого занепаду: щось похідне від “радянської моделі” з доданням індивідуальної свободи» [4, с. 775].

Довкола цієї основної тези нанизуються ідеї про «першопочаткові вади» радянського ладу, який шляхом насильства порушив природній розвиток людства – ліберальний капіталізм, тому був приречений на кризу і загибель.

Тоталітарна парадигма стала майже офіційною інтерпретацією радянського періоду історії в багатьох пострадянських країнах (Україна, країни Балтії, Грузія, а в 1990-ті рр. і Росія). Зокрема, в Україні вона знайшла втілення в концепції системної кризи радянської тоталітарної системи [2].

Список використаних джерел та літератури

1. Андропов Ю. В. Избранные речи и статьи / Ю. В. Андропов. – М., 1983.
2. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – К., 1999. (Україна крізь віки. – Т. 13).
3. СССР. Незавершенный проект / Под общ. ред. А. В. Бузгалина, П. Линке. – М., 2013.
4. Фюре Ф. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті. – К., 2007.
5. Brown, A. Seven Years That Changed the World: Perestroika in Perspective. – Oxford, 2007.

6. Coleman F. The Decline and Fall of the Soviet Empire: Forty Years that Shook the World, from Stalin to Yeltsin. – New York, 1996.
7. Hewett Ed. A. Reforming the Soviet Economy: Equality versus Efficiency. – Washington, 1988.
8. Kotkin S. Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000. – New York, 2001.
9. Levine H. S. Possible Causes of the Deterioration of Soviet Productivity in the Period 1976–1980 // Soviet Economy in the 1980's: Problems and Prospects. – P. 1. – Washington, 1983. – P. 155–168.
10. Malia M. The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917–1991. – New York, 1994.
11. Ofer G. Soviet Economic Growth: 1928–1985 // Journal of Economic Literature. – 1987. – Vol. 25, No. 4. – P. 1767–1833.
12. Schroeder G. E. The Slowdown in Soviet Industry, 1976–1982 // Soviet Economy. – 1985. – Vol. 1. – P. 42–74.

Ірина Мякінченко

(м. Житомир)

ЗМІНА КОНФЕСІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ЯК ТЕНДЕНЦІЯ СУЧАСНИХ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Тенденція, яка отримала поширення в останні роки, – перехід релігійних громад до складу інших конфесій. Якщо раніше поодинокі випадки переходу релігійних громад переважно відбувалися через суб'єктивні, персональні причини, наприклад, через непорозуміння між священиком та вищим духовенством (хоча існують випадки зміни релігійної конфесії лише самим священиком [8]), то в останні роки ця тенденція, по суті, зумовлена цивілізаційним і світоглядним підґрунтям [3]. Зокрема, у зв'язку з невизначеною позицією УПЦ МП щодо подій Революції гідності, а згодом і щодо російської військової агресії в Україні від 2014 р. почалися епізодичні переходи релігійних парафій УПЦ МП до складу УПЦ КП. В останні роки також спостерігаються окремі переходи релігійних громад зі складу УАПЦ до УПЦ КП, з УПЦ МП – до УАПЦ, а також у середовищі протестантських церков.

Проте наявна статистика таких переходів досить суперечлива. Як відзначають деякі джерела, упродовж перших двох років російської агресії зафіксовано від понад 50 [5] до близько 70 [11] випадків переходу громад УПЦ МП до складу УПЦ КП. Однак, відповідно до інформації директора Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України А. Юраша, наданої 29 березня 2018 р. для «Релігійно-інформаційної служби України», у цей час прямо перейшло до складу УПЦ КП 39 громад УПЦ МП. Близько 30 релігійних громад упродовж 2015–2016 рр. вийшли зі складу УПЦ МП і зареєстрували нову релігійну організацію (по факту – так само змінили конфесійну приналежність). Також 2 релігійні громади УПЦ МП перейшли до складу УАПЦ. У свою чергу, зі складу УАПЦ на користь УПЦ КП перейшло 100 релігійних

громад. Загалом, за словами А. Юраша, упродовж 2014–2017 рр. конфесійну приналежність змінили 153 православні релігійні громади та 30 протестантських [3]. Як підкреслюють деякі автори, найбільша кількість переходів парафій УПЦ МП до складу УПЦ КП спостерігається довкола Почаївської Лаври, яка перебуває у користуванні УПЦ МП [4].

Релігійні конфесії, серед яких передусім УПЦ МП та УАПЦ, намагаються заборонити переходи власних громад і на рівні внутрішніх статутів, і в судовому порядку. Як приклад: на початку серпня 2018 р. Львівський окружний адмінсуд скасував розпорядження голови Львівської облдержадміністрації про затвердження нового статуту релігійної громади с. Подорожнє Стрийського району про її перехід до складу УПЦ КП [10]. У переважній же більшості випадків зміни конфесійної приналежності релігійних громад стають доконаним фактом.

Між іншим, необхідно також зазначити, що від 2014 р. (не рахуючи анексований Крим та тимчасово окуповані території Донецької і Луганської областей) фактично не спостерігалось переходу релігійних громад до складу УПЦ МП з інших релігійних конфесій. Одна зі спроб такого переходу відбулася 12 січня 2018 р. у м. Коростень Житомирської області. Тоді настоятель храму УПЦ КП ієромонах Ілля (Анатолій Василенко) заявив, що разом із парафією переходить під юрисдикцією УПЦ МП. Однак священика підтримало лише кілька осіб із числа прихожан, тому спроба переходу не увінчалася успіхом. Ієромонах Ілля після такої акції був звільнений з посади настоятеля із заборною священослужіння. Новим настоятелем парафії був призначений протоієрей Віталій Ейсмонт [9]. Сам Анатолій Василенко 14 січня 2018 р. у Свято-Покровському храмі Коростеня в присутності митрополита Овруцького і Коростенського Віссаріона «приніс каяття у гріху розколу та повернувся до єдиної канонічної Православної Церкви» [6]. УПЦ МП офіційно повідомила, що священик повернувся до них із «більшістю своїх парафіян» [6]. У свою чергу, УПЦ КП заявила, що «зі священиком до Московського Патріархату перейшла не більшість громади, а меншість у кількості до трьох парафіян» [9].

Усе ж таки, центральним, у тому числі в контексті розвитку міжконфесійних відносин, стало питання переходу релігійних громад зі складу УПЦ МП до складу УПЦ КП. На думку дослідників, зокрема Л. Филипович, важливими для подальшого переходу є події, що відбулися 4 січня 2018 р. у Запоріжжі [7]. Тоді трагічно загиблого напередодні 2-річного хлопчика із Запоріжжя відмовився відспівувати священик УПЦ МП, оскільки дитина була хрещена в церкві УПЦ КП. Згодом митрополит Запорізький і Мелітопольський Лука виправдовував дії священика УПЦ МП, зсилаючись на церковні канони, і, з його слів, якби священик «нарушив канони, мусив би за це нести відповідальність перед Богом» [1].

Конфлікт вийшов за межі, власне, міжконфесійної площини. Він викликав широкий суспільний резонанс у межах усієї країни (акція

«#принеси_ляльку»); перейшов у юридичну площину. Однак, справа так і не дійшла до логічно завершення. А УПЦ МП не змінила свого «канонічного» підходу у питанні ставлення до хрещення іншими релігійними конфесіями та розпочала в Запоріжжі «перехрещення» дітей, раніше охрещених в УПЦ КП. До кінця квітня 2018 р., за інформацією прес-служби Запорізької єпархії УПЦ МП, було «перехрещено» понад 40 дітей [2].

Отже, тенденцією останніх років, яка у тому числі характеризує міжконфесійні відносини в Україні, став перехід релігійних громад до складу інших релігійних конфесій. Тенденція, зумовлена подіями Революції гідності й російською військовою агресією, посилилася мовчазною реакцією УПЦ МП на відповідні суспільно-політичні події. Здебільшого зафіксовані переходи релігійних громад зі складу УПЦ МП до складу УПЦ КП й УАПЦ, з УАПЦ – до УПЦ КП, у середовищі протестантських церков.

Список використаних джерел та літератури

1. Владика Лука підтримав священика у відмові відспівувати малюка // Forpost. – Режим доступу: <http://forpost.media/novosti/metropolit-luka-pohvaliv-svogo-kolegu-za-vidmovu-vidspivuvati-maljuka.html> (25.03.2018).
2. «Если ни священник, ни епископ не испугались общественного гнева, значит это все не просто так» // Украинская Православная Церковь. Запорожская епархия. Официальный сайт. – Режим доступу: <https://hramzp.ua/newsitem/esli-ni-svyashhennik-ni-episkop-ne-ispug> (22.04.2018).
3. Конфесійну приналежність в Україні готові змінювати не лише православні, – Андрій Юраш // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/70626/ (31.03.2018).
4. Мороз В. Від УПЦ (МП) до УПЦ КП: інтерактивна карта переходів / В. Мороз, Б. Ворон // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/61901/> (28.03.2018).
5. Мороз В. Конфлікт за храми між православними в Україні: аналіз досвіду двох років / В. Мороз // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/62395/ (28.03.2018).
6. На Житомирщині з розколу повернувся священик з паствою // Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. – Режим доступу: <http://news.church.ua/2018/01/17/183651/> (30.03.2018).
7. Релігієзнавці вважають, що випадок у Запоріжжі спонукає прихожан УПЦ (МП) перейти до УПЦ-КП // Interfax-Україна. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/475867.html> (30.03.2018).
8. У Запоріжжі в УПЦ КП «працевлаштували» священика-патріота, що пішов з «московської» церкви через мову // Діло.Запоріжжя. – Режим доступу: <https://zp.depo.ua/ukr/zp/u-zaporizhzhzhi-v-upc-kp-pracevlashtuvali->

svyaschenika-patriota-scho-pishov-z-moskovskoyi-cerkvi-cherez-movu-20180207722545 (31.03.2018).

9. У м. Коростень на Житомирщині відбулася спроба рейдерського захоплення храму представниками Московського Патріархату // Українська Православна Церква Київський Патріархат. – Режим доступу: <https://www.cerkva.info/posts/u-m-korosten-na-zhytomyrshchyni-vidbulasia-sproba-reiderskoho-zakhoplennia-khramu-predstavnykamy-moskovskoho-patriarkhatu> (30.03.2018).
10. УАПЦ через суд скасувала перехід своєї парафії на Стрийщині до УПЦ (КП) // Високий замок. – Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/news/375299-uapts-cherez-sud-skasuvala-perekhid-svoiei-parafii-na-stryishchyni-do-uapts-kp> (18.09.2018).
11. УПЦ (Московського патріархату) в час війни України з Росією // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29039980.html> (20.03.2018).

Наталя Ковпаненко
(м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ «ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ»

Багатотомне енциклопедичне видання «Звід пам'яток історії та культури України» є важливою складовою державної політики у сфері охорони і збереження культурної спадщини. Це один з найбільш фундаментальних національних проєктів в галузі культури, який об'єднав численні державні установи, громадські організації, фахівців у різних галузях науки, великий загаль краєзнавців. Він не тільки активізував пам'яткоохоронну діяльність, але й стимулює відповідні наукові розробки, сприяє популяризації національної історико-культурної спадщини.

В Україні підготовча робота по створенню Зводу розпочалася в 1972 р. з загальної паспортизації пам'яток. Процес підготовки видання широко розгорнувся після ухвали постанови Ради Міністрів Української РСР від 3 вересня 1982 р. «Про заходи по забезпеченню видання томів «Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР по Українській РСР» [1, с.106]. Із здобуттям Україною незалежності відбулися зміни у науковій концепції проєкту, його науково-організаційних формах. Підготовлені рукописи потребували доопрацювання у зв'язку з новими методологічними підходами до класифікації пам'яток, принципів їх відбору та поцінування. У березні 1992 р. уряд України прийняв спеціальну постанову «Про додаткові заходи щодо забезпечення видання томів «Зводу пам'яток історії та культури України», яка, регулюючи вирішення певних фінансових, матеріально-технічних та організаційних питань, зобов'язувала активізувати роботу над виданням. На жаль, випуск Зводу за рахунок місцевого фінансування, відсутність в нових економічних і політичних умовах загальнодержавної підтримки, негативно позначились на термінах його підготовки та друкування томів. Ситуацію ускладнювали

брак необхідного матеріально-технічного забезпечення, недостатня кількість фахівців з історії архітектури, містобудування, монументального мистецтва. Не сприяла роботі і розпорошеність наукових сил, відсутність в Україні єдиного спеціального підрозділу з підготовки Зводу, укомплектованого спеціалістами різного профілю.

Позитивно вплинули на роботу над виданням Укази Президентів України: «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 11 грудня 2000 р. та «Про додаткові заходи з підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 28 листопада 2007 р. Хоча вони й не вирішили всіх проблем, але підняли значення Зводу як загальнонаціонального проекту, привернули увагу до нього місцевих органів влади [2, с. 101-103]. В країні активізувався краєзнавчий і пам'яткоохоронний рух, проводились повніші обстеження територій для виявлення пам'яток, інвентаризація історико-культурної спадщини.

Попри труднощі, упродовж кінця 1990-х – початку 2010-х рр. у підготовці Зводу були досягнуті певні результати. Вийшли друком 1 і 2 частини першої книги тому «Київ» (1999, 2004), її 3-ю частину в 2011 р. опубліковано на сайті провідної установи - Інституту історії України НАН України. Для редакційно-видавничого опрацювання та підготовки до друку були передані томи Зводу по Київській та Чернігівській областях, місту Севастополю, частково – матеріали по Харківській області. У Житомирській, Волинській, Полтавській, Сумській областях розпочали друкування книг про культурні об'єкти окремих районів, матеріали яких було використано також у низці інших тематичних видань.

20 листопада 2013 р. в Києві відбулась представницька Всеукраїнська нарада з проблем підготовки Зводу, де були обговорені найактуальніші питання дослідження історико-культурної спадщини України, основні проблеми, що виникли у діяльності окремих редакційних колегій та авторських колективів, в тому числі й науково-методичні аспекти. У рекомендаціях, прийнятих за підсумками наради, визначено першочергові задачі по роботі над Зводом як пріоритетною державною програмою. Наголошувалось, зокрема, на необхідності посилення обстеження культурної спадщини регіонів, доопрацювання томів відповідно до нових концептуальних підходів та методичних розробок. Пропонувались конкретні заходи для покращення наукової якості текстів, в тому числі шляхом посилення робочих контактів місцевих наукових сил з Головною редакційною колегією та Робочою групою Зводу та ін. Порущувались питання відновлення в деяких областях редакційних колегій та робочих груп, робота яких припинилась за відсутності фінансування, необхідності виділення коштів тощо [6, с. 154-155].

Проведення наради стимулювало підготовку зводу на місцях. Протягом 2014-2018 рр. були в основному завершені та розміщені на сайті

Інституту історії України НАН України у форматі публікацій текстові матеріали томів Зводу по Запорізькій (місто Запоріжжя), Львівській (місто Львів), Сумській областях, а також матеріали та друковані видання по окремих районах Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Полтавської, Хмельницької і Чернігівської областей. Зусиллями науковців Центру досліджень історико-культурної спадщини Інституту історії України - базової структури по науково-організаційному та науково-методичному забезпеченню підготовки томів Зводу, ще на початку російської окупації Криму було вивезено і збережено значну частину матеріалів до томів Зводу по Автономній республіці Крим та місту Севастополю, які були упорядковані і також розміщені на сайті інституту. Актуальні проблеми вивчення і збереження пам'яток історії та культури у контексті підготовки Зводу та основні результати цієї роботи були озвучені 18 квітня 2018 р. на парламентських слуханнях в Києві на тему «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» у доповіді керівника Центру досліджень історико-культурної спадщини України, провідного наукового співробітника, кандидата історичних наук С. Кота [5, с.27-30].

Нині, коли результати багаторічної роботи над Зводом починають публікуватися, певне занепокоєння викликає стан підготовки розділів про пам'ятки містобудування та архітектури, і передусім – монументального мистецтва. Як засвідчують видрукувані в низці областей матеріали по окремих районах, а також рукописи, що пройшли рецензування в профільних академічних установах, переважна більшість статей про об'єкти художньої культури не вповні відповідають методичним вимогам. Вони, зокрема, мають недостатню джерельну базу, описи мистецьких творів часто мають аматорський характер [3, с. 54-57]. Не лише в авторських колективах томів, але й у складі практично всіх обласних редколегій та робочих груп немає фахових мистецтвознавців і навіть архітектурознавців, внаслідок чого робота над цими розділами на місцях залишається слабо контрольованою. Значно ускладнила роботу над написанням відповідних статей ліквідація у 2007 р. провідної архітектурної установи України - Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування, досвідчені спеціалісти якого широко залучались до роботи над Зводом від самого її початку.

Залишаються вкрай актуальними й проблеми поцінування і відбору до Зводу та державних реєстрів пам'яток монументального мистецтва, в тому числі об'єктів сучасної художньої культури, їх класифікації (зокрема, розмежування з пам'ятками історії). На жаль, і дотепер у більшості підготовчих матеріалів художня культура України представлена майже виключно зразками монументальної скульптури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., хоча останнім часом з уже сформованих списків пам'яток,

що охороняються державою, було виключено цілу низку об'єктів, які підпадають під закон України про декомунізацію [4, с. с. 260-262]. Практично не висвітлені у Зводі автентичні мистецькі твори попередніх епох, передусім ті, що пов'язані з архітектурою: монументально-декоративний живопис і скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво, створені в Україні з найдавніших часів до початку ХХ ст. Проблема відбору пам'яток та якості мистецтвознавчих статей важлива також в контексті написання вступу до томів Зводу. Адже у спеціальному розділі, присвяченому містобудуванню, архітектурі та монументальному мистецтву, необхідно подати узагальнену характеристику розвитку художньої культури сучасних територій областей, висвітлити основні стилістичні напрями, базуючись на відомостях про конкретні пам'ятки, включені до видання. Зрозуміло, що об'єктивне відображення у Зводі культурно-мистецьких надбань певного регіону чи міста вирішальною мірою залежатиме від наукового рівня статей, вміщених у томі, їх інформативності [4, с. 269-270].

Отже, витвори архітектури і мистецтва як унікальна частина культурної спадщини України і світу, поряд з пам'ятками інших видів, мають бути належним чином висвітлені у «Зводі», і відповідно - у державних реєстрах. Лише за такої умови Звід зможе стати справжнім науковим джерелом, основою для збереження і поглибленого вивчення національного культурного надбання, в тому числі історії українського мистецтва.

Список використаних джерел і літератури

1. Денисенко Г.Г. «Звід пам'яток історії та культури України» у дослідженні культурної спадщини // Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 103-164.
2. Горбик В., Денисенко Г. Звід пам'яток історії та культури України у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 192 с.
3. Ковпаненко Н. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у «Зводі пам'яток історії та культури України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 120 с.
4. Ковпаненко Н. Мистецька спадщина України: питання дослідження і збереження // Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С.208 - 278.
5. Кот С.І. Про стан збереження культурної спадщини України: Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань "Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні" 18 квітня 2018 р. Київ: Інститут історії України НАН України. 43 с.
6. Федорова Л. Всеукраїнська нарада з питань підготовки Зводу пам'яток історії та культури України // Краєзнавство: науковий журнал, 2014. № 1. С. 151-155.

СЕКЦІЯ 2: Культура, ідеологія та історична пам'ять у контексті воєн та збройних конфліктів у Східній Європі в ХХ – на поч. ХХІ століть

Богдан Боднарюк, Іван Сандуляк
(м. Чернівці)

ФЕНОМЕН ВІЙНИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ У ВИМІРІ УКРАЇНСЬКИХ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Як відомо, мілітарний чинник – з точки зору цивілізаційних засад – в різні історичні епохи та періоди відігравав одну з ключових ролей, залишаючись найбільш дієвим та „переконливим” інструментом у реалізації зовнішньої політики тої чи іншої держави, або її правлячої верхівки. Разом з тим, війна чи широкомасштабна воєнна кампанія, крім об'єктивної або суб'єктивної мотивації, зазвичай ґрунтувалась й на певних державних ідеологемах, з відповідними ідейними пріоритетами; останні традиційно відображали соціальні „очікування” від воєнних виправ. Найчастіше мілітарна ідеологія в умовах війни була органічним продовженням домінуючих в соціумі політичних орієнтирів, етнонаціональних чи релігійних (конфесійних) „уподобань”.

Війни європейського Середньовіччя, особливо – Столітня війна (1337-1453 рр.), яка з перервами тривала між Францією та Англією, на її останньому етапі вже мала доволі чітко сформовану національну ідеологію, орієнтовану на піднесення національного духу, патріотичної свідомості та суспільного єднання всіх верств і прошарків тогочасного населення в обох королівствах [1, с.18]. Отже, можна констатувати, що з початку XV ст. й надалі війна (у своїй феноменологічній основі) набула рис ідеологічного характеру. Саме ідеологічні мотиви та доктрини супроводжували всі європейські війни XVI ст., а „взірцевою” в означеному контексті стала Тридцятирічна війна (1618-1648 рр.), де ідеологічний компонент, поряд з політико-релігійним, став визначальним для населення й уряду країн, котрі брали у цій війні участь [2, с. 34].

Перший аспект, на якому акцентується мілітарна ідеологія – це поняття „справедливої” або „несправедливої” війни. Звісно, у більшості випадків дані „категорії” носять кон'юктурний та заангажований характер, але з обов'язковим елементом „виправдання” власної інвазії; такий ідеологічний „варіант”, природно, притаманний державі, котра перша починає воєнні дії проти сусідньої країни. Матеріалом для ідеологічної „схеми” чи „моделі” в першу чергу слугують релігійні та етнонаціональні „фактори”; так само вагомого значення набувають етичні „взірці” очікуваної „військової поведінки”: формується образ „національного героя”, „еталон” ворога, архетип „жертвності”, „відданості”, „звитяги” захисника вітчизни і т.п.

Таким чином, доречно констатувати: виділений фактор ідеології, який виник в ході середньовічних війн – переважно протягом XIV-XV ст. [3, с. 9], – майже без трансформацій, адаптацій та суттєвих змін „дожив” до реалій сьогодення і не втратив ні своєї актуальності, ні мотиваційно-спонукаючої ролі, орієнтованої на моральні пріоритети патріотизму. У визначеному контексті актуальність мілітарної ідеології має безсумнівне практичне значення для сучасної України, яка веде „багатовимірну” війну із „північним сусідом”, котрий не цурається використовувати даний ефективний інструмент у своїй державній політиці.

Важливо підкреслити, що в категоріальному сенсі ідеологія, особливо „військова”, немає суто позитивних або суто негативних рис та характеристик. Її сутнісне, смислове, зрештою – змістове наповнення, залежить від конкретної епохи, конкретних обставин, конкретних процесів й тенденцій, пов’язаних з об’єктом та суб’єктом воєнних дій. „Замовником”, зазвичай, виступає політична еліта соціуму з її політичними програмами. В означеному руслі „агресія”, „експансія”, „нашестья”, „загарбання”, „відторгнення” можуть трактуватися різнопланово; і саме тут ідеологія стає своєрідним „лакмусом”, „мірилом” й одночасно – „коректором”, котрий визначає, орієнтує та „корегує” соціум на необхідний (належний) „ракурс” сприйняття і осмислення війни з точки зору мотиваційних обґрунтувань.

Отже, виходячи з цих феноменологічних постулатів, на практиці для країни, яка стала жертвою агресії, її мілітарна ідеологія, – як і державна політика, – завжди будуть об’єктивними, справедливими та виправданими. Прикладом в сучасній європейській геополітиці слугує саме Україна, з її територіальними та економічними втратами.

Процес глобалізації, який розпочався у другій половині XX ст. й відчутно активізувався у Центрально-Східній Європі на початку XXI ст., вплинув на сутнісні основи феномену війни в умовах нинішніх геополітичних викликів. У багатьох сферах життєдіяльності глобалізаційного впливу не уникнула й Україна. Однак, на початку 90-х рр. минулого століття відмовившись від свого ядерного арсеналу та оголосивши нейтралітет й „позаблоковість”, вона (як виявилось – не виправдано) почала скорочувати збройні сили. З іншого боку, через наявність відомих міждержавних політичних та економічних домовленостей, у Севастополі продовжувала перебувати військово-морська база РФ. Саме її присутність відіграла ключову роль у подіях, пов’язаних з анексією Кримського півострова.

Надалі (літо-осінь 2014 р.), як відомо, в повну силу розгорнулась „інформаційна війна” з відповідним ідеологічним „навантаженням”. Її наслідки у практичній площині продемонстрували високий рівень ефективності в досягненні поставленої мети; ідеологічні цілі – з точки зору функціональної доцільності – були спрямовані на „зомбування” в першу

чергу власного населення через створення стійкого образу „українського ворога”, котрий складає загрозу національній безпеці РФ.

Необхідно відзначити, що такий ідеологічний „посил”, поширений російськими ЗМІ на тлі „натівського просування на Схід”, у значній частині росіян зазнав позитивного сприйняття, оскільки кремлівським керівництвом Україна була проголошена „пронатівською” державою-зрадницею. В цій ситуації українська зовнішня політика, з 2014 р. чітко орієнтована на ЄС та США, стала для сусідньої країни-агресора „об’єктивним” ідеологічним „виправданням” власних окупаційних дій.

З іншого боку, Українська держава, яка змушена протистояти проявам „гібридної” війни, з 2015 р. почала послідовно й цілеспрямовано формувати власну загальнонаціональну ідеологічну платформу; її магістральний вектор спрямований на відродження історичної пам’яті, національно-визвольного духу, героїчних традицій минулого. Мілітарна складова в даному контексті є своєрідним цементуючим „стрижнем”, котрий покликаний формувати (на тлі воєнного протистояння) національну самосвідомість, національну гідність й патріотизм.

Так само варто підкреслити, що „гібридні” форми війни на початку ХХІ ст. диктують появу нових протидійних заходів. З цієї точки зору Україна вже набула певного досвіду, який, разом з тим, має тенденцію до вдосконалення. Крім того, ідеологічна складова слугує дієвим засобом, покликаним (через призму дидактичних універсалій) стати конструктивною основою для розвитку демократичних інституцій в українському соціумі. Одночасно, вплив військових ідеологічних „конструктів” на усталені ментальні стереотипи, притаманні українцям, визначає якісний рівень складного й достатньо тривалого процесу націотворення.

Таким чином, є підстави резюмувати наступне: в умовах війни нація – як в епоху Середньовіччя, так і в сучасних реаліях – цілком передбачувано починає консолідуватись; і Україна в цьому сенсі не стала виключенням. Так само варто зазначити, що ступінь активізації цього процесу значною мірою залежить саме від спрямовуючих ідеологічних засад. Отже, Українська держава нині демонструє яскравий приклад національного консолідування, спрямованого проти зовнішньої агресії, котра здійснюється з боку „північного сусіда”. Зрештою, відродження національної історичної пам’яті та європейські геополітичні тенденції початку ХХІ ст. стали об’єктивним підґрунтям створення необхідних державних ідеологем, покликаних завершити процес становлення української державності.

Список використаних джерел та літератури

1. Контамин Ф. Война в средних века. – СПб.: Ювента, 2001. – 416 с.
2. Lyon B.D. From Fief to Indenture. The Transiti on from Feudal to Non-Feudal Contract in Western Europe. – Cambr.: Univ.Press, 1957. – 387 p.
3. Lander J.R. The War of the Roses. – L.: R.P.T., 1965. – 315 p.

Віталій Тучинський, Олексій Серветнік
(м.Вінниця)

ПРОБЛЕМА БЕССАРАБІЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

У зовнішній політиці національно-державних утворень періоду Української революції початку ХХ ст. питання територіальної належності Бессарабії займало вагоме місце.

У листопаді 1917 р. в Кишиневі було створено державний парламентський орган під назвою "Сфатул церій" (Крайова Рада). 15 грудня 1917 р. він проголосив Бессарабію Молдавською Народною Республікою у складі не більшовицької Росії. Утворення парламенту Молдови вітала Центральна Рада, яка підтримувала право всіх народів Росії на автономію. Свої міждержавні стосунки МНР і УНР здійснювали насамперед на основі спільної боротьби з більшовиками. За таких умов Центральна Рада і "Сфатул церій" відклали на майбутнє вирішення спірного питання про належність придунайських земель, лівобережжя Дністра і Хотинщини[2,с.9-10].

Про тісну співпрацю Центральної Ради і "Сфатул церій" у листопаді - грудні 1917 р. свідчить і той факт, що перше засідання молдавського парламенту проходило 21 листопада 1917 р. в Кишиневі під охороною національних молдавських і українських військ[10,с.76-77]. Однак, керівництво молдавського парламенту прийняло рішення про запрошення румунських військ. Румунія, яка давно претендувала на територію Бессарабії і вважала її землі румунськими, цим негайно скористалася і до кінця лютого 1918 р., край було зайнято румунськими військами.

Після проголошення самостійної Української Народної Республіки її уряд, визначаючи державні кордони, звернув особливу увагу на південно-західний регіон. У попередніх умовах мирного договору УНР з Радянською Росією зокрема зазначалося: "Питання відносно Бессарабії вирішує Українська Народна Республіка на підставі самовизначення та за згодою Румунії і Бессарабії"[11,с.175].

Однак, 9 квітня 1918 р. було проголошено об'єднання Бессарабії з Румунією. Лише після цього УНР розпочала активну зовнішньополітичну діяльність. 12 квітня 1918 р. на засідання Малої Ради було винесено питання її кордонів з Румунією. М. Грушевський, використовуючи свою обізнаність в проблемах етнічного розселення українців, переконливо довів членам Малої Ради, що УНР має повне право не визнати ухвали "Сфатул церій" і Румунії про злуку[2,с.11]. Щоправда, ще 3 березня 1918 р., довідавшись про підготовку такого об'єднання, В. Голубович від імені Уряду УНР надіслав ноту-протест урядам Четвертного союзу. В ній, зокрема, говорилося: "Українське Правительство вважає, що всяка зміна бувшої румунсько-російської границі, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко порушує політичні і економічні інтереси УНР"[4,с.209].

13 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради було прийнято "Заяву Румунському урядові". В ній засуджувалася анексія Бессарабії Румунією, а також не визнавалося рішення "Сфатул церій" про приєднання краю до складу королівства. Вцілому текст заяви був досить зваженим, і свідчив про те, що Центральна Рада не втрачала надії на можливість перегляду "Бессарабського питання", зокрема перерозподілу території Бессарабії між УНР і Румунією за національною ознакою[5,с.121]. Однак час для активних дій з боку Української Народної Республіки було втрачено.

У нашому розпорядженні є значна кількість документів, що свідчать про бажання населення Бессарабії приєднати край до України. Так, 10 січня 1918 р. Селянський з'їзд Аккерманського повіту постановив: "Приєднати Аккерманський повіт до України як автономної частини Російської республіки, одержавши гарантію персональної автономії дрібних національностей"[4,с.230]. Мотиви, якими керувався з'їзд, найбільш повно виклав білорус А.Соколовський: "Бессарабія в культурному відношенні - нуль, у промисловому відношенні - нуль. Україна ж має свою стару культуру і відносно розвинену фабрично-заводську промисловість і є нині, безумовно, крупною політичною величиною" [1,с.232].

Після тривалого обговорення рішення про приєднання до України було ухвалено на Земських зібраннях п'яти з восьми повітів Бессарабії: Аккерманському, Бендерському, Ізмаїльському, Сороцькому і Хотинському[10,с.87].

Гетьманська держава П. Скоропадського, спираючись на підтримку Німеччини та Австро-Угорщини, зайняла більш жорстку позицію в питанні румунської анексії Бессарабії. Не останню роль в цьому відіграв Д. Дорошенко, який очолив міністерство закордонних справ. Він вважав, що уряд Української Держави повинен вимагати звільнення Бессарабії[6,с.44].

У ноті гетьманського уряду від 5 червня і ноті-відповіді королівського уряду від 19 червня 1918 р. було чітко окреслено позиції обох сторін щодо Бессарабії. Українська держава продовжувала не визнавати анексії і права Румунії на Бессарабію. Королівський уряд у своїй ноті виклав обґрунтування, які виправдовували приєднання Бессарабії[3,с.143].

На початку жовтня 1918 р. після тривалих переговорів було підписано торгівельну угоду між Гетьманською державою та Румунією, однак договір так і не вступив в силу через падіння уряду П.Скоропадського[7,с.88].

У період Гетьманату П. Скоропадського було утворено спеціальну комісію під головуванням Сергія Шелухіна, яка на основі вивчення національного складу населення визначила етнічні межі кордонів України. В Бессарабії розмежування українців і молдаван мало відбутися так: "Лінія від Новоселиці по старій межі з Румунією, по лінії Атаки на Дністрі, далі по р. Дністер (Сороки, Дубосари) до м. Бендери, звідти до

меж Аккерманського повіту, який разом з Ізмаїльським мали належати Україні"[8,с.109-110].

Поразка Німеччини та її союзників у Першій світовій війні призвела до краху Гетьманщини. Тим часом Румунія розгорнула вздовж Дністра прикордонні військові комунікації і створила ряд митних пунктів, чим реально засвідчила перенесення свого державного кордону на правий берег Дністра. 10 грудня 1918 р. румунський король ліквідував "Сфатул церій", а Бессарабія була проголошена провінцією Румунського королівства[9,с.218].

Директорія, яка прийшла на зміну гетьманському уряду, вирішила не ускладнювати свої стосунки з Румунією, її керівники взагалі не піднімали "Бессарабське питання". З цього приводу український дипломат Микола Василько гірко зауважив: "Бессарабія є гонорар для Румунії"[5,с.93].

Більшовицька влада, що остаточно утвердилася на території України у 1920 р. приклала чимало зусиль для звільнення Бессарабії, однак вони закінчилися не вдало. За таких умов у жовтні 1924 р. на лівобережжі Дністра було утворено Молдавську Автономну Республіку у складі УРСР, яка мала стати плацдармом наступу більшовиків на територію Бессарабії.

Викладений у публікації матеріал дає можливість зробити висновок про те, що у зовнішній політиці УНР, Гетьманської держави П.Скоропадського та Директорії УНР проблема Бессарабії займала вагоме місце. Однак, через несприятливі зовнішньополітичні чинники та обмеженість у часі реалізувати свої цілі та інтереси на цьому напрямку вони не змогли.

Список використаних джерел та літератури

1. Бабилунга Н.В.Государственность Приднестровья:история и современность. – Бендеры, 2007. 97 с.
2. Боечко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Формування державних кордонів України. - К., 1991. 187 с.
3. Бомешко Б.Г.Образование Молдавской АССР.- Тирасполь,1996. 123 с.
4. Дорошенко Д.Історія України 1917-1923 рр.-К.,2002.-Т.1. 356 с.
5. Дорошенко Д.Історія України 1917-1923 рр.-К.,2002.-Т.2. 398 с.
6. Левензон Ф. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос.- Кишинев,1977. 211 с.
7. Мазепа І.Україна в огні й бурі революції.1917-1921.-К.,2003. 614 с.
8. История Приднестровской Молдавской республики.- Тирасполь,1998.-Т.1. 378 с.
9. Репида А. Образование Молдавской АССР.-Кишинев,1974. 165 с.
10. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України.- К, 2000. 234 с.
11. Солдатенко В.Ф. Українська революція.Історичний нарис.-К.,1999. 915 с.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПРЕСИ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР

У національно-патріотичному вихованні військовослужбовців важливу роль відіграє друковане слово. Військова преса як один з інструментів агітації є досить потужним важелем впливу на свідомість суспільства загалом, і людини в пагонах, тобто збройного захисника своєї Батьківщини зокрема. Це добре розумів та усвідомлював Головний отаман Армії Української Народної Республіки (далі – УНР) С. Петлюра. У 1919–1920 рр., він разом із командуванням Армії УНР, для роботи з особовим складом широко застосовували функціональні можливості преси, у т. ч. і військової.

Сучасний український дослідник В. Кучабський відзначає, що преса активно долучилася до ідеологічного забезпечення діяльності військ, формування частин і підрозділів, утвердження основних принципів армійської життєдіяльності: єдиноначальності, відданості ідеалам національно-державного будівництва [3, с.8]. Інший дослідник, С. Сегеда з цього приводу зазначає, що “у підвищенні боєздатності українських військових частин через зміцнення морального духу їх особового складу важливу роль відіграла національна військова преса...” [5, с.81]. Провідне місце за кількісними та якісними показниками в інформаційному просторі країни посідала періодика політичних партій і угруповань. Український інформаційний простір на той час характеризувався різновекторністю свого розвитку. З точки зору реалізації ідеї української державності виокремилася три напрями розвитку мережі друкованих видань: конструктивний, нейтральний і деструктивний [3, с.11]. Для української армії патріотичне друковане слово мало важливе значення.

Вже під час антигетьманського повстання постало питання інформування республіканських військ. Першим часописом у цій справі стала “Ставка” (пізніше “Українська ставка”). Пропаганді ідей української визвольної справи присвячена ціла низка військових видань, зокрема “Новини”, “Бюлетень Інформаційного Бюро Армії У.Н.Р.”, “Армія” та ін. [1, с.10-11].

Важливе місце у роботі з особовим складом займали ті часописи, що видавалися у військових частинах. Так, наприклад, у корпусі Січових стрільців упродовж 1915–1918 рр. діяла Пресова квартира – установа, яка мала на меті організацію “планового ведення та доцільного керування широким та різноманітним духовним і культурним життям і творчістю УС Стрілецтва...” [6, с.140], у т. ч. управління військовою пресою й видання часописів. До її складу увійшли представники стрілецького товариства, науковці й письменники, які розгорнули масштабну організаційну, видавничу, ідеологічну та культосвітню роботу, започаткувала і планово розвинула створення стрілецького літопису та ін. [5, с.119-120]. Пресова квартира видавала газету “Стрілецька думка”, до її ж складу входили:

головний редактор С. Рудик і члени редколегії О. Бабій, М. Опока та Я. Чиж.

У “Стрілецькій думці” друкувалися статті старшин і козаків частин корпусу. Мета часопису визначалася так: “... сама назва “Стрілецька думка” вказує, що часопис має бути як найтісніше зв’язаний із Січовим Стрілецтвом, має бути висловом його думок, його настроїв...” [7]. Про значення цієї газети у житті воїнів пише В. Кучабський: “Серед безугавних боїв і матеріальної нужди тогочасних стрілецьких фронтових частин, в яких стрільці.., босі, обдерті, без шинелів, боролися, наближуючись повагом до повного розгрому збройних сил України, “Стрілецька думка” зустрічалася з загальними симпатіями стрілецьких бойовиків, підбадьорювала їх, поривала, викувувала нові сили в душі виснаженого боями й походами, нуждою й холодом січового стрільця” [2, с.198]. Популярними були й “Вістки Сірих”, “Дзвін”, “Український козак” та ін. Так, наприклад, у газеті “Український козак” вміщено звернення до особового складу: “Пиши до свого товариша “Українського козака” про все, що тебе інтересує... А “Український козак” як вірний друг твій і приятель постарається видрукувати твої думки і дасть відповіді на твої запитання”. Характерним для цього видання було те, що воно призначалося саме для висловлення особовим складом своїх думок щодо різних подій і явищ, які тоді відбувалися. Командування могло завдяки цьому знати про настрої підлеглих і відповідним чином впливати на них. Вміщувалися також і роз’яснювальні матеріали стосовно сучасної зовнішньої і внутрішньої політики УНР і завдань війська, наприклад, “Чого ми повинні битися з більшовиками комуністами”, що допомагало воякам розібратися у складній воєнно-політичній обстановці та визначити мету збройної боротьби [8]. Такі матеріали розкривали мету і завдання війни за незалежність УНР.

Базуючись на досвіді національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. один із військових діячів УНР В. Петрів дещо пізніше зробив висновок про важливе значення літератури та преси у підготовці особового складу до участі в бойових діях. Зокрема він пише, що література “може підготовлювати войовничі настрої творами патріотично націоналістичними...”. Щодо преси, він вважає, що вона “спосіб більш штучний, але разом з тим і прямиший... придатний як для творення тривалих настроїв, так і для ведення психологічної підготовки в спішному порядку, мовляв, мобілізації – психічної. Зі всієї преси найбільше гнучкими є так звані урядові чи напівурядові органи...”. Військові керівники УНР визнавали значення преси та літератури для впливу на свідомість старшин і козаків та спрямування її на виконання особовим складом бойових завдань. Помітне місце займала словесна агітація і пропаганда, яку В. Петрів вважав “міцним засобом підготовки до війни, особливо, коли промовці звертаються до аудиторії, яка мусить лишень слухати й не може дискутувати...” [3, с.65-66]. Військовий керівник, разом з тим, припускав, що дискусія може

допомогти встановити істину і знайти необхідні шляхи для з'ясування важливих питань державного існування і місця армії в державі.

Список використаних джерел та літератури

1. Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2002. – 20 с.
2. Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівського періоду // Історія Січових Стрільців. – Київ, 1992. – С.12-201.
3. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – К.: Поліграфкнига, 2002. – 640 с.
4. Позняков О. Українська військова преса як складова інформаційного простору в реалізації ідеї державності (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2002. – 20 с.
5. Серета С.П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XIX століття) : Монографія. – Рівне: Овід, 2012. – 504 с.: табл.
6. Ріпецький С. Українське Січове Стрільцтво. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – 360 с.

Андрій Науменко
(м. Київ)

ІСТОРИЧНІ ЗНАННЯ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ВОЯКІВ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ

У національно-патріотичному вихованні військовослужбовців важливе місце посідають історичні знання. Історія є досить потужним важелем впливу на свідомість суспільства в цілому та озброєного захисника Батьківщини зокрема. Це добре усвідомлював особисто Головний отаман Армії УНР С. В. Петлюра та командування Української армії у 1919–1920 рр. і вживало відповідних заходів для роботи з особовим складом.

Пізніше, вже на еміграції, С. В. Петлюра так визначив роль і місце історичних знань для виховання свідомих воїнів: “Знання спеціально воєнної історії нашого краю є... обов’язковими для українських військових кіл... Виховуючи національну армію у дусі любові до Батьківщини і самопожертви для неї, не можемо цього завдання доконати, коли не дано ясного образу минулої воєнної боротьби українського народу за свою державну волю. А в цьому образі є стільки лицарського, величавого і привабливого, поруч з тяжким і трагічним, що воно викликатиме найбільші емоції у душі вояка і збуджувати буде найшляхетніші струни його душі.” Проте “... лектор цієї дисципліни сьогодні опинився б у дуже скрутних умовах через брак суцільних і зводчих праць у даній галузі” [5, с. 300-301]. Головний Отаман спирався на досвід роботи з особовим складом Української армії 1918 – 1921 рр.

Подібну ж думку висловлює і Л. Шанковський. Він вказує, що воєнна історія українського народу “... багата на події і багата свідченнями про

самобутнє воєнне мистецтво українського народу, що в порівнянні з воєнним мистецтвом інших народів зовсім не “пасе задніх”... На жаль, цієї воєнної історії українського народу не висвітлила досі, повністю, ні українська історична наука, ні ніяка інша історична наука” [8, с. 70].

Сучасні дослідники вже давно закликають зрозуміти минулий український військовий досвід, коли українці почали боротьбу за власну державність, створивши Армію УНР, яка дала багато прикладів героїзму у збройній боротьбі. В. С. Сідак підкреслює, що “... формування національних Збройних Сил не може відбуватися без урахування минулого, зокрема й власного досвіду українського війська, здобутого за часів визвольних змагань 1917–1921 рр. Цей досвід, традиції тієї доби є надзвичайно цінними не лише у сфері військового будівництва, а й у патріотичному вихованні молодих вояків” [6, с. 4].

На що ж спиралося українське військове керівництво у національно-патріотичному вихованні? Базовими були героїчні історичні і культурні традиції українського народу, традиції запорізького козацтва та гайдамаків, які постійно популяризувалися як одна з найголовніших підвалин національного патріотизму вояків. Важливе значення могли також мати військові традиції тих українських збройних формувань, які існували в арміях інших держав – Російської та Австро-Угорської імперій. Це зокрема військові формування російської армії українського походження: Кубанське козацьке військо, що веде свою історію від Запорозької Січі, а також військові частини з українськими назвами, наприклад Київський, Житомирський, Охтирський, Лубенський і інші полки російської армії. Але саме російські військові традиції відкидалися майже повністю, хоча саме досвід російської армії покладався в основу творення армії української. Важливе місце займав досвід легіону Українських Січових Стрільців Австро-Угорської армії. Вважалося, що це найперша військова частина, яка піднесла прапор національного визволення України у ХХ ст. Отже за умови творчого підходу та високого професіоналізму військових керівників таку базу в комплексі можна було ефективно використувати для успішного проведення національно-патріотичного виховання в Армії УНР.

Разом з тим, поширювалися правдиві знання про видатних діячів української історії – борців за державність: київських і галицько-волинських князів, гетьманів П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепу, П. Дорошенка, П. Полуботка, кошових отаманів К. Гордієнка, І. Сірка, полковника С. Палія. Історичні приклади чесного і самовідданого служіння Україні, боротьбі за її незалежність набували великої актуальності в умовах будівництва української державності [5, с. 247]. Вивчення історії України старшинами і козаками організовувалося окремо по категоріях, зважаючи на різний рівень освіти як тих так і других. Особливість вивчення історії України старшинами полягала в тому, що ними вона вивчалася шляхом поділу на найважливіші періоди з

поглибленим аналізом їх характерних особливостей і найважливіших подій. Сюди відносили історію Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, Запорозької Січі, діяльності Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, Кирило-Мефодіївського товариства і т.д. [1, арк. 2]. Недоліком на нашу думку було те, що не достатньо вивчалися військові питання національної історії. Для козаків вивчення української історії мало свої відмінності. Тут головний акцент робився на поясненні походження українського народу, вивченні військової діяльності українського козацтва та порівняння його історичних особливостей з сучасністю, що сприяло розумінню вояками тодішніх політичних процесів шляхом проведення простих історичних паралелей [1, арк. 2зв.].

Для нових структур, що створювалися в українській армії та якісного проведення ними у військах виховних заходів необхідні були підготовлені спеціалісти. В березні 1919 р. було вирішено відкрити Військово-вчительські курси. Метою їх була підготовка старшин-учителів для національно-освітньої праці у військових частинах. На курсах вивчалася зокрема і Історія України [2, арк. 90-90зв.]. У вересні 1920 р. було запропоновано відкрити при культурно-просвітньому відділі штабу армії курси агітаторів, де вивчалася Історія України і Росії [4, арк. 4]. Пізніше пропонувалося вивчати Історію українського визвольного руху в початку ХХ ст. [3, арк. 13]. Вивчення історії України і Росії мало на меті показати національні, культурні та історичні особливості розвитку двох країн і народів, визначити їх відмінні риси, допомагало підняти рівень національної свідомості старшин і козаків.

Щодо підготовки національно свідомого і патріотично налаштованого старшинського корпусу Української армії Начальник Генерального Штабу Армії УНР зазначав: “Більше ніж кому-небудь, старшинам Генерального Штабу та Військового Міністерства треба бути свідомими українськими старшинами”. Для них було започатковано відповідний курс лекцій, де на історія України відводилося 10 годин [3, арк. 5].

Наведені приклади свідчать, що командування Армії УНР добре розуміло значення історичних знань у національно-патріотичному вихованні і намагалося впроваджувати їх, вважаючи таку роботу важливим напрямом у зміцненні військової дисципліни і боєздатності військ. Повчальний досвід використання історичних знань у роботі з військовослужбовцями можна творчо використати в сучасних умовах.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВОВ) України. – Ф. 1075. – Оп. 1. – Спр. 63. – Накази інспектора всіх формувань в Польщі та інших установах.
2. ЦДАВОВ України. – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 42. – Протокол засідання Військового вченого комітету та документи до нього з питань навчання військ УНР.

3. ЦДАВОВ України. – Ф. 1078. – Оп. 3. – Спр. 7. – Обіжник Генерального штабу, рапорти культурно-освітніх відділів при військових частинах про агітацію серед цивільного населення і в/частин.
4. ЦДАВОВ України. – Ф. 3172. – Оп. 5. – Спр. 8. – Доклади Військового міністра та начальника штабу Дієвої Армії петлюрівської Директорії про формування військових частин та заснування курсів агітаторів при штабі петлюрівської армії.
5. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
6. Петлюра С. «Табор» // Петлюра С. Статті / Упоряд. та автор передм. О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – С. 276-303.
7. Сідак В. На шляху до воєнної доктрини України (історичний нарис): Моногр. – К.: Вид-во Нац. акад. СБ України; Вид-во МАУП, 2001. – 216 с.
8. Шанковський Л. Нарис Української воєнної історіографії // Український історик.-Нью-Йорк – Мюнхен.-1970.- Ч.4(28).-С.67-76.

Максим Вегера
(м. Житомир)

ЗАГОСТРЕННЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН НА ВОЛИНІ У 1920–1930-Х РОКАХ

Відносини між поляками та українцями, які проживали на західноукраїнських землях в період 1920–1930-х рр. є ключовою темою, над якою дискутують як українці, так й поляки. Після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій розпочались державотворчі процеси та військове протистояння між поляками і українцями у 1918–1919 рр., центром цього конфлікту були землі Східної Галичини, в подальшому він перейшов у суспільно-політичне протистояння між населенням цих територій та владою Польщі. На початку ХХ ст. погіршення відносин відбулось через національну ситуацію, створену на даних територіях.

Відповідно до рішення Паризької мирної конференції 1919 р. полякам було надано право на окупацію Галичини, а відповідно до Ризького договору, який був підписаний між РРФСР, УСРР та Польщею в 1921 р., визначено також і входження земель Західної Волині до Польщі. Ця умова суперечила бажанню українського визвольного руху, який прагнув вибороти незалежність. 14 березня 1923 р. Радою послів Антанти був визнаний польський суверенітет та її гегемонія над територіями Східної Галичини. Як результат – станом на початку 20-х рр. ХХ ст. Польщі належало 125,7 тис. кв. км. українських земель, на яких мешкало близько 5 млн. українців [4, с. 69].

1 березня 1921 року на Західній Волині було утворено Волинське Воеводство, а м. Луцьк стає його центром. Воеводство відрізнялося своїм становленням в економічній, політичних сферах, міжконфесійних та національних відносинах. На території воеводства проживало 34 націй та народностей, більшу частину складала поляки. На початку 1920-х рр. правлячі кола почали здійснювати політику асиміляції у відношенні до

національних меншин, які проживали на цій території. В подальшому, задля зміцнення державної політики Польщі, національні меншини не були допущені до керівництва державою, лише деяким представникам національних меншин було дозволено здійснювати адміністративне управління. Отже, проведення такої політики викликало напруженість у польсько-українських відносинах [2, с. 62].

Економічна політика польського уряду на західноукраїнських землях займала провідне місце. В результаті великих руйнувань, що виникли як наслідок Першої світової війни, на початку 1920-х рр. території Західної Волині стали поступатись у розвитку господарства. Тільки з другої половини 1920-х рр. відбулися позитивні зрушення в економічній сфері.

У 20-х рр. ХХ ст. пройшла серія підпалів панських угідь, які знаходились на території Волинського воєводства. Акція знайшла підтримку у населення, за три місяці 1923 р. було здійснено близько 78 підпалів. Ще більшого розвитку протистояння набуло після того, як влада Речі Посполитої почала закривати на її східній територіях всі україномовні школи, відповідно до документів в період з 1924 до 1925 рр. таких шкіл було 301 [5, с. 98–99].

Напруженості у польсько-українські відносини додало і невирішене конфесійне питання, православну церкву (Московського патріархату) було піддано утискам.

Отже, перша половина 1920-х рр. ознаменувалась дискримінацією українського населення, яке в свою чергу чинило масовий опір. Хвиля незадоволення українців, які проживали на території Волині, спричинила до виникнення націоналістичного руху, що мав радикальний антипольський характер. Було здійснено допуск українців до виборчих кампаній, що активізувало самоорганізацію. На території воєводства здійснювали свою діяльність багато організацій, політичних партій та народних рухів. Найбільшими були Українська соціалістична радикальна партія, Українське національно-демократичне об'єднання (далі – УНДО) і Комуністична партія Західної України [1, с. 8].

Після травневого перевороту 1926 р. відбувся перегляд українського питання в польському сеймі, було здійснено ряд поступок, однак це було зроблено задля того, щоб завершити процес асиміляції.

В 1928–1929-х рр. волинський воєвода Г. Юзевський запропонував політику «добровільної та щирої співпраці» між українцями та поляками, метою якої було припинення напруженості між цими народами та створення умов для спільного проживання. Провідне місце займало питання щодо ізоляції західноукраїнських від впливу Східної Галичини, було створено доктрину «Сокальського кордону».

Почались утиски керівників УНДО, а також одного з найчисельніших культурно-просвітницьких товариств – «Просвіти». В цей же період у Відні було створено Організацію Українських Націоналістів (далі – ОУН), виникла вона у зв'язку із об'єднанням Української

Військової Організації і ряду студентських націоналістичних об'єднань, метою цієї організації було створення Української самостійної соборної держави. Вони засуджували будь-які легальні партії, що діяли в той період на території Галичини і вважали їхню діяльність колабораціоністською. У 1930-ті рр. від імені ОУН відбувались терористичні акти, напади на державних діячів та державні установи.

Способи окатоличення українців вчинялись різні, починаючи із звичайної пропаганди і закінчуючи насильницькими методами нав'язання канонів. 19 грудня 1937 р. відбулось найбільше насильницьке переведення православних українців у римо-католицький обряд в с. Гриньки Крем'янецького повіту.

Метою освітньої політики Г. Юзевського було поступова полонізація шкіл, як результат – у 1938 р. на Волині залишилось тільки 8 україномовних шкіл [3, с. 78]. Починаючи з другої половини 1938 р. політика, яку проводив воєвода Г. Юзевський не показувала ніяких перспектив для майбутнього. Вже після смерті Ю. Пілсудського розпочались певні зміни у взаєминах між поляками та українцями, відбулось зростання впливу військових в управлінні державою, що спричинило до збільшення радикальних настроїв.

Призначення О. Гауке-Новака на посаду волинського воєводи ознаменувалося загостренням польсько-українських відносин. На початку Другої світової війни ситуація на території Волині була критичною також й через зіткнення німецьких окупантів, українських та польських націоналістів і радянських партизанських загонів [4, с. 158–159].

Отже, збільшення присутності Польщі на території західноукраїнських земель у 1920–1930-х рр. стало логічним завершенням поглядів керівників Речі Посполитої на українське питання, що в свою чергу детермінувало значне загострення відносин між двома націями, що проживали на території Волині напередодні Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Ісаєвич Я. Д. Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2003. № 12. С. 8–9.
2. Кучерепа М. Т. До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2003. № 10. С. 59–70.
3. Макар Ю. І. Українсько-польське протистояння на Холмщині: причини, характер, наслідки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2003. № 10. С. 71–98.
4. Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. 444 с.
5. Україна – Польща: важкі питання. Т. 1–2: Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 1998. 267 с.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ВОЛИНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після входження Волині до складу Другої Речі Посполитої на цих землях спостерігалось загострення українсько-польських взаємовідносин, яке було зумовлене реалізацією польськими урядами внутрішньої політики спрямованої на асиміляцію українського населення. Така діяльність влади сприяла радикалізації частини населення регіону, насамперед молоді, яка поповнювала лави Організації українських націоналістів (ОУН). Напередодні Другої світової війни внутрішня ситуація у цьому регіоні ще більше загострилася. Під вістря репресій потрапляли представники ряду українських політичних структур, а деякі з них були примусово виселені за межі воєводства.

Напередодні Другої світової війни, окрім політичної та саботажно-терористичної діяльності, оунівці також збирали інформацію про військові об'єкти і стан Збройних сил Речі Посполитої. Влітку 1939 р. польська контррозвідка встановила, що перед ОУН поставлено завдання розгорнути активну шпигунську діяльність для збору інформації про дислокацію польських військ на території Західної України, їхнє озброєння, військові склади [6, с.228]. Під час арешту членів Луцької повітової ексекютиви ОУН А.Нагорного і С.Поліщука та члена ОУН С.Миколайчука поліція знайшла докази того, що вони збирали відомості про дислокацію та озброєння польських військ. У своєму поясненні з цього приводу С.Миколайчук 23 березня 1939 р. писав: «З нагоди, що в цім місяці якраз тривають маневри польської армії на наших землях, є можливість приглянутися до їх перебігу, себто звернути увагу на перебіг боїв, а де стоять на квартирах, на розквартирування і на забезпечення на постоях! То є як пильнують вночі, як вдень, де знаходиться зброя чи при кожному чи в магазині. Спеціальну на гармати протипанцирні, на станиці Радійові, то є чи нарікають чи є змучені, чи голодні як умундировані. Одним словом мати очі і вуха на все, що оточує». Пояснення подібного змісту дали також заарештовані С. Поліщук та Т. Мартинюк [1, арк. 14-21].

Отже, члени ОУН на Волині напередодні Другої світової війни збирали інформацію про військові формування польської армії та спрямовували свої зусилля на здобуття зброї, що свідчить про те, що організація всерйоз готувалася до збройної боротьби. Упродовж 1939 р. організація також робила кроки щодо формування повстанських загонів на Волині, процес формування яких розпочався у краї ще в 1937 р., але був припинений у зв'язку арештами членів націоналістичного підпілля впродовж літа–осені 1937 р.

У 1937 р. В. Сидор видав інструкцію щодо створення військових відділів з місцевої молоді. За його дієвої участі на Волині було створено

окремі повстансько-бойові відділи «Вовки». До першої групи «Вовків» входило 25 бойовиків під проводом В.Макара (Сіроманця). Другий такий відділ почали створювати на Горохівщині, але у зв'язку з масовими арештами (у тому числі й самого В.Сидора) ці плани так і не були реалізовані [4, с. 251-252].

На відміну від Галичини, на Волині наприкінці 1938-го – на початку 1939 р. ОУН не проводила активних виступів проти польської адміністрації, адже місцеві ексекютиви були знекровлені арештами. Проте вже влітку в донесенні команди державної поліції зазначалося, що в деяких націоналістів, які уникли арештів, зберігалася зброя та боєприпаси. У листівках, що їх розповсюджували оунівці на Волині влітку 1939 р., українців закликали бути готовими до збройної боротьби з ворогами України. У відозвах ОУН, розкиданих у липні в ряді населених пунктів Волинського воєводства, наголошувалось: «Український Народе, готуйсь! Над світом зависла буря. Тож будьмо готові, браття, до рішучої розправи з нашими відвічними ворогами – ляхами і кацапами!.. Ляхи та кацапи цілими століттями нищили і нищать наш народ!» [2, арк. 25-26].

Після нападу Німеччини на Польщу націоналістичні ланки, що діяли в той період на Волині, неодноразово нападали на постерунки поліції, помешкання осадників. Наприклад, у Здолбунівському повіті на початку вересня 1939 р. озброєні групи націоналістів вчинили ряд збройних нападів на польських осадників [3, арк. 19-27]. Метою цих нападів було заволоння зброєю та боєприпасами. З іншого боку, такі виступи націоналістичного підпілля можна розцінювати як спроби протидіяти мобілізаційним планам польського командування та намагання дестабілізувати ситуацію в регіоні, що в умовах війни мало важливе значення. Окрім цього, аналізуючи збройні виступи оунівського підпілля, потрібно зважати й на ту обставину, що керівництво організації співпрацювало з німецькими військовиками, і ведення бойових дій організацією могло бути зумовлене розпорядженнями німецького командування, яке було зацікавлене в ускладненні внутрішньої ситуації в Другій Речі Посполитій.

Більше того, оунівці вступали в бій навіть з регулярними частинами польської армії. Зокрема, в середині вересня 1939 р. загін ОУН обстріляв польські війська під час їхньої переправи через річку Горинь поблизу Степані Костопільського повіту. Збройні сутички між поліцією, польськими військовими підрозділами і формуваннями ОУН відбувалися в краї до вступу на Волинь Червоної армії [5, с. 21-22].

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). – Ф. 191. – Оп. 1 – Спр. 1285. – 35 арк.
2. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4641. – 89 арк.
3. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5917. – 55 арк.

4. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 роки) : монографія у 2 ч., ч. 1. – Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2011. 304 с.
5. Piotrowski C. Wojskowe i historyczne tradycje 27 Wołyńskiej dywizji piechoty Armii Krajowej. – 254 s.
6. Швагуляк М. М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939). К. : Наук. думка, 1983. 257с.

Володимир Рєзнік
(м. Київ)

ЗБРОЙНА БОРОТЬБА У ПОВІТРЯНО-КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРИ: ПЕРШІ КРОКИ

В сучасних умовах у ряді провідних країн світу космічний простір розглядається як нове середовище, в якому ведеться збройна боротьба. За останні роки простежується два підходи до використання космічного простору у воєнних цілях. Наочною ілюстрацією першого підходу є організаційні заходи воєнно-політичного керівництва США, яке проголосило про початок створення космічних військ як нового виду збройних сил. Можемо спрогнозувати, що він формуватиметься на основі Космічних командувань, які існують у складі армії, повітряних сил і флоту. Інший підхід реалізований у Росії, у складі збройних сил якої існує такий вид, як повітряно-космічні сили (ПКС), що складається з авіації, зенітно-ракетних, радіотехнічних військ, військ протиракетної оборони (ПРО) та космічних сил. На нашу думку, це є свідченням того, що російське воєнно-політичне керівництво розглядає повітряно-космічний простір як єдине середовище збройної боротьби. Обидва підходи мають право на існування, а їх життєздатність може бути перевірена лише на практиці.

У будь-якому разі, такі тенденції нам варто враховувати, особливо в сучасних умовах, коли у східних областях України триває воєнний конфлікт. Незважаючи на те, що станом на теперішній час широкомасштабного збройного протиборства у повітряному просторі не спостерігається, ніхто не може дати гарантій, що воно не почнеться. Виникає питання, чи спроможна сучасна Україна адекватно відповісти на таку потенційну загрозу, яка може виникнути не лише з повітря, але й з космічного простору. В історії існує яскравий приклад того, як одна країна, перебуваючи в умовах війни, ресурсних і часових обмежень першою у світі намагалась реалізувати програми щодо створення таких систем озброєння, які потенційно могли діяти не лише у повітряному просторі, але й у ближньому космосі. Йдеться про гітлерівську Німеччину, в якій у 30–40-х роках ХХ ст. почалося розроблення оригінальних літальних апаратів, що значно випередили свій час.

На початку 30-х років ХХ ст. перші балістичні ракети являли собою примітивні пристрої, зазвичай з твердопаливним двигуном. Вони могли піднятися на кількাসот метрів – пару кілометрів максимум. Експериментами з їх запуску займалися чисельні ентузіасти в багатьох країнах світу. Були

серед них і німецькі інженери Рудольф Небель і Вернер фон Браун, про зустріч з якими під час запуску порохової ракети у 1933 р. згадував британський журналіст Делмер. Проте, насправді вперше завдання щодо розроблення ракетної зброї було поставлено в Німеччині військовим міністром ще у 1929 р. Саме тоді начальник відділу балістики і боєприпасів управління озброєння Рейхсверу одержав таємний наказ на початок досліджень, спрямованих на вивчення можливостей застосування ракетних двигунів у воєнних цілях [1].

Слід зазначити, що теоретичні і практичні передумови створення балістичних ракет не є виключно німецькою заслугою, достатньо згадати хоча б праці К. Цюлковського, перша з яких називається “Дослідження світових просторів реактивними приладами” [2], де вперше є згадка про можливість застосування ракетних двигунів для польотів у безповітряному просторі, що оприлюднена ще у 1903 р. у журналі “Научное обозрение” в Санкт-Петербурзі, хоча найперша праця з ракетно-космічної тематики – стаття “Вільний простір” [3] написана ще у 1883 р. Проте, внесок німецьких вчених і конструкторів у світовий розвиток ракетної техніки не підлягає сумніву, адже перші успішні практичні кроки у створенні і застосуванні балістичних ракет зроблені саме ними.

Історія створення і застосування балістичних і крилатих ракет V-1 і V-2 достатньо відома й описана у багатьох працях. Звертає на себе увагу той факт, що, не зважаючи на те, що ракетні програми фінансувались неритмічно, часто втрачаючи пріоритетне значення у воєнно-технічній політиці Третього Рейху, вони були таки реалізовані на практиці. Недоліки, притаманні цим системам, обумовлювались, насамперед своєю абсолютною новизною, по-друге, технологічним рівнем першої половини 40-х років ХХ ст., який не дав ракетникам ані необхідних матеріалів, ані технологічного обладнання, що з’явилися у 50–60-х роках ХХ ст. Тим не менш, на той час досягнення німецької конструкторської думки та промисловості були відверто вражаючими. По-третє, роботи щодо створення ракетної техніки в Німеччині проводились під час війни, яка вимагала величезних витрат на поповнення поточних втрат і накопичення звичайних озброєнь, і під ударами союзної авіації та військ Червоної армії. І не зважаючи на це, німцям вдалось досягнути вражаючих успіхів. Важко уявити, які б були результати війни, якби німецькі вчені досягли успіху в реалізації ядерної програми, що так активно розроблялась. Адже поєднання ядерної бойової частини з балістичною ракетою як засобу доставки, як показали подальші події, виводило країни, що ними володіли, на однозначно провідні позиції у світі.

Застосування балістичних ракет проти Великобританії у 1944 р. показало, що на тому технологічному рівні протиракетна оборона являла собою проблему, яка ще не була розв’язана. Єдиним способом боротьби з ракетною загрозою з боку союзників було завдання авіаційних ударів по стартових позиціях і певних промислових підприємствах та, після висадки у

Нормандії, швидке просування на схід з метою захоплення районів розгортання стартових позицій, адже дальність польоту перших балістичних ракет не перевищувала 300 км [4, с.65].

Але проект V-2 був не єдиним у Німеччині. В зоні досягнення V-2 перебували лише об'єкти союзників на частині території Великобританії. США продовжували залишатись поза зоною вогневого ураження як ракет, так і Люфтваффе. Виходом із такого положення, на думку В. фон Брауна, міг бути проект А-9/А-10. Для ракетної техніки того періоду цей проект був справжньою революцією. Його основна ідея полягала у створенні двоступеневої балістичної ракети, спроможної виходити за межі атмосфери Землі, здійснювати короткочасний політ у космічному просторі без виходу на навколосезну орбіту і в подальшому пікірувати на ціль. За німецькими розрахунками, така ракета могла уражати об'єкти як мінімум на східному узбережжі США. Зрозуміло, що А-9/А-10 розглядалась як носій ядерної бойової частини, адже застосування звичайних при точнісних характеристик ракет на той час не мало сенсу. По суті, цей проект впливав з ідей К. Цюлковського, палкими прихильниками якого були і фон Браун, і Оберт, і Небель – основні розробники балістичних ракет у Німеччині.

Існує багато версій щодо долі цього проекту. Серед них є і навіть такі екзотичні, як версія про першій політ німецького космонавта Рудольфа Шредера, що відбувся у 20 березня 1945 р. Звісно, ця версія не знайшла підтвердження і сучасною наукою серйозно не розглядається [5]. Проте, сам факт розроблення такого проекту та ідеї, які в ньому закладались, свідчать про те, що Німеччина зробила перші кроки до того, щоб долучити до сфер збройної боротьби і космос. Подальша практика створення міжконтинентальних балістичних ракет у СРСР і США в цілому підтвердила правильність концепції ракети, здатної уражати цілі ядерним боєприпасам на відстані до кількох тисяч кілометрів.

У цьому контексті варто згадати ще один проект, який випередив свій час, що й сьогодні жодна з космічних держав не створила щось подібного. Йдеться про проект суборбітального гіперзвукового літака, призначеного для завдання ударів на міжконтинентальну відстань Ойгена Зенгера "Silbervogel". За задумом конструктора, передбачалося створити літальний апарат, який однаково літав би як в атмосфері, так у ближньому космосі. Злет мав відбуватись за допомогою стартової катапульти, візок якої розганяв ракетоплан на трикілометровому трекові до швидкості 500 м/с. Після відділення від візка мав вмикатись рідинний ракетний двигун тягою 100 т, що дозволяло підняти ракетоплану на висоту до 250 км. Далі двигун вимикався і ракетоплан втрачав висоту, але при входженні у щільні шари атмосфери здійснював своєрідний рикошет і продовжував політ за хвилеподібною траєкторією, поступово знижуючись. "Silbervogel" мав досягти корисного навантаження в 30 т, що й для нинішніх стратегічних бомбардувальників вважається майже неймовірним, а швидкість оцінювалась у 6000 м/с, тобто гіперзвукова [6]!

Навіть на сучасному технологічному рівні створення подібних космопланів має величезну проблему, а жоден концептуально схожий проект, зокрема й німецький Senger, радянські АЯКС і МАКС на базі літака Ан-224 залишились нереалізованими. Навіть при створенні значно менш складніших гіперзвукових крилатих ракет вчені і конструктори провідних країн світу – США, Китаю та Росії – зіткнулись з таким комплексом проблем, розв'язання якого, ймовірно, не швидко дозволить масово поставити їх на озброєння своїх збройних сил.

Таким чином, при всьому негативному ставленні до нацистського режиму, маємо зробити ряд актуальних висновків. По-перше, німецький досвід свідчить, що навіть в умовах світової війни, будучи оточеними з усіх стратегічних напрямків ворогами, в умовах руйнувань і втрат, що постійно зростали, можна знайти можливість для розроблення і, принаймні, спроб реалізації проривних, революційних проектів військового призначення, не маючи для цього необхідної технологічної бази. Історія це довела. Невдала реалізація таких проектів у Німеччині обумовилася як ступенем їх новизни та технологічною неготовністю тогочасної промисловості до створення принципово нових виробів і матеріалів, так і прорахунками вищого воєнно-політичного керівництва держави у стратегії та військово-технічній політиці. По-друге, можна вважати, що саме 1944 р. можна вважати тим рубежем, коли починається процес збройного протиборства у повітряно-космічному просторі, адже створення і застосування літальних апаратів військового призначення, частина траєкторії польоту яких проходить у верхніх шарах атмосфери (а в деяких проектах і в ближньому космосі), дозволяє про це стверджувати. Той факт, що союзники не мали можливості ефективно протидіяти німецьким балістичним ракетам (решта проектів не були реалізовані) під час польоту, хоч і намагались це робити, не скасовує самого факту протидії. Отже, це надає підстави стверджувати, що саме 1944 рік є рубіжним з точки зору розширення простору ведення збройної боротьби й на космічний простір. І, по-третє, зважаючи на наукові й технологічні досягнення Третього Рейху, по іншому починаєш розуміти велич подвигу наших дідів і прадідів, які не дозволили реалізувати нацистам свій потенціал і ціною величезних втрат врятували світ від найстрашнішого навіть за сучасними мірками високотехнологічного монстра, наслідки перемоги якого не можливо навіть уявити.

Список використаних джерел і літератури

1. Орлов А.С. Секретное оружие третьего рейха // Свободная библиотека : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/348321/read>
2. Циолковский К. Исследование мировых пространств реактивными приборами : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epizodsspace.narod.ru/bibl/dorev-knigi/ciolkovskiy/issl-03sovr.html>
3. Циолковский К. Свободное пространство // Космическая философия : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://tsiolkovsky.org/ru/kosmicheskaya-filosofiya/svobodnoe-prostranstvo/>

4. Резнік В. Застосування крилатих і балістичних ракет під час Другої світової війни // Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності: матер. міжвуз. наук.-практ. семінару. – К.: ЦП «Компринт», 2013. – С.62-66.

5. Первушин А. Перспективна ракета А-9/А-10 / Битва за звезди. Рактныя системы до космической эры. Арсенал Инфо : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://arsenal-info.ru/b/book/448456694/99>

6. Первушин А. «Серебряная птица» третьего рейха: На ракете в Нью-Йорк // Популярная механика : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.popmech.ru/weapon/8278-serebryanaya-ptitsa-tretego-reykha-na-rakete-v-nyu-york/#part0>

Анатолій Кавун
(м. Житомир)

ПОЧАТОК БОЙОВИХ ДІЙ У КРИМУ В 1941 р.

Зазвичай, коли мова йде про оборону Криму у 1941 р., в офіційних джерелах (История Второй мировой войны 1939-1945 гг. в 12 томах, Советская военная энциклопедия в 8 томах, Великая Отечественная война 1941-1945 годов в 12 томах, Енциклопедія історії України у 10 томах) прийнято говорити про Кримську оборонну операцію 18.10.41 – 16. 11. 41 рр., проте бойові дії німецьких військ по захопленню Криму розпочались значно раніше.

З початком війни Ставка Верховного Головнокомандування (СВГК) поставила перед сухопутними військами Криму задачу вести оборону узбережжя і не допустити висадження як морського, так і повітряного десантів, а перед Чорноморським флотом (ЧФ) – забезпечити панування військово-морських сил на Чорному морі. Задачі оборони покладались на 9-й стрілецький корпус [1, с. 10]. Командувати сухопутними силами Криму й одночасно корпусом було призначено генерал-лейтенанта П. І. Батова, який, за його словами, звернув увагу на організацію оборони перешийків тільки у середині липня. Що було досить дивним, адже він був досвідченим офіцером, учасником іспанської та радянсько-фінської воєн, був навіть заступником командувача військовим округом [6, с. 408]. Перекопський перешийок має ширину 8–23 км, довжину 30 км, саме вузьке місце знаходиться біля села Перекоп, де перешийок було перегороджено так званим «Перекопським валом». Південніше розташовано селище Арм'янськ. На півдні перешийок сягає 15 км ширини, і тут знаходяться п'ять досить великих озер. Дефіле між ними отримало назву Ішуньських позицій. Місцевість рівнинна, важка для наступаючих військ. Для оборони потрібні сучасні укріплення. На Ішуньських позиціях нічого не було зроблено [1, с. 20]. Аналогічну оцінку перешийку дав і Е. Манштейн [4, с. 234].

Було розпочато роботи з інженерного облаштування позицій. Разом з військовими працювали близько 40 тис. цивільних. На перешийку, крім

«Перекопського валу» та рову перед ним глибиною 10-20 м, були викопані ще два протитанкові рови, окопи, оманні позиції, ходи сполучення, лисячі нори та бліндажі, протитанкові надовби та ДВТ, у передпіллі встановили морські міни та артилерійські фугаси, які підривались по дротах [1, с. 33; 2, с. 134]. Проте не всі роботи було завершено до початку боїв і глибина оборони була недостатньою для того щоб утримати наступ противника.

У зв'язку з погіршенням обстановки на Південному фронті СВГК 14 серпня 1941 р. приймає рішення про створення Окремої 51-ї армії з правами фронту та оперативним підпорядкуванням їй ЧФ. Командувачем було призначено генерал-полковника Ф. І. Кузнецова, заступником генерала П. І. Батова. Задачею 51-ї армії залишалась оборона Криму з суші та недопущення висадки морських і повітряних десантів. Проте новий командувач генерал Ф. І. Кузнецов орієнтувався на протидесантну оборону, хоча очевидною і основною була загроза наступу німців через перешийки. В результаті із майже 100 тис. особового складу тільки близько 30 тис. ставилось на оборону з суходолу, з них тільки 7 тис. на Перекопі, близько 40 тис. на оборону узбережжя та близько 25 тис. розташовувались всередині Криму [1, с. 25-27; 2, с. 132-133]. Таким чином, генерал Ф. І. Кузнецов розосередив війська по усій території Криму, а відповідно до обстановки їх необхідно було зосередити на перекопському напрямку, де прорив противника був найбільш вірогідним. Не було організовано чіткої роботи штабу, що призвело до втрати управління та контролю за обстановкою, що свідчило про нерозуміння ним обстановки та відсутність оперативного мислення. Це було дивним, адже він мав хорошу військову підготовку, учасник радянсько-фінської війни, командував військами округів, а з початком війни військами двох фронтів [7, с. 512].

21 серпня Гітлер підписав нову директиву, в якій окремо було сказано: «Головною задачею до початку зими являється не взяття Москви, а захоплення Криму, промислових та вугільних районів на Донбасі та позбавлення росіян можливості отримання нафти з Кавказу ...» [3, с. 155]. Наступ на південному фланзі групи армій «Південь» покладався на 11-ту німецьку армію, в командування якою 17 вересня 1941 р. вступив генерал-полковник Ерїх фон Манштейн [4, с. 225]. Армія повинна була наступати у двох напрямках: на Ростов; захопити Крим та вийти на Кавказ [4, с. 232-233].

Станом на 12 вересня німецькі війська повністю блокували півострів з суші. Вони вийшли на рубіж «Червоний чабан - Сальково» від Перекопу до Чонгарського півострова. Основні сили 54-го ак противник зосередив на своєму правому крилі і вів розвідку боєм з метою виявити головну смугу оборону на Перекопському валу та систему вогню [1, с. 40].

Фактично, починаючи з 12 до 24 вересня вересня, радянські війська вели бойові дії на Перекопі, до моменту, коли Е. Манштейн розпочав основний наступ. Він розпочався 24 вересня. За словами П. І. Батова у

складі 11-ї армії було чотири пд та дві гірсько-стрілецькі. Співвідношення сил визначалось, як 3:1 на користь противника [1, с. 58]. Е. Манштейн говорить про дві пд, які приймали участь у наступі [4, с. 236]. Такі ж дані наводить В. В. Бешанов [2, с. 136]. На той час у них було 33 тис. чол. проти 8 тис. 156 сд. Співвідношення 4:1 на користь противника, але потрібно враховувати війська оперативної групи генерала П. І. Батова, куди входили 172-га та 271-ша сд і 48-ма кд. Ці формування знаходились у місцях дислокації (дві дивізії були в районі Джанкою). У оперативній групі було 18 тис. чол., таким чином всього 26 тис. чол., що дає співвідношення 1,3:1, а не так як рахує генерал П. І. Батов, правда німці на Перекопі мали значну перевагу в артилерії 855 гармат проти 225 [5].

Бойові дії розпочались наступом німецьких військ при підтримці артилерії та авіації. Основний тягар бою лягав на 156-ту сд оборону, якої противник поступово прогризав. Е. Манштейн: «Противник перетворив перешийок на глибину до 15 км в суцільну, добре обладнану смугу оборони, в якій він запекло боровся за кожну траншею, за кожен опорний пункт. Та все ж корпусу вдалось, відбиваючи сильні контратаки противника 26 вересня взяти Перекоп та подолати «Перекопський вал». В наступні три дні важкого наступу корпус прорвав оборону противника на усю її глибину, взяв сильно укріплений населений пункт Арм'янськ і вийшов на оперативний простір. Розбитий противник відійшов до Ішунського перешийку з великими втратами. Нами було захоплено 10 тис. полонених, 112 танків та 135 гармат» [4, с. 237].

Радянські війська не змогли втримали позицій і 28 вересня за наказом відходять з боями на Пятиозер'є. Це ще один рубіж, який було частково обладнано позаду «Перекопського валу». На перешийку знаходиться кілька озер, тому загальна протяжність оборони складала близько 7 км. І якщо його залишити, то у подальшому Ішунський рубіж складає 25 км, а рубіж по річці Чатирлик майже 40 км. Тому головною задачею стає утримання першого рубежу, як найменшого по фронту. З 29 вересня по 4 жовтня німецькі війська намагаються прорватись до Ішуні, правда безуспішно. Е. Манштейн: «Спроба взяти з ходу і Ішунський перешийок при нинішньому співвідношенні сил і значних жертвах, які мав корпус, очевидно, перевищувала можливості військ» [4, с. 237]. У подальшому основні наступальні дії німецьких військ розпочались 18 жовтня. Фактично, за радянською хронологією, з цього дня, розпочинається Кримська оборонна операція 1941 р.

Можемо вважати, що основними причинами поразки радянських військ у Криму стали наступні. Ні генерал П. І. Батов, ні генерал Ф. І. Кузнецов не змогли організувати інженерного облаштування позицій, у відповідності до передвоєнних вимог стосовно побудови оборони. Фактично на Перекопі не було зроблено достатнього інженерного облаштування позицій і вони мали незначну глибину, не була обладнана смуга забезпечення (передпілля), було споруджено мало ДВТ і вони не

ешелонувались у глибину. Протягом усього періоду оборони вони не змогли правильно організувати управління військами, що не дозволило їм повноцінно виконувати свої задачі. Для забезпечення стійкої оборони не вистачало артилерії. Практично не було засобів ППО та боєприпасів до них. Недостатньо було і танків, що значно знижувало застосування військ у обороні та у випадках проведення контратак.

Усі ці причини у комплексі, а головне низький рівень тактичного та оперативного мислення кримського командування й призвели до поразки радянських військ.

Список використаних джерел та літератури

1. Батов П. И. В походах и боях / П. И. Батов – М. : ДОСААФ, 1984. – 511 с. (Военные мемуары).
2. Бешанов В. В. Год 1942 – «учебный» / В. В. Бешанов. ; под. общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн. : Харвест, 2002. – 624 с. (Военно–историческая библиотека).
3. Великая Отечественная война 1941–1945 г. В 12 т. Т. 1. Основные события войны. – М. : Воениздат, 2011. – 848 с.
4. Манштейн Э. Утерянные победы / Э. Манштейн – Смоленск : «Русич», 1999. – 672с. (Мир в войнах).
5. Неменко А. В. Крым 1941 г. Мифы и загадки. [Электронный ресурс] / А. В. Неменко. Режим доступа: http://samlib.ru/n/nemenko_a_w/krim1.shtml – Заголовок с экрана.
6. Советская военная энциклопедия. В 8 т. Т. 1. – М. : Воениздат, 1976.
7. Советская военная энциклопедия. В 8 т. Т. 4.

Ростислав Пилявець
(м. Київ)

БИТВА ЗА ДНІПРО: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ, ЗМІСТУ ТА ЗНАЧЕННЯ

У минулому столітті зміст поняття «битва» зазнав суттєвих змін. За поглядами фахівців, у війнах ХХ ст. на відміну від війн попередніх часів поняття «битва» означало низку одночасних і послідовних наступальних і оборонних операцій великих угруповань військ, що проводилися на найважливіших напрямках чи театрах воєнних дій (ТВД) з метою досягнення стратегічних результатів у війні (воєнній кампанії) [2, с. 479].

Більшість битв (як сукупності стратегічних операцій) Другої світової війни відбулися на радянсько-німецькому фронті. Саме тут було досягнуто основних результатів спільної збройної боротьби країн антигітлерівської коаліції проти блоку на чолі з нацистською Німеччиною. У воєнно-історичній науці офіційного визнання в якості битв у німецько-радянській війні (за радянською термінологією – у «Великій Вітчизняній війні») отримали шість найбільш масштабних, запеклих і значимих збройних зіткнень, що являли собою сукупність одночасних і послідовних стратегічних операцій на певному важливому стратегічному напрямі [2, с.480; 5, с. 398]: під Москвою 1941–1942 рр.; за Ленінград 1941–1944 рр.; Сталінградська 1942–1943 рр.; за Кавказ 1942–1943 рр.; Курська 1943 р.; за

Дніпро 1943 р. Кожна з них мала не лише важливі стратегічні, а й вагомі воєнно-політичні результати.

Серед найважливіших подій світової війни 1939–1945 рр. за своїм воєнно-політичним і стратегічним значенням, і не лише на радянсько-німецькому фронті, чільне місце належить битві за Дніпро. Вона, як підкреслюється у переважній більшості праць, завершила докорінний перелом у ході Другої світової війни [1, с.78; 3, т. 12, с. 35; 9, с.375]. У сучасних публікаціях наголошується на тому, що битва за Дніпро остаточно закріпила за Червоною армією стратегічну ініціативу [8, с. 7]. Окремі автори йдуть далі. Так, відомий вітчизняний історик О. Лисенко відзначає, що вона за своїм розмахом перевершила всі інші битви не лише на радянсько-німецькому фронті, а й на інших сухопутних театрах воєнних дій світової війни [4, с. 183]. Водночас, у порівнянні з битвами під Москвою, Сталінградській і на Курській дузі, які визнаються як події, що мали велике всесвітньо-історичне значення, битва за Дніпро до цього часу залишається «у тіні» і, фактично, недооціненою.

Зазначимо, що радянська історична наука окреслила зміст битви за Дніпро операціями військ Червоної армії на південно-західному напрямі, проведеними у період з серпня по грудень 1943 р. з метою звільнення Лівобережної України, виходу на річку Дніпро, захоплення та розширення плацдармів на його правому березі. Після розпаду СРСР такий «канонічний» погляд закріпився й у більшості пострадянських країн, зокрема й в Україні.

У результаті багаторічного вивчення історичних фактів та осмислення воєнних дій на радянсько-німецькому фронті у 1941–1944 рр. автор дійшов висновку, що сформований в СРСР погляд на зміст, масштаби, хронологічні та територіальні межі битви за Дніпро є необ'єктивним і, по суті, хибним, адже він спотворює сутність і значно «урізає» реальний зміст цієї битви. Фактично, те що на цей час вважається битвою за Дніпро, є лише її кульмінацією.

Вихід за межі стереотипів офіційної радянської парадигми та розгляд боротьби за Дніпровський рубіж через призму планів і задумів військових командувань сторін та ходу воєнних дій дозволили автору стверджувати: те, що радянською воєнно-історичною наукою названо битвою за Дніпро, не повно, обмежено й не об'єктивно розкриває справжній зміст цієї грандіозної історичної події (сукупності подій, а певною мірою – і історичного явища). Передусім це стосується сутності, змістовного наповнення й «усталених» просторових рамок і хронологічних меж битви, які окреслюються періодом серпня – грудня 1943 р.

Осмислення змісту подій війни в цілому і збройної боротьби сторін за Дніпро зокрема наштовхнуло автора на низку питань, на які не дають відповіді сталі положення воєнно-історичної науки. Чому цю грандіозну битву «обмежують» другою половиною 1943 р., коли війська Червоної армії здійснювали наступ на теренах України? Чому відкидається 1941 р.

(липень – вересень або ж і жовтень) – період оборони цього важливого стратегічного рубежу? Адже у будь-якій іншій з п'яти вище названих битв (за Ленінград, під Москвою, Сталінградській, за Кавказ, Курській) були оборонний та наступальний періоди. А в офіційній версії битви за Дніпро оборонний період відсутній.

По-друге, чому офіційна історична наука «завершує» битву за Дніпро у грудні 1943 р.? Адже неможна вважати завершеною битву, яка фактично ще триває, коли ворог контролює окремі ділянки ріки (стратегічно важливого рубежу) та плацдарми на її берегах. Відомо, що значна кількість міст на р. Дніпро, як у нижній, так і верхній течіях, були відвойовані військами радянських фронтів у 1944 р.: Нікополь – 8 лютого, Херсон – 13 березня, Орша – 27 червня, Могильов – 28 червня. Отже, на погляд автора, це надає підстав стверджувати, що битва за Дніпро завершилася не наприкінці 1943 р., як прийнято вважати, а значно пізніше – у середині 1944 р.

В раніше опублікованих статтях [6; 7] автор здійснив спробу аргументовано спростувати усталений стереотип, обґрунтувати необхідність концептуального переосмислення сутності та змісту битви за Дніпро, її хронологічних і територіальних меж, масштабу, місця і значення. На противагу усталеному радянському стереотипу автор висуває й обґрунтовує погляд, за яким для Червоної армії ця битва мала два періоди – оборонний і наступальний, і загалом з перервами (перервність – одна з особливостей цієї битви) тривала понад три роки – від кінця червня 1941 р. до початку липня 1944 рр. Дійсні зміст і розмах битви за Дніпро, кількість операцій, залучених сил і засобів, а також втрат сторін у ній були значно більшими, ніж прийнято вважати. Враховуючи це автор робить висновок про необхідність концептуального перегляду всієї системи операцій Червоної армії у німецько-радянській війні.

Жодна з битв Другої світової війни не може йти у порівняння з битвою за Дніпро за розмахом, залученими силами і засобами, запеклістю та втратами сторін. Саме за подолання ріки Дніпро як великої водної перешкоди, оволодіння «дніпровським рубежем» і територіями навколо цієї ріки по обидва її береги (фактично, більшої частини Дніпровського річкового басейну) розгорталися основні, найбільш запеклі й інтенсивні воєнні дії сторін під час німецько-радянської та Другої світової війни.

Таким чином, битва за Дніпро стала найбільшою і, врешті-решт, вирішальною битвою Другої світової війни і всесвітньої історії загалом.

Список використаних джерел і літератури

1. Вторая мировая война. Итоги и уроки. – М.: Воениздат, 1985. – 447 с.
2. Запорожченко А. К. Битва / А.К. Запорожченко // Советская военная энциклопедия. В 8 т. – Т. 1. – М.: Воениздат, 1976. – С. 479-480.
3. История второй мировой войны 1939–1945. В 12 т. – М.: Воениздат, 1976-1982.

4. Лисенко О. Є. Битва за Дніпро як об'єкт історіописання / О.Є. Лисенко // Битва за Дніпро: до 70-річчя визволення Києва від німецько-фашист. загарбників: Мат-ли Всеукр. наук. конф., м. Київ, 31 жовтня 2013 р.: зб. наук. праць. – К.: Пріоритети, 2013. – С. 183-195.

5. Павленко Н. Г. Битва / Н.Г. Павленко // Большая советская энциклопедия. Третье издание. В 30 т. – Т. 3. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – С. 398.

6. Пилявець Р. Битва за Дніпро: альтернативний погляд на сутність і зміст / Р.І. Пилявець // Воєнно-історичний вісник: Зб. наук. праць НУОУ. – К.: ЦП «Компринт». – 2013. – Вип.4 (10). – С. 72-75.

7. Пилявець Р. Битва за Дніпро: три роки запеклої боротьби / Р.І. Пилявець // Воєнно-історичний вісник: Зб. наук. праць НУОУ. – К.: ЦП «Компринт». – 2017. – Вип.3 (25). – С. 67-76.

8. Смолій В. А. Вітальне слово / В.А. Смолій // Битва за Дніпро: до 70-річчя визволення Києва від німецько-фашист. загарбників: Мат-ли Всеукр. наук. конфер., м. Київ, 31 жовтня 2013 р.: зб. наук. праць. – К.: Пріоритети, 2013. – С.7-9.

9. Тронько П. Т. Битва за Дніпро 1943 / П.Т. Тронько // Украинская советская энциклопедия. 2-е изд. В 12 т. – К.: УСЭ, 1978.– С.483-484.

Тетяна Швайко
(м. Острог)

КУЛЬТУРНО-ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ОСТРОГА В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

Окупаційний режим 1941-1944 років став часом драматичних випробувань для українського народу не лише через матеріальне пограбування, фізичне знищення, ідеологічне зомбування, але й через дискримінаційну політику в сфері культури. Заплановані заходи спрямовувалися на унеможливлення пробудження в місцевого населення почуття власної гідності [10, с. 61].

З початком окупації єдиної окремої організації, яка займалася б вилученням мистецьких шедеврів та інших пам'яток культури не було, тому вивезення культурних цінностей з території України було грубим та неконтрольованим [12, с. 99]. Місто Острог не стало винятком у відверто грабіжницькій політиці щодо мистецьких надбань. Зокрема, зі стін місцевого краєзнавчого музею було вилучено ряд цінних експонатів: старовинну картину 18 століття «Діва Марія з малям», релігійні святині (ікону «Вознесіння», 3 інтимінси 18 ст.), архівні документи міського магістрату. Загалом, сума завданих збитків музею сягала 2 мільйони 350 тис. карбованців [3, арк.41].

Враховуючи расову теорію націонал-соціалізму, шкільна політика гітлерівців на окупованій території мала на меті онімечення та духовне зубожіння. Німців зовсім не цікавили духовні запити населення. Гітлер вважав, що «загальна освіта» є розкладаючою отрутою, адже вона готує людину до критичного мислення, реальної оцінки свого становища і характеру влади. Тому вільна і необмежена освіта могла скласти реальну політичну небезпеку для окупаційного режиму [12, с. 98]. 3 січня 1942 р.

німці перебирають на себе повний контроль над галуззю освіти в Україні. Відбувається істотна реорганізація шкільництва. Безпосередньо освітою опікувалися сільські та районні управи, обласні шкільні інспектори, обласні та районні відділи освіти, районні інспектори освіти. Загальне управління цими установами здійснювали гебіткомісаріати, генералкомісаріати [11, с. 327]. Загалом, відновлення роботи шкіл на окупованій території здійснювалося стихійно, цей процес часто залежав від позиції німецької влади на місцях, органів місцевого самоврядування, а також самостійної ініціативи та активності місцевих жителів [10, с. 261]. Так, в Острозі за сприяння місцевої влади 10 вересня 1941р. в приміщенні колишнього педучилища відкрилася вчительська семінарія. Її слухачами стали не лише жителі міста, але й багато бажаючих з сусідніх районів, зокрема зі Славутського та Плужнянського [6, с. 178]. Окрім вчительської семінарії, місцевими ентузіастами під керівництвом Василя Григоровича теж у приміщенні тогочасного педучилища в серпні 1941 року було відкрито гімназію. В семінарії навчання проводилося за 5-річною, а в гімназії – за 4-річною програмами. У перший клас гімназії (як і в семінарію) приймали дітей після 6-го класу школи. Директором семінарії був Афіноген Максимович Павлюк, а гімназії - Василь Іванович Григорович, який викладав тут географію. Навчальні заклади проіснували лише три місяці - до грудня 1941 року - і були закриті, а учням видали свідоцтва за 1-й семестр. У місті єдиним діючим навчальним закладом протягом окупаційного періоду залишалася лише одна семирічна школа, функціонування якої в силу певних об'єктивних причин (сильні морози, відсутність опалення в класах, необхідного навчального та канцелярського матеріалу тощо) часто переривалося [6, с. 178-179].

Гостра нестача кваліфікованих робітників у господарстві змусила окупаційну владу відновити мережу професійних навчальних закладів. Унаслідок антисанітарійних умов життя та розповсюдження інфекційних хвороб нацисти зіткнулися з проблемою нестачі кваліфікованих медичних працівників. Тому на початку 1942 р. відновили роботу деякі медичні школи та інститути [7, с. 699-700]. Зокрема, в приміщенні Острозького педучилища в 1942 р. були відкриті тримісячні курси медичних сестер. Охочих отримати базову медичну освіту було чимало (на курсах навчалися слухачі з Острожчини, Здолбунова, Рівного, Гощі, Квасилова). До того ж в атмосфері вербування на примусові роботи до Німеччини слухачі курсів отримували спеціальні картки і не підлягали трудовій мобілізації. Курси давали ґрунтовну теоретичну і практичну базу для майбутніх фельдшерів і медсестер. Навчання проводили лікарі Острозької районної лікарні [5, с. 176-177].

Об'єктивна потреба в організації дозвілля для солдатів окупаційних військ та зниженні рівня соціальної напруги стали причиною поновлення діяльності установ культурно-просвітницького характеру, зокрема театрів, кінотеатрів, музеїв [9, с. 703-704]. Користуючись відносно сприятливими

умовами для функціонування, місцевий інтелігент Юхим Заячківський організував в Острозі драмтеатр, який став розрадою для місцевого населення. Театральна труппа налічувала близько 40 осіб, значна частина яких була ентузіастами-аматорами. Місцевою театральною справою займалися також місцеві жителі Любов Заячківська, Євген Жегадло, подружжя Розшуків [4].

Як надзвичайно дієвий засіб пропаганди, нацисти використовували кіно. Місцева жителька Ольга Руй згадувала, що в острозькому кінотеатрі показували лише німецькі кінофільми, але тим не менше охочих подивитися їх було чимало, переважно молоді. Міської бібліотеки під час окупації не було, проте люди знаходили шляхи для задоволення своїх потреб у читанні, зокрема, шляхом обміну та передачі один одному книг з особистих бібліотек. Особливо цінною та авторитетною в часи окупації була домашня бібліотека сестер Опочніних [4].

Окупаційна влада дозволила існування релігійних громад на Острожчині за умови, що вони не займатимуться політикою і не становитимуть небезпеки для нацистів. 10 липня 1942 р. було утворено Рівненсько-Крем'янецьку єпархію, до складу якої входила і Острожчина [2, с. 8]. Під час окупації в Острозі функціонувало два православні храми – Богоявленський Собор та Свято-Воскресенський храм. В соборі служили священники Михаїл Рихліцький та Олександр Рафальський. Під час захоплення міста нацистами Богоявленська церква сильно постраждала під час бомбардувань, однак за сприяння місцевої адміністрації була швидко відремонтована [1, с. 3]. Натомість Свято-Воскресенський храм дивом оминули німецькі снаряди, пошкодивши лише парафіяльний будинок священника Григорія Гобчанського. Під час боїв та бомбардувань міста церква служила сховищем для багатьох місцевих жителів [8].

Загалом, параметри культурно-освітнього та духовного життя в Острозі визначали здебільшого органи місцевого самоврядування, які спиралися на місцеву громадську ініціативу.

Список використаних джерел і літератури

Неопубліковані джерела:

1. Волинь. – 1942. – 23 лютого. С. 3.
2. Волинь. – 1943. – 11 лютого. С. 4, 8.
3. ДАРО. - Ф. Р-288. - Оп. 1. - Спр. 3. 62 арк.
4. Особистий архів автора. Спогади Ольги Руй (записані 12.05.2015р. в Острозі).

Опубліковані джерела та література:

5. Антонюк Ф. Курси медичних сестер в Острозі під час німецької окупації/ Ф. Антонюк// Острозький краєзнавчий збірник.-Острог, 2010.-Вип.4. С.176-179.
6. Антонюк Ф. Стан освіти в Острозі під час німецької окупації/Ф. Антонюк//Острозький краєзнавчий збірник.- Острог, 2010.- Вип.4.С.178-179.
7. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації./ В. Гінда //Україна в Другій світовій війні// Погляд з XXI ст.: Книга перша – К.: Наукова думка, 2010.С. 697-732.

8. Земляний В., Бондарчук Я. Історія Свято-Воскресенського храму міста Острога. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/2602/1/ViktorZemelnyi&Ya..>
9. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945). / М. Коваль. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
10. Титаренко Д.М. Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації) / Д. М. Титаренко. – Львів-Донецьк, 2014. 442 с.
11. Удовик В. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 2. С. 327 – 334.
12. Україна у Великій війні 1939-1945: наук - поп. вид. – Київ: Емма, 2014. 264 с.

Іван Ковальчук
(м. Житомир)

ОКРЕСЛЕННЯ ПЕРЕБІГУ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ТА РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ НА ЖИТОМИРЩИНІ У 1941–1943 РОКАХ

Друга половина 1941 р. на окупованій території Житомирської області явно засвідчила відверто вороже ставлення радянських підпільників та українських націоналістів один до одного. Однак на цей час ще не мали місце відкрита конфронтація і кровопролиття.

Після прибуття на Житомирщину та формування органів допоміжної адміністрації українські націоналісти звертали особливу увагу на радянських підпільників. Олександр Яценюк – з 1 серпня 1941 р. голова Житомирського обласного управління, місцевий мешканець і член ОУН(М) видав усне розпорядження ряду головам районних управлінь про встановлення нагляду за колишнім партійно-радянським активом, щоб вони не займалися шкідництвом та іншою підривною діяльністю [2, арк. 46].

У 1942 р. ситуація на окупованій території значно ускладнилася. Цивільна нацистська адміністрація встановила надзвичайно жорстокий окупаційний режим, одним із завдань якого була боротьба з радянським і націоналістичним рухом.

У повідомленні німецької поліції вказувалося, що починаючи з квітня 1942 р. в околицях Кам'янця-Подільського і Житомира з'явилися малі озброєнні відділи ОУН(Б) [15, с. 63]. А. Кентій зазначає: «бандерівська ОУН із середини літа 1942 р. приступила до підготовки збройної боротьби за Українську самостійну соборну державу (УССД) за сприятливих умов» [13, с. 120].

У звіті про діяльність підпільної групи с. Турчинівка Чуднівського району вказується: «Підпільна група боролася проти бандерівщини <...> селяни Петро Кривоцюк, Йосип Развод, Олександр Задоєнко були бандерівцями і розповсюджували у селі листівки, які їм щосуботи привозив із Бердичева велосипедист. Підпільники вирішили <...> залякати

батьків Кривоцюка і Задоенка. Після цього в селі були лише більшовицькі листівки» [8, арк. 121–122].

У 1943 р. бандерівська ОУН постала лідером українського національного підпілля, концентруючи навколо себе його діяльність. Розвідка радянських партизан доповідала керівництву СРСР, що на території Західної і Правобережної України оунівці щоденно посилюють свої позиції і розгортають збройну боротьбу проти німців за створення самостійної України [16, с. 8, 4]. Фактично одночасно з цим відбулася активізація діяльності радянських партизан, метою якої, поміж іншого, була протидія і боротьба з українськими націоналістами. Протистояння між носіями комуністичної та української націоналістичної ідеології увійшло у фінальну фазу. Сам цей період позначений найзапеклішою боротьбою, обопільним кровопролиттям і прагненням витіснити та фізично знищити один одного.

Влітку 1943 р. керівники оунівського підпілля Пулинського району Володимир Харко («Сокіл») і Олена Зборовська («Ніла») переховувалися у жительок с. Івановичі Ольги Власенко і Домни Крижової. Згодом, О. Власенко за співпрацю із оунівцями вбили радянські партизани [4, арк. 18–20].

На території Житомирської області створювалися підрозділи українських націоналістів з місцевих жителів. Так, 8 серпня 1943 р. відбулася сутичка боївки під керівництвом «Жука» з радянською диверсійно-підривною групою «Павука» (Івана Богорада). А вже 1 вересня 1943 р. ця партизанська група вбила в с. Зарубинці Андрушівського району керівника великого півтисячного загону бандерівців «Богдана». Щоб послабити бандерівський рух у терені своєї діяльності радянські партизани вдалася до знищення їх прихильників із числа місцевого населення [9, арк. 28, 30].

Українські повстанці застосовували такі ж методи по відношенню до радянських підпільників і партизанів. У серпні 1943 р. бійці боївки «Жука» організували втечу з бердичівської в'язниці СД полковника Довгополова, сподіваючись застосувати його знання військової справи для своєї боротьби, але за радянську агітацію серед бійців боївки він був страчений [3, арк. 8].

У жовтні 1943 р. у с. Верхівня Вчорайшенського району силами місцевих українських націоналістів було вбито 4 радянських партизан. Уже у листопаді 1943 р. націоналісти Верхівні провели диверсії – підпалили будівлі громадського господарства. Метою диверсій було перекласти провину на радянських партизан і цим самим спровокувати проти них каральні дії німців [1, арк. 25 зв.–26]. Радянські партизани здійснили відплатні акції – у грудні 1943 р. і січні 1944 р. були вбиті місцеві оунівці Степан Волинець та Олександр Юрченко. У звіті Ружинського партизанського загону зазначається, що усього було знищено близько 80 українських націоналістів та один керівник ОУН [11, арк. 2].

У червні – липні 1943 р. в Андрушівський та Коростенський райони Житомирської і у Фастівський район Київської областей прибули другий та третій відділи групи УПА «Тютюнник» під командування «Верещака» (Федора Воробця) [14, с. 377]. Вони мали сутички з радянським партизанами, зокрема великий бій відбувся біля с. Заблоцька (ймовірніше, с. Заболоть Радомишльського району. – Авт.). Наприкінці липня 1943 р. повстанці перебували у лісах Чоповицького і Малинського районів, де стався черговий бій з партизанами. На цей раз із загоном лейтенанта Гречова – місцевого мінера і диверсанта, який у результаті бою загинув [12, с. 534]. Протягом свого відходу вона провела кілька невеликих боїв із радянськими партизанами, зокрема, поблизу сіл Катеринівка Ємільчинського і Красилівка Ярунського районів [5, с. 640–641]. У документах Новоград-Волинських підпільників наявна інформація про загиблих у протистоянні з упівцями Кирила Ющенка і Федора Лопатюка [10, арк. 49–50] та партизан с. Красилівка Олександра Загрівого і Феодосія Тимощука [7, арк. 63].

Звіт від 29 липня 1943 р. інформує про рейд південною частиною Житомирщини сотні «Гордієнка» (Гордій Вротновський [6, с. 150]) із групи УПА «Богун». Ввійшовши зі сторони Ровенщини на територію Житомирської області, сотня 17 липня 1943 р. поблизу сіл Кам'янка та Жолобне Ярунського району провела два бої: перший з радянськими партизанами, а другий – з німецькими військами. Уже 26 липня у с. Вишневичі Радомишльського над р. Тетерів повстанці здійснили обстріл загону радянських партизанів [18, арк. 12].

За спогадами Максима Скорупського, на початку жовтня 1943 р. із с. Сторожів Корецького району у чотиритижневий рейд вирушили курінь «Кватиренка» (сотні «Лева», «Буревія», «Скирди») групи УПА «Заграва» та дві сотні «Негуса» і «Макса» з групи «Богун», які складали другий курінь. Загальне керівництво походом здійснював «Верещака». Під час рейду вказані курені практично щодня мали збройні конфлікти з радянськими партизанами. Спочатку Служба безпеки (СБ) ОУН страчувала полонених партизанів, згодом же, за постановою старшинської ради, всіх полонених, незалежно від національності, роззброювали і відпускали. Проте, ця норма не поширювалася на комісарів і членів ВКП(б) [17, с. 171–175].

Додатковий фронт боротьби був обтяжливим для обох його учасників. Тому між окремими представниками українських націоналістів і комісарами партизанських з'єднань Сидора Ковпака, Олександра Сабурова, Олексія Федорова та Якова Шкрябача в другій половині 1943 р. відбувалися переговори (в тому числі й на території військової округи «Тютюнник». – Авт.) щодо нейтралітету обох сторін по відношенню одна до одної під час їхньої боротьби з німецькими окупантами. Проте, реальних практичних наслідків ці переговори не мали [14, с. 387].

Протистояння між українськими націоналістами і носіями комуністичної ідеології розпочалася ще перед Другою світовою війною. Однак у справжню безкомпромісну та безпощадну боротьбу воно перейшло під час нацистської окупації території України. Ця боротьба стала ще одним, так би мовити, внутрішнім фронтом для народу України. Вона завдавала втрат і страждань та зменшувала шанси на виживання найперше обтяженим жорстоким нацистським окупаційним режимом пересічним селянам.

Список використаних джерел та літератури

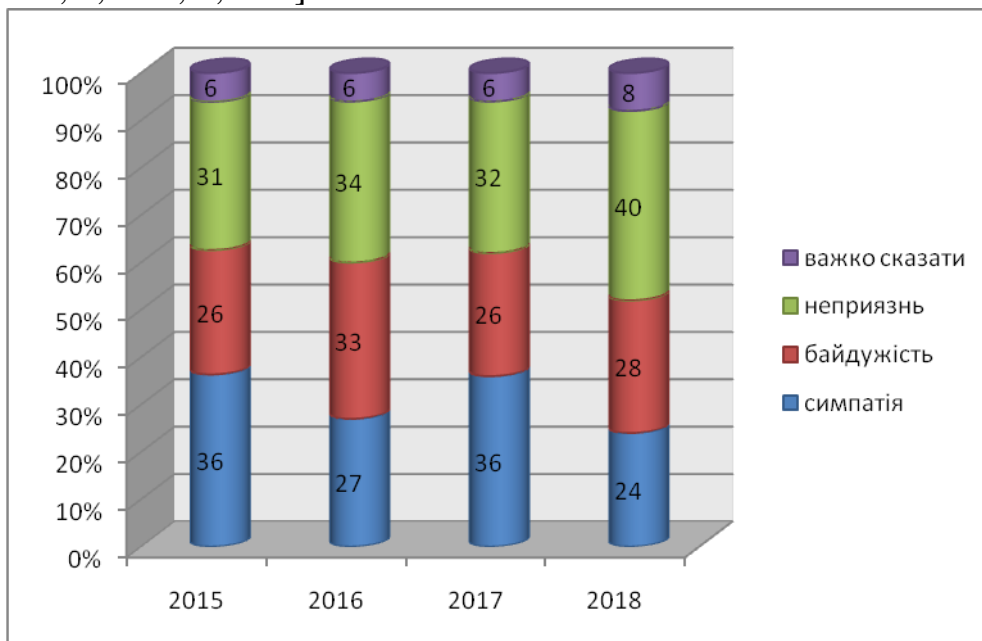
1. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі – АУ СБУ ЖО). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 4167. – 118 арк.
2. АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 8868. – 175 арк.
3. АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 32527. – 78 арк.
4. АУ СБУ ЖО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 28871. – 137 арк.
5. Волинь і Полісся : УПА та запілля 1943–1944 : [документи і матеріали] / [упоряд. : О. Вовк, І. Павленко]. – Київ – Торонто, 1999. – 724 с. (Літопис УПА. Нова серія ; т. 2).
6. Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : [хронологія подій]. Т. 2 : Галичина та Східна Україна / О. С. Денищук. – Рівне : ППДМ, 2008. – 216 с.
7. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 1. – 133 арк.
8. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 38. – 252 арк.
9. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 43. – 166 арк.
10. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 89. – 88 арк.
11. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 144. – 90 арк.
12. Історія українського війська (1917–1995) / [упоряд. : Я. Дашкевич]. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
13. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. / А. В. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 201 с.
14. Кентій А. Війна без пощади і милосердя : Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К. : Генеза, 2005. – 408 с.
15. Косик В. УПА в німецьких документах / В. Косик // Український визвольний рух. – № 1. – Львів, 2003. – С. 57–86.
16. ОУН і УПА в 1943 році : [документи]. / [упоряд. : О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 347 с.
17. Скорупський М. Туди де бій за волю : (спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса) / Максим Скорупський. – К. : Козаки, 1992. – 352 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 112. – 43 арк.

Оксана Калішук
(м. Луцьк)

ВОЛИНЬ'43 У ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНИХ ПОЛЯКІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Українці й поляки за багатовікову спільну історію мають досвід і успішної спільної боротьби з ворогами (Варшавська битва, Грубешівська операція та ін.), і кривавих протистоянь у яких часто-густо виграла “третя сторона”. Якщо в українській та польській історіографії чимало написано про взаємні стереотипи, “важкі питання” спільної історії, перепросини і т. д., відбуваються міжнародні наукові конференції, присвячені цим проблемам, то соціологічний вимір українсько-польських історичних дискусій менш відомий.

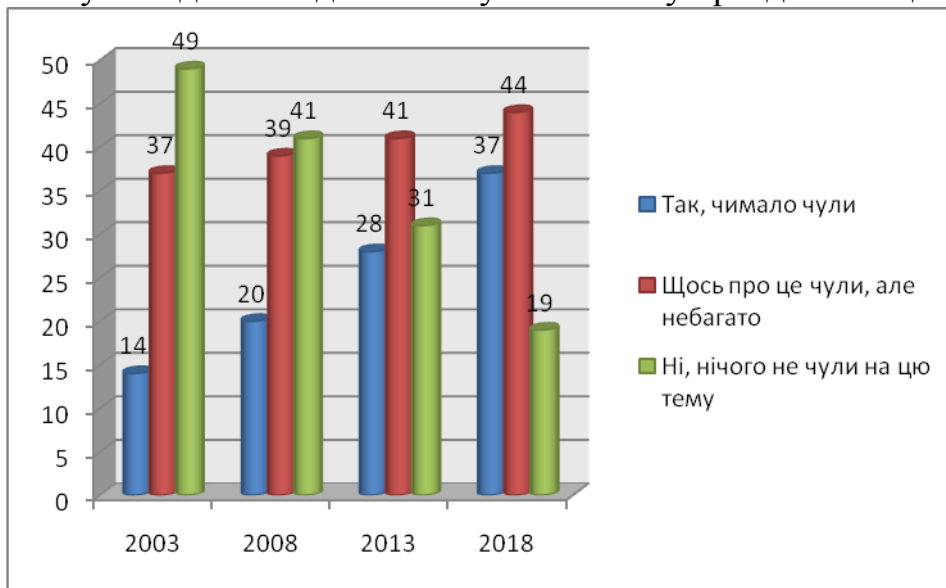
Реальний стан справ зі створенням у Польщі позитивного образу сусіда-українця залишається проблематичним. При цьому історичні аргументи часом навіть перебивають звичке побутове спілкування представників обох націй. “Отруєння історією” польського суспільства впродовж десятків років негативно вплинуло на українсько-польської відносини. Так чи інакше, нині ми спостерігаємо катастрофічне зменшення прихильності до українців серед поляків загалом. Дослідження CBOS (Centrum badania opinii społecznej) демонструють суттєві зміни in minus доброзичливого ставлення до українців у польському суспільстві [3, s. 2; 4, s. 4; 5, s. 2.; 6, s. 2.].

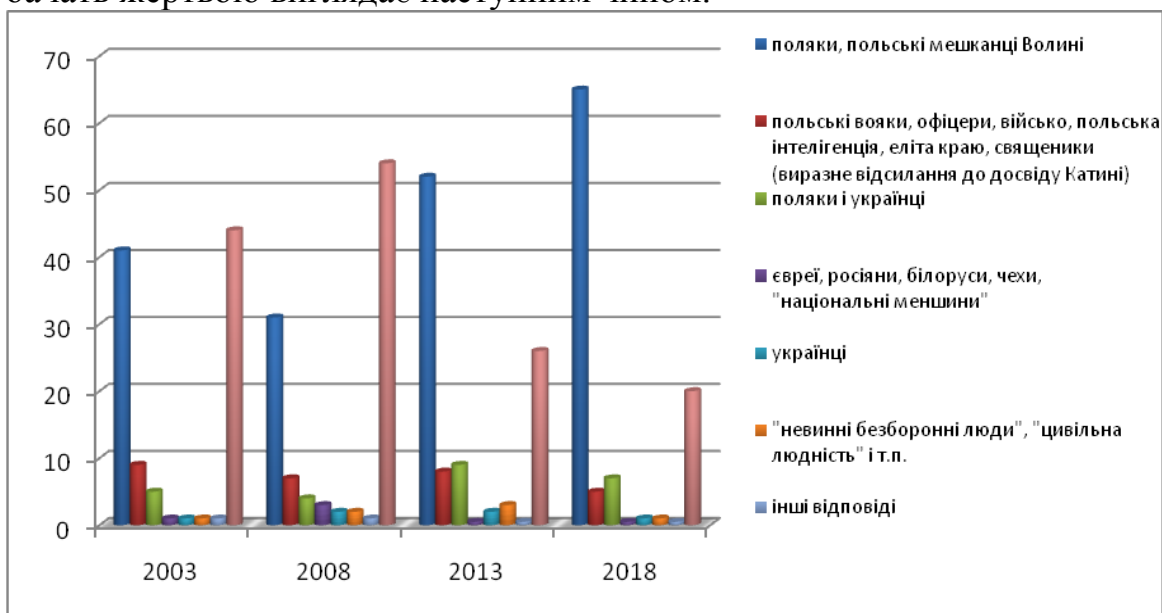
Без знання стану масової історичної свідомості, оцінок історичних подій у масову свідомість неможливо говорити про ефективну політику пам'яті. Що ж до впливу пам'яті про конкретні історичні події на історичну свідомість польських громадян, то приклад Волині'43 є більш, ніж прикметним.

Хоча польська влада твердить, що волинські події завжди хвилювали суспільство, та трактує пам'ять про волинську трагедію як постійний

чинник “польської історичної свідомості”, однак результати соціологічних опитувань дають підстави засумніватися у правдивості цього твердження.

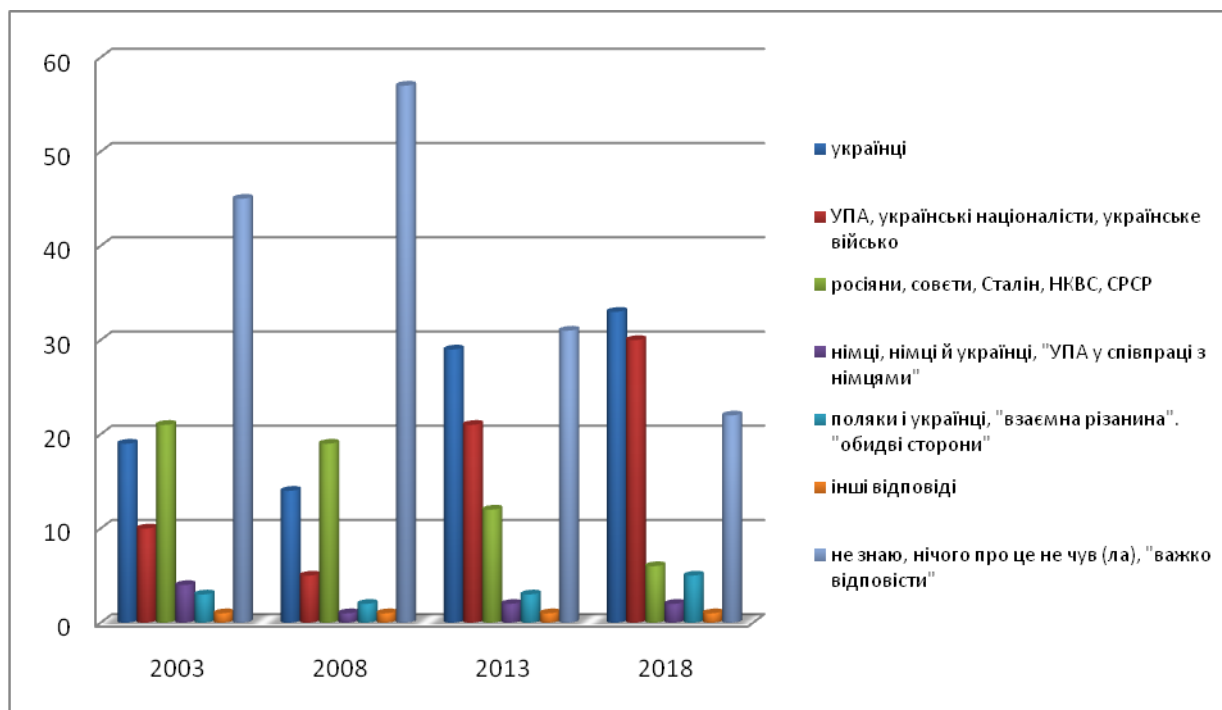

Не менш цікавими є відповіді опитаних щодо того, хто був жертвою, а хто злочинцем у трагічних волинських подіях. Так, картина з тим того бачать жертвою виглядає наступним чином.

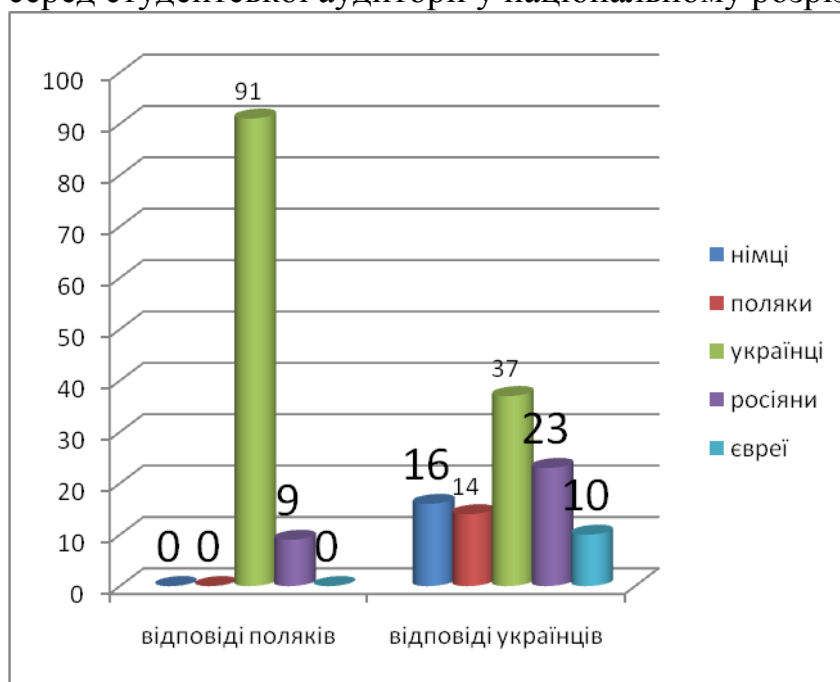

Як бачимо, засадничо, згідно з думкою респондентів, цей конфлікт є асиметричним, і про жодну обопільність жертв у свідомості поляків не ходить.

Надважливим видається простежити зміни суспільної думки щодо призвідців українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни.

Ще цікавішими (хоча й не настільки репрезентативними) є результати опитування хто є винними у волинських подіях, проведені серед студентської аудиторії у національному розрізі [1, s. 74-89].

Окремо варто звернути увагу на те, що значно вплинув на результати вік опитуваних – близько 2/3 осіб молодших 35 років не змогли відповісти на жодне із запитань і водночас – саме молодь більше вірить у позитивне значення жестів доброї волі під час відзначення, які мали б сприяти єднанню [2, s. 2-4]. Можна погодитися з думкою Здзислава Рачинського, що нова генерація має своє бачення минулого, і це символічно, коли події минулого жодним чином не закривають шляхів для майбутніх поколінь [10].

Інтерпретація фактажу соціологічних опитувань показує, що ставлення сучасної Польщі та поляків щодо України формується радше під впливом політичних переконань та політики пам'яті, а не певних усталених історичних стереотипів та історичної пам'яті.

Список використаних джерел та літератури

1. Czajka Tomasz. Zbrodnia wołyńska: stan wiedzy Polaków i Ukraińców. Pogranicze. Polish Borderlands Studies, t.2, nr 1, s. 74-89.
2. Rocznica zbrodni na Wołyniu – pamięć i pojednanie. Komunikat z badań BS/117/2003. Warszawa, lipiec 2003.
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_117_03.PDF
3. Stosunek do innych narodów : Komunikat z badań Nr 14/2015. Warszawa, styczeń 2015. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_014_15.PDF
4. Stosunek do innych narodów : Komunikat z badań Nr 21/2017. Warszawa, luty 2017. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_021_17.PDF
5. Stosunek do innych narodów : Komunikat z badań Nr 53/2016. Warszawa, kwiecień 2016. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_053_16.PDF
6. Stosunek do innych narodów : Komunikat z badań Nr 37/2018. Warszawa, luty 2018. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_037_18.PDF
7. Trudna pamięć: Wołyń 1943 : Komunikat z badań BS/93/2013. Warszawa, 2013. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_093_13.PDF
8. Wołyń 1943. Komunikat z badań BS/110/2008. Warszawa, lipiec 2008. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_110_08.PDF
9. Wołyń 1943 – pamięć przywracana : Komunikat z badań Nr 84/2018. Warszawa, czerwiec 2018. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_084_18.PDF
10. Коментарі. Поступ 2003. 16 липня.

Любомир Дударчук
(м. Луцьк)

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В ЛУЦЬКУ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944)

Період німецької окупації Волині суттєво вплинув на перебіг освітнього життя в краї і характеризувався значними змінами як в системі шкільництва, так і професійної освіти. Переважна більшість закладів фахового спрямування створювалася у великих містах, що було пов'язано з їх кращою матеріально-технічною базою, а також з більшим (порівняно із сільською місцевістю) скупченням населення, з якого могли набиратись слухачі. Важливим центром професійної освіти регіону у вказаний період був Луцьк.

Підготовка до вступу у заклади, що давали змогу здобути місцевому населенню відповідну освіту відбувалась в старших класах шкіл [6, арк. 78]. Саме тому навчання на цьому етапі було тісно пов'язане із вивченням основ сільськогосподарської праці і промислового виробництва.

Вже в перші місяці після встановлення окупаційної влади в місті запрацювали навчальні заклади професійного спрямування. Так, в жовтні

1941 р. була організована *середня сільськогосподарська школа*, в якій діяли агрономічний, садовий та водно-меліораційний відділи. Її учнями могли стати особи віком від 13 до 18 р., які мали 4-класну шкільну освіту. Зарахування відбувалось на основі вступних іспитів з української мови (у письмовій формі), алгебри, геометрії і фізики (складались усно), які відбулися впродовж 20–23 жовтня [9, с. 5]. З огляду на брак абітурієнтів міська влада дозволила продовжити запис до 1 листопада [10, с. 6].

З 14 вересня 1942 р. розпочалося навчання у *торгівельній школі* міста, що знаходилась на вулиці Тобілевича. Термін навчання в ній становив два роки, вступники повинні були мати 7-річну шкільну освіту. Школа займалася підготовкою фахівців у сфері торгівлі. Опанування таких предметів як виробниче господарство, товарознавство, торговельна арифметика, книговодство, господарська географія, кореспонденція, машинне писання та рекламознавство давало можливість учням отримати необхідні професійні вміння та навички. Обов'язковим було вивчення в школі німецької та української мов. Вступити на навчання до цього навчального закладу виявили бажання чимало молодих людей. Із числа абітурієнтів школа змогла прийняти лише половину – 150 осіб із 300 бажаючих. На цей час в ній навчалася одна група другого курсу та дві групи першого. Забезпечення висококваліфікованими педагогічними кадрами на чолі з директором В. Покальчуком позитивно позначилось на професійному рівні випускників [16, с. 4].

З серпня по вересень цього ж року з ініціативи міської управи в Луцьку тривав *курс насінних лаборанток*, слухачі якого освоїли техніку правильного зберігання посівного матеріалу, захисту його від шкідників і догляду за посівними площами. Всі 22 випускниці після успішного завершення навчання були працевлаштовані керівниками окружних насінних лабораторій [8, с. 4].

У червні 1942 р. в Луцьку відбулось урочисте вручення документів про успішне закінчення *курсу крою і шиття*, які отримали 38 дівчат [7, с. 4]. Аналогічні курси повторно було відкрито в листопаді цього року. Оплата за навчання складала 30 карбованців місячно, а термін навчання становив півроку. До школи приймалися дівчата-християнки, які закінчили 4 класи народної школи [11, с. 254].

Поширення інфекційних захворювань в місті змусило місцеву владу вжити заходів, спрямованих на поповнення фахівців в медичній і аптечній галузях. Це зумовило відкриття спільними зусиллями трьох відділів гебітскомісаріату – шкільного, охорони здоров'я і відділу праці декількох курсів, які зайнялись підготовкою спеціалістів в даній сфері. Зокрема, влітку 1942 р. в Луцьку тривав *курс для працівників аптек* під керівництвом Міронова і Гертнера. Урочисте його відкриття пройшло 30 червня в будинку колишньої польської гімназії по вул. Шевченка. Всі курсанти були забезпечені гуртожитком. Даний курс мав на меті ознайомити слухачів з особливостями їх праці і дати необхідні професійні

знання і навички, а також перевірити професійний рівень тих, хто вже працював в місцевих аптеках. Саме тому для цих осіб він був обов'язковим. Окрім традиційного читання лекцій, що тривали по 45 хв., слухачі щодня мали заняття практичного характеру по 2–3 год. Викладачі отримували з міського бюджету по 12 карбованців за кожну прочитану ними лекцію [2, арк. 6-7]. Курси тривали до 1 вересня 1942 р. На урочистостях, присвячених їх завершенню, свідоцтва отримали 28 осіб [3, арк. 5].

Влітку 1942 р. в Луцьку були організовані *курси зубних техніків*, куди зараховано 30 слухачів [4, арк. 9]. До кінця грудня навчання там завершилося. На той час частина студентів вже працювала в різних медичних закладах. Решта мала до початку березня пройти медичну практику і тоді працевлаштуватися. Достатня матеріальна база дозволила здобути необхідні знання не лише теоретичного, а й практичного змісту.

Досить часто різноманітні курси професійного спрямування організовувались за ініціативи місцевих товариств, культурно-освітніх і громадських організацій. Зокрема, жіночою секцією Українського допомогового комітету влітку 1942 р. в місті було впроваджено *курс провідниць дитячих садків* під керівництвом Є. Федоренко, який успішно закінчили 30 курсанток [12, с. 4]. Такі ж одномісячні курси було відкрито на прохання Луцької «Просвіти» в травні цього ж року [14, с.6]. Це дозволило вирішити проблему нестачі фахівців у сфері дошкільної освіти.

Навчальне навантаження вчителів фахових шкіл становило для жінок 26–30 год., а для чоловіків – 28–32 год. тижнево. Слід зазначити, що при наданні дозволу на працю враховувався не лише професійний рівень педагога, а й його національність і релігійна приналежність [5, арк. 35].

Чималі зусилля місцевої влади були спрямовані і на розвиток музичної освіти. Так, в період німецької окупації відбулось відкриття в Луцьку з дозволу гебітскомісара *середньої музичної школи* по вул. Тобілевича. В ній готували музикантів-бандуристів, скрипалів і професійних артистів. Навчання тривало 2 роки і було платним – 100 карбованців за місяць. Бажаючі могли при школі закінчити трьохмісячні *диригентські хорові курси* за 400 карбованців [13, с. 4]. Даний заклад не фінансувався з бюджету міської управи, а утримувався за рахунок пожертв Українського допомогового комітету.

Переважна більшість лучан в окреслений період були християнами східного обряду. Відтак, важливе завдання, яке стояло перед Православною церквою полягало у підвищенні професійного рівня її священнослужителів. В ситуації, коли німецька влада заборонила відкриття середніх і вищих духовних навчальних закладів, цю проблему було вирішено відкриттям в червні 1942 р. при Адміністрації Української Автокефальної Православної Церкви (далі: УАПЦ) в м. Луцьку *шестимісячних курсів, які готували священників та псаломщиків*. Здобути там освіту могли особи, які закінчили 6-річну школу. Бажаючі навчатися

зобов'язані були до 28 травня подати в Духовну Консисторію відповідні документи. Зарахування відбувалося за підсумками вступних іспитів, які пройшли 29 і 30 травня [15, с. 4]. Ректором курсів було призначено о. Юхима Преварського. В грудні 1942 р. відбувся перший випуск їх слухачів. Значна частина з 78 православних священиків Волині, хіротонізованих впродовж 1941–1943 рр. була випускниками цих курсів [1, с. 59-60]. Пильна увага до освітнього рівня священиків з боку їх церковного керівництва була зумовлена наявністю в краї двох православних юрисдикцій – УАПЦ та Автономної Православної Церкви, які конкурували між собою за кількість парафіян і рівень освіченості духовенства кожної з них відігравав у цьому процесі важливу роль.

Слід зауважити, що найбільше уваги сфері професійної освіти німецька влада приділяла з 1941 р. до середини 1943 р. В подальшому з огляду на погіршення ситуації на фронтах німецько-радянської війни і необхідність боротьби з повстанським підпіллям, яке особливо активізувалося в 1943 р., значна кількість навчальних закладів, які давали змогу здобути певну спеціальність, припинила своє існування.

Таким чином, Луцьк протягом окупаційного періоду залишався важливим центром фахової освіти регіону. Відкриття багатьох шкіл і курсів професійного спрямування було зумовлено бажанням місцевої влади мати достатню кількість працівників в різних галузях господарства з метою максимального визиску його ресурсів на користь Третього Райху. Більшість навчальних закладів міста готувало спеціалістів в медичній, фармацевтичній, сільськогосподарській та торгівельній сферах. Частина з них була створена з ініціативи місцевих культурно-освітніх організацій.

Список використаних джерел та літератури

1. Бубнюк В. Пастирські курси УАПЦ 1942–1943 рр. у Луцьку та їх значення для відродження українського православ'я на Волині // Волинський православний вісник, ч. 2. – Луцьк, 1998. – С. 58–60.
2. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. Р-2. – Оп.1. – Спр. 341. – 8 арк.
3. ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп.1. – Спр. 342. – 5 арк.
4. ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп.1. – Спр. 370. – 10 арк.
5. ДАВО. – Ф. Р-2. – Оп.2. – Спр. 53. – 44 арк.
6. ДАВО. – Ф. Р-1027. – Оп.1. – Спр. 1. – 142 арк.
7. Закінчення курсу крою і шиття в Луцьку // Український голос. – 1942. – 18 червня. – С. 4.
8. Закінчення курсу насінних лаборанток // Український голос. – 1942. – 17 вересня. – С. 4.
9. [Запис до середньої сільськогосподарської школи] // Український голос. – 1941. – 16 жовтня. – С. 6.
10. [Запис до середньої сільськогосподарської школи продовжено] // Український голос. – 1941. – 23 жовтня. – С. 6.
11. Зек Б. Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944). – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – 421 с.

12. Курс посідниць дитячих садків // Український голос. – 1942. – 9 липня. – С. 4.
13. Музична школа в Луцьку // Український голос. – 1942. – 1 жовтня. – С. 4.
14. [Одномісячний курс провідниць дитячих садків] // Український голос. – 1942. – 14 травня. – С. 6.
15. Оголошення // Український голос. – 1942. – 21 травня. – С. 4.
16. Торговельна школа // Український голос. – 1942. – 24 вересня. – С. 4.

Олег Мельничук
(м. Вінниця)

ВІННИЦЬКА ПСИХІАТРИЧНА ЛІКАРНЯ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

Напередодні вступу німецьких військ 4-та радянська психіатрична лікарня м. Вінниці (нині - Вінницька психоневрологічна лікарня ім. акад. О.І. Ющенка) працювала у складі 18 відділень на 1600 ліжок і обслуговувала Вінницьку та Кам'янець-Подільську області. Лікарня підпорядковувалася безпосередньо Народному комісаріату охорони здоров'я УРСР. Її бюджет складав 8 млн. крб., з яких 500 тис. крб. щорічно виділялося на ремонт[8, арк.22]. Лікарня мала підсобне господарство, яке складалося з кількох сотень гектарів орної землі (на території лікарні, садиби Вишня, на полях по Літинському шосе), молочної ферми (50 корів), свиноферми (40 свиней), пасіки і млина. Доходи із власного натурального господарства давали змогу забезпечити харчування хворих та лікарського персоналу[8, арк.23].

На підставі наказів по лікарні, що збереглися в архівній справі вдалося з'ясувати, що станом на 24 липня 1941 р. (м. Вінниця була окупована нацистами 19-20 липня – О.М.) у Вінницькій психіатричній лікарні залишалось на лікуванні 1705 осіб[3, арк.50]. Крім того, у перші дні окупації адміністрацією закладу були розіслані листівки родичам хворих з проханням забрати останніх із лікувального закладу. Внаслідок цього з лікарні було забрано певну кількість (за окремими свідченнями – до 300 осіб) хворих[1, арк.53]. Виконуючи вказівки нацистів, наказом по лікарні було звільнено з роботи лікарів та обслуговуючий персонал єврейської національності[2, арк.74]. 10 серпня 1941 р. остаточні списки персоналу лікарні у кількості 601 особи лікарського та обслуговуючого персоналу було подано на затвердження до уряду праці м. Вінниці[7, арк.44].

На початку серпня 1941 р. фельдкомендантом Мельтингом та завідувачем медичною частиною фельдкомендатури лікарем Сеппом було зібрано нараду з приводу утримання хворих психіатричної лікарні. Після цього в лікарні був встановлений надзвичайно жорсткий режим і суттєво знижено норми харчування. Фактично було припинено постачання м'яса та жирів. Запаси продуктів та підсобне господарство були відібрані. Трай Ольга Вікторівна, що працювала фельдшером 4 відділення свідчила про те, що хворі отримували спочатку по 200, а потім по 150 грам хліба. Із гарячих

страв влітку давали пісний зелений борщ, а взимку розсольник, від чого смертність серед хворих суттєво збільшилася[2, арк.371]. З цього часу дирекція закладу кожного дня виділяла 10 хворих, які копали ями для померлих біля піщаного кар'єру на території лікарні[1, арк.53].

Зважаючи на те, що умертвіння голодом було тривалою процедурою, нацистами було прийнято рішення про перехід до більш радикальних дій. До цього закликав і професор-гестапівець Зиоль (або ж Зіоль), який прибувши для обстеження лікарні, висловлював обурення з приводу того, що «радянська влада витрачає колосальні засоби на утримання психічно хворих і вони по декілька років знаходяться на лікуванні» [2, арк.19].

Вже 3 (за іншими даними – 4) вересня 1941 р. в лікарню прибув загін гестапівців і, відібравши групу із 23 хворих єврейської національності, разом із поліцією лікарні конвоював їх до міста для розстрілу. Усім хворим були зроблені пов'язки із бинтів на яких було намальовано зірки[2, арк.351]. Однак із нез'ясованих обставин розстріл не відбувся і 22 хворих (одну хвору жінку було повішено по шляху в місто – О.М.) пізно увечері повернулися до лікарні. В цю ж ніч троє із них померли. Лікарський персонал, який оглядав хворих стверджував про наявність на їхніх тілах великої кількості синців та крововиливів, що підтверджували їх жорстоке побиття[2, арк.350]. Свідок С.К. Соболев повідомив, що під час наступних конвоювань до міста було розстріляно від 60 до 80 хворих євреїв. Про конвоювання хворих євреїв до міста з наступним розстрілом повідомляла і завідувач пральнею М.Я. Суходольська[2, арк.357].

5 вересня 1941 р. директор лікарні А.І. Лук'яненко був викликаний до гестапо, де йому поставили умову: до 20 вересня знищити всіх хворих єврейської національності, в іншому випадку вони будуть розстріляні. Про це він повернувшись повідомив співробітників 10 відділення. Оскільки видача хворих для розстрілу, на його думку, була б негативно сприйнята громадськістю та мешканцями міста, він запропонував умертвити хворих за допомогою медичних препаратів. Цього ж дня, увечері, фельдшери Є.Л.Гота та В.П. Дяченко ввели по 20 гр. розчину першим 19 пацієнтам, які через 10-15 хвилин після нетривалих конвульсій померли. Для експерименту спробували вводити повітря у судини, однак смерть не наступала. В журналі реєстрації смертей пацієнтів було запропоновано розподілити кількість хворих на декілька днів, записавши, що вони померли від різних хвороб: слабкості в серці, виснаження на ґрунті голоду тощо. Цього ж дня завідувачі відділень отримали від головного лікаря розпорядження скласти списки на всіх хворих єврейської національності, помістити їх в окремі палати та переодягти у власний одяг. Такі нововведення пояснювали необхідністю виписки хворих додому. Насправді ж відібрані хворі таким чином були підготовлені для знищення[2, арк.61].

По закінченню терміну, який був визначений для знищення хворих євреїв, 21 вересня 1941 р. о 5 годині ранку в лікарню прибув загін есесівців

у складі 5 осіб, які розстріляли на території лікарні (в районі піщаного кар'єру) 36 хворих 4-го та 13-го відділень, яких не встигли отруїти[2, арк.248]. Разом із хворими були розстріляні медичні працівники, євреї за національністю: Гельблу, Манзон, Грушман. На місцеву поліцію лікарні у складі 7 осіб, на чолі із старшим поліцейським В.С. Скрипником було покладено завдання охороняти територію лікарні під час розстрілів для недопущення сторонніх осіб[2, арк.253]. Всього упродовж вересня – початку жовтня 1941 р. у лікарні було отруєно та знищено 412 осіб єврейської національності[1, арк.56]. І.С. Колесник, який був відповідальним за поховання хворих, повідомляв, що у вересні 1941 р. смертність внаслідок голоду, умертвіння і розстрілів складала по 30-40 осіб на день. Хворих закопували у ямах по 40 осіб[2, арк.370].

Упродовж жовтня 1941 р. в лікарні відбувалося подальше системне знищення хронічно хворих, які знаходилися на лікуванні більше 5 років. Списки таких хворих за наказом головного лікаря надавали завідувачі відділень. Таким хворим було введено 40% розчин формаліну[1, арк.56].

Особливо активно процес умертвіння хворих відбувався наприкінці жовтня – початку грудня 1941 р. Так, якщо на 24 жовтня в лікарні перебувало ще 1018 хворих[6, арк.31], то на 4 листопада вже 812[4, арк.4]. Накази по психлікарні, що фіксували кількість хворих на харчуванні дозволяють простежити подальшу динаміку їх зменшення: 8 листопада – 678[4, арк.10], 11 листопада – 595[4, арк.12], 5 грудня – 560[4, арк.32], 3 лютого 1942 р. – 509[4, арк.68], 20 лютого – 429[4, арк.75], 1 березня – 408[4, арк.78], 10 березня – 367 осіб[4, арк.82 зв.]. Частина медичного персоналу, не бажаючи брати участь у жахливих злочинах, звільнялися з лікарні за власним бажанням. В книзі наказів зафіксовані масові звільнення упродовж листопада-грудня 1941 р.

З 19 жовтня 1941 р. на території лікарні було розташовано військовий шпиталь для радянських військовополонених на 500 ліжок, до якого помістили найважчих хворих[10, с.240]. Директором шпиталю був призначений лікар Кутелик[2, арк.63]. Шпиталь функціонував у складі 5 відділень, які обслуговували 62 працівники[4, арк.28,40 зв.]. На 3 лютого 1942 р. на лікуванні у шпиталі знаходилися 639 військовополонених, згодом їх кількість була збільшена до 1000[4, арк.68]. Шпиталь проіснував до 22 березня 1942 р., після чого був переведений до м. Житомира[9, арк.50].

До весни 1942 р. внаслідок великої смертності від голоду і холоду, отруєння та розстрілів в лікарні була знищена більша частина хворих. Так, на 10 березня 1942 р. в лікарні залишалось лише 367 хворих[4, арк.82]. Незважаючи на це, доктор Нейм, який прибув в цей час із Житомира для обстеження лікарні, залишився незадоволеним низьким рівнем смертності[2, арк.338].

З переведенням до Вінниці ставки Гітлера та початком її будівництва керівництво лікарні в середині березня 1942 р. отримало вказівку негайно

звільнити займані приміщення. Під приводом необхідності проведення ремонту в приміщеннях лікарні, було прийнято рішення про переведення 150 психічно хворих з незадовільним станом здоров'я м. Хмельника, де згодом вони були розстріляні [9, арк.20,32,34,36.].

Іншу частину хворих, здебільш тих, що могли оплатити своє лікування, було переведено в приміщення колишнього 2-го арештанського будинку (колишнє приміщення НКВС, інколи вживається назва Вінницької тюрми №2 – О.М.) за адресою: Літинське (нині Хмельницьке) шосе, 39. Станом на 22 березня 1942 р. (на третій день після переїзду) тут знаходилося 112 осіб, яких обслуговували 28 медичних працівників осіб медперсоналу[4, арк.85]. Психіатрична лікарня по Літинському шосе функціонувала аж до звільнення Вінниці радянськими військами. Кількість хворих упродовж цього часу не перевищувала 90 осіб, а кількість обслуговуючого персоналу – 40 осіб[5, арк.6-65]. Є свідчення, що окремі випадки знищення хворих відбувалися і за новим місцем перебування.

Фактично, з території психіатричної лікарні за основним місцем перебування усі хворі були вивезені до кінця березня 1942 р. Частину приміщень лікарні було передано під квартири співробітникам та охоронцям польової ставки Гітлера, які після ремонту вселилися в них 15 липня 1942 р. [10, с.329]. Інші приміщення були використані німцями під санаторій і казино «Вальдюф» для офіцерів[11, с.305].

Після звільнення радянськими військами м. Вінниці розпочалися розслідування злочинів, скоєних у психіатричній лікарні. За результатами слідства, вироком військового трибуналу військ НКВС Вінницької області від 21-23 липня 1945 р. до вищої міри покарання – розстрілу із конфіскацією майна було засуджено фельдшерів Є.Л. Готу та В.П. Дяченка, звинувачених у знищенні найбільшої кількості хворих. Старшого поліцейського лікарні В.С. Скрипника було засуджено до 20 років, а лікарів А.Т. Матяж, С.С. Іванову, Г.Л. Шимонович, Л.І. Баландюк, Г.Я. Слободянюк – до 15 років виправних робіт із позбавленням в правах на 5 років та з конфіскацією належного їм майна[2, арк.326]. Окремими вироками до 10 років позбавлення волі були засуджені Т.О. Фішер [1, арк.91] та М.Ю. Барабаш [2, арк.645]. За недоказовістю звинувачень було припинено справи та звільнено від відповідальності інших підозрюваних.

Отже, окупація нацистами м. Вінниці в період Другої світової війни супроводжувалася величезною кількістю злочинів щодо різних груп населення, в тому числі й по відношенню до пацієнтів психіатричної лікарні. Введені до наукового обігу архівні документи дали змогу в значній мірі реконструювати процес знищення психічно хворих. Однак, ця картина є далеко не повною та потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів УСБУ у Вінницькій області. – Спр.11331. – 98 арк.
2. Архів УСБУ у Вінницькій області. – Спр.12243. – 691 арк.

3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО).– Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.2. – 51 арк.
4. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.3. – 153 арк.
5. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.8. – 57 арк.
7. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.9. – 84 арк.
8. ДАВіО. – Ф.Р-1326. – Оп.1. – Спр.17. – 143 арк.
9. ДАВіО. – Ф.Р-6023. – Оп.4. – Спр.541. – 79 арк.
10. Куликов В.Я. Оккупация Винницы. Свидетельство очевидца. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2012. – 384 с.
11. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – 640 с.

Тетяна Кравчук
(м. Вінниця)

«ЗАПОВІДНИЙ ЛІС» ГАЙНРІХА ГІММЛЕРА

Нині досить мало написано на тему «експериментів нацистів з переселенням», особливо беручи до уваги важливість Гегевальду у воєнний час як цілком таємної штаб-квартири та центру планування переселення в Україні. Однозначно, нестача документації сповільнила наукові дослідження, але цю перепону було нещодавно подолано, частково шляхом відкриття доступу до раніше засекречених архівів.

Лише нещодавно тема нацистських схем переселення на сході привернула до себе увагу дослідників Голокосту, здебільшого завдяки праці Рольфа-Дітера Мюллера та Гьотца Алі про розробників, виконавців та місцевих керівників СС, залучених до генерального плану «Ост». Серед спеціалізованих робіт української історіографії, присвячених окресленій проблематиці, є, зокрема, розвідки В. Гриневича та В. Кучера, які розглядають українське населення 1941–1944 рр. у контексті нацистської політики. Також необхідно відзначити дослідження нідерландського історика К. Беркгофа.

Для нацистів поняття ґрунту містило у собі два значення: перше – сільськогосподарське, що означало багатство імперії, та друге – метафоричне, на позначення культивування німецької раси. Запропонований сільський рай суто для німців також мав бути місцем розташування сучасних промислових підприємств, трудових таборів, мережі автобанів та оборонних укріплень. За словами Алана Стайнвайса, «у цьому шлюбі расового утопізму та сучасної технології мали місце вроджені суперечності. Романтичні поняття самодостатніх, вищих у расовому плані першопрохідців, які рухаються на схід з тим, щоб осісти на пограниччі, було важко примирити з централізованим плануванням і керуванням, технократією та великою промисловістю».

Г. Гімлер виступив ініціатором та основним ідеологом втілення проектів нацистської колонізаційної політики. 25 липня та 9 серпня 1942 р. під час зустрічей із Гітлером у вінницькій ставці «Вервольф» він, обговоривши питання становища та перспектив фольксдойче, отримав схвальне рішення щодо втілення власного колонізаційного проекту [3, с. 59], який отримав назву

«Hegewald» («Гегевальд» або ж «Гегевальд», «Заповідний ліс»). Його назва походить від назви однойменної ставки райхсфюрера під Житомиром.

План «Гегевальду» Г. Гімmlер озвучив у своїй ставці 16 вересня 1942 р. перед керівництвом СС та поліції. Проект колонізації, зі слів райхсфюрера, передбачав переселення у район між Житомиром та Бердичевом 10 тис. німців Волині [2, с. 29].

16 вересня 1942 р. Гайнріх Гімmlер Райхсфюрер СС та командувач поліції Райху і комісар з питань «зміцнення німецької нації», виголосив одногодинну промову перед головнокомандувачами СС та поліції: «Хто б міг навіть мріяти ще десять років тому, що ми проводитимемо збори СС у селі із назвою Гегевальд, розташованому поблизу російсько-єврейського міста Житомир... Німецькі східні території, що простягаються аж до Уралу, потрібно обробляти, як оранжерею німецької крові... Наступні покоління німців та історія не пам'ятатимуть, як це було зроблено, але пам'ятатимуть ціль, яка за цим стояла» [4, с. 90].

Конференція проходила у таємній польовій штаб-квартирі, яку він назвав «Гегевальд», що можна перекласти як заповідник, але у відповідному контексті ця назва пов'язана із колонією етнічних німців СС.

Для істориків нацистської Німеччини промова Гімmlера та її історичний контекст виявляють кілька важливих аспектів колоніального бачення нацистами раси та простору в Україні. По-перше, з цієї нагоди Гімmlер оголосив керівникам СС та поліції східних територій, що 10 000 німців Волині буде зібрано в поселенні Гегевальд. Натхненником проекту виступив Гітлер, який побачив багатьох людей «арійського типу», що працювали на полях та в селах у місцевості навколо його бункера «Вервольф».

У своїй гегевальдській промові Гімmlер презентував новий просторовий концепт, який відрізнявся від більших поселень етнічних німців, що створювались в окупованій Польщі. Улюблений проект Гімmlера в Гегевальді планувався, за його словами, як «поселення-перлина». Взагалі, ця «перлина» була групою сільських господарств, якими керували етнічні німці та гарнізони СС, що з часом мали розростися і перетворитися на оборонні лінії у формі «намист із перлів», які б захищали німців від «азіатських орд» [1, с. 26].

Рішення Гімmlера про створення Гегевальду було продиктоване не тільки ідеологічними, а й прагматичними цілями. Місцем розташування була колишня радянська військово-повітряна база, яка мала залізничне сполучення та комунікації. На початку жовтня 1941 р. Гімmlер оглянув це місце; приблизно через місяць після того вже розроблялись плани з перетворення цієї військово-повітряної бази на його власну резиденцію та базу СС, де могли проживати понад 1000 есесівців з усім необхідним озброєнням та обладнанням [3, с. 69].

Станом на вересень 1942 р. у безпосередньому розпорядженні Гімmlера були ідеологічні рушійні сили кампанії, а також людські ресурси, потрібна експертна база та інвентар, необхідні для впровадження програми переселення, якою і був проект «Гегевальд».

Іншим фактором, що вплинув на час створення Гегевальду, було збільшення кількості атак радянських партизанів проти етнічних німців-селян у регіоні. Ця небезпека насторожувала нацистську верхівку, включно із Гітлером та Гімлером, які часто обговорювали стратегії боротьби проти «партизанської загрози» на зборах у своїх штабквартирах. З метою захисту німецької раси вони сконцентрували фольксдойчів в оборонних поселеннях поблизу своїх штаб-квартир. Гімлер погодився з місцевими керівниками, що найліпшим моментом для здійснення такого радикального переселення буде пізня осінь 1942 р., після збору врожаю.

Найважливішим є те, що нацистські лідери вважали, що необхідна підготовча робота для переселення в регіоні була в принципі завершена. Станом на серпень 1942 р. вони повністю знищили єврейські громади на територіях, призначених для переселення, та «очистили» їх від інших так званих небажаних елементів, включаючи незначне населення ромів.

У своїй гегевальдській промові Гімлер непрямо посилався на ці злочинні дії, коли зазначив, що «єврейсько-російське» місто Житомир стало німецьким.

Тож німецькі зусилля, які стояли за створенням поселень фольксдойчів типу Гегевальд, сягнула свого апогею у другій половині 1942 р. Проте багато місцевих керівників, що не входили у близьке оточення провідників Рейху, ставили під сумнів успіх таких схем облаштування життєвого простору. Створення Гегевальду було ризикованою справою, яка виявила справжні центри влади серед нацистської еліти, а також химерність колоніальних сподівань нацистів. Багато суперечностей та напружених моментів у рамках теорій Гітлера щодо «життєвого простору» арійців на сході спливали на поверхню на місцевому рівні, а також на рівні щоденної практики.

Зоряна Козак
(м. Житомир)

АЗІАТСЬКИЙ ГОЛОКОСТ: ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ЯПОНСЬКОЇ АРМІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У той час як нацистські вчені, такі як Йозеф Менгеле, проводили злочинні експерименти з в'язнями концтаборів, їх менш відомі японські колеги на чолі з генералом Ісії Сіро вели повномасштабну біологічну війну і піддавали людей жахливим експериментам у набагато більшому масштабі, ніж німці.

Історіографія даної проблематики на сьогоднішній день представлена здебільшого закордонними публікаціями. Серед дослідників, що займалися даним питанням можна виділити Р. Блументаля [1], Н. Блунделла [2] [3], Дж. Чалмерса [4], Ш. Грін [5], Т. Кафала [6] та Ц. Каїчі [7].

Ще під час японсько-китайської війни була створена група 731, яка була секретною одиницею японської Квантунської армії в Маньчжурії, офіційна назва якої – Департамент по запобіганню епідемії та водопостачання. Лідером підрозділу був Ісії Сіро, який отримав звання

генерал-лейтенанта в кінці Другої світової війни. Цей підрозділ уособлював велику організацію з розробки біологічної зброї в імперській армії, про яку згадувалося починаючи з кінця 1930-х рр. як про мережу Ісії [1].

Група 731 була першою з декількох секретних окремих частин, створених для розширення лабораторних досліджень. Підрозділи слугували в якості польових лабораторій і випробувальних полігонів для розробки біологічної зброї, кульмінацією якої стало експериментальне використання біологічної зброї в китайських містах. Використання цієї зброї для міського населення було прямим порушенням Женевського протоколу 1925 р., в якому заборонялося використання біологічної та хімічної зброї під час війни.

Здебільшого використання біологічної зброї, розробленої мережею Ісії, було проведено на польових випробуваннях. Ув'язнені були заражені такими захворюваннями, як сибірська виразка, холера і чума. Для збору даних виконувалися вівісекції людей. Цілі села і міста були заражені чумою та холерою [7].

Також під час Другої світової війни на окупованих Японією територіях діяла таємна поліція – Кемпейтай (за своєю суттю дуже схожа з нацистським Гестапо) – мало хто чув про цей жахливий орган терору, але десятки тисяч людей загинули від рук Кемпейтай у їх будинках тортур і таборів. Більшості їх членів було дозволено вислизнути в кінці війни і вони ніколи не притягувалися до відповідальності за скоєне.

Терористичний режим Кемпейтай панував у всій окупованій Азії. Найбільші камери тортур Кемпейтай були в Будинку Бридж у Шанхаї. Жертвами були, в основному, китайці. Але після того, як Японія вступила у війну, жителі Заходу також піддавались тортурам.

Під час захоплення японцями Міжнародного поселення у Шанхаї в 1941 р. в місті проживало близько 6000 британців і 1300 американців, в основному бізнесменів, банкірів, журналістів і їх сімей. Британський журналіст Елрой Хілі, який здійснював антияпонські трансляції на місцевому радіо, був настільки жорстоко побитий, що помер в агонії від ушкоджень, які не були сумісні з життям.

Навіть дипломати не були в безпеці. Шістдесят військовослужбовців Кемпейтай пробілися в посольство Великобританії в Токіо, побили свого посла й заарештували інформаційного офіцера Герберта Вірі Редмана за підозрою в шпигунстві. Він витримав 600 годин тортур до того, як звинувачення були зняті [2].

Кемпейтай розробив свої власні особливі форми тортур і навіть опублікував довідник слідчого. Можливо, найжахливішим прикладом методів Кемпейтай є задокументована історія одного з їхніх таборів, відомих як Одиниця 731 у Пінфангу в Маньчжурії, яка знаходиться на одному щаблі з Берген-Бельзеном і Освенцимом. Вважається, що в таборі, який був укомплектований японськими вченими, загинуло до 12 000

чоловіків, жінок і дітей. Жертви заражалися мікробами і паразитами, потім розчленовувалися, іноді все ще живі і без анестезії. Кінцівки ампутували, заморожували, а потім повторно прикріплювали до різних частин тіла для вивчення ефектів гангрени на живу тканину. Гігантські центрифуги були побудовані для перевірки того, скільки G-сили може прийняти тіло. Рентгенівське випромінювання також вводилося в смертельних дозах [3].

Неймовірно, але після війни американці захищали багатьох японських вчених, пропонуючи їм робочі місця, візи й імунітет від судового переслідування в обмін на їх ноу-хау в галузі біологічної та хімічної війни.

Часто після бомбардувань Японії американські літаки змушені були здійснювати посадки в Китаї. Місцеві ховали солдатів США, які вижили, і проводили їх до безпечних місць. У відповідь на це японці починали кампанію випаленої землі та широко використовували біологічну зброю масового знищення.

Японські літаки здійснили більше 600 повітряних нальотів на міста і села Східного Китаю. Японці спалювали ті населені пункти, через які проходили американські льотчики. За оцінками, близько 250 000 китайських мирних жителів були вбиті через помсту [5].

Після закінчення Другої світової війни військові злочинці предстали на Міжнародному військовому трибуналі для Далекого Сходу – так званому Токійському процесі, який розпочався в Токіо у 1948 р. За його результатами 7 японських командирів були повішені, також союзники вирішили не саджати імператора Хірохіто до лави підсудних (хоча він вважався одним із зачинателів війни). Потрібно також наголосити, що більшість японських військових злочинців так і не були засуджені й продовжували своє нормальне життя. Для багатьох це стало можливим завдяки США [6].

За 1930-ті – 1940-ві рр. японці вбили близько 30 мільйонів філіппінців, малайців, в'єтнамців, камбоджійців, індонезійців і бірманців, щонайменше 23 мільйони з них були етнічними китайцями. Японія розграбовувала країни, завойовані нею, у величезному масштабі. Вона грабувала більше й більш триваліший період, ніж нацисти [4].

Таким чином, японці вбили мільйони цивільних осіб, «звільняючи» те, що вони називали Великою колонізаторською владою в Східній Азії. Більшість з цих мільйонів були етнічними китайцями. Японія створила одну з найжахливіших систем терору в роки Другої світової війни, піддаючи військовополонених та цивільних осіб жахливим тортурам в ім'я «науки» та японської нації.

Список використаних джерел та літератури

1. Blumenthal Ralph [The World: Revisiting World War II Atrocities](https://www.nytimes.com/1999/03/07/weekinreview/world-revisiting-world-war-ii-atrocities-comparing-unspeakable-unthinkable.html?exprod=permalink&partner=permalink) [Електронний ресурс] / Ralph Blumenthal // [The New York Times](https://www.nytimes.com/1999/03/07/weekinreview/world-revisiting-world-war-ii-atrocities-comparing-unspeakable-unthinkable.html?exprod=permalink&partner=permalink) – 1999. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/1999/03/07/weekinreview/world-revisiting-world-war-ii-atrocities-comparing-unspeakable-unthinkable.html?exprod=permalink&partner=permalink>

2. Blundell Nigel Alive and safe, the brutal Japanese soldiers who butchered 20,000 Allied seamen in cold blood [Електронний ресурс] / Nigel Blundell. – Режим доступу: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-491548/Alive-safe-brutal-Japanese-soldiers-butchered-20-000-Allied-seamen-cold-blood.html>
3. Blundell Nigel Demons of depravity: the Japanese Gestapo [Електронний ресурс] / Nigel Blundell. – Режим доступу: <https://www.express.co.uk/expressyourself/117740/Demons-of-depravity-the-Japanese-Gestapo>
4. Chalmers Johnson The Looting of Asia [Електронний ресурс] / Chalmers Johnson. – Режим доступу: <https://www.lrb.co.uk/v25/n22/chalmers-johnson/the-looting-of-asia>
5. Green Shane The Asian Auschwitz of Unit 731 in The Age [Електронний ресурс] / Shane Green. – Режим доступу: <https://www.theage.com.au/world/the-asian-auschwitz-of-unit-731-20020829-gdujca.html>
6. Kafala Tarik What is a war crime? [Електронний ресурс] / Tarik Kafala. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1420133.stm>
7. Tsuneishi Keiichi Unit 731 and the Japanese Imperial Army's Biological Warfare Program [Електронний ресурс] / Tsuneishi Keiichi // Japan Focus. – Режим доступу: <https://apjif.org/-Tsuneishi-Keiichi/2194/article.html>

Сергій Стельникович
(м. Житомир)

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКО-ВІННИЦЬКОГО РЕГІОНУ НА ПОЧАТКУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

На початку нацистської окупації, в умовах, коли німецька військова адміністрація з пропагандистських міркувань не заперечувала проти обмеженого розвитку української культури, у ряді регіонів України спостерігалось відродження національного літературно-мистецького життя. Його відновлення, зокрема, зафіксовано і на території Житомирсько-Вінницького регіону, тобто на тих українських землях, які стали основою генерального округу «Житомир» як однієї із центральних окупаційних адміністративно-територіальних одиниць у межах райхскомісаріату «Україна».

Літературно-мистецьке життя передусім було започатковане у найбільших містах Житомирсько-Вінницького регіону (Вінниця, Бердичів, Житомир) навколо редакцій місцевих газет («Вінницькі вісті», «Нова доба», «Голос Волині»). На початку німецько-радянської війни, переважно до листопада 1941 р., ці видання значною мірою перебували під впливом представників та прихильників українського самостійницького руху. Згодом відповідні часописи перейшли під повний контроль нацистської цивільної адміністрації та перетворилися на інформаційно-пропагандистські органи окупаційної влади, відбулася їх зачистка від будь-яких самостійницьких впливів.

Уже наприкінці літа – на початку осені 1941 р. при культурно-мистецькому відділі редакції газети «Вінницькі вісті» було створено підвідділ поезії, консультантом якого став поет В. Тарноградський [3]. Організація підвідділу відбулася за безпосередньої участі поета І. Костецького (Мерзляков), який певний час був редактором газети «Вінницькі вісті» (за деякими відомостями, восени 1942 р. він був відправлений на примусові роботи до Райху). Згодом редактором часопису став поет М. Орест (Зеров). Окрім І. Костецького та В. Тарноградського, підвідділ поезії об'єднував поетів П. Капустянського, Д. Тирсу, В. Діброву, М. Іллінського, І. Ящука (в іншому варіанті – І. Іщук), Я. Коваленка. 27 грудня 1941 р. при культурно-мистецькому відділі редакції «Вінницьких вістей» відбулася нарада, присвячена питанням «нової української поезії» [4; 5]. Авторські поетичні твори здебільшого друкувалися на сторінках газети «Вінницькі вісті».

Літературний відділ на чолі з Т. Барабановим був створений при редакції бердичівської газети «Нова доба» [1, арк.31зв.]. Наприкінці 1941 р. «Нова доба» анонсувала про початок видання літературно-художнього альманаху поезії та нарисів авторів Бердичівського району. Відповідні твори попередньо мали публікуватися і в газеті, у якій також була започаткована рубрика «Літературна сторінка для дітей» [5]. На початку 1942 р. редакційним колективом «Нової доби» було опубліковано один випуск літературно-художнього альманаху, який отримав назву «У вирі бур» [2, арк.231–232; 12; 13]. Поміж інших його авторами стали співробітники редакції В. Семенюк, Т. Барабанов, Я. Радзішевська. За словами технічного редактора видання Є. Ярмолюка, твори альманаху мали антирадянське спрямування [2, арк.231]. Націоналісти активно використовували і саму газету «Нова доба» для публікації на її сторінках поезії, як і статей, антирадянського й українського національного змісту [1, арк.10–10зв., 18–18зв.]. При цьому, за словами Т. Барабанова, поезія й статті мали маскувати від німецької влади націоналістичну діяльність проти самих німців [1, арк.32].

До кінця осені 1941 р. літературні твори час від часу друкувалися на сторінках житомирської газети «Голос Волині». Так, у числах від 2 та 9 листопада 1941 р. були представлені літературні сторінки, де, окрім іншого, опубліковані поезії «Столиця» та «Село» І. Ірлявського, «Нових і слів і діл...» О. Олесья, «Осіннє» Я. Коваленка, оповідання «Брат» українського емігранта з Поділля Л. Мосендза [10; 11]. Певний вплив на літературне життя Житомира могло справити перебування тут упродовж кінця липня – середини вересня 1941 р. О. Ольжича, який прибув до міста свого народження як представник похідної групи ОУН(М).

На початку листопада 1941 р. про облік письменників оголосив контрольований ОУН(М) відділ пропаганди Житомирського обласного управління [11]. Між іншим, у його програмі проголошувалося: «Обласний відділ пропаганди вважає своїм найближчим завданням поборювати

словом, письмом і мистецтвом на терені Житомирської області залишки комуністичної ідеї... Протиставляючись комуністичній ідеології, ми видвигаємо нову ідеологію, ідеологію Українського Націоналізму... Нова доба в Українській історії кладе перед нами нові завдання; переродити українця-раба на національного свідомого українця-державника. Саме цим займається Обласний Відділ Пропаганди» [16, арк.51–53]. Однак з утвердженням нацистського цивільного управління відділ пропаганди Житомирського облуправління був ліквідований, а усі прояви національного життя почали придушуватися.

Одним із напрямків розвитку культури в Олевській республіці (територія, контрольована Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця у другій половині серпня – середині листопада 1941 р.) стала література. Літературні твори, переважно поезію, на сторінках бульбівської газета «Гайдамака» часто публікували самі січовики. Серед віршів військових Поліської Січі, приміром, можна відзначити: «На варті», «Як боронять січові козаки свою Україну», «Любіть Україну», «На новій ниві» та інші [6; 7; 8; 9].

Епізодично поезія нечисленних місцевих авторів регіону з'являлася у деяких інших періодичних виданнях, які в основному виходили ще за часів німецької військової адміністрації, а в поодиноких – і упродовж 1942 р. У козятинській газеті «Нове життя», де також час від часу друкувалися поетичні твори, у тому числі у межах літературних сторінок, у березні 1942 р. були опубліковані дві літературознавчі статі «Реалізм і романтизм в українській літературі» відомого київського літературознавця та літературного критика професора Б. Якубського [14; 15].

Отже, на загарбаних нацистами територіях Житомирської та Вінницької областей переважно до кінця 1941 р. відновлюється національне літературно-мистецьке життя. Для окупантів відсутність заборони на його розвиток, зокрема у період військової адміністрації, зумовлювалася пропагандистським мотивом. Прояви літературно-мистецького життя, як правило, спостерігалися навколо редакцій ряду місцевих газетних видань, на які в цей час мав вплив самостійницький рух.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі – АУ СБУ ЖО). – Ф. 6. – Спр. 29081. – 88 арк.
2. АУ СБУ ЖО. – Ф. 6. – Спр. 29579, в 2 т., т. 1. – 433 арк.
3. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 14 вересня.
4. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 18 грудня.
5. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 25 грудня.
6. Гайдамака (Олевськ). – 1941. – 12 жовтня.
7. Гайдамака (Олевськ). – 1941. – 19 жовтня.
8. Гайдамака (Олевськ). – 1941. – 9 листопада.
9. Гайдамака (Олевськ). – 1941. – 22 листопада.
10. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 2 листопада.

11. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 9 листопада.
12. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 8 лютого.
13. Нова доба (Бердичів). – 1942. – 10 лютого.
14. Нове життя (Козятин). – 1942. – 14 березня.
15. Нове життя (Козятин). – 1942. – 18 березня.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3959. – Оп. 2. – Спр. 50. – 85 арк.

Микола Бондарчук
(м. Житомир)

ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПА В 1944-1945 РР.

Важливою складовою діяльності будь-якої військової частини, підрозділу чи армії є її господарське забезпечення, яке включає у себе організацію харчування особового складу, пошиття відповідного обмундирування, забезпечення нормальними умовами тимчасового побуту тощо. Надзвичайно актуальною та складною ця проблема є в арміях, котрі формуються та діють поза рамками держави, перебуваючи на повному утриманні населення, чий інтереси вони захищають. Саме такою була Українська повстанська армія.

Досліджувана проблема уже стала предметом науково пошуку вітчизняних та зарубіжних дослідників. Одними з перших праць, в яких ґрунтовно досліджується проблема діяльності українського повстанського запілля і, зокрема, особливості господарського забезпечення УПА, стали наукові доробки Ю.Киричука [5], Г.Стародубець [10,11], А.Кентія [4], І.Патриляка [8]. Окремі аспекти налагодження матеріально-технічного забезпечення повстанської армії в конкретно регіональному розрізі знаходимо у працях В. Ільницького [2,3], М.Романюка [9].

Метою даної статті є висвітлення діяльність спеціальних господарчих референтур оунівського підпілля, які займались накопиченням зброї, боєприпасів, створенням централізованих складів для постачання повстанців одягом, взуттям, продуктами харчування, перев'язочних матеріалів в 1944-1946 рр.

Проблема матеріально-технічного забезпечення Української повстанської армії, в тому числі й господарського, виникла відразу після створення лісової армії на зламі 1942-1943 років. Процес активного налагодження господарського механізму повстанського запілля формувався паралельно з формуванням інших структурних одиниць УПА, тобто в першій половині 1943 року. Найбільшу участь в цьому процесі взяла ОУН(б), організаційна сітка якої становила основу повстанського запілля. В кожній станиці було введено посаду господарчого референта, до обов'язків якого входило налагодження поставки продовольства, одягу, медикаментів відповідним повстанським загонам [10, с.147].

У серпні 1943 року було створено штаб УПА, в якому було «7 відділів (оперативний, розвідувальний, тилловий, організаційно-

персональний, вишкільний, політ виховний та військово-інспекційний). Саме тиловий відділ з допомогою відповідних структур повстанського підпілля, відповідав за господарське забезпечення УПА. Спеціально створені загони упівців забезпечували повстанські відділи озброєнням, обмундируванням і санітарною опікою, заготівлею продовольства, підпільним виробництвом одягу» [8, с.127-129].

Господарча референтура ОУН(б) була остаточно розбудована на зламі 1943-1944 років. На рівні Крайового проводу ОУН-УПА, областей, округ, станиць, кушів працювали крайовий господарський референт, магазинер (відповідальний за запаси), контрольний підреферент, станичний, кушовий, які разом з відповідними відділами забезпечували лісову армію всім необхідним [3, с.1]. До обов'язків цих структурних одиниць входило не тільки забезпечення повстанців необхідними речами, зброєю, боєприпасами та харчуванням, але й облаштування стаціонарних підпільних госпіталів та санітарної опіки поранених упівців.

Ефективною локацією повстанського запілля, де підпільники мали можливість не тільки накопичувати зібраний одяг та зброю, але й займатися його виготовленням, виступали так звані «повстанські республіки». На їх території працювали майстерні з виготовлення одягу, сідел для верхової їзди та зброї. «В жовтні 1943 року майстерні з ремонту та переобладнання зброї на території південної Волині виготовили 36 крісів, 4 автомати, 8 скорострілів «Токар», 9 дисків до кулемета ДП і 1 «Максим» ». Крім того, відомо, що на Південній Рівненщині на початку 1944 року було налагоджено виробництво запалювальних гранат системи «Комар» [8, с.183].

В другій половині 1944 початку 1945 років, у зв'язку з переходом фронту, проблема організації продовольчого та матеріального забезпечення повстанської армії набула гострого звучання. набуло важливого значення. Господарська референтура повстанського запілля докладала чимало зусиль для того, щоб зібрати/пошити для бійців теплий одяг. Часто для такої роботи залучалися сільські ремісники, як от «села Домбровиці (Ровенська область), де націоналісти мобілізували всіх кравців для виготовлення теплового одягу на зиму» [6, с.369].

Щоб налагодити такого роду роботу господарським відділам УПА та запілля потрібно було вирішити низку проблем. Насамперед, це стосувалося постачання необхідної сировини для виробництва, забезпечення працівників необхідними інструментами, створення більш менш нормальних умов для праці. В умовах постійної збройної боротьби з військами НКВС та іншими військовими формуваннями, вирішити ці питання досить важко. Майстерні часто влаштовували в підвалах жилих будівель, підземних бункерах [10, с.170].

У першій половині 1944 року повстанцями використовувались попередньо накопичені запаси, а також здійснювались напади на німецькі та радянські колони з метою отримання продовольства, обмундирування,

озброєння. Однак ситуація ускладнювалася через постійні сутички з загонами Червоної армії та військ НКВС. На початку 1945 року керівництвом ОУН та УПА було прийняте рішення про ліквідацію господарських референту у структурі повстанського запілля. Як наслідок, повстанці почали забезпечувати себе найнеобхіднішим самостійно. Ця ситуація була характерна і в наступному 1946 році [1, с.49].

У цей важкий час чи не єдиним джерелом матеріально-технічного забезпечення повстанської армії залишалося західноукраїнське село. Селяни постачали упівцям продовольство, одяг, гужовий транспорт, інструменти, жертвували деякі грошові суми на розвиток повстанського руху. Наприклад, «відділ «Шаули», який діяв на півночі Рівненської області в вересні 1946 року від селян отримав 10 возів, 5 коней, 5 сідел, набір різних інструментів, 10 полотняних рушників та велику кількість продовольства» [7, с.4].

Отже, у 1944 – початку 1945 років координатором процесу організації матеріально-технічного забезпечення української повстанської армії виступали господарські референтури оунівського підпілля, які діяли в рамках повстанського запілля. Працювали різні майстерні з вироблення та ремонту зброї, одягу, молочарні, млини. Однак, починаючи з першої половини 1944, а особливо після завершення німецько-радянської війни в травні 1945 року, ситуація різко погіршилася. Це спонукало керівництво УПА і ОУН прийняло рішення про реструктуризацію оунівського підпілля та української повстанської армії, в результаті чого було ліквідовані відділи, які відповідали за господарське забезпечення.

Список використаних джерел та літератури

1.Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах в 1943-1946 рр. / О. Вовк // Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Харків, 2007. – 61 с.

2.Ільницький В. І. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945-1954) : монографія / В. І. Ільницький / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2016. – 696 с., іл.

3.Ільницький В. Організація господарського та фінансового забезпечення діяльності Карпатського краю ОУН / В. Ільницький // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XIX-XX. – Дрогобич: Коло, 2017. – С. 340-356.

4.Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів 1920-1956 роки. Історико-архівні нариси в 2 книгах. Кн. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів / А. В. Кентій / / Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Київ, 2008. – 416 с.

5.Киричук Ю. А. Український національний рух 40-50-х рр. XX століття: ідеологія та практика: монографія / Ю. А. Киричук; Міністерство освіти і науки України; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів: «Добра справа», 2003. – 463 с.: іл.

6. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943-1959. Книга перша : 1943-1945 рр. / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ – Торонто : «Літопис УПА», 2002. – 598 с.

7. Литвин М. Фінансово-господарська діяльність ОУН і УПА / М. Литвин // «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність». – 2012. - № 22. – С. 29-35.

8. Патриляк І. Перемога або смерть : український визвольний рух у 1939 – 1960 роках / Іван Патриляк / Центр досліджень визвольного руху. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Львів : «Часопис», 2015. - 510 с. : іл.

9. Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937-1953) : монографія / Михайло Романюк; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр незалежних історичних студій. – Львів, 2016. – 608 с.

10. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля : монографія / Галина Стародубець. – Тернопіль : «Підручники і посібники», 2008. – 464 с.

11. Стародубець Г. М. Повстанське запілля в умовах «великої блокади» / Г. М. Стародубець // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки / [ред. В. С. Голюк, Л. С. Пащук]. – Луцьк, 2009. - № 13. – С. 19-22.

Святослав Печенюк
(м. Київ)

МІСЦЕ ІСТОРІЇ В НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Під час Другої світової війни боротьба за громадську думку стала невід'ємною складовою протиборства, діяльність у цій сфері координували на найвищому рівні. Для цього створювали спеціальні організації – Міністерство народної освіти і пропаганди у Німеччині, Управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б) у СРСР. Під час пропаганди широко використовували плакати, листівки, мережу радіомовлення.

Яскраві гасла та заклики, як і апеляція до раціональних аргументів, є недостатньо ефективним засобом впливу на великі групи людей. Важливу роль під час війни відігравала активізація підсвідомих, ментальних основ людської поведінки. Заклик радянського керівництва згуртуватися навколо комуністичної партії та радянського керівництва знаходив позитивний відгук не в усіх людей, більшість з яких постраждали від репресій, не хотіли захищати владу, яка ці репресії організовувала. Без урахування історичної та культурної пам'яті народу важко було розраховувати на пропагандистський успіх. Успіх у цій роботі досягався тоді, коли органи пропаганди закликали до таких дій, здійснити які люди вже були психологічно готові. Тому багато людей боролися з ворогом, захищаючи рідну землю, а не радянську владу [15, с. 7-8].

З перших днів війни центральною темою пропаганди став захист Вітчизни, Батьківщини. У перші місяці війни вище воєнно-політичне керівництво СРСР активно використовує образ “вітчизняної війни 1812 року” і боротьби з німецькими загарбниками у 1918 році. Саме про необхідність згуртуватися для захисту Батьківщини прозвучала у виступах В. Молотова 22 червня 1941 року та Й. Сталіна 3 липня 1941 року [13, с. 17, 19].

У промові перед військами, що вирушали на фронт з парадом 7 листопада 1941 року, Й. Сталін ставив за приклад образи Олександра Невського, Дмитра Донського, Кузьми Мініна, Дмитра Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова. Для їх вшанування протягом війни було засновано ордени, їх іменами називали військові частини [14, с. 28, 38; 15, с. 15]. На честь національних героїв називали військові з'єднання та партизанські загони.

По аналогії з російською системою національних героїв створювалася й українська. Офіційна радянська концепція історії України виходила з ідеї боротьби за об'єднання з російським народом. Пантеон героїв формувався з діячів визвольної боротьби XVII ст. та “вітчизняної війни 1918 року” [10, с. 419-420]. Центральне місце у пантеоні героїв відводилося козацьким ватажкам – Б. Хмельницькому, П. Сагайдачному, І. Сірку, М. Кривоносу, С. Палію, С. Наливайку та іншим. Такі історичні постаті як, наприклад, І. Мазепа та І. Виговський через своє прагнення відділити Україну від Росії стали антигероями. Герої війни 1918 року були представлені радянськими партійними та військовими діячами – О. Пархоменком, В. Боженком, М. Щорсом, Артемом (Ф. Сергєєв) та іншими [16, с. 252-254, 257].

Окреме місце займала постать Т. Шевченка. 10 березня 1942 р. вперше після початку війни відзначався День народження Кобзаря. Поезія Т. Шевченка надихала людей на боротьбу, його твори друкувалися багатотисячними тиражами, їх відправляли до армії, в партизанські загони, на окуповану територію України [16, с. 257-258].

Одне з перших згадувань українських “героїв” знаходимо в преамбулі наказу “Командуючого Партизанським рухом на Україні” від 29 липня 1942 р. – Б. Хмельницького, І. Богуна, У. Кармелюка, Т. Шевченка, В. Боженка, М. Щорса [5, арк. 35зв.]. Не обійшли їх своєю увагою і Президія ВР та РНК Української РСР у відозві “До українського народу” від 25 грудня 1942 року [15, с. 420-422]. Протягом 1942–1945 рр. у відозвах, зверненнях, листівках, газетах і журналах неодноразово використовують образи козацьких провідників (Б. Хмельницького, М. Кривоноса та ін.), народних месників (У. Кармелюк та ін.), російських полководців (Д. Донського, О. Суворова та ін.), радянських командирів (М. Щорса та ін.) [2, арк. 1, 5, 15; 4, арк. 60; 6, арк. 140, 140 зв., 236-243; 7, арк. 3, 3 зв., 4, 4 зв.; 8, арк. 31].

Але вже наприкінці війни, коли завдання з мобілізації народних мас на боротьбу з німецькими окупантами було виконано, розбудова нової

концепції української історії загальмувалася і згодом закінчилася русифікацією. У розробленому ЦК КП(б)У циклі лекцій “З історії нашої батьківщини” із 40 тем 30 – присвячені дорадянському періоду та мали великоросійський характер [16, с. 258-259]. Аналогічні курси лекцій розробляли та використовували у роботі з населенням визволених територій відділи пропаганди й агітації обкомів КП(б)У [3, арк. 21; 1, арк. 2-3, 51].

Основу німецької пропаганди складала антисемітські й антибільшовицькі матеріали. Антирадянська пропаганда зводилася до двох тез: про страждання радянського населення і про визвольну місію вермахту на Сході [17, с. 10-11].

Один з ідеологів нацизму та голова міністерства у справах окупованих східних територій Альфред Розенберг виступав за створення буферних, дружніх Німеччині, країн на її східних кордонах. Директиви А. Розенберга були направлені на відродження спогадів про голодомор 30-их років, боротьбу більшовиків з українським селянством. Сам А. Розенберг постійно говорив про необхідність проведення окремої пропаганди для народів східних територій, подавати її в історичному контексті. Відносно України він виступав за відродження національної самобутності та історичної пам'яті про боротьбу українців на чолі із запорозьким козацтвом за звільнення від влади Польщі та Москви. Разом з тим, міністр не радив порівнювати умови життя радянського часу з царським, остерігаючись відродження ідеї монархізму [11, с. 597, 600].

Робилися спроби історично довести споконвічну дружбу українського та німецького народів ще з часів завоювання території України готськими племенами шляхом фальсифікації історичних фактів [12, с. 162; 9, с. 157-161]. Німецькі ідеологи походження українського народу пов'язували з антами. На користь цього приводилися аргументи, що у давнину праукраїнський етнос змішався з іранським, гунським і готським населенням Північного Причорномор'я. Готи принесли слов'янам греко-римську та християнську цивілізацію. Таким чином, обґрунтовувалася близькість українців і німців. Крім того, говорячи про події 1918 року, наголошувалося, що саме німецька армія допомогла українцям у ті важкі часи створити державність [9, с. 159].

Німецька пропаганда через систему освіти мала впливати і на дітей. Дисципліна “Вітчизнознавство”, що включала комплекс відомостей з географії, природознавства, краєзнавства та історії України, наголошувала на історичній обумовленості дружніх українсько-німецьких відносин, корені яких сягають давнини. При проведенні уроків історії учителі мали обирати цікаві епізоди героїчної боротьби українського народу за “визволення від російського та польського ярма” [11, с. 615-616; 12, с. 144].

Отже, використання історичного, релігійного, національного й інших факторів дозволило протидіяти сторонам підвищити ефективність пропаганди на окремі цільові групи.

Основною формою пропаганди на території України через простоту виготовлення та поширення стали друковані матеріали – листівки, газети, плакати. Виходячи з наявних ресурсів та інфраструктури меншого поширення набули радіо та кіно.

Зрештою, радянська пропаганда виявилася ефективнішою за німецьку завдяки тому, що радянська концепція (на відміну від німецької) у ході війни мала єдиний напрям і зміст (братерство народів і боротьба проти загарбників) і коригувалася залежно від ситуації, що складалася на фронті, використовувала значний історичний матеріал.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1978.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 361.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 453.
4. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 780.
5. ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1619.
6. ЦДАГО України. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 33.
7. ЦДАГО України. Ф. 96. Оп. 1. Спр. 63.
8. ЦДАГО України. Ф. 97. Оп. 1. Спр. 34.
9. Баринов И. И. Украинский вопрос в пропаганде и политике нацистской Германии // Проблемы национальной стратегии. 2012. №2(11). С. 155–169.
10. Гриневич В. З історії формування української радянського патріотизму у роки радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. / В. Гриневич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2005. Вип. 13. С. 419–433. Бібліогр.: 50 назв. укр.
11. Михайлюк М. В. Немецкая пропаганда в Украине / М. В. Михайлюк // Проблемы отечественной истории: Источники, историография, исследования. Сборник научных статей / Редколлегия: М. Н. Барышников, А. В. Голубев и др.; отв. ред. М. В. Друзин. СПб.; К.; Мн.: Санкт-Петербургский институт истории РАН; Институт истории Украины НАН Украины; Белорусский гос. ун-т, 2008. С. 593–621
12. Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі “Волинь-Поділля” (1941-1944 рр.) / Ю. В. Олійник, О. М. Завальнюк. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. 320 с.
13. Сборник указов, постановлений, решений, распоряжений и приказов военного времени: 1941–1942. Л.: Лениздат, 1942. 272 с.,
14. Сеницын Федор Леонидович. Советско-германское идеологическое противоборство на оккупированной территории СССР: национальный и религиозный аспекты: автореф. дисс. ... д-ра истор. наук: 07.00.02 / Сеницын Федор Леонидович; [Место защиты: Ин-т рос. истории РАН]. Москва, 2017. 41 с.
15. Советская пропаганда в годы Великой Отечественной войны: “коммуникация убеждения” и мобилизационные механизмы / Авторы-

- составители А. Я. Лившин, И. Б. Орлов. М.: Российская политическая энциклопедия, 2007. 806 с.
16. Україна і Росія в історичній ретроспективі [Текст]: нариси: В 3 т. / відп. ред. В. А. Смолій; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К.: Наукова думка, 2004. Т. 2: Радянський проект для України / В. А. Гриневич [и др.]. [Б. м.]: [б. в.], 2004. 528 с.
17. Хмельницкий Д. Нацистская пропаганда против СССР. Материалы и комментарии. 1941–1945. М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. 351 с.

Ірінія Савчук
(м. Острог)

СТАНОВИЩЕ ПЕРЕСЕЛЕНИХ УКРАЇНЦІВ ІЗ ПОЛЬЩІ У ВОЛИНСЬКУ ОБЛАСТЬ УРСР В 1944-1950-Х РОКАХ

Міграційні процеси в різні часи були і залишаються доволі поширеним явищем у світовій цивілізації. Вони викликані різними причинами, носять добровільний чи примусовий характер, або частіше перше і друге, разом узяті [5, с.48].

9 вересня 1944р. у місті Любліні була укладена Угода між УРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) «Про евакуацію українського населення з території Польщі й польських громадян із території України», яка започаткувала міждержавне переміщення українців і поляків прикордоння.

З моменту підписання Угода була засекречена. Про неї говорили, але її змісту ніхто не розголошував. Вона складалася з трьох розділів. У першому зазначалися загальні положення. Згідно них, з Польщі до УРСР мали переселитися українці, білоруси, росіяни, а з України до Польщі – поляки та євреї², також було визначено, що «евакуація є добровільною і примусу не можна застосовувати ні прямо, ні опосередковано» [5, с.601].

Згідно до Угоди від 9 вересня 1944 р., українці могли вступати до колгоспів, або отримати землю і вести індивідуальне господарство. Інструкція до Угоди, підготовлена радянською стороною і підтримана польською, визначала розміри земельних наділів від 7 до 15 га, залежно від області УРСР, до якої потрапляли переселенці. Ця пропозиція була заманливою, оскільки більшість селян, особливо на холмсько-підляських землях, була малоземельною [5, с.601]. Угода затверджувала й інші пільги для переселенців: списати всі заборгованості, які рахуються за ними по натуральних поставках, грошових податках і страхових платежах; на випадок, якщо евакуйований здасть свій урожай державі в пункті, звідки виїжджає, то інша сторона на місці, де він поселяється повертає йому зданий урожай в тій же кількості, що залишалася по той бік Бугу. Тобто родини, які переселялись, як на території УРСР, так і на території Польщі звільнялися від усіх державних, грошових податків і страхових платежів; передбачалося видати евакуйованим грошову позику в місцях їх

розселення на господарське влаштування та інші потреби в розмірі 5000 карбованців на одну родину з терміном повернення не більше 5-ти років; у зв'язку з господарською зацікавленістю з обох сторін у тому, щоб евакуйовані повністю засіяли озимий клин, встановлювалося, що в місцях розселення вони одержать озимі посіви по можливості в тих же кількостях [1, арк. 1].

Оскільки на час виконання Угоди про обмін населенням у західних областях переважало одноосібне селянське господарство, та передбачалося надання наділів у тогочасних Волинській і Рівненській областях до 10 га, а в окремих районах – до 15 га землі [5, с.601].

Відповідно до Угоди, евакуйованим дозволяли вивіз: одягу, взуття, білизни, постільних і хатніх речей, продуктів харчування, сільськогосподарського реманенту та інших предметів домашнього і господарського вжитку, що мали загальну вагу до 2 тонн на одну родину [1, арк.1].

Із 15 вересня до 15 жовтня 1944 р. мали бути складені списки українців, котрі на підставі особистої згоди повинні були евакуюватися до УРСР. Їх складання проводилося спільно уповноваженим і представниками сторін. Вони містили в собі такі дані: прізвище, ім'я та по-батькові; дата та місце народження; національність; сімейний стан; тогочасне місце фактичного проживання, із зазначенням області, воєводства, району, повіту, волості, села і міста; заняття; кількість худоби, що перевозилася з евакуйованими, а також могли містити примітки, якщо такі були [1, арк.1].

Термін переселенських акцій встановлювався до 15 червня 1946 р. Також сторони зобов'язувалися надавати необхідну кількість якісного транспорту. З радянського боку навіть було обіцяно надавати утеплені вагони, а з польського – створити сприятливі умови виїжджаючим українцям. Було також домовлено, що містами перебування головних уповноважених стануть – Люблін – для українського населення, а Луцьк – для польського. Також були визначені контрольно-пропускні пункти, через які малося відбуватися переселення українців до УРСР, а поляків до Польщі [6, с.17].

На думку американського історика Т. Снайдера, « ті з них, хто наприкінці 1944 р. погодились на «репатріацію» з Польщі до радянської України, здається, зробили це через те, що вони сприймали Радянський Союз як батьківщину руських народів, а себе – членами цієї родини в широкому і плюралістичному розумінні цього слова. Хоча деякі, певно, виїхали як українці. Багатьох із них налякали умови, якими їх зустріла радянська Україна, і тому вони намагалися повернутися до Польщі » [7, с.232-233].

До початку 1946 р. із Волинської області було переселено 20432 польські родини, серед них у сільській місцевості проживали – 10974, а у містах – 9458 родин [2, арк.9]. Весною 1946 р. складено додатковий план

прийому – 3200 переселенських родин; тоді на Волинь прибуло 2305 родин[2, арк.55]. На кінець переселенської акції тут розселилося 8863 родини, із них 6183 були плановими та 2680 родин, які прибули з інших областей[3, арк.13]. Вже станом на 15 вересня 1946р. в області налічувалося 12139 родин, серед них планово прибуло – 6817, самовільно з інших західних областей УРСР – 119, зі східних областей – 5203 родини[3, арк.57]. З них 2125 родин отримали будинки, 8465 проживали у місцевого населення, 1269 – у комунальних квартирах, для 135 ще будувалося приміщення для їх проживання[3, арк.53].

Станом на 1 серпня 1947 р. в окреме користування житлові будинки отримали лише 2878 родин із 14748 прибулих. А на той рік землею наділено було 9468 родин у кількості 35524 га землі[3, арк.41].

З метою бажаної адаптації польських українців до радянського способу життя з ними проводилася цілеспрямована агітаційно-масова робота у формі бесід, лекцій, доповідей, кіно.

Незважаючи на матеріальні труднощі, умови праці і нові «радянські порядки», яких зазнали переселенці після депортації їх до УРСР, найбільш гнітючою думкою була думка і розуміння того, що вони тут чужі [4, с.245].

Для евакуйованих із-за Бугу важливу роль у соціальній адаптації відіграло також надання безповоротної одноразової допомоги. Це явище не було масовим, але дуже доречним, оскільки прибуваючи на чужу землю без будь-якого засобу існування, цінувалася будь-яка допомога.

Список використаних джерел та літератури

1. ДАВО, ф. Р-919, оп.1, спр. 1, 12 арк.
2. ДАВО, ф. Р-919, оп.1, спр. 2, 211 арк.
3. ДАВО, ф. Р-919, оп.1, спр.3, 88 арк.
4. Буцко О. В. К истории украинско-польского переселения 1944-1946 гг. // Матеріали міжнародної конференції «Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність». К.:НАН України. Інститут сторії, 1995. С. 244-260
5. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. / За ред. Ю. Макара, М. Горного. Том 1. Дослідження. – Чернівці: Букрек, 2011. 880 с. :іл.
6. Мазур Г. Проблеми переселення поляків з України і українців з Польщі у 1945-1946 роках // Україна-Польща: важкі питання.Т.8 / наук. і заг. ред. М. М. Кучерепа. Луцьк, 2001. С.12-61
7. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999. Пер. з англ. К.: Дух і література, 2012. 464 с.

Олег Белінський, Галина Міщук
(м. Житомир)

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ НАСТАНОВИ ЗАХОДУ

Геополітичні наслідки Другої світової війни полягали у кардинальній зміні теоретичних настанов зовнішньої політики західних країн, насамперед США. В переконаннях зовнішньополітичного істеблїшменту Сполучених Штатів відбувся докорінний поворот від досі

притаманного їм ізоляціонізму до інтервенціонізму, політики активної участі в глобальному світовому регулюванні. Глобалізація зовнішньополітичних пріоритетів США означала відхід від проголошеної ще в 1823 році «доктрини Монро» - основоположного принципу політики Сполучених Штатів, який передбачав поділ світу на «американську» та «європейську» системи, невтручання США у справи європейських держав та відповідну відмову останніх від прагнення «поширити свою систему» на Північну та Південну Америку [3, с.82].

Із закінченням Другої світової війни, коли США стала лідером усього західного світу, американське керівництво почало ототожнювати національні інтереси США з глобальними цілями всієї капіталістичної системи. Курс на встановлення в світі американської гегемонії дістав назву «*Pax Americana*» (лат. – «світ по-американськи»). Майбутній порядок, на думку керівництва Сполучених Штатів, мав стати результатом глобальної перебудови світу за американським проектом і зразком. Головні цілі такої перебудови вбачалися в забезпеченні військової переваги США у світі, яка б гарантувала насамперед збереження монополії Сполучених Штатів на атомну зброю; повсюдному пануванню монополій США у світовій економіці; встановленню американської гегемонії в галузі культури і інформації, зокрема шляхом інтенсивного пропагування «американського способу життя»; формуванню згодом такого «світового уряду», який дав би змогу успішно завершити створення «світу по-американськи».

Головною перешкодою на шляху реалізації доктрини «*Pax Americana*» небезпідставно вважався Радянський Союз. Тож керівництво США зробило спробу ізолювати СРСР у системі повоєнних міжнародних відносин, проголосивши радянський режим «аномальним збоченням природного шляху суспільного розвитку» [3, с.92].

На фактор суто геополітичного суперництва накладався ідеологічний антагонізм. Щодо Сполучених Штатів, то тут він дістав своє відображення в доктрині «стримування комунізму» (або просто «стримування»), яка згодом стала стратегією усього західного світу. Перше розгорнуте обґрунтування доктрини містилося в секретній «довгій телеграмі» від 22 лютого 1946 р., яку направив до держдепартаменту радник посольства США в Москві, маловідомий тоді дипломат Джордж Кеннан. Зміст її зводився до того, що мирне співіснування США і Радянського Союзу є неможливим, так само як і будь-яке співробітництво між ними у вирішенні міжнародних питань. Стверджувалося, що радянське керівництво націлене на «смертельну боротьбу із супротивником», готується знищити «традиційний спосіб життя» у Сполучених Штатах і відкидає будь-які компроміси. Головний висновок «довгої телеграми» США необхідно перейти до «жорсткого курсу щодо СРСР, який має базуватися на «логіці сили»; саме це Д. Кеннан і означив терміном «стримування» [2, с.32].

В липні 1947 р. Д. Кеннан, уже як начальник відділу політичного планування держдепартаменту США, надрукував у журналі «*Foreign Affairs*» під

псевдонімом «Ікс» статтю «Витоки радянської поведінки», яка стала першим публічним викладанням «доктрини стримування». Основу статті становила теза про те, що США, як весь західний світ, не можуть відчувати себе у безпеці доти, поки не буде ліквідовано соціалістичний лад у Радянському Союзі.

Логічним продовженням запропонованої Д. Кеннаном «доктрини стримування», її подальшою конкретизацією стала позиція, яку найяскравіше уособлював тодішній керівник Ради з планування політики держдепартаменту США Пол Нітце. Вона дістала своє найповніше відображення та набрала характеру зовнішньополітичної доктрини в директиві Ради національної безпеки США № 68 (РНБ - 68) затверджений президентом Г. Труменом у 1950 р. Автори РНБ – 68 ототожнювали радянську тезу про перемогу комунізму в планетарному масштабі з прагненням СРСР «встановити свою абсолютну владу над рештою світу» [3, с.114].

РНБ – 68 містив і певну концептуальну невідповідність. З одного боку, в ньому стверджувалося, що США як вільне суспільство не прагне до «перетворення всіх інших суспільств на подібні собі»; з іншого ж, пропонувалося, щоб політика й дії США були спрямовані на «досягнення фундаментальної зміни природи радянської системи».

Головна рекомендація авторів РНБ – 68 – щодо необхідності всеосяжного форсованого нарощування військової могутності США та їх союзників. Як визнавав пізніше тодішній держсекретар Д. Ачесон, «ми прагнули так вразити колективний розум «найвищого керівництва», щоб президент не лише зміг прийняти рішення, а й щоб це рішення було втілене в життя» [3, с.116].

Втім, «доктрина стримування» не була єдиною на той час концептуальною засадою зовнішньополітичної стратегії Заходу. Альтернативу їй становила, зокрема, програма, розроблена В.Черчиллем. Прагнучи обмежити «радянський експансіонізм», він підтримував політику «стримування», але не розглядав її як самоціль; більш важливим для В.Черчилля було врегулювання ситуації шляхом якнайкращого використання переговорних можливостей західних країн. Перший натяк на це пролунав у його широко відомій фултонській промові 5 березня 1946 р., яка втім, запам'яталася словами про «залізну завісу» і вважається першим актом «холодної війни». Два з половиною роки по тому, 9 жовтня 1948 р. він повернувся до своєї аргументації, виступаючи у валлійському містечку Лландундо: «Ми маємо поставити питання руба й провести остаточне врегулювання...Західні нації швидше зможуть досягти довгострокового врегулювання й уникнути кровопролиття, якщо вони сформулюють свої справедливі вимоги, поки атомна зброя перебуває в нашому розпорядженні й поки російські комуністи не оволоділи атомною енергією». Ще через два роки В.Черчелль повторив аналогічний заклик у палаті громад: західні країни

є достатньо сильними, щоб піти на переговори, в той час як очікуванням вони лише послаблюють себе [1, с.146].

Країни Східної Європи прагнули поліпшення двосторонніх відносин із західними державами, домагалися скликання наради з безпеки і співробітництва в Європі. Проте й Захід прагнув до діалогу зі Сходом щодо питань розрядки та безпеки. Західна орієнтація на перехід до розрядки набула вимушеною поступкою Сходові. Так, миролюбний курс Франції та її вихід з військової організації НАТО, «доповідь Армеля» та зміни військової стратегії Північноатлантичного альянсу в другій половині 60-х років відкрили шлях до розрядки із західної сторони [4, с.89].

Як Схід, так і Захід виявляли конфронтаційний, ідеологізований підхід до розрядки: кожна із сторін намагалась використати її для стабілізації становища своєї системи й послаблення позицій іншої.

Список використаних джерел та літератури

1. Резолюція сената США № 239. Вашингтон. 11 июня 1948г. («Резолюция Ванденберга») // Системная история международных отношений в четырёх томах. События и документы. 1918 -2003 / Под. ред. А.Д. Богатурова. Том четвертый. Документы. 1945-2003 / Сост. Е.Г.Капустян, А.В.Мальгин, А.А.Соколов. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2004. – С.78-79.
2. Телеграмма поверенного в делах США в СССР Дж.Кеннана государственному секретарю США. Москва. 22 февраля 1946г. («Длинная телеграмма Кеннана») // Системная история международных отношений в четырёх томах. События и документы. 1918 -2003/ Под. ред. А.Д. Богатурова. Том четвертый. Документы. 1945-2003 / Сост. Е.Г.Капустян, А.В.Мальгин, А.А.Соколов. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2004. – С.32-46.
3. Арон Р. Мир и война между народами / Р. Арон [Под редакцией Даниленка В.И.] М.: НОТА БЕНЕ, 2000. – 880 с.
4. Давыдов Ю.П. Норма против силы. Проблема мирорегулирования / Юрий Петрович Давыдов. – М.: Наука, 2002. - 367 с.

Світлана Грицик
(м. Житомир)

СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ В КНР У ДОБУ «ВЕЛИКОГО СТРИБКА»

У період «великого стрибка» в КНР відбувалися зміни не тільки економічного, але і соціального характеру. Мао Цзедун планував у найкоротші терміни побудувати у країні комунізм із китайською специфікою. Для цього йому потрібно було підпорядкувати впливу партії все населення. З цією метою ним було взято курс на створення народних комун. «У 1958 році на широкому горизонті Східної Азії, подібно висхідного сонця, з'явилася нова соціальна організація – велика народна комуна...» – так говорилось у рішенні VI пленуму ЦК КПК [9, с. 107].

Народна комуна мала найвищий ступінь усупільнення на селі. У власність комуни переходили присадибні ділянки і засоби виробництва. Життя селян було жорстко регламентовано: вони строем ходили на роботу

та поверталися з неї. У тимчасовому статуті народної комуни «Супутник» зазначалося, що сім'я будь-якого члена комуни, який працював, безкоштовно забезпечується продуктами харчування. Харчування у безкоштовних їдальнях влаштовувало не всіх, адже на харчування у них виділялося у два а той і три рази менше коштів ніж на диференційовану оплату праці. Комуна виділяла мізерні кошти на оплату стрижки волосся, витрат по одруженню або похорону [9, с. 110-112].

Зарплату виплачували в залежності від низки факторів: політичної свідомості, ставлення до праці, кваліфікації, фізичних даних. Зарплата мала виплачуватися у відношенні з харчуванням 50/50, але насправді виплати були значно меншими, а в деяких комунах вони взагалі не здійснювались. Населення переконували, що їм не потрібна заробітна плата, адже вони мають безкоштовну їдальню, а ще кожного місяця будуть отримувати незначну суму коштів для дрібних видатків [1, с. 135].

Для збільшення працюючих керівництво вирішило залучати працю жінок на підприємствах. Робились заяви, що сім'я як суспільна одиниця застаріла і потребує заміни колективним побутом. Наступним кроком змін у соціальному житті країни було те, що КПК видала «Закон про шлюб». Це був один із перших законів, що з'явилися в Новому Китаї. Робилося це для того, щоб «втягнути» жінку із сім'ї та відправити на виробництво через брак робочих рук. Він встановлював заборону пригнічувати та принижувати статус жінки. У ньому зазначалось і те, що необхідно втілювати в життя принцип вільного вступу у шлюб чоловіків і жінок, встановлювався принцип один чоловік – одна дружина [2, с. 136-140].

Закон захищав права жінок в умовах становлення нового демократичного інституту шлюбу і сім'ї. На відміну від старих феодальних порядків, молодим дівчатам не потрібно було обов'язково виходити заміж у період дорослішання і фізичного розвитку. Перед тим, як вступати у шлюб, жінка повинна самостійно і незалежно від будь-кого підготувати собі кошти на матеріальне утримання самої себе в післяпологовий період [5, с. 667]. Побачення перед укладенням шлюбу були офіційно дозволені, адже якщо жінка не розумілася на побаченнях, то вона не змогла б створити щасливу сім'ю. Робота ставилася на першочергове місце однаково як для жінок, так і для чоловіків [7].

Партія закликала до того, щоб чоловіки не одружувалися до досягнення 28-річного віку, а жінкам не варто було виходити заміж, якщо вони були молодше 24 років. На перший погляд складається враження, що Мао Цзедун такими змінами соціального статусу жінок робив їх впливовою верствою населення, але насправді все це робилося для того, щоб у найкоротші терміни виконати намічені економічні плани у промисловому виробництві [2, с. 144]. Так, у Китаї з'являється жінка-робітниця, якій заборонено займатися вихованням дітей, готуванням їжі та іншими домашніми справами, а потрібно йти на виробництво і виплавляти сталь [3, с. 81-85].

У 50-ті рр. ХХ ст. були офіційно дозволені розлучення. У сільській та міській місцевостях шлюбозлучні питання обговорювалися колективно – в комунах і на партійних зборах. Так, відразу після оприлюднення «Закону про шлюб» у 1950 р. було подано і схвалено 186167 заяв на розлучення, в 1952 р. – 398 243 заяви, в 1955 р. – 518 794 заяви з ініціативи жінок [4].

Діти весь тиждень вчилися і жили в дитячих будинках. Як наслідок багато дітей поверталися часто хворими з дитячих будинків додому. При дітях батьки не лаялися, а мовчали і були спокійні [8, с. 286]. Батькам заборонялося прилюдно доторкатися до дітей, прилюдні дотики до дітей та жінок заборонялися, це каралося доганою і виховними роботами.

У 1954 р. Мао Цзедун оголосив про реалізацію програми планування сім'ї, по якій жінки повинні були народжувати якомога більше дітей. Мао хотів сильну, багатодітну націю. Однак грошей після народження дитини платили дуже мало. В газетах раз у раз з гордістю писали про будівництво нових пологових будинків, по 40-50 на рік, з найкращими умовами. Мао Цзедун категорично відмовлявся від політики обмеження дітонародження в сім'ях, заборонялися аборти та продаж протизаплідних засобів. Аборти дозволялись у виключних випадках. Операції були дуже болючими, без дотримання гігієни та будь-якої анестезії. Лише партійні працівниці вищого рангу могли отримати дозвіл на аборт, пояснюючи це сильною зайнятістю і страхом втратити стимул до участі в громадських роботах на благо суспільства [7].

Одночасно з колективізацією побуту проводилися заходи по воєнізації життя. Створене разом із комунами військово ополчення проголошувалося військовою організацією. Як писав журнал «Хунці» воєнізація означає, що селяни повинні діяти швидше, дотримуватись дисципліни. Народне ополчення за задумом мало стати основою всієї трудової організації, до ополчення входили фізично здорові чоловіки та молоді дівчата. Ополчення поділялось на взводи, роти, батальйони. Їм проводили військові заняття та навіть видавали зброю. Воєнізація праці на виробництві сприяла утвердженню методів адміністрування [1, с.136-137].

Селянам заборонялося мігрувати в міста, доступ у села городянам був закритий. Гроші, колись накопичені селянами, виявилися марними. Купити було нічого, торгівля була категорично заборонена [6].

Отже, соціальне життя у період «великого стрибка» зазнало значних змін. Ці зміни, перш за все, стосувались створення такої соціальної одиниці, як народна коммуна, яка уособлювала найвищий ступінь усуспільнення на селі. Соціальні зміни стосувались також сімейного життя населення. Партія контролювала життя кожної родини, також відбулися зміни соціального статусу жінки – із жінки-домогосподарки вона перетворювалась на жінку-працівницю.

Список використаних джерел та літератури

1. Арзамасцев А. М. Казарменный коммунизм [Електронний ресурс] / Александр Михайлович Арзамасцев // Муждународные отношения. 1974. Режим доступу

- до ресурсу:
http://publ.lib.ru/ARCHIVES/A/ARZAMASCEV_Aleksandr_Mihaylovich/_Arzamasev_A.M..html.
2. Виноградов А. В. Китайская модель модернизации. Поиски новой идентичности [Электронный ресурс] / Андрей Владимирович. Виноградов // Москва. 2008. Режим доступа до ресурсу: <http://www.obraforum.ru/pdf/vinogradov.pdf>.
 3. Гельбрас В. Г. Социально-политическая структура КНР 50-60-е годы / Виля Гдаливич Гельбрас. Москва: Наука, 1980. 264 с.
 4. Жемчугов А. А. Китайская головоломка. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004, серия «Архив».
 5. История Китая [Электронный ресурс] / Л. С. Васильев, З. Г. Латина, А. В. Милексетов, А. А. Писарев // Высшая школа. – 2002. – Режим доступа до ресурсу: http://istfak-brsu.narod.ru/32578_meliksetov_a_v_istoriya_kitaya.pdf.
 6. Мугрузин А. С.. Китай: традиции и современность [Сборник статей] / Александр Мугрузин // Наука. 1976.
 7. Рябкова Е. С. О повседневности работающих женщин в КНР в период большого скачка (вторая половина 50-х – начало 60-х годов XX ст). [Электронный ресурс] / Е. С. Рябкова // Вестник РУДН. 2016. Режим доступа до ресурсу: [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/o-povsednevnosti-rabotayuschih-zhenschin-v-knr-v-period-bolshogo-skachka-vtoraya-polovina-50-h-nachalo-60-h-godov-xx-v%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/o-povsednevnosti-rabotayuschih-zhenschin-v-knr-v-period-bolshogo-skachka-vtoraya-polovina-50-h-nachalo-60-h-godov-xx-v%20(4).pdf)
 8. Чжан Ю. Неизвестный Мао / Ю. Чжан, Д. Холлидей. Москва: Центрполиграф, 2007. 880 с.
 9. Яременко Ю. В. Большой скачок и народные комунь в Китае / Юрий Васильевич Яременко. Москва: Политиздат, 1968. 143 с.

Анатолій Кавун, Ольга Хабчук
(м. Житомир)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНТИНГЕНТУ ЗС УКРАЇНИ У ІРАКУ В 2003 – 2005 рр.

Збройний конфлікт на Сході України, та воєнно-політична нестабільність на Близькому Сході, а також боротьба між Російською Федерацією (РФ) та США за вплив на світову політику призводять до посилення глобальної воєнно-політичної нестабільності. Існують потенційні загрози для мирного співіснування країн.

Частини і підрозділи Збройних Сил (ЗС) України з 1992 р. беруть участь у міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки (МО ПМБ), а з квітня 2014 р. – в АТО та ООС на Сході України, тому важливим є питання визначення місця і ролі морально-психологічного забезпечення (МПЗ) під час підготовки та застосування військ.

Важливою складовою готовності та здатності військ до виконання поставлених завдань завжди був і є високий моральний дух особового складу. Взаємопов'язаними сторонами морального духу військ є морально-психологічний потенціал і морально-психологічний стан особового

складу [9]. Держава на всіх історичних етапах розвитку цілеспрямовано впливала на свідомість та психіку військовослужбовців, морально-психологічний стан військового колективу та в цілому ЗС.

Діяльність органів військового управління щодо реалізації морально-психологічного фактору при виконанні завдань з травня 1999 р. здійснювалась на основі – «Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України» [9].

Вікіпедія: «МПЗ у військових формуваннях України – це система заходів, спрямованих на формування й підтримання високого морального духу армії, морально-психологічного стану й дисципліни особового складу, військового правопорядку, згуртування військових колективів і протидію негативному інформаційно-психологічному впливу противника» [5].

Відповідно до сучасних поглядів на МПЗ його основними складовими є інформаційно-пропагандистське (ІПЗ), психологічне забезпечення (ПЗ) та протидія негативному інформаційно-психологічному впливу (НІПВ) противника. Ми зупинимось тільки на психологічному забезпеченні.

Психологічне забезпечення – цілеспрямована діяльність з метою формування, підтримання і поновлення в особового складу військ психологічної готовності до виконання завдань, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців. Психологічне забезпечення здійснюється за напрямками: соціально-психологічне діагностування; психологічна підготовка; психологічний супровід.

У МО ПМБ у Іраку виконання завдань проходило у складних і екстремальних умовах, які характеризувалися непростю суспільно-політичною обстановкою, незнайомими географічною місцевістю і культурно-етнічним середовищем тощо. Досвід показав, що військовослужбовці, які брали участь у МО ПМБ, наражалися не лише на фізичну загрозу (особистому здоров'ю, життю), але й на значний ризик виникнення бойових психологічних травм, нервово-психічних розладів, психічної дезадаптації й стресових станів. Останні нерідко ставали безпосередньою причиною зривів у професійній діяльності, втрати або значного зниження працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем та інших негативних явищ [1, 4, 6, 8, 11].

З метою вдосконалення системи психологічної підготовки особового складу національних контингентів наказом була введена в дію «Тимчасова інструкція з психологічної підготовки особового складу миротворчих підрозділів Сухопутних військ ЗС України». Цим документом практично вперше було закладено систему психологічної підготовки, зокрема, вона була структурована за часом та основними етапами [10].

Складовою частиною психологічного забезпечення успішного виконання миротворчих завдань була психологічна робота, яка формувалась як комплекс заходів з підтримання та відновлення у військовослужбовців психологічних якостей, які забезпечують високу стійкість особового складу, готовність виконувати бойові завдання в будь-яких умовах. Заходи психологічного забезпечення особового складу включали в себе: постійне вивчення МПС особового складу та заходи щодо його покращення; навчання методам попередження психотравмування, вольової саморегуляції, виявлення ознак отримання психологічних травм, надання першої допомоги та підтримки; психологічна підготовка особового складу, який готувався до виконання бойових завдань, вивчався його МПС після завершення виконання завдання; створення максимально сприятливих умов режиму служби та відпочинку; контроль за дотриманням особовим складом заходів особистої гігієни, створення умов щодо недопущення одержання теплових та сонячних ударів; вивчення особового складу для визначення рівня тривожності, депресивного стану, згуртованості колективів. Розроблялись рекомендації з використання результатів вивчення для якісного виконання завдань [3].

Аналіз діяльності українського контингенту показав, що до основних чинників психологічної напруги українських військових в Іраку можна віднести: відчуття загрози життю та здоров'ю особового складу під час виконання бойових завдань, особливо в нічний час під час обстрілів базових таборів; великі фізичні навантаження; складні природно-кліматичні умови та їх негативний вплив на самопочуття; недостатнє забезпечення речовим майном; дефіцит ліків від лейшманіозу [4, 7].

Для оцінки здатності до виконання завдань особовим складом, офіцерами з гуманітарних питань проводилися психологічні вивчення особового складу на предмет виявлення рівня тривожності військовослужбовців. З цією метою застосовувалися анонімне анкетування та індивідуальні бесіди. Вивчення проводилося в кілька етапів. На основі проведених психологічних вивчень особового складу командирам надавався прогноз ситуації, можливі виникнення випадків розгубленості військовослужбовців і їх психологічної неготовності до ефективних дій в загрозливій для життя ситуації, імовірність можливих психологічних травм у психологічно неготових військовослужбовців [3]. Головними заходами у поновленні психологічної стійкості та витривалості військовослужбовців було надання їм повноцінного відпочинку по закінченню виконання службових завдань, застосування методів подолання психологічних травм.

Для покращення МПС особового складу психологічний супровід діяльності миротворчого контингенту однієї з бригад включав: розгортання Центру психологічної реабілітації особового складу миротворчого контингенту (м. Ель-Кут); вивчення процесу психологічної та психофізіологічної адаптації, динаміки психологічних і

психофізіологічних характеристик; допомогу в подоланні наслідків психологічного виснаження, перевтоми, порушення процесів адекватного реагування на екстремальну ситуацію та відновлення індивідуальних резервів адаптації; психологічне консультування та психокорекцію дезадаптивних порушень і функціональних станів, зумовлених впливом екстремальних умов військово-професійної діяльності; надання консультативної допомоги командному складу в управлінні соціально-психологічними процесами в підрозділах контингенту та підвищенні рівня ефективності управління підлеглими [2].

Таким чином, діяльність посадових осіб національного контингенту ЗС України у Іраку щодо психологічного забезпечення була організована та проводилася на рівні, який дозволяв сформувати та підтримувати в особового складу високий морально-психологічний стан та дієвий механізм його поновлення, необхідний для ефективного виконання ним задач у складній обстановці.

Список використаних джерел та літератури

1. Алещенко В. І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України : монографія / В. І. Алещенко. – Х. : ХУПС. – 2009. – 316 с.
2. Досвід організації психологічної роботи під час ведення збройних конфліктів, підготовки та виконання миротворчих завдань // Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів; / під заг. Ред. І. М. Чубенка. – К.: ГУРОС ЗС України. – 2013. – 107 с.
3. Збірник Інформаційно-аналітичних матеріалів з питань морально-психологічного забезпечення міжнародних миротворчих операцій з підтримання миру та безпеки. – Житомир : ЖВІ НАУ. – 2006. – 134 с.
4. Зонь В. В. Педагогічні і психологічні особливості адаптації військовослужбовців до умов миротворчих операцій / В. В. Зонь // Військова освіта : зб. наук. праць. – № 2 (160). – К., 2005. – С. 38–47.
5. Морально-психологічне забезпечення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Морально-психологічне_забезпечення - Заголовок з екрану.
6. Невмержицький В. М. Психологічне супроводження діяльності військовослужбовців миротворчих підрозділів: методичні рекомендації / В. М. Невмержицький. – К: РОСА, 2007. – 86 с.
7. Попко С. М. Застосування українського миротворчого контингенту в операції з підтримання миру в Республіці Ірак у 2003–2005 рр. : дис. ... канд. істор. наук : 20.02.22 / Попко Сергій Миколайович. – К., 2006. – 282 с.
8. Призиглей Ю. І. Вдосконалення психологічної підготовки особового складу для підвищення бойових можливостей миротворчих підрозділів Збройних Сил України / Ю. І. Призиглей // Сухопутні війська Збройних Сил України: 20 років миротворчої діяльності : матеріали доповідей наук.-практ. конф., (25 жовтня 2012 р., м. Львів). – Львів : АСВ, 2012. – 223 с.
9. Про затвердження Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України : наказ

Міністра оборони України від 05.05.1999 № 142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.univ.kiev.ua/files/162_362923550.pdf/.

10. Про затвердження Тимчасової інструкції з психологічної підготовки особового складу миротворчих підрозділів в Сухопутних військах Збройних Сил України : наказ ГК Сухопутних військ ЗС України від 19.04.2004 № 98.

11. Стасюк В. В. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил) : [підручник] / Василь Васильович Стасюк. – К. : НУОУ імені Івана

Анна Коломієць

(м. Житомир)

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ГРУЗИНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування та консолідація грузинського народу в націю відбувалось досить тривалий час. Головними ознаками будь-якої нації, як ми знаємо, є: спільність мови, територія, економічне життя і культура. Грузія в цьому плані була попереду багатьох країн [7]. Національна консолідація розпочинає своє походження з формуванням у IV ст. грузинської автокефальної церкви, створенням алфавіту в V ст. та мови, яка з VIII ст. вважалася державною. Ще більш спільність грузинських етнічних груп проявилась, коли зародилась новогрузинська літературна мова [2, с.154].

Впродовж свого історичного розвитку грузинські землі знаходились під владою трьох держав: Росії, Ірану та Туреччини, що відрізнялись один від одного у соціальному, економічному, культурному та релігійному плані, що призводило до негативного впливу на національну свідомість; викликало відчуження і роз'єднаність нації. Релігійна експансія Ірану та Туреччини підірвали основу єдності грузинського народу – православну віру [1].

На сучасному етапі, з отриманням незалежності, на основі спільності мови, території, економіки та культури сформувався єдиний психологічний склад грузинського народу. Консолідація грузинської нації стала тим значним явищем в історії Грузії, яке зумовило успішну боротьбу за виживання і порятунк грузинів. Разом з тим націоналізм проявився в усіх своїх формах, що не могло вплинути на виникнення етнополітичних конфліктів, які під час того чи іншого президента, мали різні забарвлення.

У період з 1989 до 1995 рр. загострення грузинського націоналізму необхідно розглядати комплексно, так як на нього вплинули щонайменше три фактори: пострадянська влада, державна криза та зовнішнє втручання. На думку Гамсахурдія, грузинський народ був обмежений у власній країні і, як історично привілейований, повинен був володіти особливими правами на споконвічно рідній землі. Його риторика включала в себе національну єдність, патріотизм, неприйняття меншини та пошук ворогів [5].

На відміну від Гамсахурдія, Шеварднадзе називав історію Грузії позитивним прикладом міжетнічного співробітництва. Закон про громадянство безумовно присуджував статус громадянина всім особам, які проживали в Грузії. У 1997 р. з грузинського паспорта були вилучені поля,

які вказували на національність. Грузинські законодавці ратифікували Конвенцію ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації [6]. Спочатку Шеварднадзе збирався створити асиметричну федерацію, до якої увійшли б Абхазія, Аджарія, Південна Осетія і дев'ять історичних країв Грузії, однак, ідея федералізму дратувала грузинських парламентарів. Вони вважали, що саме радянський федералізм є причиною абхазького і осетинського сепаратизму. До того в країні процвітала корупція, відбувалося падіння життєвого рівня громадян, і консолідація ставала майже неможливою [4, с.14].

З «революцією троянд» прийшло і нове бачення того, яке має бути грузинське суспільство. На своїй інавгурації М. Саакашвілі заявив: «Піднесення або падіння грузинської держави буде залежати від твердості або слабкості демократичних інститутів: сильної демократії, солідної опозиції, незалежного суду, армії під цивільним контролем, відповідального уряду і активного громадянського суспільства» [3]. Згідно інформації Служби державної статистики Грузії (за даними перепису 2002 р.), у державі проживало 10 етнічних груп, що перевищували за чисельністю 0,05%. Усі разом вони складають 99,39% населення країни: грузини (83,74%), азербайджанці (6,53%), вірмени (5,71%), росіяни (1,55%), осетини (0,85%), єзиди (0,42%), греки (0,35%), кістинці (0,16%), українці (0,16%), абхази (0,08%) [10, с. 148]. Однією з основних проблем політичного розвитку пострадянської Грузії став збіг місць компактного проживання меншин з регіонами, які після набуття державою суверенітету опинилися прикордонними. Таким чином, сучасна Грузія є територією проживання багатьох націй (грузини, азербайджанці, вірмени, росіяни та ін.), етносів (єзиди, кістинці та ін.), субетносів (мегрели, лази, сван та ін.) і інших етнополітичних і етнографічних груп. Створення громадянської нації в умовах невирішеності багатьох питань є вкрай нелегким. Внутрішні суперечності національних спільнот у Грузії в деякому сенсі обумовлені специфікою взаємин з Росією. Головну причину нинішнього розладу між Грузією і Росією деякі грузинські експерти вбачали у появі «агресивного сепаратизму», заявляючи, що режим Б. Єльцина був зацікавлений у потуранні сепаратистам. За твердженнями цих дослідників, «колишній патрон» карає «блудного сина, що не визнає батька». Інші фахівці констатують, що Росія вела в Абхазії війну проти Грузії, оскільки не була зацікавлена в її незалежному розвитку [8, с. 68]. Для розвитку Грузії в економічному плані потрібно враховувати певні аспекти, а саме: виклики глобалізації, захист національних інтересів, інтеграцію у світові та регіональні структури [9, с.19-20]. Тому геополітичне розташування Грузії дає можливість підключення країни у глобальні, світові економічні процеси. Але глобалізація не повинна похитнути національні традиції, культурні цінності, на яких ґрунтується грузинська нація.

Отже, консолідація грузинського народу гостро постає у реаліях сучасної Грузії, до якої входить багато етнополітичних меншин, які мають

власну історію, але такі чинники, як мова, спільність території, традиції, прагнення до кращого життя, мають об'єднувати їх. Навіть незважаючи на складний шлях грузинського суспільства у Європу або конфлікт в Абхазії та Південній Осетії, країна має залишатись цілісною, а народ згуртованим, адже в єдності – сила. Грузинський досвід переходу з «минулого» у сучасність показує можливість вирішення цих проблем за умови одночасної модернізації держави та соціальної системи.

Список використаних джерел та літератури

1. Вечнадзе М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней). URL: http://yakov.works/library/04_g/ru/ia_kr4.htm.
2. Долидзе М. Грузинская национальная консолидация // Держава та право. 2013. С.153-156.
3. Инаугурационная речь президента Саакашвили, 20 января 2008 г. URL: www.president.gov.ge/en/President/Inauguration.
4. Кешелава В., Лорткипанидзе В. Перспективы федерализации Грузии: pro et contra. Тбилиси // Международный исследовательский центр отношений Востока и Запада; 2000 г. С.14
5. Коява Р. Грузинские национальные повествования о конфликтах: 1991-2012 гг. // Аналитический портал «Кавказского дома». URL: <http://regional-dialogue.com/ru>.
6. Органический закон Грузии «О гражданстве Грузии». Тбилиси. №193. 25.03.1993. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2342552/0/ru/pdf>.
7. Очерки истории Грузии. Грузинская нация. URL: http://nplg.nukri.org/work/Ocherki_istorii_gruzii/Ocherki_istorii_gruzii_V/11/1/1.htm.
8. Сулаберидзе Ю. Грузия в политике России // Центральная Азия и Кавказ. №5(53). 2007. С.66-75
9. Сухіашвілі Д. Торгівельний діалог між Грузією та ЄС // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2(14) 2012. С.19-20
10. Токарев А. Влияние реформ правительства Михаила Саакашвили на положение национальных меньшинств Грузии // «Сравнительная политика» №1(14). 2014. С.148.

Ігор Підпригора

(м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ШТАТНА СТРУКТУРА ОРГАНІВ, ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ ІНФОРМАЦІЙНО- ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ВІЙСЬКОВО- МОРСЬКИХ СИЛАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У 1992-2014 РОКАХ

Висвітлення організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України в 1992-2014 роках навряд чи буде повним без дослідження організаційно-штатної структури органів, відповідальних за проведення інформаційної роботи на кораблях і в частинах.

На початковому етапі розбудови Збройних Сил України на заміну партійно-політичних органів та органів по роботі з особовим складом, було створено соціально-психологічну службу [12, с.15-16; 13]. Аналогічну структуру у червні 1992 року створено й у Військово-Морських Силах України – відділ у командуванні флоту, відділення у з'єднаннях і військових частинах, групи у батальйонах та їм рівних [1, с. 370-415].

Основними напрямками діяльності новоствореної служби серед інших стали гуманітарна підготовка та інформування особового складу, організація та проведення дозвілля, культурно-виховної та духовно-освітньої роботи в армії й на флоті. У відділі соціально-психологічної служби флоту функціонувало відділення гуманітарної та культурно-виховної і просвітницької роботи. У військових частинах було введено посади помічників, а згодом заступників відповідних командирів з соціально-психологічної служби. В ротах (батареях) працювали методисти-організатори, які виділялися із складу групи батальйону і командиру роти не підпорядковувалися.

В подальшому у 1994 році службу реорганізовано спочатку в органи виховної і соціально-психологічної, а згодом виховної роботи [2-4]. Основними напрямками діяльності органів стали виховна та інформаційна робота з особовим складом, військово-патріотичне виховання. У складі вітчизняного флоту функціонувало управління виховної роботи, у з'єднаннях – відділи, у військових частинах – відділення, у підрозділах – заступники командирів з виховної роботи.

У 2000 році завдання цих органів уточнювалися відповідно до змін в організації виховної роботи та морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України [5].

Наступним етапом розвитку системи інформаційно-пропагандистського забезпечення стало введення у 2003-2005 роках посад та структурних підрозділів з гуманітарних питань у Збройних Силах України – органів з гуманітарних питань [6; 7; 12, с. 52-56].

В середині 2006 року в світлі приведення організаційно-штатної структури органів управління до стандартів НАТО було здійснено об'єднання структур з гуманітарних питань та особового складу в Генеральному штабі та видах Збройних Сил України. Було скасовано посади заступників командувачів видів Збройних Сил, оперативних командувань, корпусів, обласних військових комісаріатів з гуманітарних питань, при цьому у військових частинах і підрозділах флоту посади заступників командирів з гуманітарних питань залишилися [12, с.59]. Після 1 червня 2006 року управління з гуманітарних питань Військово-Морських Сил Збройних Сил України було розформоване та введене до складу управління особового складу командування флоту, де впродовж 2006-2008 років функціонували відділи інформаційно-пропагандистського забезпечення (та військово-соціальної роботи) і соціально-психологічний.

У 2008 році було прийняте рішення щодо відновлення окремої управлінської вертикалі виховних органів. Упродовж вересня-жовтня 2008 року було створене управління з виховної та соціально-психологічної роботи в командуванні Військово-Морських Сил, до складу якого входив відділ інформаційно-пропагандистського забезпечення, культури та традицій. Проте начальник управління вже не мав статусу заступника командувача виду Збройних Сил [8; 9; 12, с. 69-70].

У середині 2013 року структури, відповідальні за ПЗ, було реорганізовано в органи по роботі з особовим складом [10, 11]. У Військово-Морських Силах створювалося управління по роботі з особовим складом в командуванні, відділи (відділення, групи, посади) по роботі з особовим складом з'єднань, навчальних центрів, бригад, окремих військових частин, посади по роботі з особовим складом кораблів, батальйонів (дивізіонів), рот (батареї). У такому вигляді ці структури функціонували у 2014 році під час анексії Російською Федерацією Криму, виведення флотських частин з тимчасово окупованої території та відновлення їх боєздатності.

В цілому впродовж 1992-2014 років організаційно-штатна структура органів, що здійснювали інформаційну роботу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України, мала характерні ознаки так званої “східної” моделі, хоча були спроби їх трансформації за стандартами західних держав.

Список використаних джерел та літератури

1. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 600 с.
2. Директива Міністра оборони України від 05 травня 1994 року № Д-24 “Про створення органів виховної роботи у Збройних Силах України”. ГДА МО України. – Ф. 3697. – Оп. 22540. – Спр. 36. – арк. 74-75, 155-167.
3. Директива Міністра оборони України від 15 травня 1994 року № Д-25 “Про перейменування структур соціально-психологічної служби Збройних Сил України в органи виховної роботи”. – Ф. 3697. – Оп. 22540. – Спр. 37. – арк. 1-2.
4. Наказ Міністра оборони України від 25 лютого 1994 року № 49 “Про введення в дію Тимчасового положення про органи виховної і соціально-психологічної роботи Збройних Сил України”. ГДА МО України. – Ф. 3697. – Оп. 22540. – Спр. 24. – арк. 226-240.
5. Наказ Міністра оборони України від 18 липня 2000 року № 226 “Про затвердження Положення про органи виховної роботи Збройних Сил України”.
6. Наказ Міністра оборони України від 13 грудня 2003 року № 438 “Про введення посад та структурних підрозділів з гуманітарних питань у Збройних Силах України”.
7. Наказ Міністра оборони України від 05 липня 2005 року № 377 “Про затвердження Положення про органи з гуманітарних питань у Збройних Силах України” – Ф. 3697. – Оп. 55199. – Спр. 21. – арк. 76-97.
8. Наказ Міністра оборони України від 06 червня 2008 року № 244 “Про введення посад та структурних підрозділів з виховної та соціально-психологічної роботи у Збройних Силах України”.

9. Наказ Міністра оборони України від 25 січня 2012 року № 44 “Про затвердження Положення про органи з виховної та соціально-психологічної роботи у Збройних Силах України” – Ф. 3697. – Оп. 1П. – Спр. 130. – арк. 38-102.
10. Наказ Міністерства оборони України від 17 липня 2013 року № 491 “Про затвердження Положення про органи по роботі з особовим складом Збройних Сил України” – Ф. 3697. – Оп. 1П. – Спр. 284. – арк. 163-211.
11. Наказ Міністерства оборони України від 07 серпня 2013 року № 542 “Про введення посад та структурних підрозділів по роботі з особовим складом у Збройних Силах України”.
12. Становлення та розвиток структур виховної роботи в Збройних Силах України: (Монографія) / Мін-во оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: М.В. Герасименко, А.О. Кобзар, Ю.І. Костенко, В.М. Малюга. - К.: НДЦ ГП ЗС України, 2012. -161 с .
13. Указ Президента СССР от 29 августа 1991 г. № УП—2488 Об упразднении военно-политических органов в Вооруженных Силах СССР, войсках Комитета государственной безопасности СССР, внутренних войсках Министерства внутренних дел СССР и железнодорожных войсках. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – М.: Издательство “Известия”, 4 сентября 1991 г. – № 36.

Петро Опанащук
(м. Житомир)

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА КОМУНІКАЦІЇ У РОЗГОРТАННІ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ НАРОДНИХ МАС ПІД ЧАС ПОДІЙ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»

Народні заворушення, які розпочалися в низці арабських країн у 2011 році, сколихнули не лише близькосхідний регіон та країни Північної Африки. Події в Тунісі, Єгипті, Лівії, Сирії та інших країнах привернули увагу політиків, науковців та широких кіл громадськості всього світу. Зокрема, впродовж останніх років у експертному середовищі відбуваються дослідження не лише перебігу та наслідків подій «арабської весни», але й передумов їх появи, причин масовості й стрімкого розгортання.

Арабські країни впродовж другої половини ХХ століття стали невід’ємною частиною глобального світу, у якому визначальну роль відіграють сучасні засоби масової інформації та комунікації, такі як Інтернет, телебачення, газети та радіо. Сучасні засоби масової інформації та комунікації сприяють ліквідації кордонів між західними соціокультурними образами й моделями поведінки та традиційними парадигмами ісламської цивілізації. Нерідко це призводить до конфлікту, що проявляється в протиставленні західних демократичних цінностей та східного тяжіння до одноосібної авторитарної влади. Саме тому серед факторів, які сприяли розгортанню протестних настроїв народних мас в арабських країнах, варто вказати на сучасні засоби масової інформації та комунікації.

Лише протягом останніх десятиліть в арабському світі відбулась медіареволюція – з’явилися впливові професійні загальноарабські

телевізійні канали, такі як Аль-Джазіра та кувейтський супутниковий канал Аль-Арабія. Журналісти цих та інших каналів у 2011 році передавали надзвичайно емоційні яскраві образи народних виступів у всі кінці арабського світу [2; 3].

Поширення супутникового телебачення як вільного джерела інформації мало величезне значення, адже супутникові канали може приймати будь-яка людина навіть із мобільного телефону, тому будь-яка інформація стає доступною, нею легко можна обмінюватися. Особливо це було актуальним для таких країн, як Туніс та Єгипет, адже у цих країнах офіційні засоби масової інформації перебували під жорстким державним контролем [3]. Супутникові ж канали відкривали доступ до будь-якої інформації. Наприклад, під час початку заворушень у Тунісі, в соціальних ЗМІ почали поширювати історії про корупцію президента цієї країни бен Алі, запозичену зі звітів американських дипломатів про зловживання режиму впродовж багатьох років, які були викладені у WikiLeaks незадовго до початку протестів. Це стало важливим фактором для подальшого розгортання протестного руху в цій країні.

Таким чином, завдяки супутниковому телебаченню молодь на Близькому Сході та в Північній Африці незалежно від офіційної цензури урядів своїх країн пильно стежила за поширенням народних виступів та поваленням диктаторських режимів в арабських країнах. При цьому супутникове телебачення не лише інформувало про події арабської весни, але й виступало потужним засобом формування суспільної свідомості [4, с. 312, 315].

У розгортанні подій «арабської весни» важливу роль відіграли також соціальні мережі та Інтернет в цілому, які сформували особливе ефективне медіа-середовище, аналогічне телебаченню, радіо та друкованим засобам масової інформації. Запорукою цієї ефективності стали такі фактори, як своя постійна аудиторія, оперативність (постійне оновлення сайтів, миттєвий доступ до інформації), постійний зв'язок з аудиторією завдяки форумам, опитуванням, голосуванням, гостьовим книгам тощо [1].

Ще 2008 р. єгипетські блогери організували для підтримки страйкуючих працівників міста Ель-Махалла-ель-Кубра групу в Facebook під назвою «Молодіжний рух 6 квітня». Учасники руху використовували Facebook, Twitter, блоги для залучення уваги громадськості до своїх дій, інформування ЗМІ про хід страйку тощо. На початку 2009 р. рух налічував понад 70 тис. членів. Це стало першою апробацією самоорганізації через Facebook, що підтвердило свою ефективність під час подій 2011 р. [2].

Організатори акції протесту в Каїрі, яка планувалась на 25 січня 2011 р., розмістили в групі у Facebook заклик до єгиптян взяти участь у цьому заході. Спочатку планувалося зібрати таким чином 1,5 – 2 тис. осіб. Однак людей прийшло в сто разів більше, ніж сподівалися організатори цього заходу. У подальшому «Рух 6 квітня» через соціальні мережі сприяв залученню учасників до мільйонної демонстрації, що пройшла в Каїрі 1

лютого 2011 р. це свідчить про те, що Інтернет створив для освічених верств арабського суспільства небачено потужні засоби самоорганізації [2; 3].

Таким чином, завдяки таким новітнім засобам масової інформації та комунікації, як супутникове телебачення, соціальні мережі та Інтернет в цілому, було створено специфічну інфраструктуру взаємодії та самоорганізації суспільства, яка значною мірою вплинула на формування протестних настроїв серед різних верств населення й показала свою надзвичайну ефективність під час революційних подій в арабських країнах.

Список використаної літератури

1. Давыдова И.В. Современные электронные СМИ и арабская весна – 2011 / Г.Х. Мямешева, И.В. Давыдова // Вестник Казахского национального университета. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://articlekz.com/article/7303>
2. Зинькина Ю. Египетская революция 2011 г.: структурно-демографический анализ / Зинькина Юлия, Коротаев Андрей [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: // http://www.polit.ru/article/2011/03/04/egyrev/#_ftn8
3. Истоки и смысл арабской революции [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: // http://www.cliodynamics.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=287&Itemid=1
4. Клінтон Гілларі. Важкі рішення / пер. з англ. Лесь Герасимчук. К.: Наш Формат, 2016. 544с.
5. Саватеев А.Д. «Арабская весна»: симбиоз глобализации и исламских традиций // Азия и Африка сегодня. 2012. №2. С. 7-10.

Костянтин Бура
(м. Житомир)

ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКА ПРОБЛЕМА: ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

3 вересня 2017 р. Корейська Народна Демократична Республіка в шосте провела ядерне випробування. Ця подія вкотре збурила світову громадськість та поставила на порядок денний вирішення цієї проблеми. 2017 рік завершився негативними новинами про можливість ядерної війни між Пхеньяном та Вашингтоном. Риторика обох сторін виглядала загрозливою для безпеки світового порядку. Однак 2018 рік розпочався із паростків потепління у відносинах спочатку між КНДР та Республікою Корея, а згодом між КНДР – США- Японією, які можуть стати ключем у вирішенні довготривалого конфлікту навколо денуклеоризації Північної Кореї.

Питання ядерного розбросення на Корейському півострові відображена у багатьох дослідників. Необхідно відмітити фундаментальні праці, які стосуються ядерної проблематики на Корейському півострові.

Серед яких є дослідження Н.С. Анісімової «Ядерна проблема Північної Кореї в регіональному та глобальному вимірі», О.Торкунова «Корейський півострів: метаморфози післявоєнної історії», А.Н. Ланькова «Ядерна програма КНДР – стратегічний тупик». Аналізу всіх аспектів ядерної проблеми присвячені роботи В.І.Денисова, О. З. Жебіна, І.В. Дьячкова, Г.Д. Толорая, С.О. Курбанова та ін. Кожного року виходить видання «Корейський півострів в епоху змін» та «Корейський півострів: уроки історії».

Метою статті є висвітлення проблеми денуклеоризації Корейського півострова.

3 вересня 2017 року Північна Корея провела шосте ядерне випробування. Першою про цю подію повідомила Корейська метеорологічна адміністрація. Південна Корея, Китай, Японія, Росія і члени Асоціації держав Південно-Східної Азії та Європейський Союз рішуче засудили ядерне випробування [6]. Новий президент США Дональд Трамп та його Адміністрація встигли обмінятися з Пхеньяном взаємними погрозами превентивних ударів [3]. Адміністрація США має намір посилювати режим санкцій. 4 вересня 2017 року на прохання США, Південної Кореї, Японії, Франції та Великобританії було скликано відкрите екстрене засідання Ради безпеки ООН [5]. 22 грудня 2017 року Рада безпеки ООН одноголосно ухвалила рішення значно посилити санкції проти Північної Кореї через проведені нею ядерні та ракетні випробування. Так, зокрема було набагато зменшено обсяг постачання палива країні. Було заборонено ввезення в Північну Корею продовольчої та сільськогосподарської продукції, машин, електричних приладів, каменю та дерева. Також заборонено постачання промислового обладнання, транспортних засобів, заліза, сталі та інших матеріалів. В свою чергу активізацію своєї ракетно-ядерної активності Пхеньян назвав самозахистом [1].

Потепління відносин розпочалося з новорічного звернення Кім Чен Ина до нації, де він окрім традиційних погроз розбомбити США заявив, що його країна готова відправити свою національну збірну на Зимові олімпійські ігри в Південну Корею та наголосив на важливості поліпшення відносин із Сеулом. Команда КНДР виступила на Зимових олімпійських іграх. Сеул зі свого боку запропонував КНДР провести переговори на найвищому рівні в прикордонному селі із значимою історією Пханмунджон. Зустріч запланована на січень 2018 р. [1].

Тим часом президент США Д.Трамп, який вибудовує нові підходи у зовнішній політиці приймає рішення звільнити Р. Тіллерсона з посади державного секретаря. Це стало можливим через розбіжності у поглядах Тіллерсона та Трампа на політику щодо КНДР та ряду інших питань.

Д.Трамп виступає за жорстку стратегію щодо Пхеньяна на відміну від Тіллерсона. Новим держсекретарем став Майк Помпео, який наголосив на тому, що якщо на майбутніх переговорах не вийде переконати КНДР

добровільно відмовитися від ядерних випробувань і розробки балістичних ракет, то Вашингтон продовжить чинити тиск на Пхеньян [1].

Новий процес перемовин з Північною Кореєю все набирає обертів. 20 березня 2018 р. у місті Вантаа, що у Фінляндії зібралися для секретних перемовин представники США, КНДР і Південної Кореї. Зміст перемовин залишився повністю засекреченим. Березневій зустрічі передувала заява Д.Трампа про готовність зустрітися з Кім Чен Ином. Невдовзі Пхеньян почав здійснювати кроки назустріч і погодився прийняти мораторій на ядерні та ракетні випробування. Ці кроки обох сторін не були випадковими, а були випробуванням на готовність до адекватного діалогу[2].

Північнокорейський диктатор активізував свою зовнішньополітичну діяльність та здійснив свій перший офіційний візит за кордон, відколи очолив державу. Візит Кім Чен Ина відбувся до Китаю. Зустріч проходила в Пекіні. Слід зазначити, що КНДР завжди відігравала ключову роль у відносинах Пхеньяна з іншими країнами. За результатами зустрічі із Сі Цзіньпіном Кім Чен Ин заявив: «проблема денуклеаризації Корейського півострова може бути вирішена, якщо Південна Корея і США будуть реагувати на наші зусилля з доброю волею, створюючи атмосферу миру і стабільності, приймаючи прогресивні і синхронні заходи для досягнення миру». Вочевидь заява зроблена в Пекіні була звернена до лідерів Південної Кореї, США та світової громадськості, щоб показати готовність до вигідного діалогу та підтримку у цих діях з боку Китаю[8]. Під час візиту в Пекін були названі й умови відмови від ядерної програми. Найголовніше це збереження в КНДР правлячого режиму, отримання грошових виплат від США. Також Кім Чен Ин наполягає на поетапній відмові від ядерної зброї. Вашингтон наполягає на роззброєнні в найкоротші терміни, а саме до 2021 року. Така стратегія КНДР є традиційним дипломатичним блефом, а Вашингтон не бажає вкотре залишатися з пустими обіцянками. В квітні 2018 р. М. Помпео провів таємну зустріч з Кім Чен Ином у Пхеньяні з метою удостоверитись у серйозності намірів лідера КНДР. Візит організувала північнокорейська розвідка. Вже 21 квітня 2018 р. після зустрічі з М.Помпео, Кім Чен Ин заявив, що Північна Корея припиняє ядерні випробування і запуски міжконтинентальних балістичних ракет. Президент США позитивно відреагував на це рішення і назвав це прогресом для світу [1]. Завдяки роботі делегацій обох Кореї 27 квітня 2018 р. в Пханмунджомі відбулася зустріч Кім Чен Ина з президентом Республіки Корея Мун Чже Ином. Зустріч безсумніву є історичною подією, адже вперше за 65 років найвища посадова особа КНДР відвідала Південну Корею. В результаті сторони підписали «Декларацію Пханмунджама за мир, процвітання і об'єднання на Корейському півострові»[4]. До кінця 2018 р. лідери домовилися про підписання мирного договору. Після цієї зустрічі рівень довіри громадян Південної Кореї до північнокорейського диктатора досяг 78% , а Мун Чже

Іна – 86% [7]. Статистика свідчить про підтримку громадянами Республіки Корея політики уряду і свого президента щодо КНДР. 23 травня 2018 р. КНДР в присутності закордонних журналістів демонтувала ядерний полігон Пунгері. Стараннями М.Помпео з КНДР було погоджено місце і дату саміту США-КНДР. До саміту зустріч то скасовувалася то відновлювалася. Сторони обмінювалися дипломатичними жестами. 29 травня розпочалася спільна підготовка до саміту. 12 червня на острові Сентоса в Сінгапурі лідер США Д. Трамп та очільник КНДР Кім Чен Ин зустрілися. За результатами перемовин сторони підписали спільний документ. В документі йдеться про гарантії безпеки Північної Кореї з боку президента США та готовність лідера КНДР до денуклеоризації. Необхідно зазначити 4 ключові пункти з Сінгапурського документу: 1) сторони засвідчили про готовність до нових відносин між США і КНДР 2) США та КНДР об'єднують зусилля для встановлення тривалого мирного режиму на Корейському півострові 3) підтверджується декларація від 27 квітня 2018 р., КНДР зобов'язується докласти зусиль для повної денуклеоризації Корейського півострова 4) США та КНДР зобов'язуються провести роботи з пошуку останків військовополонених, включаючи негайну репатріацію вже ідентифікованих. Попри це Д.Трамп продовжив санкції проти КНДР ще на рік. Після саміту були утворені робочі групи з денуклеоризації. Кім Чен Ин продовжив демонстрацію своїх добрих намірів на III саміті обох Кореї, де 19 вересня було підписано угоду про денуклеоризацію та мир. Незважаючи на невтішний звіт МАГАТЕ, 7 жовтня 2018 р. М. Помпео провів з КНДР черговий тур перемовин [1]. Чого чекати від цих перемовин – покаже час.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що санкції все ж дотиснули КНДР і змусили використати стару політику політичного блефу в обмін на преференції. Цілком можливо, що потепління у відносинах КНДР з іншими державами виллється у «заморозку» ракетно-ядерної програми в обмін на зняття санкцій. Попри це повноцінне роззброєння для КНДР є самогубством, бо існує приклад України та Лівії.

Список використаних джерел та літератури

1. Аналітикапозапросу"КНДР"<https://ua.112.ua/search?q=%D0%9A%D0%9D%D0%94%D0%A0&page=1,2,3,4,5,5,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18>
2. Встреча представителей США, КНДР и республики Кореи завершилась в Вантаа
URL:https://yle.fi/uutiset/osasto/novosti/vstrecha_predstavitelyei_ssha_kndr_i_respubliki_koryei_zavershilas_v_vantaa/10125630
3. Ивашенцов Г. А. Корейский кризис: есть ли выход? / Г. А. Жебин. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/18040>
4. Christine Kim. South Korea switches off propaganda broadcasts, Moon upbeat on North Korea nuclear halt URL : <https://www.reuters.com/article/us-northkorea-missiles/south-korea-switches-off-propaganda-broadcasts-moon-upbeat-on-north-korea-nuclear-halt-idUSKBN1HT073>

5. Falk P. U.N. Security Council calls emergency meeting after latest N. Korea nuke test // CBSnews. URL: <https://www.cbsnews.com/news/united-nations-security-council-north-korea-emergency-meeting-hydrogen-bomb/>
6. Foster K. World Nations Condemn North Korea for Sixth Nuclear Test // Chiangrai Times. URL: <http://www.chiangraitimes.com/world-nations-condemn-north-korea-for-sixth-nuclear-test.html>
7. Joshua Berlinger, Nick Thompson and Euan McKirdy North and South Korean leaders hold historic summit: URL : <https://edition.cnn.com/asia/live-news/north-korea-south-korea-summit-intl/>
8. XiangBo.XiJinping, KimongUnholdtalksinBeijing URL: http://www.xinhuanet.com/english/2018-03/28/c_137070598.html

Анна Козел
(м. Житомир)

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД В ЗОРОАСТРИЗМІ

Зороастризм – одна з найдавніших релігійних систем світу. Як кожна релігія, зороастризм містить в собі безліч ритуалів, проте найбільш специфічним є поховальний обряд. Метою даного дослідження є висвітлення особливостей зороастрійського поховального обряду. Активно дану проблематику розробляли такі науковці, як Джал Дастур Керседжи Паври, В. Крюкова [2], М. Мертарчян [3].

Для зороастрійців життя є благом дарованим самим Ахура Маздою, а смерть є вираженням тимчасової перемоги Ахримана. «Бундахишна», один з коментарів «Авести», розповідає, що людина складається з п'яти частин: «тан» - тіло, «джан» - життєва сила, «урван» - душа, «євінак» - форма, «фрхар» - фраваші (благий дух). Після смерті тіло повертається землі, життя - вітрові, форма – сонцю, а душа поєднується з фраваші. Саме тому вшанування заслуговує лише душа людини, в той час як тіло людини стає нечистим [5, с.29-55].

Зороастрійці вірили, що після смерті в тіло людини вселяється демон - наса (наша), і небіжчик стає алегорією цього демона. Звідси і походить заборона будь-кому наближатися до тіла померлого ближче ніж на 30 кроків та заборона закопувати тіло в землю, спалювати його чи віддавати воді. Ці стихії для зороастрійців були святими і ні в якому разі їх не можна було оскверняти. У «Видевдаті» передбачені різні види покарань за осквернення чистих стихій [4, с. 274-283].

Підготовкою небіжчика до похорон та безпосередньо похоронами займалися насуссалари (насассалари). Насуссалари - це члени зороастрійської общини, які жили не лише поза межами общини, але і окремо від членів родини. До них ніхто не наближався ближче ніж на крок. Вони носили спеціальний одяг, на руки одягали рукавички. В давні часи їх змушували носити дзвінок, який попереджав про їх наближення оточуючих. Насуссаларів заборонялося запрошувати на весілля та гостини, хоча під час масових святкувань заборонялося публічно проганяти їх. Не дивлячись, що після кожного похорону насуссалари здійснювали обряд

омивання, вони не мали права підходити до сімейного багаття, їли з окремого посуду [2, с. 170-188].

Насуссалари обмивали тіло небіжчика, одягали на нього білий саван та зав'язували пояс кушти. Після цього тіло людини укладали в кутку передпокоїв, на кам'яній плиті, так, щоб голова не була повернута на північ.

Традиційно похорон відбувався на четвертий день після смерті, коли душа небіжчика відправлялася в потойбічний світ. Виключення робили лише для тих, хто помер в зимовий період. В таких випадках тіло небіжчика заносили в спеціальне приміщення, яке було просторим та відстороненим від господарських приміщень. Небіжчик міг знаходитися в ньому, як декілька днів, так навіть і місяці [1, с. 7-15].

В приміщенні біля померлого знаходилися два служителі культу. Один з них готував хаому, інший читав молитву. Служитель культу, який читав молитву тримав у «барсман» - гілка тамариску чи іви. Також в приміщенні, де знаходився небіжчик мав постійно горіти вогонь, важливим було відгородити вогонь від померлого виноградною лозою, щоб захистити його від злого демона.

Обов'язково біля померлого мала знаходитися собака, яка, як вірили зороастрійці проганяє все нечисте. Крім того вважалося, що собака відчуває наближення смерті та чує останній удар серця, звідси і походить звичай зороастрійців оголошувати про смерть людини лише після того, як собака з'їсть шматок хліба з грудей помираючого [3, с. 9-26].

Поховальний обряд розпочинався на світанку. Насуссалари вкладали тіло небіжчика на залізні носилки. Процесію супроводжували служителі культу, які читали молитву на славу Ахура Мазді, разом з ними молилися і всі присутні на похоронах. Процесія супроводжувала носилки лише до підніжжя астодана (вежа мовчання), своєрідний цвинтар зороастрійців. Астодан являв собою спеціальну кам'яну будівлю, заввишки близько 4,5 метри, на вершині, якого знаходилася дахма (поховальний майданчик). До дахми піднімалися лише служителі культу та насуссалари. Дахма була спеціально розділена на три частини, відповідно для поховання дітей, жінок, чоловіків. Тіло небіжчика міцно закріплювалося в одній із зон за ноги та волосся, щоб птахи та звірі не змогли рознести кістки померлого по навколишній території. Після того, як звірі з'їдали все м'ясо, а кістки під дією сонця та дощу очищувалися від плоті, їх скидали до колодязя, який знаходився в середині астодана.

За зороастрійською традицією душі померлих освітлюють життя живих, а живі поважають своїх предків та прагнуть після смерті возз'єднатися з своїми близькими в «іншому світі». Тому для зороастрійців важливими є поминальні церемонії. Після похорон всі родичі повинні були здійснити обряд омивання. Спочатку мили голову, далі ліве та праве вуха, обличчя та шию. Також до обряду омивання входило прання одягу та прибирання будинку. Обряд здійснювався спеціальною рідиною, яку

виготовляли на основі коров'ячої сечі, оскільки вважали її священною. Після обряду омивання проводили поминки, які повторювалися на 10-й, 30-й день та через рік після смерті. Поминки влаштовувалися з метою заспокоєння душі померлого та всіх духів роду, а також для спасіння душ живих. На поминках читали молитва, пили та їли, жертвували кошти для бідних. Обов'язково на поминках готували спеціальний напій на основі хаоми з додаванням молока та соку деяких рослин, цим напоєм пригощали всіх присутніх [4, с. 16].

В будинок, де померла людина новий вогонь заносили лише на дев'ятий день, після похорону, взимку і на тридцятий день – влітку. На вогонь виливали декілька краплинок жиру, в якості жертвоприношення.

Отже, поховальний обряд зороастрійців був досить специфічним. Найважливіше для них було дотримання чіткої послідовності похоронних обрядів та підтримування ритуальної чистоти, як природних стихій, так і безпосередньо людини.

Список використаних джерел та літератури

1. Джал Дастур Керседжи Паври. Зороастрийская доктрина загробной жизни. Москва: Амрита-Русь, 2004. 144 с.
2. Крюкова В. Ю. Смерть и похоронный обряд в исламе и зороастризме. СПб.: Центр «Петербургское Востоковедение», 1997. 272 с.
3. Мертарчян М. Погребальные обряды зороастрийцев. Москва: Летний сад, 2001. 248 с.
4. Рак И. В. Авеста в русских переводах (1861-1996). СПб: Нива, 1998. 480 с.
5. Чунакова О. М. ЗОРОАСТРИЙСКИЕ ТЕКСТЫ. Москва: Восточная литература, 1997. 56с.

Наталія Українець
(м. Житомир)

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ ПІСЛЯ СМЕРТІ ОЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Імперія Олександра Македонського на момент його смерті об'єднувала Македонію, Єгипет і більшу частину Азії – від Егейського моря до Пенджабу, на південь від лінії Кавказу – Каспійське море, за виключенням Аравії, Вірменії і північної частини Малої Азії. Варто відмітити, що більша частина міст Греції та Азії були союзниками Олександра, а їх відносини регулювалися постановами Коринфського союзу. Олександр не залишив нащадка і не зробив ніяких заяв стосовно організації управління після своєї смерті. [5, с. 23].

На думку англійського дослідника В. Уїлера, головна мета Олександра Македонського полягала в злитті в єдине ціле, в кооперативну імперію, всіх народів, які належали до початкових цивілізацій, до двох духовних центрів, навколо яких, тоді, які і тепер, групувалося і групується людство – злиття Сходу із Заходом. Ці слова чудово відображають сутність епохи еллінізму, її культури та історії. В. Уїлер підкріпив думку

глибинними ідеями І. Дройзена, основоположника еллінізму. І. Дройзен в своєму розумінні еллінізму поширив явище змішування грецького і східного світів [3, с. 223].

Влада елліністичних правителів першого покоління виникала із завоювань діадохів, здійснених під керівництвом Олександра Македонського. Тому багато хто з них прагнув постати перед підданими в якості гідних наступників покійного завойовника і активно використовували його ім'я та образ у своїй політиці і пропаганді [1, с. 1].

За своїм соціальним станом діадокси були представниками вищого рівня греко-македонської знаті. Усі вони для свого часу мали гарну освіту та отримали першокласну військову підготовку. Вони були людьми енергійними і мали досвід у військовій справі й були відважними. Ця характеристика була необхідною умовою у військовій та політичній справах.

У свій час Олександр обмежував самостійні діяння своїх прибічників. Проте, після смерті царя вони отримали можливість не залишитися в тіні. Погодившись бути у підданстві Олександра, після його смерті діадокси більше не бачили себе у другорядних ролях [7, с. 30 – 32].

Одразу після смерті Олександра Македонського у Вавилоні було зібрано раду полководців. Основним питання, яке поставало серед присутніх було: «Що робити з величезними просторами імперії?». Виділялося дві основні думки: одні відстоювали позицію збереження держави для майбутніх нащадків Олександра Македонського, інші – за розподіл володінь.

Для перших років після розподілу територій характерними були військові зіткнення між сатрапами. Основними регіонами протистоянь були Мала Азія та Єгипет.

Македонія була вимушена боротися не тільки за збереження статусу великої держави, а й за існування. Тут утвердився діадох Кассандр (316 – 297 р. до н.е), але його сини не змогли втримати владу. Держава була поділена між Лісмархом і Пірром, однак першому вдалося досягти одноосібної влади над територією. Ця перемога не затягнулася в часі, Лісмарха було вбито [2, с. 13 – 14].

Найбільш стабільне місце серед всіх полководців займав Антигон, людина, яка була наділена виключними якостями. Він претендував на місце наступника Олександра; йому вдалося перемогти північних сатрапів, а Селевк, сатрап Вавилону, врятувався притулком в Птолемея.

Формування нових державних утворень поклало початок новому уявленню про характер царської влади. У цьому контексті варто докладніше зупинитися на події 306 р. до н. е., коли Антигон Одноокий прийняв царське звання.

Антигон почав проводити політику, яка не підкорялася указам Пердікки та покинув Малу Азію. Пізніше заручився підтримкою противника регента і згодом отримав наказ очистити Азію від

прихильників Пердікки. Посилення влади Антигона викликало занепокоєння в інших правителів [4, с. 44].

Проти Антигона була організована коаліція з Птолемея, Кассандра та Лісмарха. У ході воєнних дій було досягнуто миру, з подальшим розподілом територій. Однак пізніше вибухнув новий військовий конфлікт, внаслідок якого Антигону не вдалося здійснити свій план по встановленню контролю над державами, його було вбито, а його син Деметрій врятувався. Коаліція в обличчі переможців Птолемея, Лісмарха та Кассандра розділила території Месопотамії, Сирії та Македонії [5, с. 23].

Селевк був молодшим від інших діадохів, тому спочатку не виходив на перший план у боротьбі, внаслідок чого втратив шанси в Азії, яка вважалася вигідною територією. Набуття статусу правителя світової держави не входило до його планів, але він використав шанс нападу на Лісмарха.

Варто звернути увагу на те, що столиці нових держав (Антіохія – Селевкідів, Олександрія – Птолемеїв) були засновані безпосередньо близько до Середземного моря. Це була своєрідна орієнтація на програму Філіппа.

Прихильники царя вважали, що потрібно повернутися до минулого націоналістичного курсу Філіппа, а тим самим і до світобачення Арістотеля, який вважав греків і македонців народами-владителями. Східним народам залишалася радіти, що вони є підданими [6, с. 355 – 356].

Отже, безкінечні військові зіткнення між діадочами можна розділити на три основні тенденції: перша – з 323 до 316 рр. до н. е. характеризується прагненням зберегти імперію для наступників Олександра, друга – з 316 до 301 рр. до н. е. – намагання утримати імперію під особистою владою окремих діадохів. Третя тенденція припадає на 301 – 280 рр. до н. е. Полягала вона у поділі територій імперії на окремі частини – держави, які б мали власні політичні та економічні установки.

Таким чином, Олександр Македонський не зі своєї волі покинув величезну імперію без справжнього сильного правителя. Внаслідок смерті «володаря світу» розподіл територій залишився на розгляд його прибічників. Кожен з діадохів хотів загарбати якомога більше і якомога кращі землі. Їх думки часто розділялися і вирішували вони конфлікти за допомогою зброї. Як показує практика, зберегти здобутки Олександра Македонського у такому вигляді, як він залишив було дуже складно. Елліністичні держави досить часто закінчували свою історію безславно через внутрішні чвари, інтриги та зовнішні загрози від більш сильних сусідів.

Список використаних джерел та літератури

1. Нефёдов К. Ю. Селевк Никатор и Александр Македонский: Эволюция пропаганды // Древности: Харьковский историко-археологический ежегодник. Вып. 10. – Харків, 2011. – 1 с.

2. О. Л. Габелко Эллинистические правители: личность, власть и право (Вместо введения) // Эллинистический мир: государства и правители / Отв. Ре. О. Л. Габелко/М., 2013 13 – 14 с.
3. Попов А. А. Греко-бактрийское царство. СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2008. – 223 с.
4. Самохина Г. С. Об одном эпизоде из истории диадохов. «Год царей» и его политические итоги // Античная древность и средние века. Свердловск, 1988. 44 с.
5. Тарн В. В. Эллинистическая цивилизация. / В. В. Тарн. –М.: Издательство иностранной литературы, 1949. 23 с.
6. Шахермайр Ф. Александр Македонский : пер. с нем. / Шахермайр Ф. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 355 – 356 с.
7. Шофман А. С. Распад империи Александра Македонского. Казань, Издательство Казанского университета, 1984. 30 – 32 с.

Олександр Грищенко
(м. Житомир)

ВПЛИВ ІДЕЙ АВГУСТИНА БЛАЖЕННОГО НА РЕФОРМАЦІЮ

Реформація XVI ст. у Європі змінила хід всієї подальшої історії, значною мірою вплинула і на сучасну культуру, економіку, політику та й взагалі на усе буденне життя. Цей рух був ініційований деякими богословами, які керуючись принципом Ad Fontes (грец. «до витоків»), поверталися до мови оригіналу Святого Письма, а також до деяких Отців Церкви. Одним з Отців, погляди якого суттєво вплинули на реформаторів був Августин Блаженний.

Питання впливу Августина на Реформацію аналізують у своїх монографіях Еріксен Т.Б. [7], Марру А.І. [3], Виндельбан В. [1], а також Шафф Ф. у своїй «Истории христианской церкви» присвячує окремий розділ [6].

Мета статті – дати оцінку впливу поглядів Августина Блаженного на Реформацію.

На думку протестантського історика Філіпа Шаффа «З усіх отців церкви Августин ближче всіх до євангельського протестантизму, і в тому, що стосується вчення про гріх і благодать, його можна назвати першим передвісником Реформації». Лютерани стверджували, що він був один з найосвіченіших свідків істини і прикладом чудесного впливу Божої благодаті на грішника з метою його перетворення.

В Середні віки кращі з сект намагалися спростити, очистити і зробити більш духовним християнство, шляхом повернення до Святого Письма. Після апостола Павла вони зверталися до єпископа з Гіппона, як представника вчення про благодать. Так само чинили й попередники

Реформації – Джон Вікліф, Ян Гус, які черпали натхнення у Августина, якого Є. М. Трубецької назвав «Пророком протестантизму» [5, с. 21].

Діячі Реформації завдяки його творам краще зрозуміли апостола Павла і підготувалися тим самим до свого великого покликання. Жоден учитель церкви не зробив стільки для виховання Лютера і Кальвіна, жоден з них не дав їм такої потужної зброї проти домінуючого пелагіанства і формалізму, жодного вони не цитують так часто з повагою і любов'ю [6, с. 527].

Мартін Лютер був монахом августинського ордену. Він запозичив для свого вчення у Августина його вчення про благодать, а у боротьбі Лютера з монахом-августинцем Еразмом Роттердамським, відчуваються відгуки боротьби Августина з Пелагієм. Лютер визнавав Августина головним вчителем Церкви після апостольських часів [3, с. 145].

Августин завжди був з Лютером, у монастирському житті, у його реформаторській проповіді про безграничну благодать. Коментарі Лютера до Псалмів та до Послання до Римлян зобов'язані тлумаченнями Августина до цих книг, цитування та посилання до Августина у праці Лютера «Лекции по посланию к Римлянам» [4].

Переконання Августина вплинули не лише на Лютера, а й також на сучасне життя в цілому. Августин один серед небагатьох, якщо не єдиний античний філософ, який передбачив сучасне бачення і розуміння повсякденного життя. Він був переконаний, що звичайна праця, а також життя у сім'ї та народження дітей – це не менш достойні справи, ніж ті, якими займаються єпископи, правителі та вчені люди.

Таке розуміння життя почало повертатися лише у Нові часи, у часи прискороного будівництва міст. До того героїчним вважалося лише життя монахів та лицарів, а звичайна фізична праця, а тим більше життя жінки, такими не вважалися [7, с. 217].

Августин мав значний вплив і на іншого представника Реформації – Жана Кальвіна. Для Кальвіна Августин, мабуть, значив ще більше, ніж для Лютера. Коли противники Реформації звинувачували Лютера та Кальвіна у модернізації Церкви та відході від традицій, то вони посилалися прямо на Августина, підтверджуючи те, що протест реформаторів виходить з самої церковної традиції.

Кальвін навіть вважав, що необхідно випустити маніфест реформаторів, який би складався виключно з цитат, узятих з творів Августина. Хоча він не завжди погоджувався з Августином, проте вважав, що у систематичному богослів'ї йому немає рівних [7, с. 317-318].

Головні реформаторські думки у Кальвіна з'явилися після прочитання трактату «Про Дух і букву до Марцелина» – однієї з найперших невеликих праць, спрямованих проти Пелагія. У XV ст. ця праця була досить популярна. Мартін Лютер також прокоментував цей твір та видав його у 1518 р., заявивши, що прочитання цього твору допомогло йому в розумінні доктринального християнського питання виправдання вірою.

Для Кальвіна Августин був людиною, яка відкрила йому очі на реформаторські завдання. Ні одного автора він не цитував так часто, як Августина. Найбільше Кальвіна цікавили твори, спрямовані проти Пелагія, адже у молодості його гуманізм носив риси пелагіанства, схожого на християнство Еразма Роттердамського, який також видав збірник творів Августина, але шанував у його творах зовсім інше, ніж цінували Кальвін та Лютер. Тому образ Августина у Еразма Роттердамського досить відрізняється від образу, намальованого реформаторами.

Найбільший вплив на Кальвіна мали твори «Про докори і Благодать» та лист «Про різні питання до Симплиціана», які найчастіше цитувалися у творах реформатора. Кальвін настільки поважав Августина, що навіть коли критикував його погляди, то не називав його імені [7, с. 318-319].

Глибока усвідомленість гріховності, жагуча потреба у викупленні, глибока і щира віра – всі ці риси, які були спільні у Августина з Лютером і Кальвіном [1, с. 308].

Августин, безперечно, екуменічна особистість, адже його поважають як протестанти так і католики, обидві сторони намагаються його монополізувати. Трубецкой у творі «Миросозерцание Августина» зазначав: «І якщо протестанти і католики з однаковим правом бачать в ньому свого родоначальника, то ми без всякого сумніву можемо визнати його батьком західного християнства у всіх найголовніших його розгалуженнях» [5, с. 21].

Етьєн Жільсон, підсумовуючи діяльність Августина, дає йому таку оцінку «За своєю широтою і глибиною творчість Блаженного Августина далеко перевершувала всі найбільші ранні прояви християнської думки і надала потужний вплив на наступні століття» [2].

Список використаних джерел та літератури

1. Виндельбанд, Вильгельм. История философии: Пер. с нем. К.: Ника-Центр, 1997. 560 с.
2. Жильсон Этьен. Философия в средние века. М.: Культурная Революция, Республика, 2010. 678 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://agnuz.info/app/webroot/library/337/522/page05.htm#1>
3. Марру А. И. Св. Августин и августинизм. М., 1998. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.odinblago.ru/sv_avgustin_avgustinizm
4. Мартин Лютер. Лекции по посланию к Римлянам. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.e-reading.club/download.php?book=130479>
5. Трубецкой Е.Н. Религиозно-общественные идеалы западного христианства в V веке. Ч.1. Миросозерцание блаженного Августина. М., 1892. 325 с.
6. Филип Шафф. История христианской церкви. Том III. Никейское и посленикоевское христианство. От Константина Великого до Григория Великого. 311-590 г. по Р. Х. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=kcNIAAAAQBAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=Шафф+Филип++История+Христианской+Церкви.+Том+III.+Никейское+и+посленикоевское+христианство&source=bl&ots=1X7y227NHe&sig=FgQtvK>

7. Эриксен Т.Б. Беспокойное сердце. М.: Прогресс-Традиция, 2003

Галина Мішук
(м. Житомир)

ЙОСИП БРАДАТИЙ - ДІАХ БОЛГАРСЬКОЇ КНИЖНОСТІ

З завоюванням Болгарії османами болгарська культура опинилась під загрозою. Єдиним реальним фактором збереження стали народні історико-культурні традиції, самосвідомість болгарської народності як сформованої етнокультурної спільноти. Доля болгарської культури стала залежати від сили спротиву завойовникам населення та збереження ними старої релігії та елементів народної культури. Православна віра стала символом віри та готовності боротися за незалежність своєї держави. Велику роль в збереженні християнської болгарської культури, в збереженні літературної спадщини, поширенні книжності, навчанні грамотності відігравали монастирі. Крім літургійних книг в XVII столітті в Болгарії з'явилися перекладні з грецької та оригінальні збірники морально-релігійного, повчального змісту, іменовані «дамаскінами». Широкому поширенню в XVII-XVIII ст. дамаскінів сприяв енциклопедичний зміст цих збірок, доступність мови та стилю. Важливим є поширення незначних за обсягом творів: літописних заміток, повідомлень, приписок до богослужбових книг, які представляли собою безпосередню реакцію їх авторів на подію, очевидцями та сучасниками яких вони були.

Найбільш яскравою і самобутньою особистістю серед діячів болгарської книжності був Йосип Брадатий, автор-упорядник низки збірок, де болгарські сюжети займають значне, в порівнянні з іншими дамаскінами, місце. Він переклав збірник Дамаскіна Студіта «Скарб» (1558), не тільки переклав, доповнив повчаннями та настановами включаючи в них мотиви, пов'язані з народним життям, роздуми, ідеї та образи, співзвучні літературі болгарського відродження[1].

Йосип Брадатий, чернець Рильського монастиря сам складав дамаскіни. В ці твори, які призначались для домашнього читання Йосип Брадатий включав тексти Священного Писання, твори святих Іоанна Златоуста, Григорія Богослова, Василя Великого, преподобного Єфрема Сирина. Доповнював тексти молитвами, житіями та розповідями про чудеса святих, а також оригінальними повчаннями. У творах Йосипа Брадатого виявляються такі риси його творчості, як живе відношення до навіколишнього життя, глибоке знання потреб і сподівань простої людини. Повчання Йосипа Брадатого та підібрані їм тексти не тільки служили духовної освіти і захисту християнського віровчення від язичницьких вірувань, а й були покликані підтримати болгар в умовах загрози ісламської асиміляції і сприяти збереженню їх релігійної та національної ідентичності в повсякденному житті. Адаптовані їм для широкої болгарської аудиторії тексти містять лінгвістичні особливості

переходу від пізнього церковнослов'янського до розмовної новоболгарської мови та відображають культурно-історичні умови життя болгар в середині XVIII ст. У повчаннях Йосип Брадатий проявляє занепокоєння і глибоку зацікавленість в майбутньому народі, в його духовне прозріння. Він каже, що церкви повинні «мати книги повчальні простою мовою, і люди прості, безкнижна їх розуміти зможуть» [3]. Йосип Брадатий особливо наголошував на необхідності світського виховання, адже без нього неможливий повноцінний розвиток майбутнього [6]. В Одеській національній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького в рукописному фонді В. Григоровича під № 1/154 зберігається дамаскін XVIII ст. «Сборникъ словъ и поучении на новоболгарском языкѣ», до складу якого входить перепис перекладу з грецької, зробленого, як зазначається в приписах, Йосипом Брадатим [5]. Місцезнаходження збірника «Недільних повчань на дні великого посту» складений Йосипом Брадатим в 1741 р в Рильському монастирі невідоме [5]. З збірників Й. Брадатого виділявся Жіночий збірник (1756р.), який вперше в історії болгарської літератури був розрахований на жіночу аудиторію. Оригінальна назва «Повчання до дружин і дівчат» (дійшло в численних списках). «Повчання до дружин і дівчат», тематично було близьким до популярних в той час в Західній Європі творів засуджуючих магію та забобони, мало в основі Послання до Тимофія святого апостола Павла. Повчання підкреслювало особливу роль жінок у збереженні віри та яскраво змальовувало панівні в болгарському суспільстві язичницькі традиції. Й. Брадатий закликав болгарок відмовитися від ворожінь (як по Біблії, так і по Корану), від язичницьких обрядів, бути смиренними, працьовитими та добрими [4].

Болгарські дослідники відзначають, що вже в творах Й. Брадатого та його оточення виділяється проблема створення мирських книг на мові, зрозумілій простому болгарському народу. Й. Брадатий особливу роль відводив особам духовного звання, які, на його думку, мали брати активну участь в народній освіті, бути гарними вчителями та наставниками юнацтва, докоряючи духовенству за лінь, пасивність, закликав їх до діяльного життя («Слово про читання книг»). Й. Брадатий вважав, що проповідник, священник, учитель зобов'язані виховувати народ, своєю власною поведінкою і працею служити прикладом чесності, освіченості і високої моралі («Слово про виховання дітей») [4]. Болгарський дослідник П. Динеков, говорячи про релігійну освіту болгар, зазначав, що Й. Брадатий підготував світське, громадянське просвітництво народу, що пізніше було пов'язано з діяльністю народних агітаторів та письменників [2].

Діяльність діячів православної болгарської церкви Йосипа Брадатого, Паісія Хилендарского, Сафронія Врачанского, відіграли велику роль в пробудженні національної самосвідомості, в боротьбі болгарського народу проти чужоземного гніту, в подальшій діяльності болгарських

просвітителів. Разом з боротьбою за національну школу і просвітництво, в початковий період національного руху у болгар йшла і наполеглива боротьба за національну церкву і церковну незалежність. Завдяки невтомній просвітницької діяльності представників болгарського православного духовенства, великих діячів національного Відродження країни, відбувалось духовне пробудження народу, звільнення його від середньовічних традицій і догм.

Православ'я стало символом вірності своєму народу. Роль монастирів і болгарського духовенства в збереженні національної мови, культури, традицій народу, в їх боротьбі за національне самовизначення, неоціненна.

Список використаних джерел та літератури

1. Болгарская историческая мысль ХУШ в. // Болгарская культура в веках. Тезисы докладов научной конференции. Москва, 21-27 мая 1992 г. – М., 1992. – С. 86-88.
2. Динеков П. Първи възрожденци/ П. Динеков. – София, 1942. – С. 54-62.
3. Дубовик О.А. Развитие исторической мысли Болгарии в XVII - XVIII вв. / О. А. Дубовик: Автореферат на соискание научной степени кандидата исторических наук (Специальность 07.00.09. - “Историография“ – М., 1992. – 24 с.
4. Маринов Д. Йером. Йосиф Брадати/ Д. Йером Маринов // Сб. за народни умотворения. София, 1901. Кн. 18.- С. 99-132.
5. Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича / В. Н. Мочульский // ЛетИФО. 1890. Т. 1.- С. 51-62.
6. Тодорова О. Йосиф Брадати / О.Тодорова // Кой кой е сред българите XV-XIX в.: 501 имена от епохата на османското владичество. София, 2000. - С. 122-123.

Гарбар Олександр
(м. Житомир)

РЕФОРМИ ТЕОДОРА РУЗВЕЛЬТА (1901-1909 РР.)

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття після зникнення з геополітичної карти світу Радянського Союзу Сполучені Штати Америки залишились єдиною наддержавою на мапі світу. Домінування США почало проявляться в абсолютно всіх сферах. Починаючи від фінансової та військової до культурної та демократичної моделі. Все це США почали активно просувати в усіх країнах світу зокрема і на територію колишнього Радянського Союзу. Проте своєї могутності Сполучені Штати Америки досягли не за декілька десятків років. Коріння успіхів було закладено як самим народом Америки, так і видатними його діячами – такими як Джордж Вашингтон, Авраам Лінкольн та, зокрема, і Теодор Рузвельт. Це саме ті політики, завдяки реформам яких США досягло того рівня розвитку який має на сьогоднішній день.

Теодор Рузвельт був 26-им президентом США, представником республіканської партії, а також перший американець, який був нагороджений Нобелівською премією миру. Він народився 27 жовтня 1858

р. в Нью-Йорку, у сім'ї торговця й філантропа нідерландського походження. Теодор був другою дитиною в родині, у нього була одна старша та одна молодша сестра, а також молодший брат [1, с.20–37].

З дитинства майбутній президент не вирізнявся міцним здоров'ям і страждав від астми. Наприкінці 1860-х і на початку 1870-х сім'я Рузвельта здійснила ряд подорожей в країни Європи, Африки, а також країнами Близького Сходу. Початкову освіту Теодор отримав загалом у домашніх умовах – через хворобливість він майже не ходив до школи. У 1876 р. Теодор Рузвельт вступив до Гарвардського університету, а в 1880 р. закінчив його. В університеті захопився військово-морською історією та написав наукову працю «Військово-морська війна 1812 року» про змагання флотів Великої Британії та США. Книга була видана в 1882 році та здобула високу оцінку за всебічне освітлення подій війни та чудовий стиль викладу. Цю книгу вважають однією з перших сучасних історичних робіт США й на сьогоднішній день вона залишається класичним історичним твором. Окрім цієї книги він також написав «Закони лідерства», «African Game Trails», «The Strenuous Life», «Автобіографія Теодора Рузвельта» та інші [2, с.71–76].

Теодор Рузвельт до свого приходу на посаду президента США пройшов значний кар'єрний шлях. На момент призначення 42-річний президент відрізнявся незалежністю та вважався прихильником активних прогресистських реформ. Згодом тривога найвищих чинів Америки про майбутнє країни в руках реформатора підтвердилися. У 1901–1908 рр. урядом на чолі з Рузвельтом було організовано понад 20 судових процесів проти великих корпорацій, яких обвинувачували в порушенні закону Шермана. Частина компаній, за рішенням суду, було закрито або розподілено на декілька корпорацій, а сам Рузвельт зажив слави «руйнівника трестів» [8, с.12–25]. Однак Рузвельт не прагнув знищити корпорації, прекрасно розуміючи їхнє значення в економіці країни. Його ідея полягала в державному регулюванні діяльності великих компаній, обмеженні їхніх спроб монополізувати ринок. Проводячи цей курс, Рузвельт усіляко намагався розширити повноваження федерального уряду, підвести під регулятивну діяльність держави законодавчу базу. Переконаючи Моргана та інших «китів американської виробничої індустрії» у доцільності державного нагляду й контролю за діяльністю великих корпорацій Рузвельт не сумнівався у необхідності такого кроку та вбачав у цьому саме те, що необхідно для американського народу. Президент неодноразово попереджав їх про небезпеку народного невдоволення та необхідність уникнути «різких і раптових змін у суспільстві», які можуть бути викликані «відмовою здійснити необхідні зміни обережними й поміркованими заходами». У ділових колах повторювали його слова: «Ми повинні розвиватися шляхом еволюції, а не революції» [3, с.88].

Окремим стало питанням сільського господарства: для американських фермерів справжнім злом було свавілля монополістів у сфері залізничних перевезень. Саме залізничні компанії, які значно підвищували тарифи на перевезення, змушуючи платити втридорога за доставку зерна на ринки, розорювали фермерів. У 1903 р., за ініціативою Т. Рузвельта, Конгрес США заборонив залізничним компаніям змінювати оголошені раніше тарифи на перевезення вантажів, а в 1906 р. було прийнято акт Хепберна, який дозволяв урядові встановлювати граничну межу підвищення тарифних ставок на залізницях [4, с.22–25].

Популярність президентові принесли також закони про контроль над виготовленням харчових продуктів і ліків, над умовами праці робітників на санітарний стан на виробництві м'яса. Особливо ефективною виявилася політика Рузвельта з охорони природних багатств країни. Своїм президентським указом він у чотири рази збільшив невідчужуваний фонд громадських земель, ужив заходів для охорони й раціонального використання водних, лісових і сировинних ресурсів [7, с.46–50]. Рузвельт неодноразово заявляв про необхідність справедливого ставлення не тільки до підприємців, а й до робітників.

Важливим елементом для США була зовнішня політика. Американський уряд на чолі з Теодором Рузвельтом запровадив «політику великого кийка». У 1904 р. президент заявив, що застосування «доктрини Монро» у Західній півкулі змушує США взяти на себе обов'язки міжнародного поліцейського, арбітра. «Потрібно висловлюватися м'яко, – стверджував президент, – але тримати в руках великий кийок». Цим США намагалися виправдати своє відкрите втручання у внутрішні справи латиноамериканських держав, неодноразову окупацію Домініканської республіки (1904, 1914), Куби (1906–1909, 1912), Гондурасу й Нікарагуа. У 1903 р. розпочався конфлікт між США й Колумбією через територію, на якій мав бути збудований канал, що з'єднав би Тихий і Атлантичний океани [6, с.13–17]. Після відмови колумбійського Сенату поступитися за 100 млн. доларів правом контролю над зоною будівництва, Сполучені Штати організували заколот у провінції Панама й сприяли проголошенню її незалежною республікою. Через два тижні після визнання незалежності Панами новий уряд країни віддав США на вічні часи територію шириною в 10 миль. У 1914 р. канал було відкрито для експлуатації [5, с.11–22].

Отож, Теодор Рузвельт був саме тією особою, яку потребувало США на той момент, адже він проводив політику широкомасштабного реформування країни: у сільському господарстві, у сфері охорони природи, транспортування товарів та боровся проти компаній-монополістів. Саме завдяки проведенню прогресивних змін країна змогла розвиватися еволюційним, а не революційним шляхом. Ознакою визнання заслуг Теодора Рузвельта є той факт, що його зображення

висічене на горі Рашмор поряд з Джорджем Вашингтоном, Томасом Джефферсоном та Авраамом Лінкольном.

Список використаних джерел та літератури

1. Белявская И. А. Теодор Рузвельт и общественно-политическая жизнь США. М., 1978. 157с.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця: Пер. з англ. Львів – Івано-Франківськ: Аілея-НВ, 2000. 236 с.
3. «Большой дубинки» политика // Дипломатический словарь. Т. 1./ под ред.А.А. Громыко, А. Г. Ковалёва, С. Л Тихвинского. М.: « Наука», 1985. С. 7.
4. Уткин А. И. Теодор Рузвельт. Москва, 2003. 192 с.
5. Уткин А. И. Теодор Рузвельт: Политический портрет. Свердловск, 1989. 192 с.
6. Питльована Л.Ю. Теодор Рузвельт: реформізм та експансія у США на зламі ХІХ–ХХ ст. Львів: ЛВІ, 2005. 98 с.
7. Юрченко С.В. Геостратегические императивы во внешнеполитической традиции США (от первых поселений до Второй мировой войны). Севастополь: Флот Украины, 2001. 76 с.
8. Вишне夫斯基 М.Л. Доктрина “американского мирового лидерства” – концептуальная основа современной внешней политики США / режим доступу: <http://www.explan.ru/adeks/magazin /0205/02-10.html>.
9. Кисинджер Г. Дипломатия: пер. с англ. М.: Ладомир; ТОО "ВРС", 1997. 847 с.

Вадим Нікитчин

(м. Житомир)

ВІДНОСИНИ РОСІЇ І ЯПОНІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Відносини між Росією і Японією були напруженими ще з 1990-х років минулого століття. Після розпаду СРСР не були врегульовані основні територіальні питання між цими державами. Питання перш за все стосувалося Курильських островів, які перейшли до складу РФСР після капітуляції Японії в Другій світовій війні.

Росія продовжує всіляко демонструвати Японії, що не має наміру мирно розлучитися зі спірними Курильськими островами або принаймні вести якийсь конструктивний діалог, щодо проблеми так званих Північних територій.

Після візиту Володимира Путіна до Японії в грудні 2016 року, що не дав жодних практичних результатів, сторони, однак, продовжують шукати нові варіанти для продовження діалогу.

Від японської сторони звучать пропозиції Москві про необхідність мирного вирішення суперечок, а також нові ідеї для співробітництва. Російська сторона у відповідь погіршує відносини заявами про плани прискореної мілітаризації островів Курильської гряди. Кремль також влаштовує акції й ухвалює рішення, якими намагається зачепити національні почуття японців [1, с. 102].

11 лютого 2016 року очільник уряду РФ Дмитро Медведєв розпорядився присвоїти назви п'ятьом безіменним островам Курильської гряди. Острови назвали на честь генерал-лейтенанта Кузьми Дерев'янка, який підписував акт про капітуляцію Японії 1945 року, генерал-лейтенанта

Олексія Гнечка, який керував висадкою радянських військ на Курили, керівника МЗС СРСР Андрія Громіка, а також колишнього губернатора Сахалінської області Ігоря Фархутдінова і мореплавця Ганни Щетиніної.

Японський уряд відреагував нотою протесту на цей акт, заявивши, що "такі дії неприйнятні і суперечать позиції Японії".

На думку професора Джеймса Брауна, іменування двох перших островів іменами радянських воєначальників, що брали участь у війні з Японією, має суто політичний підтекст. Японський уряд не міг не відреагувати на цей акт, щоб не наразитися на критику зусиль прем'єра Сіндзо Абе щодо налагодження відносин з Росією з боку японської опозиції.

Після цього випадку минуло всього десять днів, а японським дипломатам уже 23 лютого довелося готувати нові ноти протесту на адресу Москви. Цього разу японців обурило заява міністра оборони РФ Сергія Шойгу, про те, що на Курильських островах буде розгорнуто дивізію армії РФ. "Збільшення військової присутності РФ на Курильських островах не відповідає позиції японської сторони, стосовно цих територій, яка полягає в тому, що це споконвічні території Японії" – зазначили в Токію. Проте милітаризація Курил триває. Ще у 2014 р. Росія оголосила Охотське море "внутрішнім", присвоївши собі 52 тис. кв. км. водних просторів, які мали статус міжнародних. Росія розмістила на спірних островах Кунашир та Ітуруп мобільні протикорабельні ракетні комплекси "Бал-Е" (дальність дії ракет до 300 км) і системи К-300 "Бастіон-П" (дальність дії ракет до 600 км). Мета російського керівництва – перетворити острови Курильської гряди (як південні, на які претендує Японія, так і північні, здебільшого ненаселені) на своєрідний захисний вал для Охотського моря й усього Примор'я. Відомо, що протоки між островами використовуються для проходження в Тихий океан російських атомних підводних човнів, які базуються у Владивостоці [3].

Експерти Японії і США, які уважно спостерігають за ситуацією в регіоні, не вважають, що оголошене Шойгу збільшення російського контингенту на Курильських островах матиме якесь значення або посилить безпосередню військову загрозу для Японії. У японських ЗМІ висловлюється думка, що через обмежений простір на островах і через складнощі з логістикою Росія не зможе розмістити там повноцінну бойову дивізію в 10 тисяч "багнетів". Найімовірніше, це будуть 4-5 тисяч людей, якими посилять 18-ту кулеметно-артилерійську дивізію на острові Ітуруп, а також заселять низку нових військових об'єктів на інших дрібних островах. За останніми повідомленнями, російське міноборони виявляє особливий інтерес до нині незаселеного острова Матуа, що перебуває в середній групі Великої гряди Курильських островів площею 52 кв. км. Торік спеціальна експедиція МО РФ розпочала вивчення острова, на якому японці до 1945 року побудували повноцінну військову базу – з дотами, підземними комунікаціями, невеликим портом і навіть добротним

аеродромом, який і зараз може приймати літаки. Мета всього цього масштабного будівництва покрита таємницею, натомість Росія не робить таємниці з того, що веде роботи з перетворення цього острова на постійно діючу військову базу, з перспективою розміщення тут навіть стратегічної авіації. Варто звернути увагу й на повідомлення, що того ж дня, коли Шойгу виступав у Думі, в Росії було оголошено, що дія програми виділення "далекосхідного гектара" землі для охочих переселитися з інших регіонів більше не поширюється на Курильські острови, а вже подані заявки, ймовірно, будуть анульовані. Видачу ділянок на території Південного й Північного Курильських районів зупинили на вимогу міністерства оборони [5].

Міністр оборони Японії Томомі Інада заявив, що він мав можливість обговорити питання, пов'язані з нарощуванням російських військ на Курильських островах, коли до Токіо приїхали російський міністр оборони Сергій Шойгу та очільник зовнішньополітичного відомства РФ Сергій Лавров. Він висловив стурбованість щодо розвитку зовнішніх відносин між Росією і Японією. Так як російська сторона відкинула всі пропозиції Японії щодо врегулювання конфлікту. Як відомо, нинішній японський прем'єр Абе оголосив одним з пріоритетів своєї зовнішньої політики підписання мирного договору між Японією і Росією.

Російські політики, зокрема прес-секретар Путіна Дмитро Пєсков, експерти й деякі ЗМІ обурено відреагували на протести й заяви з Токіо. Вказали, що питання розміщення російських військ на спірних островах вони ні з ким обговорювати не мають наміру. Повторювали слова Путіна про те, що належність островів не може бути предметом для переговорів з Токіо і що вони не можуть бути передані Японії "у тимчасове користування", як про те писали деякі японські ЗМІ. Для Росії підписання договору про мир з Японією не становить сьогодні жодного інтересу, заявляють російські експерти, якщо заради цього доведеться поступитися своїми територіями. Згідно із соціопитуваннями минулого року, 78% росіян дотримуються такої ж думки. І лише 7% готові поступитися островами в обмін на мир [4].

Японському прем'єрові доводиться лише констатувати, що вже 70 років на островах живуть росіяни, а не японці, яких просто вигнали з рідних місць. Однак, у Токіо не втрачають надії, що у відповідь на всі описані вище дії Москви продовжувати подавати їй руку дружби.

Останнім таким актом стала пропозиція плану спільної господарської діяльності Росії і Японії на Курильських островах. Про можливість подібного співробітництва домовилися Путін і Абе. Зокрема, японці пропонують поки що три сфери – медицину, туризм і вилов риби. По-перше, лікарі, які працюють у медичних університетах острова Хоккайдо, зможуть давати онлайн-консультації медикам і пацієнтам на Курильських островах.

Крім цього, план Японії містить і пропозицію в галузі розвитку туризму й екології. Приватні російські і японські компанії могли б організувати круїзи для японських туристів на низку малих островів. При цьому висаджуватися на ці острови туристи не будуть. Японські вчені також готові брати участь у підтриманні екосистеми цих островів спільно з фахівцями з Росії.

Останній пункт стосується основної діяльності островів – рибальства. Японія хоче запропонувати організацію спільних підприємств з розведення різних видів риб, а також з переробки й виробництва морепродуктів. Раніше перешкодою до такого співробітництва була та обставина, що Росія вимагала від японців вести господарську діяльність на островах за російськими законами, а це означало визнання японцями російської юрисдикції, на що вони не погоджувалися [2, с. 57].

Втім, незрозуміло, як сторони зможуть втілити плани щодо спільного мирного використання островів на тлі заяв і дій російського МО про мілітаризацію островів Курильської гряди.

Список використаних джерел та літератури

1. Александров А.А. Великая победа на Дальнем Востоке: Авг. 1945 года: от Забайкалья до Кореи. М.:Вече, 2004. 406с.
2. Алимов Ю.П., Жохова В.П. Анализ эффективности размещения производительных сил Сибири и Дальнего Востока. М: Финансы, 1979. 228 с.
3. <https://www.radiosvoboda.org/a/27964016.html>
4. okupovani-rosiyeyu-kurylski-ostrovy/
5. <https://m-kalashnikov.livejournal.com/3137398.html>

Марія Ястреб
(м. Житомир)

ПОЛЬСЬКО-РОСІЙСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ У 2014-2018 РР.

Стабільні добросусідські відносини з найближчим оточенням є значущим фактором сталого розвитку для будь-якої держави. Однак зовнішня політика Росії очевидно, не тільки не відповідає, а й нерідко прямо суперечить даному принципу. Яскравим прикладом цьому, є російська військова агресія щодо України, яка вже перейшла в крайню, «гарячу» фазу. На такі дії Росії Європейська спільнота відразу відреагувала низкою економічних санкцій, за подальшу жорсткість яких активно виступає Республіка Польща. Але чи вплинула така політика Польщі на польсько-російські економічних стосунки?

Метою дослідження є аналіз польсько-російських економічних відносин у період російської агресії в Україні, у контексті санкцій ЄС

Агресія проти України, анексія і окупація Криму, а також дестабілізація Донбасу стали причиною глибокої кризи у відносинах між Росією та Польщею, яка триває з 2014 р. Політична напруженість призвела до ускладнень в економічних відносинах. Економічні санкції ЄС досить

суттєво вдарили по економіці Росії і призвели до контрсанкцій вже з її боку щодо європейських держав, зокрема Польщі.

З 7 серпня 2014 р., у відповідь на західні санкції Росія припинила імпорт майже усіх польських овочів та фруктів, яловичини, свинини, птиці, сирів і молочної продукції. У 2014 р. мало місце зниження загального обсягу польського експорту в Росію на 14% у порівнянні з 2013 р., а імпорту з Росії – на 8,6%. У структурі польського експорту в Росію істотно знизилася частка продовольчих товарів [2, с. 251].

Ембарго, запроваджене Росією в серпні і розширене наприкінці жовтня 2014 р. охоплювало майже 80% польського продовольчого експорту в Росію, у т. ч. і реекспорт продовольства, а його ефект оцінювали (з урахуванням втрат від раніше накладених обмежень) приблизно в 841 млн. євро [1]. Очевидно, що протягом одного року Польща не могла забезпечити збут усієї продукції, від якої відмовилася Росія. Труднощі у реалізації продукції торкнулися близько 20 тис. польських виробників. Оскільки майже вся нереалізована за кордоном продукція була перенаправлена на внутрішній ринок. Це призвело до зниження цін на усі продукти харчування, що, в свою чергу, підштовхнуло процеси дефляції, а також до скорочення робочих місць [4].

Проте, введення ембарго в Польщі різко активізувало діяльність з пошуку нових ринків збуту і розширення експорту на традиційні ринки. Ця система заходів, а також здатність польських підприємців адаптувати свої експортні стратегії до невідповідних політичних і ринкових умов дозволили частково зменшити подальше падіння експорту продовольства. Але у поставках на російські ринки за чотири роки після введення контрсанкцій так і не вдалося досягти показників 2013 р.

Важливим компонентом в економічних відносинах між державами є співпраця в енергетичній галузі. Польща протягом багатьох років зберігала високий рівень енергетичної залежності від Росії обумовлений історичними (транспортну інфраструктуру зі сходу на захід була сформовано ще за часів радянської гегемонії в регіоні), географічними (відносна близькість сибірських родовищ) і економічними факторами (відносно низькі ціни, хоча цей фактор втратив своє значення протягом останніх декількох років). Частка імпортованих з Росії енергоносіїв складала у 2014 р. 80% нафти і 70% природного газу [3, с.84].

Таке домінуюче становище Росії як постачальника енергоносіїв та невизначеність, викликана агресією Росії в Україні спричинила серед польської еліти і громадськості стурбованість з приводу повторних випадків використання Росією своєї позиції як часом єдиного постачальника з метою економічного і політичного тиску на одержувачів своїх енергоресурсів.

Було запроваджено нові заходи зі зниження уразливості польської енергетики та економіки від можливих потрясінь у відносинах зі східним сусідом. Йдеться як про відповідні способи реагування з боку Європейського союзу, так і про розробку власних проектів з підвищення безпеки поставок і посилення позицій у переговорах з імпортерами.

У 2014 р. польський уряд підготував неофіційний документ («non-paper») з пропозиціями про заснування Енергетичного союзу, тобто більш узгодженої енергетичної політики ЄС, особливо з питань безпеки поставок. Ідею було схвалено Європейською комісією, яка доповнила польські пропозиції щодо поставок заходами в галузі розвитку ринку.

Геополітична нестабільність також привела Польщу до прискорення реалізації власних проєктів. Головна ідея – це створення газопроводу «Балтійський трубопровід» («Baltic Pipe»), який дозволить Польщі отримувати газ з норвезьких родовищ. У майбутньому він міг би стати невід'ємною частиною газового коридору з півночі на південь ЄС, надаючи країнам Центральної і Південно-Східної Європи, залежним в питаннях газу головним чином від Росії, нове джерело поставок [5].

Проблеми виникають і у зв'язку з польським імпортом з Росії кам'яного вугілля, хоча на Польщу припадає 85% його європейських запасів. В рамках санкцій щодо Росії за порушення територіальної цілісності України деякі депутати сейму РП запропонували навіть заборонити імпорт російського вугілля на всій території ЄС і, зокрема, Польщі. У зв'язку з цим Л. Бальцерович заявив, що одностороння блокада імпорту російського вугілля буде абсолютною дурістю, оскільки це могло б негативно позначитися на всій економіці Польщі. По-перше, тому що частина польських електростанцій традиційно працює на російському вугіллі; по-друге, замінити російське вугілля сілезьким неможливо, так як останнє значно дорожче і видобуток його є небезпечним і; по-третє, важко уявити собі кращий привід для введення з боку Росії блокади на імпорт польського продовольства [4].

У суспільній свідомості проблема імпорту енергоносіїв є тісно пов'язаною із забезпеченням енергетичної безпеки країни. Для її зміцнення Польща виступає з різними міжнародними ініціативами: «енергетичне НАТО», співпраця із США, союз транзитних держав та енергетична хартія в рамках ЕС44. Існують також спроби вирішити цю проблему в рамках «Вишеградської групи», де вже розроблено «дорожню карту» створення об'єднаного газового ринку [2, с. 291].

Отже, проаналізувавши польсько-російський економічний діалог за період 2014-2018 рр., можна дійти висновку, що економічні відносини між державами важко назвати дружніми. Не дивлячись на те, що протягом усієї історії Польща та Росія час від часу мали труднощі у міждержавних стосунках, зокрема політичних, це ніколи не впливало на їхню економічну співпрацю. Проте 2014 рік став точкою відліку, що погіршила і до того напружені стосунки між державами. Уряд Польщі, розуміючи, що від східного сусіда можна чекати, будь-яких дій, побоюється, як за територіальну цілісність своєї держави, так і за енергетичну безпеку; намагається зменшити економічну залежність від Росії в економічному плані. Саме тому Польща активно виступає за подальшу жорсткість санкцій тому намагається зменшити взаємовідносини в енергетиці, виступаючи з різними міжнародними ініціативами та реалізуючи власні проєкти, змінює свої експортні стратегії, переорієнтовуючи ринки збуту.

Список використаних джерел та літератури

1. Интервью Посла России в Польше С.В.Андреева международному информационному агентству «Россия сегодня», 19 июля 2017 года// Министерство иностранных дел Российской Федерации. Польша. URL: http://www.mid.ru/ru/maps/pl/-/asset_publisher.
2. Россия и Центрально-Восточная Европа: взаимоотношения в 2014–2015 гг.: Монография / Отв. ред. д.и.н., проф. И.И. Орлик. М.: Институт экономики РАН. 2016. 378 с.
3. Якимович Р. Польско-российские экономические отношения в 2004–2016 годах // Современная Европа. Журнал общественно-политических исследований. 2016. Вип. 6. С.82-86
4. Stolarczyk M. Rosja w polityce zagranicznej Polski w latach 1992–2015. Katowice: Wydawnictwo. Uniwersytetu Śląskiego, 2016. 538 s. URL: <https://kasm.ka.edu.pl/trecsc/2017-1/krakowskie-studia-miedzynarodowe-2017-nr1-rec-kudzin-borkowska.pdf>.
5. Weremiuk S. Polska wobec Rosji w latach 1992-2014. Od zależności postimperialnych do trudnych relacji, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. URL: <http://www.abw.gov.pl/download/1/1988/Weremiuk.pdf>.

СЕКЦІЯ 3: Історико-культурна спадщина Волині-Житомирщини

Микола Кибалюк

(с.мт. Вишнівець)

МІГРАЦІЯ СЛОВ'ЯН НА ТЕРЕНИ ІСТОРИЧНОЇ ВОЛИНИ

«Документ – це альфа та омега історії» - таку, або подібну фразу можна зустріти в працях багатьох дослідників минулого. Звичайно, що саме писаний документ є найбільш поширеним джерелом інформації про минуле. Але що робити, коли мова йде про той час, який виходить за межі письмових традицій наших предків. Напевно, в такому випадку нам потрібно звернути увагу на інші джерела інформації, такі як археологія, лінгвістика, топоніміка, народний фольклор та ін. З однієї сторони ці джерела набагато важче «прочитати», але з іншої – в комплексі вони можуть стати надійним помічником при вивченні далекого минулого нашого краю.

В даній статті ми спробуємо прослідкувати прихід слов'ян на південні терени історичної Волині, опираючись в основному саме на інструмент «народної пам'яті». Для аналізу використаємо топоніміку та звичаї невеликого сьогодні села Дзвиняча, що розташоване у Збаразькому районі Тернопільської обл. Особливістю цього поселення є його певна ізольованість від великих урбаністичних центрів, що не могло не сприяти збереженню давніх звичаїв та обрядів. З іншої сторони, спосіб заселення «хуторами» тут навіть сьогодні нагадує давньослов'янське поселення.

Головною ж причиною, що змусила нас звернути свою увагу саме на це поселення є, на перший погляд, доволі дивний звичай, якого немає в жодному сусідньому селі. Звичай тут носить назву «діди». Кожного року в ніч перед самим Старим Новим роком молоді парубки одягають дивні борода-маски та ходять з хати в хату вітаючи людей з новим роком. У відомому творі Адама Міцкевича «Діди» автор пояснює, що власне самі діди – це древній народний обряд, пов'язаний із вшануванням душ покійних родичів. Напевно, наші предки вірили, що в незвичайну ніч напередодні нового року душі близьких людей можуть переступити тонку грань між світами та прийти до своїх рідних. Пізніше з прийняттям християнства язичницькі традиції відходили у минуле. Зрозуміло, що головна ідея та суть цього звичаю давно забуті, але сам обряд жителі села успішно зберегли до наших днів. Більше півтори тисячі років з покоління в покоління дзвинячани передавали цей обряд.

Виникає просте запитання, звідки подібний звичай міг з'явитися на цих землях. Однозначно, що тут сформуватися він не міг, адже тоді його ареал аж ніяк не був би обмежений одним селом. Висновок тут може бути лише один – традиція «дідів» на терени Дзвинячі прийшла разом з її першими жителями, але звідки?

Немає сумніву, що цей звичай тісно пов'язаний з відомим сьогодні обрядом Меланки та має спільне з ним коріння. І якщо «меланка» будучи

широко розповсюдженою в своєму ареалі за довгий період часу увібрала в себе дуже багато пізніших домішок, таких наприклад, як козак, улан чи татарин, то дзвиняцькі діди не в останню чергу завдяки певній ізолюваності села збереглися у своєму первісному вигляді. Ризикну припустити, що саме Дзвиняча сьогодні є чи не єдиним в Україні селом, яке зберегло в оригінальному вигляді древній обряд, коріння якого сягає далеко в глибину язичницької ідеології, а можливо є ще частиною індоєвропейського спадку.

Отже, якщо наше припущення вірне, то саме в зоні поширення обряду Меланки нам і потрібно шукати предків сучасних дзвинячан. Ця зона обмежується сьогодні басейном Дністра від його витоків і приблизно до середини річки. Як бачимо, ареал є доволі обширний і тому нам потрібні додаткові інструменти пошуку.

Один із дзвиняцьких хуторів називається – «бистрицею». Ми знаємо, що давні слов'яни використовували цей термін виключно на позначення річки. «Бистрина – швидка течія, а також місце на річці, де найшвидше тече вода» [2, с.69] - пояснює тлумачний словник української мови. Натомість тут немає не лише ріки з такою назвою, а й річки взагалі. Тай, зважаючи на рельєф місцевості, навряд чи колись могла бути. Робимо сміливе припущення, що назва «Бистриця», як і описаний вище обряд, була перенесена з попереднього місця та успішно прижилася на новому. Зрозуміло, що там, звідки прийшли перші поселенці до Дзвинячі, ця назва мала позначати саме річку.

Отже, в зоні поширення обряду Меланки шукаємо річку Бистрицю. І знаходимо навіть не одну, а цілих дві, які зливаються та впадають у Дністер, формуючи одну з його правих приток. Зважаючи, що річка не маленька, ми розуміємо, чому пам'ять про неї збереглася, не зважаючи на відстань, виміряну сотнями кілометрів та десятками сотень років, збереглася далеко від самої річки у невеликому сьогодні селі на південному краї історичної Волині. Це спостереження значно звужує ареал наступних пошуків, та, зрештою, приводить нас до мети. Сумніви остаточно розвіюються, коли біля підніжжя Карпатських гір в межах сучасної Івано-Франківської області Богородчанського району, на річці Бистриця ми знаходимо поселення Дзвиняч.

Ще один хутір у волинській Дзвинячі має дивну як на цю місцевість назву «Бойки», адже ми знаємо що ареалом розселення бойків є якраз Карпатські схили, де сьогодні розташований Дзвиняч, очевидно звідти ж вони й прийшли сюди до Дзвинячі на Тернопільщині. При бажанні перелік доказів можна значно розширити, але сумнівів уже немає – саме Карпатські схили в районі верхньої течії річки Бистриця і стали тією відправною точкою, з якої колись вирушили далекі предки сучасних волинян.

А тепер звернемо увагу ще на один цікавий факт, який також сьогодні тісно пов'язує Дзвиняч на Івано-Франківщині та Дзвинячу на

Тернопільщині. І тут і там говорять про густий ліс, який колись вкривав ці терени і це правда. І тут і там люди переказують про стару дзвіницю, зведену в лісі для того, щоб ударами дзвона рятувати мандрівників. За тією лише різницею, що там люди йшли в напрямку Манявського скиту, а тут – до відомої Почаївської лаври. Можливо, дійсно традицію використання дзвіниці, як дороговказу наші далекі предки принесли з попереднього місця проживання та успішно застосували на новому.

То яким же шляхом рухалися ті далекі слов'яни, що в кінці кінців поєднує Дзвинячу на Тернопільщині і Дзвиняч Івано-Франківщини? Відповідь на це запитання ми знаходимо в працях відомого чеського дослідника слов'янської давнини П. Шафарика і декількох пізньоантичних грецьких та римських авторів. Отже, згаданий П. Шафарик [4, с.185], як і знаменитий автор повісті минулих літ монах Нестор [1, с.2] зазначає, що прабатьківщиною слов'ян була середня течія Дунаю. І що ці багаті землі приблизно у 350 році до н. е. слов'яни змушені були залишити під тиском кельтів та переселитися у Карпати. З оповідей же істориків VI ст. ми бачимо, що слов'яни заселяли місця, добре захищені самою природою – гори, заплави річок, болота і тому подібне. Так, Візантійський імператор Маврїкій наприкінці VI ст. пише, що «живуть слов'яни серед лісів, річок, драговин і важко прохідних озер, роблячи, на випадок небезпеки, багато виходів зі своїх жител. Вони люблять нападати на своїх ворогів у лісах, тіщинах та кручах» [3, с.23]. А тепер давайте подивимося на карту [мал. 2] - що поєднує Середній Дунай, Карпати та південні терени історичної Волині? Мабуть, питань більше не залишиться. Однозначно - це гори – стихія давніх слов'ян, де вони почували себе у безпеці. Адже якщо ми більш детально розглянемо карту України [мал. 3], то чітко побачимо, що один з найбільших відрогів Карпат розпочинається в районі Івано-Франківського Дзвиняча та прямує в напрямку Кременця. Тобто зовсім не річки, як дехто пише, а саме гори та ліси стали тими транспортними артеріями, що й привели слов'ян спочатку у Карпати, а згодом і до нашого краю. Зрозуміло, що дана проблематика потребує залучення додаткових джерел, але якщо теорія вибудована вірно, то це лише підтвердить її правдивість.

Зазначимо, що вищенаведене дослідження, де ми бачимо рух слов'ян в північно-східному напрямку підтверджує версію автора «Повісті минулих літ» та ін. дослідників, які прабатьківщиною слов'ян називали середню течію Дунаю та спростовує теорію школи М. Грушевського про Дніпровську батьківщину слов'ян. В даному випадку напрямок руху чітко показує факт міграції гірськими масивами та перенесення назви річки на хутір, адже зворотне явище просто не могло мати місця.

Список використаних джерел та літератури

1. Літопис руський/Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989.
2. Тлумачний словник української мови. За редакцією професора В. С. Калашника. Видання друге, виправлене й доповнене. Харків. «Прапор». 2005 р.

3. Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, середньовіччя): навч. Посібник / упорядник В. І. Яровий, та ін.; за ред. В. І. Ярового. – К.: Либідь, 2011.
4. Шафарик П. І. Славянські древности. Часть историческая. Т. 1. Кн. 1. Перевод с чешского О. Бодянского. Москва. Университетская типография. 1847.

Руслана Шеретюк, Надія Стоколос
(м. Рівне)

РИМО-КАТОЛИЦЬКИЙ ОРДЕН ТРИНІТАРІЇВ: СПЕЦИФІКА МІСІОНЕРСЬКОЇ РОБОТИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ВОЛИНІ

2018 р. виповнюється 825 років із часу заснування римо-католицького ордену тринітаріїв та 820 років із часу набуття ним офіційного статусу чернечої спільноти. Відтак, ці ювілейні дати актуалізують окреслену авторами тему.

Римо-католицький чернечий орден тринітаріїв (Повна назва – лат. *Ordo Sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum*, укр. Орден Пресвятої Трійці; його девіз – лат. «*Gloria Tibi Trinitas et captivis libertas*», укр. «Слава Тобі Трійце, а полоненим – свобода») виник 1193 р. у Франції. Засновники ордену тринітаріїв – Жан із Мафи і Фелікс де Валуа. Провідним напрямом його діяльності було звільнення через викуп християнських невільників із мусульманського полону.

Згідно переказу, поштовою до заснування цього ордену стало видіння, яке Жан із Мафи (1150 – 1213 рр.) побачив 28 січня 1193 р. під час свого першого богослужіння. В ньому він побачив ангела в білих шатах із червоно-синім хрестом, а біля його ніг – двох невільників у кайданах, один із яких був християнином, а інший – язичником. Праву руку ангел поклав на християнина, а ліву – на язичника. Це видіння Жан із Мафи витлумачив як Боже веління, заклик присвятити своє життя справі викупу невільників. Незабаром він познайомився із Феліксом де Валуа, котрий став його однодумцем і сподвижником у цій справі. Зрештою, вони вирушили до Риму, де 28 січня 1198 р. із рук Папи Римського Інокентія III отримали буллу «*Operante divinae dispositionis*», що легітимізувала заснування ордену тринітаріїв. 17 грудня 1198 р. понтифік затвердив його статут [5, с. 275].

Першим орденським осередком тринітаріїв став монастир у Північній Франції, а перша акція викупу невільників відбулася вже 1199 р. у Марокко, під час якої було визволено 186 полонених. Усього ж упродовж 1258 – 1695 рр. ченці цього ордену викупили з мусульманського полону 30.732 невільника.

До речі, серед звільнених ними бранців був видатний іспанський письменник Мігель де Сервантес Сааведра (1547 – 1616 рр.), автор одного з найкращих творів світової літератури «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський».

У вересні 1575 р., повертаючись із Неаполя до Іспанії, Мігель де Сервантес та його брат Родріго потрапили в полон до піратів, котрі привезли їх до Алжиру й продали в рабство. Коштів, які змогла зібрати

родина, вистачило лише для звільнення з полону Родріго, а Мігелю врятуватися допомогли отці-тринітарії. Глибоку вдячність до них Сервантес проніс через усе своє життя і незадовго до смерті, а саме 1613 р., він став ченцем цього ордену. Помер Мігель де Сервантес 22 квітня 1616 р. Був похований у монастирі тринітаріїв у Мадриді. Згідно звичаю ордену, його поховали у чернечій рясі [1].

Однак зауважимо, що діяльність ордену тринітаріїв не обмежувалася лише викупом людей із неволі. Оскільки звільнені з полону часто були вбогими, то для них створювалися спеціальні будинки милосердя, де їм надавали необхідну матеріальну допомогу, забезпечували й дбали про духовні потреби, а також доглядали за хворими. З цього приводу наголосимо на тому, що праця ченців-тринітаріїв виявилася настільки востребуваною, що цей орден упродовж нетривалого часу набув значного поширення. Так, у різні часи його осередки діяли у Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Англії, Швеції, Ірландії, Німеччині, Австрії, Угорщині, Польщі, Литві, а також Азії, Північній Африці й Америці [5, с. 275-276].

Обставини появи цього ордену в Речі Посполитій, а отже, й на теренах Волині, були такими. Ян Казимир Денхоф, Могильський абат з-під Кракова, перебуваючи 1683 р. у Римі, познайомився з ченцями-тринітаріями. Оскільки ж на той час Річ Посполита знаходилася у стані перманентних воєн із турками і татарами, то, відтак багато поляків знаходилося в їхньому полоні. Знайомство з тринітаріями, за словами польського історика Яна Марека Гіжицького, підштовхнуло Яна Казимира Денхофа до думки запросити їх до Речі Посполитої, оскільки він «одразу оцінив користь, яку той орден міг би нам принести» [7, с. 3, 4]. Наслідком клопотань польського абата до верховного генералу ордену тринітаріїв стало те, що вже 22 травня 1685 р. група його представників із 3-х осіб прибула до Варшави.

Перший тринітарський монастир було засновано 1686 р. у Львові за сприяння і матеріальної допомоги родини Вельгорських. Наголосимо на тому, що саме її представники відіграли визначну роль в утвердженні та поширенні ордену тринітаріїв на теренах Речі Посполитої. Зокрема, особливе значення в цьому контексті має діяльність Антонія Вельгорського, сина волинського каштеляна Єжи Вельгорського і Анни Ожджанкі.

Антоній народився 1673 р. у Горохові на Волині, навчався в єзуїтському колегіумі у Львові, згодом вступив до ордену тринітаріїв. Він також студіював науки в Мадриді, де отримав ступінь лектора теології. Повернувшись додому, став міністром (керівником) львівського осередку тринітаріїв. Саме за його ініціативи та сприяння за досить короткий термін постали тринітарські обителі у Луцьку, Томашові, Бресті, Орші, Кротошині та Любліні. Саме вони стали основою Польської провінції ордену, а Антоній Вельгорський став першим її провінціалом. Принагідно зазначимо, що на той час в Іспанії вже існувало три провінції цього ордену,

отже, Польська стала четвертою. З часом осередки тринітаріїв у Німеччині, Чехії й Угорщині склали п'яту провінцію, а шоста незабаром постала в Італії [7, с. 3, 4].

Відомо, що за період 1688 – 1782 рр. польські тринітарії, виконуючи головну свою місію, тобто визволення невільників із полону, провели 18 акцій їхніх викупів у різних містах Криму й Туреччини, зокрема, Бахчисараї і Константинополі, звільнивши таким чином 517 осіб та витративши на це 573. 427 польських злотих [7, с. 4].

Усього на теренах Речі Посполитої функціонувало 33 осередки ордену тринітаріїв, зокрема у Львові (1686 р.), Варшаві (1688 р.), Кракові (1689 р.), Берестечку (1690 р.), Вільні (1694 р.), Кам'янці-Подільському (1699 р.), Орші (1712 р.), Луцьку (1717 р.), Томашові Замойському (1727 р.), Бересті Литовському (1727 р.), Любліні (1728 р.), Браїлові (1740 р.), Бурштині (1741 р.), Вітебську (1758 р.), Шумборі на Волині (1727 р., відновлений 1762 р.), Кременці (1762 р.) та ін. Таким чином, як висновує з цього приводу сучасний польський дослідник М. Вагнер, ідея організованого і систематичного викупу полонених із неволі знайшла широку підтримку у шляхетсько-магнатському середовищі Речі Посполитої [6, с. 30-31].

На теренах Волині ченці ордену тринітаріїв заснували 7 осередків, а саме: в Берестечку, Хотині, Горохові, Кременці, Луцьку, Шумбарі і Теофіполі. Зокрема, першим серед них був монастир у Берестечку, де отці-тринітарії з'явилися ще 1689 р. Уже 1690 р. Томаш Карчевський збудував для них дерев'яні монастир і костел. 1698 р. задля зміцнення матеріального становища тамтешніх тринітаріїв луцький єпископ Францішек Пражмовський передав їм у підпорядкування берестецьку парафію, а 1711 р. розпочалося будівництво мурованого костелу. На початку ХІХ ст. він був реставрований і повторно освячений [2; 4].

Відомо, що берестецькі тринітарії володіли значними капіталами. Так, візитація 1818 р. зафіксувала, що річний прибуток монастиря склав 17. 400 польських злотих [7, с. 28].

Крім душпастирської праці, берестецькі тринітарії займалися теологічними і філософськими студіями, а також опікувалися школою для дітей місцевої шляхти. Відомо, що їхні навчальні потреби забезпечувала монастирська бібліотека, що налічувала близько 1.500 одиниць зберігання [3].

Школа в Берестечку, заснована тринітаріями 1775 р., спочатку була парафіяльною, однак із часом її почала відвідувати значна кількість дітей. Так, 1782 р. вона вже нараховувала 130 учнів. Щоправда, в наступні десятиліття їхня кількість поступово зменшувалася: 1797 р. – 83, 1798 р. – 80, 1804/1805 – 16, 1808 р. – 21, 1819 р. – 15, 1820 р. – 2, 1823 р. – 6, 1826 р. – 18, 1828 р. – 6 і 1830 р. – 11 [7, с. 32-33]. Щодо змісту навчання, то з документів візитації 1819 р. впливало, що в цій тринітарській школі викладалися польська граматика, латина, російська мова, арифметика,

географія і наука моральна. Показово, що в ній навчалися представники різних конфесій: римо-католики, греко-уніати, православні, а також іудеї [7, с. 33].

Після придушення польського повстання 1830-1831 рр. російська адміністрація вжила низку заходів жорсткого антикатолицького курсу. Так, на підставі імператорського указу від 19 липня 1832 р. було закрито більшість римо-католицьких монастирів на Волині, зокрема й тринітарських.

Таким чином, 825 років тому у Франції було засновано орден тринітаріїв. Специфіка місіонерської роботи його представників полягала в тому, що визначальним вектором їхньої діяльності був викуп християнських невільників із мусульманського полону. На теренах Волині діяльність отців-тринітаріїв вийшла далеко за межі цього завдання. Багатоаспектна праця ченців ордену тринітаріїв, а саме розбудова монастирських комплексів, науково-освітня практика, плекання бібліотек, заснування лікарень і шпиталів дає підстави для твердження про її домінуючий соціогуманітарний характер.

Список використаних джерел та літератури

1. Гороховська Л. Мігель Сервантес на старість пішов у ченці // Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_migel-servantes-na-starist-pishov-u-chenci/183858?mobile=true
2. Ричков П. А. Тринітарський монастир в Берестечку (до історії архітектурного ансамблю) // Берестецька битва в історії України: Тези четвертої республіканської науково-теоретичної конференції 19 червня 1993 р. – Острів, 1993. – С. 32-34.
3. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека берестецького монастиря ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 14. – Київ, 2010. – С. 103-114.
4. Orłowicz M. Beresteczko i Młynów // Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Luck, 1929 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wolyn.ovh.org/ippw/019.htm>
5. Trynitarze // Podręczna Encyklopedia Kościelna. – Poznań – Warszawa: Wydawnictwo biblioteki dzieł chrześcijańskich, 1914. – Т. XXXIX – XL. – S. 275-278.
6. Wagner M. Wykup jeńców polskich z niewoli tureckiej i tatarskiej w końcu XVII wieku // *Ukrainska Orientalistika*. – Wyp. 6. – Kiiv, 2012. – S. 29-35.
7. Wołyniak. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. – Kraków, 1909. – 112 s.

Мар'яна Мавдюк

(сmt. Вишнівeць)

КОЛОДНО – ЯК ДАВНІЙ ФОРТИФІКАЦІЙНИЙ ОСЕРЕДОК ВОЛИНИ

Історія Колодна цікава не стільки своєю древністю, скільки офіційний характером. Колись воно було містом, де жили спершу великі литовські, а потім Острозькі князі.

Як згадують старі акти, велике волинське село Колодно знаходилося в повіті Крем'янецькім, волості Заруденської, 40 км. від Крем'янця, при старому шляху з Вишнівця до Збаража. Складалося з таких частин як: Вільховець, Лісовщина, Пеньки, Поляна, Селище, або Селисько, Видківці, Вали. За цими назвами можна зробити висновок, що місцевість, яку сьогодні займає Колодне, знаходилася під лісом з невеликими проміжками. Назва «Вали» вказує на існування тут окопів, залишки, яких можна бачити і сьогодні коло Свято–Михайлівської церкви, на вигляд підвищення, яке має форму неправильного чотирикутника. Колодно в XV ст. належало до маєтків волинських князів. Від того часу на луках на північ від Михайлівської церкви залишилося велике городище до 1915 р. — до 400 метрів в обводі, оточене валами і ровами. Залишилися також вали, які оточували ціле село, яке в 16 ст., а можливо і раніше, було городище.

Перша писемна згадка про Колодень, відноситься до 1463 року, в акті про перерозподіл земель між князями Збараськими: Василем, Семеном і Солтаном, складений у Луцьку 9 липня 1463 р., згідно з яким город Колоден перепав разом із 20-ма навколишніми селами Семену Збараському, і той переселився сюди, очевидно, на постійне проживання, оскільки посмертно фігурує в листах родичів як князь Колоденський [4, с. 201].

Аналіз документу дозволяє зробити припущення, що Колодно того часу було укріпленим "городом". Історики припускають існування в Колодні середини XV ст. – замку, але стосовно матеріалу, з якого він був споруджений (дерево чи камінь), то питання залишається дискусійним. Більшість дослідників схиляються до думки, що в Колодні був дерев'яний замок, адже залишків чи фундаментів мурованого оборонного будівництва не виявлено.

В 1461 р. князь Семен Збараський набув від Івана Дичка Васильовича, зем'янина Луцького, Рівне, яке тоді було ще звичайним селом. Його дружина, княгиня Марія побудувала в Рівному замок і набула йому Магдебурзьке право, а себе стала звати княгинею Ровенською.

Після смерті Семена Колоденського всі маєтки успадкувала його єдина донька Настасія, але переважну більшість їх, в тому числі і Колодно, тримала вдова Марія Ровенська. Це засвідчує лист львівського старости Станіслава з Ходча 1502 р. великому князю литовському

Олександру з проханням веліти князю Гольшанському, як луцькому старості, стримувати підданих своєї тещі з маєтків Чернихів, Колоден і Рівне від порушень кордонів Польського королівства [3, с. 88].

У Семена Гольшанського і його дружини Анастасії була донька Анна-Тетяна, яка ще за життя своєї баби, княгині Марії Ровенської, вийшла заміж за князя Константина Івановича Острозького, гетьмана великого князівства Литовського.

Після Настасії Семенівни, а потім і княгині Марії Ровенської, що померла в 1518 році, княгиня Анна-Тетяна одідичила всі їх маєтки, які разом з замками Рівним, Колодним і т. д. внесла в дім кн. Острозьких.

Привілей на ці маєтки король Зигмунд I видав князю Константину Івановичу в тому ж році, але Острозький вступив в їх володіння лише в 1521 році, після передчасної смерті Анни-Тетяни. В 1538 р. володіння вже знаходяться у Юліана Костянтиновича князя Острозького, який записує їх дружині кн. Беаті Костелецькій [4, с. 201].

В 1583 році місто Колодно належало до кн. Костянтина Острозького, яке він отримав як спадок після поділу з братовою Беатою.

1589 році Колодно було знищено кримськими татарами, як місто. З часом Колодно, як власність польського магната Томаша Замойського, знову поступово залюднюється. Отож, на місці зруйнованого татарами міста Колодень, виникло селище Колодно в XVII ст. і не мало вже такого значення, як раніше та поступилось перед іншими містами. Про це нам свідчать дані, що воно переходило часто від одного до іншого феодала.

У другій половині XVIII ст. придбали Колодно Свейковські, які збудували палац. Останній з родини Володимир Свейковський мав дві дочки, одна з яких, Ольга, була одружена з Стефаном Грохольським з Грицова, яка і успадкувала маєток. Останніми власниками Колоденського ключа (3600 га лісів і луків з 10-ма фільварками) були діти Стефана і Ольги: Зигмунт, Іза і Софія [6, с. 163-164].

В 1939 році в палаці відкрили п'ятирічну школу, сільську раду, дорожнє відділення. В 1941 році власником палацу був німець, ім'я якого невідоме, а у серпні 1943 році був спалений. Каміння, яке залишилося із палацу люди розібрали на будівництво колгоспу.

На сьогодні, як історичні пам'ятки в селі Колодне збереглися – Миколаївська та Свято-Михайлівська церкви.

Отож, село Колодне та його власники відіграли значну роль у суспільному житті України XV - XVIII ст.. А його історію слід розглядати, як невід'ємну частину історії не лише села і Тернопілля, але всієї України.

Список використаних джерел і літератури

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Tom 5. Województwo Wołyńskie / R. Aftanazy. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolinskich, 1994. – Wyd. II. – 697 s.

2. Барановський С. Село Колодно Кременецького уезду, як пам'ятник судебь Волини при король польскомь Сигизмундъ I /С. Барановский// Волинские епархиальные ведомости, № 15. -1873. – С. 534-545.
3. Собчук В. Від коріння до крони /В. Собчук// Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV-першої половини XVII ст. – Кременець. –2014.–506 с.
4. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходоу Волинской епархии, том 3, Почаев: тип. Почаевской лавры. – 1893.
5. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року) Т. 1— Канада, 1984 р.

Вячеслав Ціватий

(м. Київ)

ВОЛИНЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТТІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МЕНТАЛЬНИХ І ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРАКТИКАХ

Міжнародні відносини, зовнішня політика і дипломатія провідних держав Європи завжди в часово-інституціональному просторі уособлювалися в образі та діях їх державних діячів та усталеної європейської практики державного будівництва, оскільки підходи, принципи, переконання, рішення та практичні державотворчі й дипломатичні дії багато в чому визначали й загальний поступ державотворення й дипломатії зазначеного періоду, і визначили її подальший розвиток під впливом національних особливостей та інституціональних процесів протягом XVI-XVIII століть [5, с. 268-274].

Друга половина XVI століття – це один із важливих періодів українського національного життя, який ще називають «першим українським відродженням». У цей часовий проміжок виокремлюються дві важливі знакові події, що відіграють велику роль в українській історії, зокрема в її зв'язках із Європою – Люблінська унія 1569 та Берестейська 1596 років [2, с. 147-154].

Ці історичні події найбільшою мірою стосувалися українського етносу і тісно пов'язуються з європейською культурою, політикою, філософією, освітою і дипломатією [1; 3, с. 125-129].

У XV-XVI ст. міста Волині набувають міжнародного авторитету, а згодом і отримують Магдебурзьке право. У містах розвиваються ремесла і торгівля. За Люблінською унією 1569 року Волинь у складі Литовського князівства увійшла в новостворену державу Річ Посполиту. Створюється Волинське воєводство з центром у Луцьку. Найбільшим міжнародно-політичним досягненням і наслідком Люблінської унії для Волині, як і України загалом, стало її об'єднання в складі єдиної держави.

Кінець XVI – початок XVII століть характеризуються посиленням національного і релігійного гніту Польщі, що спровокувало збройні повстання в Україні та Білорусі, найбільше з них 1594-1596 рр. під

проводом Северина Наливайка. Збройні виступи вилились у визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

У період раннього Нового часу Волинь була долучена до всіх суспільно-політичних і міжнародно-політичних подій, які відбувалися в Європі. Зокрема, із другої чверті XVI століття Європа стала осередком релігійного руху – Реформації. Реформація охопила не лише країни Західної Європи, а й Польщу, Литву, Білорусь та Україну. Поза увагою не залишилася і територія Волині. Волинська аристократія, переходячи до католицизму, проклала шлях для діяльності єзуїтів і католицького духовенства.

На європейських та українських теренах інституціональні процеси активізувалися з початком раннього Нового часу. XVI-XVIII століття – досить важливий, і в той же час складний і неоднозначно визначений у політико-дипломатичному контексті період суспільно-політичного життя та ідентичності українців.

Цю добу ранньомодерного часу в житті українського народу заповнили такі політичні процеси, як перехід усіх українських земель під владу Речі Посполитої, наростання визвольної боротьби, створення національної державності в ході Хмельниччини, подальша втрата завоювань тощо.

В українській політиці, дипломатії та культурі це була колоритна і плідна епоха пошуку та самоідентифікації українцями себе на європейському просторі, як принципово інституціональна складова їх подальшого розвитку і самоутвердження, формування образів українців та України в поглядах інших народів, і перш за все – європейських народів, а також шляхів та пошуку ідентичності українців у цьому складному вирі суспільно-політичних проявів, механізмів та шляхів подолання конфліктних ситуацій регіональної ідентичності [1].

Упродовж своєї багатовікової історії Україна, на всіх етапах існування державності, активно впроваджувала в процесі державотворення елементи дипломатичного протоколу, етикету та церемоніалу в контексті загальноєвропейської дипломатичної практики. [4, с. 71-72].

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики.

Українські землі в XVI-XVIII століттях теж були інтегровані в цей загальноєвропейський процес, хоча і в своєрідній формі. Бо вони, роздроблені та ослаблені золотоординським ігом стали об'єктом експансії та опинилися в складі різних держав – Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії, Московського князівства, Кримського ханства, Туреччини та ін. У цей період, кінець XV – середина XVI століть,

більшість українських земель знаходилась у складі Великого князівства Литовського й Корони Польської, які аж до самої Люблінської унії (1569 р.) становили два інституційно самостійних політичних організми і зберігали свою державну окремішність.

У XVI столітті українські землі втратили національну єдність, але продовжували бути важливим елементом інституціонального розвитку європейської зовнішньої політики і дипломатії, хоча і в складі інших держав [6; 7].

Широкого розвитку в XVI-XVIII століттях отримала дипломатія як засіб міжнародної політики. Адже саме ця інституція мала своє спеціальне призначення – здійснення зовнішньої політики держави мирними засобами. У політичному розмаїтті Європи з'явилася нова інституціональна постать – молоде Московське князівство, а на перетині між Заходом і Сходом, західноєвропейської та східноєвропейської зовнішньої політики та дипломатії – українські землі, частина яких перебувала у складі Польсько-Литовської держави. Про це з певністю свідчать дипломатичні документи XVI-XVIII століть.

Саме в цей період в Європі відбувається інституціональний процес формування і розвитку норм церемоніалу, етикету та елементів протоколу, порядок поведінки за кордоном власних дипломатів кожної з держав, норми спілкування з іноземними послами. Ті ж ідеї, але в стислій формі, визначали й поведінку представників держави за кордоном.

У сукупності ці правила-норми, які регулювали всю зовнішню сторону дипломатичних зв'язків, складали посольські звичаї тієї чи іншої держави. Виключенням не стала і Польсько-Литовська держава в цілому, і українські землі, зокрема.

Саме дипломати повинні були відстоювати прийняті норми посольського звичаю. За дрібницями етикету та елементів дипломатичного протоколу поставали питання політики держави, її ідеології, престижу верховної влади та інституцій, образу держави [8].

Отже, роз'єднаність українських земель, відсутність політичного центру, важкий іноземний гніт, спустошливі турецько-татарські навали – усе це гальмувало як розвиток продуктивних сил, так і становлення української політичної та правової культури.

Але незважаючи на складні соціально-політичні умови, в яких розвивалася українська політична і правова культура, її подальший поступ не міг зупинитися. Українські землі поступово інтегрувалися в європейську систему міжнародних відносин, яка формувалася в добу раннього Нового часу.

Україна продовжувала розвиватися, поєднуючи в собі кращі традиції минулого та тогочасні досягнення європейських держав, і, зокрема, у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і

дипломатії.

Уже в XV-XVI століттях назва «Україна» фігурує в багатьох офіційних документах, у мемуарах, художніх творах, народних думках та піснях.

Усе вищевикладене переконує нас у тому, що ті традиції, які склалися віками, зберігають свою силу та привабливість і в наш час, формуючи позитивні образи українців та України в європейській суспільно-політичній думці та політико-дипломатичному просторі.

Цілком заслугоує на подальші дослідження поставлене питання про інституціональну історію, традиції та практичний досвід українського державотворення, етапи становлення й розвитку дипломатії України, зокрема й на прикладі волинських земель XVI-XVII століть: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К., 2017. 560с.
2. Кравчук А.Є. Мовно-політична ситуація на Волині в кінці XVI століття // *Studia Linguistica*. 2010. С. 147-154.
3. Полюга Л.М. Українська мова XVI-XVII ст. у загальноєвропейському колі // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць. К., 1999. С. 125-129.
4. Циватый В.Г. Застольный/столовый этикет, традиции питания и тренды украинской национальной кухни: институционально-региональное измерение // Традиционная культура в современном мире. История еды и традиции питания народов мира. Материалы I Международного симпозиума. Москва, 2014. С. 71-72.
5. Циватый В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К., 2000. Вип. 4. С. 268-274.
6. Чухліб Т.В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2009. 3-тє вид. 616 с.
7. Шевчук В.О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст.: У 2-х книгах / Валерій Шевчук. К.: Грамота, 2007. Книга 1. 720 с.
8. Яковенко Н.М. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. К.: Laurus, 2012. 472с. (Серія «Золоті ворота»; вип. 2).

Акаш Крішан
(м. Київ)

ЄДНІСТЬ ПРОТИРІЧ: МІЖКОНФЕСІЙНИЙ КОВЕЛЬ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Як і практично кожне волинське місто чи містечко XVI-XVII ст. Ковель був значним центром релігійного життя, в якому мешкали не лише

православні русини, а й вихідці з-поза меж українських етнічних теренів, що сповідували іудаїзм та іслам, належали до католицької конфесії чи протестантських течій християнства.

У XVI – першій половині XVII ст. найбільшою громадою у Ковелі були, очевидно, русини (українці та білоруси) «релігії грецької». До неї, між іншим, належали деякі власники міста – князі Василь Сангушко [15] та Андрій Курбський [14]. За першого з них у місті було побудовано Благовіщенську [9, с. 43], Хрестовоздвиженську (за деякими свідченнями, побудована у 1505 р. [11, с. 53-54]) і, можливо, Воскресенську церкви. У другій половині XVI ст. при останній діяв шпиталь для убогих, яким опікувався перший староста королеви Бони Богдан Семашко [13], а згодом князь Курбський. Піклуючись про фінансове забезпечення шпиталю, московський емігрант незадовго до своєї смерті у 1583 р. заповів на його утримання певну частку своїх коштів [5, с. 108-110].

Серед настоятелів Воскресенської церкви протягом XVI – першої половини XVII ст. на сьогодні відомі священники: Олексій Трішинець (у 1549 р. отримав від королеви Бони привілей на «доживотне держання» церкви, згадується в джерелах за 1559 р.) та ковельський протопоп Сила, якому князь Курбський залишив 10 коп литовських грошей згідно з його заповітом від 1581 р. [11, с. 44-45, 49]

У тому ж 1549 р. отримав відповідний королівський привілей і панотець Михайло – настоятель ковельської церкви Благовіщення [11, с. 51-52]. Поки що залишається нез'ясованим питання про побудову четвертого православного храму в Ковелі – церкви св. Миколая, яка, за твердженням М. Теодоровича, «издревле ... существовала в Ковеле» [11, с. 56], а привілей на підтвердження прав на неї міська паства отримала від Яна Казимира у січні 1650 р. [1, с. 374]

Велику роль у житті православних храмів Ковеля відігравало місцеве населення, що об'єднувалося у церковні братства [4, с. 48], які піклувалися про матеріальне забезпечення причету, організацію та утримання церковної школи, шпиталю та ін. Активними членами братства були, як відомо, ремісники. Особа, що хотіла вступити до цеху, мала переказати на церкву 32 фунти воску [8, с. 319-320]. Дієва підтримка православного духовенства з боку місцевого населення сприяла створенню у першій половині XVII ст. на Волині умов для безперешкодного функціонування православних храмів у таких містах, як Володимир, Кременець, Дубно та Ковель [6, с. 60].

У першій половині XVI ст. у Ковелі з'явилася католицька громада, до якої, очевидно, входили поляки та німці, що займалися ремеслом і торгівлею. За часів королеви Бони [16, с. 288-294] у місті було споруджено костел, настоятель якого у 1551 р. отримав від королеви привілей на щорічну пенсію у розмірі 10 кіп литовських грошів. Окрім неї, ксьондзу виплачувалася певна частка чиншу, зібраного з жителів Ковельського маєтку (1 гріш від міщанської родини та пів гроша від селянського

господарства). Відомо також, що піддані деяких сіл Ковельщини були приписані до костелу. Так, зокрема, у Рокитниці нараховувалося 10 «костельних» господарств. До володінь католицького храму належали два поля, він мав вільний помол в одному з міських млинів [10, с. 83].

Цікаво, що впродовж XVI – 40-их рр. XVII ст. в джерелах не зафіксовано жодної згадки про протистояння «католицької» та «православної» громад Ковеля. Щоправда, певна напруга у взаєминах могла виникнути у 1596 р., коли було здійснено невдалу спробу об'єднання двох церков.

Варто зауважити, що попри всі намагання королівської влади затвердити релігійні постанови, прийняті на Берестейському соборі 1596 р., унія не мала великої підтримки православного люду на Волині, не так через чітке усвідомлення своєї конфесійної приналежності, як внаслідок активної позиції частини духовенства, яка не збиралася миритися зі своїм нелегітимним становищем [6, с. 57-82]. В. Антонович зазначає, що «викликана політичною та релігійною інтригою, унія не мала, життєвої сили з початку свого народження» [3, с. 342]. Загалом, підтримуючи думку дослідника, дозволимо собі зауважити, що значною мірою ситуація залежала від волі власника Ковеля, якому належало право подавання місцевих священників і який міг при бажанні передати православний храм уніатам. Відтак, паства (ковельські міщани) була просто змушена коритися волі дідача або старости.

З доступних нам джерел, відомо, що у Ковелі у кінці XVI – першій половині XVII ст. функціонували, принаймні, дві уніатські церкви (які раніше були суто православними храмами). В актах Володимирського гродського суду за 1639 р. міститься скарга ковельського протопопа Григорія Городиського (з села Городища) Успенської уніатської церкви на шляхтича Кшиштофа Гомовського, який перешкодив йому забрати частку майна, заповідану на церкву двома важко хворими підданими [2, с. 255], а у 1624 р. у документах згадується ім'я панотця Себастьяна Василевича, пресвітера невстановленої уніатської церкви [2, с. 393]. Саме на користь Воскресенського уніатського храму в 1642 р. шляхтич Іван Черкаський заповів 10 польських злотих [2, с. 270].

Козацька революція 1648-1654 рр. призвела лише до деяких локальних конфліктів між «православними» і «католиками» у Ковелі. Відомо, що під час військових дій у 1649 р. місцевими повстанцями було розграбовано костел та вбито місцевого ксьонда Якуба Косинського [12, с. 373]. Однак вже наступного – 1650 – року у джерелах фігурує новий духівник міської «католицької» громади – плебан Петро Козакевич-Прошицький, а, отже, життя ковельських «католиків» поступово налагодилося. Пізніше – протягом 1652-1653 рр. – на території староства перебували на постійній коронній військовій, що унеможливило подальші прояви «покозачення» місцевого населення [11, с. 43, 57].

Поряд з православною та уніатською громадами у місті проживав також значний відсоток єврейського населення. Щодо останніх, то можна відзначити той факт, що ковельська спільнота євреїв сформувалася на території міста ще у перші роки функціонування Ковеля як нової територіально-адміністративної одиниці з магдебурзьким статусом [11, с. 43]. Існує інформація про розташування синагоги у межах міста, і на сьогодні відомо, що єврейське населення Ковеля не лише займалося торгівлею, орендарством земельних угідь та лихварством, але й працювало «нецеховими різниками» [9, с. 127], що доводить той факт, що до ремісничих об'єднань євреїв не приймали. Втім, про цю етнічну групу дбали ковельські можновладці. Так, королева Бона і Сигізмунд Август, хоч і видавали відповідні постанови, щоб євреї оселялися у місті тільки на «жидівській» вулиці, однак на практиці згідно з люстрацією, проведеною у 1616 р., нараховуємо на ринковій площі у Ковелі 19 християнських та 23 «жидівських» будинки [7, с. 149, 124]. Водночас, єврейське населення міста повинно було сплачувати різні мита на користь володільників староства [11, с. 24].

Отже, протягом XVI – першої половини XVII ст. у Ковелі функціонували три найбільші релігійні громади православних русинів, «католиків» та іудеїв. Загалом, всі вони досить мирно співіснували один з одним, хоча події, пов'язані з Берестейським собором 1596 р. та козацькою революцією 1648-1654 рр., дещо дестабілізували релігійну рівновагу у місті, однак не стали причиною розгортання довготривалого конфлікту всередині міщанської громади. Це, у свою чергу, стало запорукою об'єднання різних за конфесіями ковельчан для спільної мети: соціально-економічної відбудови свого міста після років воєнного лихоліття.

Список використаних джерел та літератури

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1861. – Ч. 2, т. 1. – 593 с.
2. Архів української церкви, вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Держкомархів України, УДНДІАСД, Вищ. ін-т реліг. наук ім. св. Фоми Аквінського; упоряд. М. В. Довбищенко. – К., 2001. – 462 с.
3. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – 315 с.
4. Бондарчук А. Православне братство в історії Ковельщини // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (Ковель 23-24 жовтня 2003 року). Збірник наукових праць. – Луцьк, 2003. – Ч. 1. – С. 48-49.
5. Гаврилюк С. Діяльність А. Курбського на захист православ'я на Волині // Минуле і сучасне Волині. Науковий збірник. – Луцьк, 1998. – С. 108-110.

6. Довбищенко М. Реалії та міфи релігійного протистояння на Волині в кінці XVI-першій половині XVII століття // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 57-82.
7. Заяць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Львів, 2003. – 205 с.
8. Иванишев Н. Д. Сочинения. – К., 1876. – Т. 1, 2. – 451 с.
9. Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годов XVI в. – К., 1989. – 230 с.
10. Семенюк А. В. Ковель: минуле і сучасне. – Луцьк, 2000. – 328 с.
11. Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1903. – Т. 5 [Ковельський уезд]. – 572 с.
12. Ярошинський О. Б. Волинь у роки української національної революції середини XVII ст. – К., 2005. – 458 с.
13. Lulewicz H. Siemazko Bohdan // Polski Słownik Biograficzny. -Warszawa-Kraków, 1996. – Т. 36. – S. 604-605.
14. Kotarski H. Kurbski Andrzej // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971. – Т. 16. – s. 221-223.
15. Machynia M. Sanguszko Wasyl // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1992. – Т. 34. – S. 513-514.
16. Pocięcha W. Bona Sforza // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1936. – Т. 2. – S. 288-294.

Олеся Швець
(м. Острог)

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ЖИТОМИРСЬКОГО СТАРОСТВА У ЛЮСТРАЦІЯХ ТА АКТАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Дані люстрацій та актових джерел, на відміну від інформативного потенціалу інвентарів, поборових та подимних реєстрів, спроможні висвітлювати процеси національної, професійної, релігійної та демографічної динаміки лише фрагментарно, що пояснюється їхньою структурою, тематичною чи видовою приналежністю, специфікою люстрування. Все ж, значну кількість інформації щодо соціальної структури із поданих родів та видів джерел можна почерпнути.

Ключовою фігурою соціально-економічного життя будь-якого староства, у тому числі й Житомирського, був голова тогочасної адміністрації – староста. Ці посадовці були представниками великого князя або короля на місцях і діяли від його імені. До їхніх обов'язків належало оберігати замок, підтримувати громадський мир та спокій на своїй визначеній території [6, С. 144]. Перед старостою міщани звітували про використання зібраних коштів на укріплення чи ремонт замку, що передбачало тогочасне законодавство. Староста слідкував за торгівлею (зокрема т. зв. оподаткуванням товарів), дорожнім примусом. До того ж, значна частина міських жителів перебувала під безпосередньою юрисдикцією старости. Так, Житомирськими старостами з часу існування та виокремлення самого староства як територіально-адміністративної одиниці були такі князі: Семен Глібович Пронський (1538 – 1539 рр.),

Богуш Федорович Корецький (1539 – 1548 рр.), Дмитро Федорович Сангушко (1548-1552 рр.), Роман Федорович Сангушко (1557 – 1571 рр.), Михайло Андрійович Чорторийський (1574 – 1582), Януш та його син Олександр Заславські (1598 – 1629 рр.), Януш Федорович Тишкевич (1627 – 1649 рр.) [7, С. 123]. Кожен із вище перелічених осіб сприяв розбудові та розвитку краю, примноженню його багатств.

Досить часто на місцях замість старост, які займали по декілька урядів, засідали їхні заступники – підстарости, намісники, бурграбії. Люстраційні дані досить часто вміщують загадки чи посилення про перевищення повноважень вище вказаних посадовців на місцях, про що яскраво свідчать скарги житомирських міщан на підстаросту у люстрації за 1622 р. [3, С. 334].

Численні відомості, які можна почерпнути із іншого роду джерел – актів, дають змогу відтворити картину життя та діяльності місцевої поліської шляхти, путного та панцирного боярства, панських слуг, які хоча й мали маєтки за межами староства, все ж виконували низку доручень на замок та замковий уряд. Наприклад, із книги за 1635 р. можемо довідатися про житомирського підстаросту Яна Вітинського, намісника Житомирського підстароства Миколу Вишпольського, житомирського писаря Михайла Корибута; важливою фігурою актів виступав і київський воєвода, житомирський та снятинський староста Януш Тишкевич [1, С. 123, 133, 144, 146, 174, 176, 177]. Крім цього соціальне виділення у справах отримують ще такі стани: міщани, селяни, князі, ксьондзи (католицькі священники). Слово боярин вживається у значенні «слуга пана». Представники бідніших верств населення називаються переважно холопами чи селянами [2, С. 18-19].

З-поміж розгалуженої соціальної структури староства важливе місце займали міщани, які були основною категорією населення замку. Так, у 1616 р. в місті Житомирі налічувалося 210 підданих, які, як відомо, сплачували різний розмір чиншу. Однак, вже у 1622 р. кількість міщан значно зросла аж до 512 осіб, як і податки, які вони сплачували, а Житомир змінив свій статус із «містечка» на «місто» [3, С. 286, 327].

Воєнізований характер життя прикордонних староств Речі Посполитої вимагав існування в їхніх поселеннях при старостинських замках певного контингенту панцирних бояр, які за право користування землею несли збройну службу з охорони відповідної замкової округи [5, С. 16-17]. Однак, оскільки Житомирське староство розташовувалося на півночі воєводства і не так часто потерпало від нападів кримських татар, контингент панцирних бояр цього краю не був відображений під час ревізій та люстраційних акцій. Натомість, відомо, що з-поміж селян і панцирних бояр виділялася ще одна невелика соціальна група населення – путні бояри або замкові слуги. Вони теж мешкали на земельних наділах довкола замків, за що зобов'язані були розвозити листи і виконувати деякі інші замкові повинності. За люстрацією 1616 р. кількість таких бояр

становила 9 осіб, а у 1622 р. їхня чисельність збільшилася лише на 1 особу, що свідчить про незацікавленість місцевої адміністрації у розростанні цього суспільного стану [8, С. 78].

Ревізори порубіжних поселень королівських староств відзначають велику групу населення, яка фактично вела селянський спосіб життя, проте вважала себе козаками, і офіційно була зареєстрована як люди «непослушні» [5, С. 16-17]. Таких «непослушних» козаків, що «перебувати під владою замку не хотіли» у 1622 р. на теренах староства налічувалося лише 16 осіб. Власне, на основі таких «непослушних» поселень із «непослушних» селян створювалися згодом козацькі полки. Окрім козаків, згадуються також стрільці, обов'язком яких була охорона і сторожа міста; їхня кількість сягає 8 у 1616 р., однак вже у 1622 р. їхнє число значно скорочується аж до 2-х осіб [8, С. 78].

Крім козацтва і міщанства на теренах староства жили, звичайно, і селяни, що становили значний соціальний масив і були важливою складовою господарського життя краю. Кількість цього суспільного стану відображена за кожним селом, селищем, фільварком та новопоселенням (слободою). Наприклад у 1616 р. люстратори зазначали, що у фільварку с. Газинці нараховувалося 20 тяглих селян, в с. Барашівка проживали 12 селян, а у Станишівці, яка перебувала в оренді, – 40 підданих, тих же селян, в с. Пищево – лише 6 осіб, а в новозаснованій слободі Вачків – лише троє поселенців. Натомість, вже у 1622 р. кількість населення змінюється. Зокрема, у чотирьох селах Житомирського староства – Газинці, Станишівці, Пищевому та Вересах – тяглових селян було 83, а підсусідків та городників – 40 [3, С. С.287-288, 328-333].

Отже, соціальна структура Житомирського староства першої половини XVII ст. включала такі суспільні групи: місцева шляхта, путні бояри, козаки, стрільці, міщани та селяни. Варто зазначити, що така варіативність населення стала наслідком збільшення чисельності польської шляхти, міграції селянства з-під панського гніту із Руського та Подільського воєводств та орієнтації староства на розростання фільваркової системи господарювання. Також цей край не належав до староств та повітів, які найбільше потерпали від нападів татар, а тому чисельність таких категорій як панцирні та путні бояри, а також стрільці, що мали захищати замок, – незначна.

Список використаних джерел та літератури

1. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підг. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 251 с.
2. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підг. До вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 392 с.
3. Архив Юго-Западной России. Акты о заселении Юго-Западной России (1386 – 1700 гг.). К., 1886. Ч. 7. Т. 1. 744 с.
4. Жук О. М. Соціальні та етнічні особливості поселень українських земель в складі Речі Посполитої у 1569-1648 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та

всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. Рівне: О. Зень, 2011. С. 13-27

5. Заяць А. Вплив старостинської влади на функціонування міських громад Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. 2009. Вип. 20. С. 143-151.
6. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993. 414 с.
7. Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym). Warszawa, 1877. T. V. 228 s.

Тетяна Ющук
(м. Острог)

СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ОСТРОЗЬКОЇ ВОЛОСТІ ЗА ІНВЕНТАРЕМ 1708 РОКУ

Одним із ключових аспектів при дослідженні господарського стану Острозької волості є вивчення сільського населення, його чисельності, структури та майнового стану. Без селянської праці неможливим було б функціонування фільваркового господарства, а тому постає необхідність з'ясування умов залучення селян до виконання натуральних та відробіткових повинностей. Ось чому питання вивчення сільського населення Острозької волості є актуальним сьогодні. Інвентар 1708р., що має назву “Osiadlosc miasta Ostroga anno 1708”, зберігається у відділі фондів Державного історико–культурного заповідника міста Острога. У 1938 р. острозький краєзнавець Й.Новицьким підготував публікацію цього інвентаря.

Цікавим для нас є те, що “Osiadlosc miasta Ostroga anno 1708”, містить різноманітні відомості про села Бельмаж, Розваж, Хорів, Грем'яче, Білашів та Дерев'янче. Закінчується документ сумаріушем річного прибутку Острозької волості на 1708 р., а також додано невеликий сумаріуш з тих самих володінь від 1714 р., який розміщений на 2 аркушах. Зазначені в інвентарях села були малолюдними. Зокрема, село Бельмаж – 16 димів і 4 пустих пляци, село Хорів – 55 димів, село Розваж – 17, села Білашів і Дерев'янче разом 15 димів, до того ж у Дерев'янчі було ще 4 халупи. У сумі отримаємо 103 селянські господарства. Крім того, зазначено ще 54 будинки в місті Межиріч [1, арк. 14-17].

У Хорові знаходився фільварок, основне призначення якого було зорієнтоване на вироблення якнайбільше товарної продукції за рахунок використання селянської маси. Саме цим фактором зумовлене те, що в селі з найбільшою кількістю жителів, у користуванні селян знаходилось лише 8 волок землі. Відповідно, хорівські селяни, в основному, були малоземельними [3, с.29]. Зокрема, 7 господарів мали по півволоки, 18 четвортинників, 25 господарів взагалі без землі, тому цілком справедливо їх можна зарахувати до категорії городників. Ще 5 селянських димів були

вільними від сплати податків, і їх земельні наділи не вказуються. Розшарування селян за кількістю робочої худоби, зокрема волів та коней, в даному селі було наступне: 5 голів мав лише 1 господар, що становить 2 % від загальної кількості сільських господарів; 4 – також 1 (знову 2 %); по 3 – 12, або 24 %; по 2 – 9, або 18 %; по 1– 12, або 24%, і зовсім не мали худоби 15, або 30 % [1, арк. 25].

На село Бельмаж припадало 7 волок землі. За наявності 16 димів отримаємо в середньому по 0,44 волоки на одне господарство, що свідчить про досить значне забезпечення селян землею. При цьому зазначено, що у володінні сільського в'їта знаходилась 1 волока [1, арк.39].

Село Розваж мало значно менше землі, лише 4,5 волоки. Тут було 7 півволочних, 3 четвертинники і 4 городники, 3 господарі сплачували лише чинш по 5 злотих і не виконували більше ніяких повинностей. Лише двоє господарів мали у користуванні по 4 голови робочої худоби, у трьох – по 3, у п'яти – по 2, один хазяїн мав тільки вола, двоє не мали худоби взагалі. Досить велика кількість землі у селі Розваж припадала на панські двори. Зокрема, пан Свірський мав 3 волоки, пан Славенський – 4 волоки, пан Пуцята мав також 4 волоки. Є вказівка і про орендований шинок [1, арк. 42].

Селяни Дерев'янчого і Білашева були півволочними та коморниками. На жаль, не вдається встановити скільки їх було у кожному господарстві через відсутність прямих свідчень. При описі села Грем'яче вказано, що частина населення після “московських руйнувань” коморно мешкала у селі Білашів [2, арк. 49].

Ремесла і промисли залишилися важливою складовою функціонування як фільваркового комплексу так і сільського господарства. Зокрема, промисли з переробки зерна на борошно, які безпосередньо були зв'язані з сільським господарством, тому перше місце серед них займали водяні млини. У с. Хорів знаходилось 4 млини, а в селах Грем'яче і Білашів по одному. У місті Межиріч 2 млини по 3 кола. Прибутковим залишалось і рибне господарство. На цьому промислі працювали переважно малоземельні чи безземельні селянигородники. На 1708 р. у Хорові згадуються чотири стави та по одному в Білашеві і Грем'ячі, в останньому ж став був у дуже занедбаному стані [2, арк. 15-18].

XVIII ст. характеризувалося стрімким розвитком товарно–грошових відносин, які почали стрімко розвиватися серед селян. Заможні селяни, які володіли власними наділами землі, частину своєї продукції були здатні збувати на ринку [4, с. 146]. Більше того, із середини XVIII ст. у селах активно поширювалися ремесла та промисли, продукція яких у все більшому обсязі теж ішла на продаж. Невелика кількість селян, займаючись ремеслом і торгівлею, зокрема чумакуванням, збагачувалася, ставала заможною, нагромаджувала капітали, засновувала підприємства, використовуючи в них найману робочу силу, і насамперед бідних селян. Почався процес формування на селі капіталістичних відносин, свідченням

чого було поглиблення розшарування селянства на бідних і багатих [4, с. 156-158].

У селах Білашів, Грем'яче та Дерев'янче змушені були відробляти панщину по три дні до свята Покрови і по два дні після Покрови своїм тяглом. Також зажинки, обжинки до ярого і озимого збіжжя, закоски, обкоски, шарварки, пофурщину. Натуральну повинність складала бджільна десятина, десятій сніп від всякого збіжжя та по 2 курки з кожного господарства. Річний дохід з Острозької волості згідно інвентаря 1708 р. становив 8015 злотих та 20 грошів [5, с.125].

Оскільки лише в Хорові нараховувалося більше 50 господарств, то можна зробити висновок, що описані в документах села не були багатолюдними. Для стратифікації селян на певні соціальні групи стали визначальними наявність робочої худоби та розмір земельної ділянки. У цілому, розміри селянських земель коливалися від чверті волюки до півволюки, проте велику кількість становили й городники. Ще одну соціальною категорію сільського населення представляли коморники. А поряд із землеробством важливе місце у сільському господарстві посідали ремесла та промисли.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – Відділ фондів. – КН-23871 / ШД 9250.
2. Бирук М. Соціально-економічний розвиток Острога на початку XVIII ст. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть. 2008. – Вип. 28. – С. 338-347.
3. Вихованець Т. Інвентар Острога та частини Острожчини від 1708 року як джерело з історичної топографії міста. Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 28-33.
4. Маркина В.А. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII – 60-е годы XVIII ст. Киев, 1971. 175 с.
5. Osiałość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wołyński. – Równe, 1938. – Т. VII. – S. 179-228.

Анна Кирилюк
(м. Луцьк)

ЗМІНИ У ПІДПОРЯДКУВАННІ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.

У межах Речі Посполитої монастирі одного ордену були об'єднані у провінції на чолі з провінціалами, ордени очолювали генерали, резиденції яких переважно знаходилась у Римі. Генерал ордену був підпорядкованим Папі Римському [7, с 56-59]. На чолі кожного монастиря був настоятель, якого обирали переважно з-поміж ченців обителі.

Вже після першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. вийшов указ Катерини II, в якому поміж інших питань влада вперше звернула увагу на статс римо-католицьких монастирів у державі. Зазначається, що монастирі

яких ченці не прийняли російського підданства і виявили бажання виїхати за кордон, мають перейти в управління казни; монастирі, які опинились за кордоном, а їхня власність у межах Російської імперії, також втрачали право на користування нею; така власність переходила до російської казни. В інших випадках монастирі залишали за собою право розпоряджатись своєю власністю до подальших рішень з цього питання [3, с 509]. У «Жалуваною грамотою на встановлення Білоруської католицької єпархії» 1774 р. підтверджувалось право монастирів на їхню власність [1, с 914].

Початок кардинальних змін в організації управління монастирями настав за правління Павла I. До того було видано ряд нормативних актів, які частково стосувались монастирів і основною їх тезою була заборона контактів всіх ченців із духовенством за межами Російської імперії. «Регламент для церков та монастирів римо-католицького віросповідання» від 3 листопада 1798 р. – основний документ, виданий у Російській імперії, яким врегульовувалась організація управління монастирями. Відповідно до Регламенту за монастирями зберігались їхні майнові права на землю, капітали та монастирські будівлі. Обрання в органи управління монастирями кожного ордену залежало від єпархіального архієрея. Він також призначав настоятелів монастирів. Стежити за діяльністю настоятеля повинен був провінціал. Зберігалась така форма контролю як регулярні візитації. Вони склалися за результатами перевірки монастиря єпископом або членом єпископської курії. У візитаціях мала бути зафіксована інформація про особовий склад монастиря з чітким визначенням обов'язків усіх ченців (черниць), опис костелу з особливою увагою на його інтер'єр, монастирського корпусу, господарських будівель; перелічені села, угіддя, фільварки, грошові кошти, які належали монастирю, вказана сума щорічних доходів та витрат. Один примірник акту візитації настоятель мав передавати єпархіальному архієрею, а другий зберігався у архіві монастиря. Переміщення ченців у межах провінції або єпархії також могло бути лише з дозволу єпископа [6, с 833-840].

До поділів Речі Посполитої єпископ міг до певної міри втручатись у справи монастиря, якщо при ньому була парафія, в якій служили ченці з духовним саном, тому у монастирів була певна автономія від вищого єпархіального духовенства. Підпорядкування чернечого духовенства єпархіальним єпископам і заборона мати контакти з Римською Курією цю автономію юридично ліквідували [2, с 105].

У 1798 р. було заборонено скликати капітули для виборів органів монастирського правління. З того часу місцеві архієреї самостійно призначали ченців виконувати ті чи інші обов'язки у монастирі [4, с 436].

У 1800 р. вийшли «Найвищі затвержені пункти про управління римо-католицьким духовенством в Росії» [5, с 833-840]. Фіксувалось, що кожен орден міг сам обирати провінціала, а монастир – настоятеля, відповідно до правил ордену. Ця норма є показником зміни державної політики [5, с 433-436]. Таке пом'якшення у політиці Павла I, очевидно,

було зумовлене приїздом до Петербургу Габріеля Губера – австрійського єзуїта, котрий налагодив тісні взаємини з царським двором і, вочевидь, лобював інтереси римо-католиків у Російській імперії [8, с 15].

Також у пунктах прописано механізм затвердження обраного настоятеля. Коли ченці обрали монастирського настоятеля, то повинні були повідомити про вибір провінціалам своїх орденів, які у свою чергу, щорічно подавали списки настоятелів монастирів до Римо-Католицького департаменту, який діяв при Юстиц-колегії ліфляндських, естляндських та фінляндських справ (органу державного управління в Російській імперії, який окрім адміністративно-судових функцій, займався справами всіх протестантських церков, а з 1769 р. й інших іноземних конфесій, у тому числі католицької). Також повідомляли й про зміни в особовому складі монастирів через смерть або з іншої важливої причини впродовж року. Самі ж провінціали обирались або призначались з-поміж братії за правилами свого ордену, але орден був зобов'язаний повідомляти про обрання до Римо-Католицького департаменту, а департамент до Сенату [5, с 433-436]. Однак далі в документі зафіксовано, що єпархіальний архієрей в такі вибори не повинен втручатися. Відповідно до положень акту, єпископи повинні були займатись управлінням білим духовенством і стежити за їхньою поведінкою та вчинками. Автори документу, звертають увагу на те, що з костелів і монастирських будівель помітно, що ченці направляли не всі доходи «в славу Всевишнього», а витрачали їх на прикрашання своїх будівель. Однак, стежити за фінансами монастирів все ж мали провінціали, а не єпископи, які контролювали фінансові справи білого духовенства [5, с 433-436].

Таким чином, наприкінці XVIII ст. було видано ряд нормативно-правових актів на основі яких закладено базові засади функціонування римо-католицьких монастирів у Російській імперії. Початково для монастирів були встановлені жорсткі умови, однак у Пунктах 1800 р. відчувається певне пом'якшення у політиці царату. Існуюче законодавство повністю порушувало усталені віками традиції Римо-Католицької Церкви у питанні функціонування орденів. Ще до поділів Речі Посполитої вони були автономні щодо держави і вищого єпархіального духовенства, а у Російській імперії фактично цю автономію втратили. Метою політики російського уряду щодо реорганізації управління римо-католицькими монастирями було їх підпорядкування єпархіальним архієреям, що б уніфікувало управління Римо-Католицькою Церквою з, вже на цей час, повністю підпорядкованою державі Православною Церквою, а також дозволило б контролювати усі її інституції.

Список використаних джерел та літератури

1. Жалованая грамота на установлене Белорусской католической епархии. 1774. Февраля 6 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. СПб. Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии. 1830. Т. XIX №14122. С. 913–914.

2. Канфесійны фактар у сацыяльным развіцці Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / В.В. Яноўская; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. Мінск: Беларус. навука, 2015. 496 с.
3. Именной [указ] данный генерал-майору Каховскому и Кречетникову с приложением указа, по коему они должны поступать при исправлении должностей губернаторов в присоединённых от Польши губерниях. 1772. Мая 28 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. – СПб. Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии. 1830. Т. XIX №13808 – С. 507–509.
4. Об уничтожении съездов монахов Римско-католического исповедания на капитулы для избрания чинов в разные монастырские должности; о представлении архиереям как определять в сии должности, так и права осматривать монастыри и церкви. Высочайший утверждённый доклад Сената. 1798 Ноября 3 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. СПб. Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии. 1830. Т. XXVI. № 18733. С 436.
5. Об управлении Римско-католическим духовенством в России. Высочайшее утвержденные пункты. 1800. Декабря 11. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. СПб. Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии. 1830. Т. XXVI. № 19684. С. 433-436.
6. Регламент для управления церквей и монастырей римо-католического исповедания в Российской империи 1798 Ноября 3 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. СПб. Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии. 1830. Т. XXV. №18734. С.436.
7. Gach P. P. Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 1999. 675 s.
8. Radwan M. Zakony męskie na ziemiach zabranych w XIX wieku. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2004. 121 s.

Оксана Вигівська
(м. Житомир)

ПСИХОІСТОРИЧНА ВІЙНА: ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ІСТОРІЇ ЯК РІЗНОВИД ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ

Однією з форм маніпулювання суспільною свідомістю є вплив на таку важливу сферу, як історичне минуле. Як відомо, без розуміння минулого неможливе знання та розуміння майбутнього. Психодари по історичній пам'яті (найбільш важливі події, найбільш значущі та знакові фігури) дають можливість впливати та формувати інформаційні схеми, ідейні конструкції, визначати світогляд тощо.

У сучасному світі теорія та практика політичного маніпулювання отримали досить глибоку наукову розробку та практичне застосування. Загальна технологія глобального, загальнодержавного маніпулювання зазвичай ґрунтується на систематичному впровадженні у масову свідомість

історичних фальсифікацій, які виступають соціально-політичними міфами, спрямованими на утвердження певних цінностей та норм. Переважно вони сприймаються на віру без раціонального, критичного осмислення.

Історичні міфи складають фундамент усієї ілюзорної картини світу, яка створюється маніпуляторами. Так, головними конструкціями комуністичної системи маніпулювання виступали міфи про приватну власність як про головне джерело соціального зла, про неминучість краху капіталізму та світову революцію, про керівну роль робітничого класу і його комуністичної партії, про єдине вірне вчення – марксизм-ленінізм.

Спосіб подання інформації нерідко відіграє вирішальну роль у тому, щоб зміст, який передається, був сприйнятий так, як необхідно його відправнику. Однією з ліній боротьби за минуле виступає фальсифікація історії, коли технології пов'язані в першу чергу з перекручуванням та однобічним висвітленням історичних подій.

Анексія Криму та події на сході України показали, наскільки психосфера людини залежна від зовнішніх чинників, у тому числі й свідомого маніпулювання історичним минулим задля здійснення поділу суспільства за уявними розбіжностями. Перекручування, фальсифікація історичних подій – потужна зброя у сфері психоісторичної війни загалом та інформаційної зокрема.

Мета психоісторичної війни – зруйнувати організацію психосфери людини, посадивши її на помилкові інформпотоки, впровадивши ворожі концепції в просторі та часі, позбавивши її власних сенсів та цінностей, нав'язавши чужі – руйнівні та паралізуючі волю.

Таким чином, битва за історію стає головною битвою інформаційної війни в психосфері, оскільки вона підриває останню за декількома напрямками. Саме тому ця сфера поступово стає основним театром дій організаційної війни, яка в психосфері стає війною психоісторичною.

Анастасія Полєва, Ольга Тасаж
(м.Рівне)

РОЛЬ ЦУКРОВИХ ЗАВОДІВ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ВОЛИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Перші цукрові заводи в Україні виникли на початку 20-х рр. ХІХ ст. у Подільській, Чернігівській і Київській губерніях. У 1827 р. був заснований перший цукровий завод у Бершаді Подільської губернії графом Машковським, який дуже ретельно вивчав дану галузь промисловості у Франції 1826 р. У 30-х рр. ХІХ в Україні було лише 6 цукрових заводів. Потім будівництво їх посилюється, і в 40-х рр. тут уже налічується 2/3 усіх цукрових заводів Росії.

Цукрові заводи в Україні були однією з перших, якщо не першою формою капіталістичного виробництва, яке виникло всередині кріпосного господарства. Спочатку цукрове виробництво в Україні перебувало у

руках поміщиків та іноземних комерсантів. Після реформи 1861 р. воно набирає капіталістичного характеру і концентрується в руках великих підприємців. Також цукрові заводи в цей період перебували і в руках євреїв. Волинська губернія наприкінці XIX – на початку XX ст. залишалася аграрним краєм, в якому домінувало сільськогосподарське виробництво.

У той період міське населення Волині становило лише 7,4 % жителів регіону, що свідчить про домінування у регіоні сільського населення й незначну концентрацію жителів у поселеннях міського типу.

Передусім значна частина промислових підприємств розміщувалася у сільській місцевості. Станом на 1893 р. у губернії діяло 1672 підприємства та млини на яких працював 15 301 найманий працівник й загальна вартість виготовленої ними продукції становила 17 885 817 руб. [2, с. 46-55].

Найбільшими підприємствами, що діяли у тогочасній Волинській губернії залишалися цукрові заводи. Станом на 1893 р. їх кількість становила 12 на них працювало 6 318 працівників і було вироблено цукру на 8 627 017 руб. [2, с. 46-55]. Таким чином, незважаючи на наявність досить значної кількості підприємств, які функціонували наприкінці XIX ст. на Волині, більшість із них були дрібними, а найбільшими були цукрові заводи.

Станом на 1897 р. у губернії функціонувало 1912 підприємств, але вже більшість все ж була дрібною на яких працювало 3-5 найманих працівників. У середньому на одному цукровому заводі працював 431 робітник.

У 70 - 80-х рр. XIX ст. на зростанні цукрової промисловості позначилися нові фактори. Великий вплив на розміщення підприємства галузі мав розвиток сітки залізниць. Нові цукрові заводи зводилися вже здебільшого поблизу залізничних станцій. Проте, заводи, що знаходилися у близькості до залізниць насамперед підлягали реконструкції та значний розвиток залізничного транспорту, різка диференціація тарифів, значно послабили вплив географічних чинників ринку збуту продукції. У 60-х - початку 70-х рр. у цукровій промисловості наступила криза. Деякі заводи закрилися взагалі. Скоротився обсяг виробленого цукру. Загальмувався і процес росту акціонерних товариств. Щодо розміщення цукрових заводів по повітах губернії то у Житомирському повіті станом на 1912 р. діяло 5 цукрових заводів, з яких 3 належало родині Терещенків. [4, с.278]

Найбільшу кількість продукції було вироблено на Янушпільському заводі – 1 млн. 647 тис. руб. на підприємстві у с. Великі Коровинці, власники, нащадки Ф.А. Терещенко – 804,8 тис. руб., Іванківському товаристві – 700 тис. руб., у м. Червоне власник Ф.Ф. Терещенко – 700 тис. руб. [4, с.252].

У Дубенському повіті функціонував завод, який належав Жорвице-Озерянському товариству Бродських, він був розміщений у с. Мізоч на ньому працювало 110 робітників, а вартість виробленої продукції –

625 тис. руб. станом на 1912 р. [4, с.261] .У Рівненському повіті у той період також розміщувалося 3 цукрових заводи але документах відсутні відомості про обсяг виготовленої продукції та кількість працівників, які працювали на заводі у с. Бабин. Лише відомо, що він був побудований, і перебував у власності В.В. Шульгіна. У с. Великий Олексин працювало 408 осіб, якими було виготовлено цукру на 590 тис. руб. [4, с.289].

Отже, зростання кількості цукрових заводів сприяло збільшенню площ посівів цукрових буряків. Однак їх вирощували не лише великі землевласники, а також прості селяни. У Волинській губернії функціонувало 17 цукрових заводів, які у той період відігравали важливу роль в економічному розвитку регіону. Більшість продукції, що вироблялася на цих підприємствах Волині реалізовувалася за межами Російської імперії.

Список використаних джерел і літератури

1. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості К.Г. Воблий. К. : Вид-во ВУАН, 1931 – 270 с.
2. Історія Волині: З найдавніших часів і до наших днів часів //О. Г. Михайлюк, Р.А. Арцишевський, Н. В. Бурчак та ін. – Львів : Вища школа, 1988. – 238 с.
3. Москалюк М. М. З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / М.М. Москалюк // Український історичний журнал, 2008. № 2. С. 75-85.
4. Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. Житомир: Типография губернского правления, 1895. 474с.

Марина Кругляк, Марія Миронюк
(м. Житомир)

СТАВЛЕННЯ ДО ЖІНКИ-ПОКРИТКИ В ТРАДИЦІЙНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У сучасному світі завжди існують рамки і межі, за які не варто переходити. З року в рік їх стає все менше. Люди прагнуть свободи думки та вибору. Суспільство хоче досягти соціальної, національної й гендерної рівності. Проте наші предки жили в суспільстві, де для кожного була відведена своя роль, а точніше – всі мали одну роль і один сценарій життя, якому мали чітко слідувати, а для тих, хто сховався з дистанції, далі була лише одна дорога – вниз до суспільного дна, де вони отримували статус ізгоя. Такою категорією людей були покритки.

Покритка (від слова «покривати») – це дівчина, яка не вберегла своєї честі й народила позашлюбну дитину (байстрюка). Етимологія слова бере витоки в обряді покривання на весіллі голови дівчини хусткою, що доручали проводити або самій нареченій, або старшим жінкам. Сам обряд покривання голови пов'язаний зі зміною стану – переходом від дівочтва до жіноцтва, адже жінка, на відміну від дівчини, вже не мала права ходити з

неприкритою головою. Після того як відбулося покривання голови, жінка вже не мала права ходити на вечорниці, носити яскраві червоні стрічки та одягатися, як дівчина. Загалом покритка в соціумі була ізольованою та небажаною особою. Ірина Ігнатенко зазначає, що розвиток життєвого сценарію покритки був невтішним: це була зацькована суспільством самотня жінка, для якої найкращою нагодою покращити свій статус було одруження із вдівцем [6, с. 32].

Доля покритки була тяжкою, адже над усе цінувалася честь. Тому народження позашлюбної дитини було не лише величезною ганьбою, а й клеймом, яке лягало на всю родину. Покритку цькували, зневажали, вона ставала об'єктом людського осуду. Так, у творі Т. Г. Шевченка «Катерина» докладно змальовано трагічні події життя дівчини, яка стала покриткою. Якщо порівняти Середню Наддніпрянщину із Поліссям, можна відзначити тут вкрай нетерпиме, жорстоке ставлення до покриток. За нормами звичаєвого права XVIII – початку XIX ст. в цьому регіоні покритка підлягала жорсткому осуду, вилучалася з громади, а подекуди її прив'язували до стовпа й закидували камінням. Коли ж позашлюбну дитину охрещували, покритка повинна була стояти протягом всієї служби на колінах на певній відстані від церкви. Крім того, народний закон змушував відрікатися від покритки її батьків [8]. В той же час, як зазначає Оксана Кісь, на Поліссі ставлення до дівчини-покритки було лояльнішим, ніж у Західній Україні. Її не виключали з життя громади, хоч й зараховували до маргінальних категорій поряд зі старими дівами і солдатками [9, с. 109]. Російський науковець Борис Миронов малював таку перспективу життєвого шляху покритки: «На жінку, особливо дівчину, яка народила позашлюбну дитину, та її родину чекали ганьба, презирство односельців, а без допомоги батьків і злидні. Нерідко вона змушена була залишати село, переїжджати до міста, ставати повією, підкидати дитину або у відчай вбивати її...» [7, с. 166]. Зауважимо, що часто покритки вдавалися до вбивства дитини через неможливість знайти заробіток [3, арк. 13 зв.-14].

Покритка через своє важке становище, відчай та страх перед знеславленням могла приховувати свою вагітність та намагалася позбавитися плоду або й навіть новонародженої дитини. У фондах Державного архіву Житомирської області можемо знайти чимало справ про незаконнонароджених дітей та про вбивства покритками своїх дітей-байстюків. Так, читаємо справу «Об арестантке девке Анне Козловой, судимой за утопление незаконно прижитого ею ребенка»: «Управитель деревни Протовки Рапортом 29 июня настоящего 1844 года донес становому Приставу 3. Стана Житомирского Уезда, что крестьянка д. Протовки дочь Зинова Нестероваго Козла Анна была отдана Помещиком Бущицким в услуги дворянину Антону Лукашевичу, проживающему в футоре Мурочинского. Чрез годов четыре с половиною, которая Анна прижила сына именем Михаила, был окрещен в приходской церкви в

селении Дидковцах, неизвестно по какой причине, она, Анна, бросила помянутого Лукашевича и прибыла к своим родителям в д. Протовку того же июня месяца 19 числа без ребенка, то он, Управитель, начал спрашивать, где бы такового ребенка дела, и она признала, что сына именем Михаила на грунте лесной рудни в речке утопила. Пристав же о таком происшествии донес житомирскому земскому суду». На допиті 20-річна дівчина-сирота стверджувала, що мала інтимні стосунки із сином пана Антона Лукашевича Вікентієм, завагітніла й народила дитину; що пан Антон бив її й погрожував розправою, якщо вона розповість про свій зв'язок із його сином. В той же час сказане Анною було заперечене родиною Лукашевичів. Врахувавши всі обставини, Житомирський повітовий суд 23 листопада 1844 року обвинуватив Анну Козлову в незаконному народженні дитини й умисному її втопленні. Як покарання було визначено удари батогами та заслання в Сибір. Але через те, що Анна добровільно зізналася у вчиненні злочину, тілесне покарання вирішено було не застосовувати [2, арк. 7-23 зв.].

Траплялись, звичайно, й випадки, коли жінка зазнавала насильства. І зрозуміло, що вони не залишались поза увагою громадськості. Проте, аби відбулось покарання безпосередньо молодого чоловіка, жінка мала надати суду не менше трьох свідків та очевидні сліди насилля або на собі, або на чоловіку. Звертаючись до Державного архіву Житомирської області, знаходимо «Дело Волынской Палаты Уголовного и гражданского суда. По жалобе девицы Марии Сверневской на Цирика Теодоровича о прижитии ребенка» (1874 р.). Проте справу закрили за відсутності доказів і здали в архів [5]. У справі «Об арестантке крестьянке Варваре Кириченковой, осужденной за умерщвление ребенка» (1834 р.) за рішенням суду одруженого чоловіка, що мав із Варварою статеві стосунки, покарано двотижневим ув'язненням та церковним покаянням. Її ж за вбивство власної дитини покарано десятьма ударами батогом та засланням у Сибір на поселення, де на неї також чекало церковне покаяння за блудне життя [1]. Відзначимо, що після скасування кріпосного права покарання жінок за вбивство своєї дитини значно пом'якшилося. Так, солдатку Євдокію Мельничукову, яка народила мертвонароджену дитину й не повідомила про це, 1873 року було покарано лише тритижневим арештом [4].

Ці дані свідчать про те, що репресивні методи до молодого чоловіка, який «звів» жінку, були більш м'якими порівняно із заходами, що стосувалися безпосередньо самої жінки. До того ж чоловік міг заперечувати свою причетність до такого випадку і, врешті, уникнути будь-якого покарання.

Отже, ставлення до покритки у XIX – на початку XX ст. залишалось негативним. В залежності від регіону на таку жінку чекали виключення з громади, загальний осуд, погрози, сором, фізичне покарання, зневага з боку батьків тощо. Тим не менше, на тлі демократизації російського суспільства 1860-1870-х років та поширення модернізаційних процесів

покарання покриток пом'якшується, суттєвих змін зазнає й статус позашлюбних дітей. Та й навіть попри ці ліберальні перетворення вся вага відповідальності за блудне життя й небажану вагітність лягала на плечі саме жінки.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). – Ф. 18. - Оп. 2. – Спр. 4. – 29 арк.
2. ДАЖО. – Ф. 18. – Оп. 2.- Спр. 40. – 54 арк.
3. ДАЖО. – Ф. 18. – Оп. 4. – Спр. 26. - 41 арк.
4. ДАЖО. – Ф. 19. - Оп. 5. - Спр. 99. – 62 арк.
5. ДАЖО. – Ф. 19. - Оп. 5. - Спр. 119. – 26 арк.
6. Ігнатенко І. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 240 с.
7. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) : в 2 т. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2003. Т. 1. 548 с.
8. Пономар Л. Дівчина-покритка у творчості Т. Шевченка. URL: <http://ethnography.org.ua/content/divchyna-pokrytka-u-tvorchosti-tshevchenka>. (дата звернення: 21.10.2018).
9. Терещенко О. До питання про дошлюбні сексуальні стосунки в середовищі української та російської сільської молоді (перша половина XIX ст.) // Сіверянський літопис. 2009. № 2-3, С. 106-111.

Антон Сичевський

(м. Житомир)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЯН-СТАРООБРЯДЦІВ ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

З другої половини XVII ст. росіяни-старообрядці стали релігійними вигнанцями у Росії в умовах нової реформованої, т.зв. «ніконівської», православної церкви. Жорстокі гоніння проваджені панівною церквою Московії ототожнювалися з методами і практиками католицької інквізиції у Європі. За умов переслідування старообрядці були вимушені вдаватися до переховувань та самопорятунку в межах віддалених російських регіонів або ж мігрувати на землі сусідніх країн, що гарантували їм свободу віросповідання та протекторат. Зрештою ці релігійні дисиденти розгорнули переселенський рух і на територію Східної Волині. Утворивши свої компактні поселення, росіяни-старообрядці значною мірою доповнили регіональну етнічну, мовну, конфесійну специфіку та культурний колорит Житомирщини.

Переселенський рух старообрядців на Волинь-Житомирщину у XIX – на початку XX ст. відбувався з територій Росії, Білорусії, Молдавії, Польщі, Прибалтики та Пруссії, а також з українських губерній, що входили до складу імперії Романових.

У першій половині XIX ст. чисельність старообрядців у межах Волинської губернії була такою: 1826 р. – 1475 осіб (290 попівців та 1185 безпопівців), 1827 р. – 1923, 1837 р. – 2661, 1839 р. – 2920 (327 попівців та 2593 безпопівців), 1841 р. – 2962, 1846 р. – 3190, 1847 р. – 3168 [9, с. 106; 8,

с. 159, 170, 374, 376, 378, 447]. За відомостями єпархіального місіонера Миколи Абрамова старообрядці у Волинській єпархії в 1907 р. жили у 24 населених пунктах, а їхня чисельність складала понад 11210 осіб [7, с. 601–602].

Державний апарат всіма доступними методами обмежував релігійне життя старообрядницьких громад на Східній Волині. Станом на 1833 р. у губернії діяло два безпопівські монастирі – в м. Генрихівка Новоград-Волинського повіту. У чоловічому і жіночому скитах проживало 12 осіб. Як тільки інформація про функціонування монастиря стала відомою генерал-губернатору, той негайно розпорядився їх знищити, а поселенців відіслати до попередніх місць проживання [3, арк. 1 зв.–5].

У 1858 р. розгорівся конфлікт між старовірами та православними у с. Кошарища Радомисльського повіту, що фактично закінчився вигнанням останніх. Власник села граф Олізар з кінця 1840-х рр. поселив поміж старообрядців православних селян. Сусідство переросло у суперечки, оскільки православні заважали молитовним зібранням старовірів та доповідали про їхню активність парафіяльному священику Троїцької церкви м. Коростишева Михайлу Сможінському. Непорозуміння завершилися тим, що старовіри заключили з графом Олізаром контракт про виселення всіх православних до с. Стрижавки [2, арк. 1]. У с. Кошарищах старовіри проживали ще з 1828 р. [1, арк. 1, 2 зв., 28 зв.].

Житомирські попівці мали широке представництво у вищих соціальних прошарках суспільства. Деякі навіть отримали дворянські титули внаслідок змішаних польсько-російських шлюбів. Дівчата-старообрядки виходили заміж за дворян польського походження і католицького віросповідання, проте самі зберігали свою віру, а дітей хрестили в старообрядницькій церкві. Так, подружжя дворян Івана та Тетяни Базилевських, Георгія та Ірини Дашкевичів, Євгенія та Олександри Яновських охрестили своїх новонароджених синів (відповідно – Анатолія (1910 р.), Бориса (1912 р.) та Євгенія (1917 р.)) саме у старообрядницькій церкві [5, арк. 83, 92, 119]. Варто відзначити, що загалом в Російській імперії старообрядці були позбавлені права отримувати дворянський титул.

Дехто з купців-старообрядців зазнавав переслідувань зі сторони православного духовенства. Наприклад, у 1843 р. бердичівський благочинний, протоієрей Олесніцький звернувся до Волинської палати Кримінального суду зі звинуваченням купців Землякових в ухилі до «розколу». Родина Землякових переселилася до Бердичева з Калузької губернії. Степан, Макар, Федір та Єфим Землякови були приписані до 3-ої гільдії житомирський купців [4, арк. 1–2]. Але в ході судового процесу з'ясувалося, що Макарови завжди були старообрядцями, та й з православних нікого не «переманювали» [4, арк. 2, 10–10 зв.].

Популярними у владних колах звинуваченнями у «спокусі до розколу» користувалися, як не дивно, і самі ж старообрядці. У 1849 р.

конфлікт між двома бердичівськими старообрядцями Федотом Бічатіном та Аввакумом Бобровим переріс у справжній скандал. Ф. Бічатін звернувся до Бердичівського духовного правління та поліції з доносом на А. Боброва, який начебто женився на неповнолітній Ксенії Третьяковій з м. Літин Подільської губернії, а старообрядницька громада навернула до своєї «ересі» чотирьох осіб православного і римо-католицького віросповідань. Зрештою виявилось, що на А. Боброва звела наклеп частина старообрядців, які пограбували його маєток на 800 руб. сріблом. Ніяких навернень у «розкол» теж не було, а персонально звинувачений в здійсненні обрядів перехрещень уставщик Гавриїл Федулов помер ще у 1836 р. [6, арк. 1–3 зв., 13].

Прихильність від влади Волинської губернії вдалося отримати видатному члену общини старовірів-поморців, купцю 1-ої гільдії Кипріану Ляшкову, з ім'ям якого пов'язана історія Кафедрального Преображенського собору в Житомирі. К. Ляшков протягом 1866–1869 рр. опікувався будівництвом собору. При будівництві використовувалася цегла з його власних заводів. Після освячення храму імператор нагородив директора і скарбника Волинського попечительства в'язницями К. Ляшкова золотою медаллю з написом «За наполегливість» [10, с. 7, 9–10, 14, 25, 29]. К. Ляшков у 1876–1883 рр. навіть обіймав посаду міського голови Житомира.

На жаль, частина старообрядців стояла перед справжнім викликом долі, будучи мігрантами, вони опинилися у новому соціальному статусі. Для деяких переселенців вкрай важким стало питання працевлаштування і самореалізації. Бідність, з якою зіштовхнулися мігранти, штовхала їх на шлях злочинців. Матеріальна скрута стала причиною появи кримінальних злочинців у середовищі старообрядців.

Таким чином, громади росіян-старообрядців на території Східної Волині утворилися внаслідок міграційного руху з територій Росії, Білорусії, Молдавії, Польщі, Прибалтики та Пруссії. На початку ХІХ ст. їхня чисельність у регіоні не перевищувала 1,5 тис. осіб, проте вже на початку ХХ ст. – зросла більш як в сім разів. Зі сторони влади та панівної церкви переселенці наштовхнулись на низку обмежувальних заходів, утисків і переслідувань лише за їхнє віросповідання й дотримання староправославних традицій.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). Ф. 127. Оп. 658. Спр. 571. 35 арк.
2. ЦДАК України. Ф. 127. Оп. 660. Спр. 206. 5 арк.
3. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1482. 5 арк.
4. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 152. Спр. 897. 27 арк.
5. Державний архів Житомирської області. Ф. 1. Оп. 77. Спр. 1747. 145 арк.
6. Державний архів Київської області. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 27221. 60 арк.

7. Абрамов Н. Состояние миссионерского дела в Волынской епархии со 2-й полов. 1904 года по 2-ю полов. 1907 года // Волынские епархиальные ведомости. 1907. № 26 (часть официальная). С.601–610.

8. Варадинов Н. История Министерства внутренних дел. Кн. 8. История распоряжений по расколу. Санкт-Петербург, 1863. 656 с.

9. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. X, ч. 3. Волынская губерния / Сост. Генерального штаба штабс-капитан Фритче. Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального штаба, 1850. 240 с.

10. Мокрицький Г. П., Лазунов В. Я. Покровська церква на Каракульній, 6: історія місцевості, старообрядців і їхнього храму: архітектурно-краєзнавчий нарис. Житомир : Волинь, 2001. 48 с.

Антоніна Кізлова
(м. Київ)

ПЕРЕДАННЯ ГРОБНИЦІ СВ. ПРП. ФЕОДОРА ОСТРОЗЬКОГО З КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ДО М. ОСТРОГ

Нині, попри тривалу недоступність для богомольців у радянський період, рака з часточкою мощей св. прп. Феодора Острозького є особливо шанованою святинею в Богоявленському соборі Острога [5; 7], тож потребує всебічного дослідження. П. Ю. Саух визнав появу в місті гробниці, принесеної хресним ходом у травні 1907 р. зі станції Мізоч через Дерманський монастир, одним із поштовхів до створення Братства імені князів Острозьких, котре опікувалося пам'ятками старовини [8, с.24, 149], А. А. Кізлова побіжно згадала про надання старої раки мешканцям Острога в контексті розповсюдження святинь за межі Києво-Печерської Успенської лаври [6, с.131], Втім, історії переміщення дослідники не деталізували.

Мета роботи – визначити позицію Києво-Печерської Успенської лаври щодо передання гробниці св. прп. Феодора Острозького з Дальніх печер.

12 січня 1907 р. архієпископ Волинський і Житомирський Антоній надіслав до намісника Лаври Антонія листа з запитанням, чи є можливість надіслати до м. Острог стару дерев'яну раку з-під мощей св. прп. Феодора Острозького та ікону цього угодника [2, арк.124]. 19 січня було підготовано відповідь, за якою: «старая рака съ соотвѣтствующимъ обозначеніемъ находится въ ризницѣ Дальнихъ Святыхъ Пещеръ, и что эта рака, а также частица св. мощей и икона преподобнаго могли бы быть пожертвованы въ случае прошенія о томъ жителей г. Острога (курсив наш – А. К.)» [2, арк.124 зв.]. Отже, в Лаврі підкреслили цінність давньої домовини угодника для обителі. Срібні деталі раки з-під мощей св. свт. Михаїла в Успенському соборі Лаври після пожертвування нової гробниці для угодника (1877 р.) зберігались у лаврській ризниці [1, арк. 56], хоча загалом коштовні, але старі та непридатні для використання вклади для святинь обителі могли вилучати з ризниць, зокрема віддавати в переробку

[4, с.196]. Тож, імовірно, цілі та фрагментовані гробниці угодників мали для Лаври як сакральне, так і пам'ятне значення.

Прохання вірян, засвідчене їхніми підписами, у якому додатково до труни та ікони згадувалися ще й дві часточки мощей св. прп. Феодора Острозького (по одній для острозького собору та для Дерманського монастиря), владика Антоній надіслав до Лаври на початку лютого 1907 р. [2, арк.126]. У відповідь члени Духовного собору Лаври 14 лютого 1907 р. обговорили це клопотання й визнали за можливе видати все бажане з ризниці Дальніх печер прохачам «въ благословеніе отъ Кієво-Печерской лавры» [3, арк.169], а також написати на кришці домовини образ святого. У відповідній резолюції Духовного собору таке рішення визнано потрібним для зміцнення зв'язків між мешканцями Волині та святим Києвом (і Лаврою зокрема), а також названо «Духовная милостыня для Вольнскаго края» [3, арк.169 зв.], котрий, отже, визнали вкрай бідним на шановані святині.

16 травня 1907 р. у Духовному соборі розглядали доповідну записку наглядача іконних крамниць Лаври ієромонаха Володимира про те, що ікону на кришку старої раки вже написано, часточку мощей туди вкладено і 28 квітня «вся святыня, вмѣстѣ съ малою иконою преподобнаго, бывшею у гроба его, передана по назначенію съ присланнымъ Острожскаго собора священникомъ Михаиломъ Тучемскимъ, въ одномъ ящикѣ» [3, арк.560]. Отже, ніхто з представників Лаври гробниці на нове місце не супроводжував.

В протоколі засідання Духовного собору за 16 травня зафіксували також витрати: 60 руб. – на оплату художникові Соніну та 10 – міському майстрові, який викарбував тло ікони, а також 5 руб. – за срібний ковчежець для часточки мощей, 2 руб. – за дерев'яну рамку для скла, 10 руб. – за дерев'яний ящик для раки, 2 руб. – за ноші для її транспортування, 16 руб. – за мідну дошку для написання образу св. прп. Феодора Острозького, котрий мали повісити над його новою ракою в печерах замість відданого [3, арк.560]. З Острога до Духовного собору надійшло 100 руб. [2, арк.133; 3, арк.560], тож іще п'ять додали від Лаври.

Таким чином, адміністрація Києво-Печерської Успенської лаври була готова видати з обителі значущу і для неї самої давню домовину св. прп. Феодора Острозького, а також узяти на себе пов'язані з цим організаційні клопоти й частково – грошові витрати. Втім, під час спілкування щодо цього намагалася пересвідчитися в тому, що мешканці Острога та околиць справді потребують такого благословення, й підкреслити особливо високий статус Лаври порівняно з Волинським краєм.

Список використаних джерел та літератури

1. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. – КПЛ-А 393. Книга инвентарных описей и реестров предметов

церковного обихода из ризниц Києво-Печерского монастыря, 1848–1918 pp. – 103 арк.

2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України). – Ф. 128. – Оп. 1 благ. – Спр. 3330. Дело Духовного собора Києво-Печерской Успенской лавры о пожертвовании икон с частицами мощей для разных церквей и учреждений, 1895–1915 pp. – 293 арк.

3. ЦДАК України. – Ф. 128. – Оп. 1 КДС. – Спр. 650. Протоколи засідань Духовного собора за 1-е полугодие 1907 г., 1907 р. – 805 арк.

4. Белоусова Т. К. Вклади в ризницю Успенського собору Києво-Печерської лаври у другій половині XVIII–XIX ст. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.). К.: Б/в, 2015. С. 195–198.

5. Варфоломій, архієпископ Рівненський і Острозький. Острозька твердиня, 01.11.2004 URL: <https://tinyurl.com/y9bedp4k>

6. Кізлова А. А. Надання часточок мощей за межі Києво-Печерської Успенської лаври (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. 2017. Вип. 10. С. 124–135.

7. Острозького князя преподобного Феодора особливо вшанували в його рідному місті (фото). 25.08.2016. URL: <https://tinyurl.com/y7smqufr>

8. Саух П. Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. Рівне: Волинські обереги. 2002. 243 с.

Ярослав Цецик

(м. Рівне)

РОЛЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ЧОРНОСОТЕНЦІВ В УСКЛАДНЕННІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. у Волинській губернії спостерігалось ускладнення суспільно-політичного життя. Великою мірою це було зумовлено діяльністю органів імперської влади. Внутрішня політика Російської імперії на Правобережній Україні була спрямована на відверту русифікацію етногруп, які проживали на її території.

Незважаючи на русифікаторську політику органів влади поляки, євреї німецькі аграрні колоністи зберігали свою національну та конфесійну ідентичність. Намагання послабити позиції польської аристократії в економічному житті регіону не дали бажаного для влади результату. Євреї, які становили другу за чисельністю етнічну групу населення губернії відігравали важливу роль у економічних процесах краю. Концентрація євреїв у містах та містечках губернії сприяла тому, в окремих повітових центрах вони становили більшість населення. На початку ХХ ст. на Волині проживало близько 11 % євреїв Російської імперії, це було зумовлено наявністю штучно утвореної «смуги осілості» для євреїв у межах якої вони мали можливість відносно вільно проживати однак і тут існували певні обмеження для них.

Після об'єднання наприкінці 1905 р. всіх монархічних угруповань в одну структуру в Петербурзі було утворено Союз руського народу (СРН), який незабаром зайняв лідируючі позиції у російському монархічному чорносотенному русі. На Волині біля джерел формування організації стояло духовенство Російської православної церкви (РПЦ), а головним осередком чорносотенної ідеології у регіоні була Почаївська Лавра, а її архімандрит Віталій (Максименко) став лідером місцевих чорносотенців. У 1907 р. на Волині функціонувало понад 1000 осередків організації, 300 із них очолювали священники [1, с. 340].

Одним із пріоритетних завдань влади був не допуск поляків-католиків до зайняття виборних посад. Тому в регіоні жодного повітового предводителя дворянства-поляка не було, ці посади могли займати лише росіяни і це при тому, що на Волині саме поляки становили понад 70 % поміщиків. Аналогічна ситуація складалася й при формуванні органів місцевого самоврядування. Враховуючи ту обставину, що губернатор мав право відхиляти кандидатури осіб обраних на посаду голови міської думи та службовців міської управи. У зв'язку з цим у 1900 р. волинським губернатором було незатверджено обраного на посаду Луцького міського голови Казимира Корвин-Піотровського, який був поляком й призначено нові вибори міського голови [2, с. 304].

Таким чином, органи влади використовували надані їм можливості й обмежували доступ до посад в органах місцевого самоврядування представників поляків, євреїв. Така політика сприяла ускладненню й так не простих етнонаціональних взаємовідносин на Волині на початку ХХ ст.

З моменту свого утворення чорносотенці окрім пропаганди ідеології організації розпочали відверту діяльність спрямовану на дискримінацію поляків, євреїв та німецьких колоністів. Основною метою цієї діяльності було висунення звинувачень вищеназаним етнічним групам населення у всіх негараздах, що були державі. Така діяльність проводилася у контексті внутрішньої політики Російської імперії. На сторінках своїх пресових органів, чорносотенці піддавали відвертій дискримінації представників інших етногруп, насамперед поляків та євреїв.

Так, в одному з номерів газети «Волинське життя» де аналізувалися результати роботи «Третього всеросійського з'їзду російських людей», який відбувся у Києві за ініціативи чорносотенців з 1 по 8 жовтня 1906 р. Серед його резолюцій, зокрема, значилося, що «Євреї не можуть користуватися виборчими правами», а також планувалося клопотати перед урядом, щоб при «зайнятті вакантних посад в центральних державних установах перевага мала надаватися корінним російським людям», а кількість «іногородців», які обіймали штатні та позаштатні посади «не перевищувала п'яти відсотків», щодо євреїв то вони наполягали на тому, щоб вони «в жодному разі не приймалися на державну службу» [3, с. 2-4].

Отже, як бачимо члени СРН на своєму з'їзді пропонували змінити виборче законодавство імперії, а одним із ключових завдань, вони ставили

позбавлення євреїв участі у виборах до Думи. Одночасно з цим ними порушувалося клопотання про те, щоб не росіяни могли становити не більше п'яти відсотків чиновників, а євреїв взагалі не допускати до державних посад. Така діяльність сприяла ускладненню міжнаціональних взаємовідносин у тогочасному суспільстві. Войовнича політика СРН по відношенню до представників інших етногруп сприяла ускладненню й так не простих міжнаціональних взаємовідносин у краї. Варто відзначити, що цей вектор діяльності чорносотенці проводили у контексті внутрішньої політики імперської влади.

Дієвим механізмом, щодо втілення своєї політики вони використали публікації у періодичній пресі. Аналіз різних тогочасних періодичних видань, які виходили у краї свідчить, що в більшості з них друкувалися статті антипольського та антиєврейського змісту. В одній із них увага акцентувалася на тому, що Київський генерал-губернатор Ф. Ф. Трепов підняв питання щодо виключення євреїв зі складу акціонерів цукрових заводів. Ті підприємства, які не виведуть їх зі складу пайовиків не будуть допускатися до купівлі чи оренди земель. Це питання мало розглядатися на засіданні уряду [4, с. 2]. В іншій статті опублікованій у цьому ж видання увага акцентувалася на тому, що в імперії євреї досягли пануючого положення, й вели боротьбу не лише за економічне, політичне й духовне панування, а й знущалися над православною вірою. Наприкінці статті автор стверджував, що «це відбувається постійно й успішно, тому що ми не бажаємо розбиратися у кожному конкретному випадку... ми віддаємо перевагу реальному життю і ходимо з закритими очима й не хочемо прямо сказати один одному неприємну, важку правду» [5, с. 1-2].

Отже, чорносотенці на сторінках пресового органу звертали увагу на ту обставину, що євреї займали домінуюче становище у суспільстві, а більшість його членів не бажали цього помічати.

Таким чином, чорносотенці діючи у руслі тогочасної політики імперської влади активно та цілеспрямовано проводили діяльність спрямовану на дискредитацію поляків та євреїв. Цикли статей антипольського та відвертого юдофобського спрямування, які були опубліковані на сторінках тогочасних пресових видань великою мірою сприяли ускладненню міжнаціональних взаємовідносин у краї та негативно впливали на суспільно-політичну ситуацію у Волинській губернії на початку ХХ ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ століття. Київ: Вид-во Європейського університету, 2011. 472 с.
2. Бортніков В. І. Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. 480 с.
3. Съезд русских людей // Волинская жизнь 1906. 15 октября.

4. Ограничения участия жидов свеклосахарной промышленности // Волинская земля. 1914. 2 июня.

5. Веножимский В. Господствующее положение жидов и инородцев // Волинская земля. 1914. 7 июня.

Олександр Буравський
(м. Житомир)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ВОЛИНІ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Питання політичної історії українських земель у складі Російської імперії на початку ХХ ст. досліджено в працях українських та зарубіжних істориків. Однак проблема суспільно-політичного розвитку на Волині розглянута ще недостатньо. Окремі питання досліджуваної теми присутні у працях А.Я. Авреха [1, 2] та Ю.В. Хитровської [3].

Метою статті є аналіз особливостей проведення виборів до III та IV Дум та діяльності Союзу руського народу (СРН) на Волині на початку ХХ ст.

3 червня 1907 р. імператором Миколою II було видано указ про проведення виборів до III Державної Думи. Влітку 1907 р. у Волинській губернії, як і в усіх інших губерніях тогочасної Російської імперії розпочалося формування списків виборщиків.

Нове виборче законодавство значною мірою обмежило участь у виборах незаможних верств населення. Органи влади робили усе можливе, щоб до складу новообраної Думи потрапила проурядова більшість. 13 депутатів Державної Думи від Волині мали обирати на губернському з'їзді 158 виборщиків[4, с. 5].

31 липня 1907 р. у «Волинських губернських відомостях» було опубліковано списки осіб, які мали право брати участь у виборах виборщиків на губернський з'їзд у м. Житомир. Як свідчить аналіз виборчих списків осіб, майновий ценз яких дозволяв вибирати на пряму уповноважених на губернські збори у м. Житомирі, в них було набагато більше євреїв ніж українців та росіян [5, с. 1-4], аналогічні тенденції спостерігалися й у інших містах регіону.

Це було зумовлено тією обставиною, що у містах та містечках Волинської губернії основну масу населення становили саме євреї, а більшість заможних городян належала саме до цієї етнічної групи. Враховуючи наявність смуги «осілості» євреїв, яка була штучно створена урядами у Російській імперії, євреї на початку ХХ ст. становили другу за чисельністю етнічну групу населення Волинської губернії, а в містах більшість. Проведення двох з'їздів серед міського населення мало нівелювати перевагу євреїв серед міських жителів та обмежити кількість їх представників на губернському з'їзді виборщиків, що було регламентовано законодавством про вибори до Думи.

Яскраво виражена дискримінація виборчих прав євреїв пояснюється тим, що в період третьочервневої монархії у Російській імперії спостерігалось посилення антисемітських настроїв з боку уряду, чорносотенних організацій та октябристів. Особливо помітно це стало під час роботи III Державної Думи [1, с. 37].

Таким чином, обмеження кількості євреїв, які мали право обирати депутатів Думи на губернському з'їзді було продиктоване бажанням уряду не допустити їх до активної участі в її роботі, а враховуючи той фактор, що на губернських зборах у м. Житомирі обирати депутатів Думи мали 158 виборщиків серед яких більшість становили поміщики-землевласники то шансів бути обраними депутатами Думи представникам євреїв практично не було.

Незважаючи, що списки осіб, що були опубліковані, через деякий час у них відбулися певні зміни. Так, у Володимир-Волинському повіті згідно подання міської Управи від 1 вересня 1907 р. за № 2336 було запропоновано виключити з числа виборщиків 6 осіб, які обіймали «політичні посади». Рішенням повітової комісії 3-го скликання по виборах у Державну Думу їх було виключено зі списків виборщиків [6, арк. 7-8 зв.]. Така позиція повітової комісії по виборах у Державну Думу була продиктована тим, що згідно Положення про вибори, участі у них не мали права брати особи, які займали політичні посади, всі хто навчався, перебував на дійсній військовій службі [7, с. 317].

Волинську губернію в III Думі представляло 13 депутатів, які були обрані на губернському з'їзді восени 1907 р. Депутати, які в ній представляли Волинську губернію – росіяни та українці співпрацювали з правими та прогресистами, деякі з них були активними членами СРН.

Наприкінці її каденції депутати-селяни від Волинської губернії дещо відійшли від правих, що було зумовлено такою обставиною: «селянські інтереси не були взяті ними до уваги» й права більшість у Думі не підтримала низки законопроектів, які стосувалися селян, але й надалі селяни-депутати від Волині продовжували співпрацювати з правими [8, с. 6].

Така позиція депутатів-селян була зумовлена тим, що вони співпрацювали з СРН, а на Волині ця політична сила у той час була найвпливовішою.

Головну роль у зміцненні позицій СРН на території Волинської губернії на початку XX ст. відіграло православне духовенство, яке робило усе можливе, щоб залучати до цієї монархічної організації селян. Охоплюючи своїм впливом усі населені пункти, духовенство вдало проводило чорносотенну агітацію. Так, голова Почаївського СРН архімандрит Віталій вважав недостатніми щоденні прийоми селян у Почаївській Лаврі, тому «здійснював по єпархії хресні ходи на 100 верств і більше, повчаючи народ по містах та селах» [3, с. 338].

Результати такої діяльності не забарилися. У Волинській губернії станом на кінець 1907 р. нараховувалося 434 відділи та 634 підвідділи СРН загальною чисельністю 105 тис. осіб [3, с. 336]. Загалом у Російській імперії до складу цієї монархічної організації належало 356 758 осіб [2, с. 226].

У 1912 р. закінчувався термін каденції III Думи, яка на відміну від двох попередніх, функціонувала 5 років. На осінь було призначено вибори до IV Державної Думи.

Важливу роль у виборах депутатів на Волині відіграло православне духовенство. Під час виборчої кампанії свої кандидатури висували не лише священники, а й рядове чернецтво. У списках осіб, що мали право брати участь у виборах по другому з'їзду міських виборщиків у Дубенському повіті нараховувалось 15 ченців Дубенського та Дерманського монастирів [3, с.356].

Згідно законодавства у всіх повітах губернії було обрано 158 виборщиків. 18 жовтня 1912 р. у м. Житомирі було проведено спільний з'їзд виборщиків від землевласників, селян та жителів міст для вибору депутатів до IV Державної Думи від Волинської губернії, на який прибуло 157 виборщиків. Першим було обрано представника від селян В.І. Самчука з Острозького повіту, другим – представника правих, поміщика Г.Є. Рейна. Третім балотувалися представники жителів міст. На депутатський мандат претендували А.Г. Позняков з м. Житомира і судовий пристав із м. Рівне П.А. Ярмолович, який представляв праві сили, й здобув перемогу, за нього проголосувало 94 виборщики. Після поразки А.Г. Познякова поляки та євреї в кількості 49 осіб залишили вибори, за винятком житомирського міського голови І.О. Доманевського. Після короткої перерви, 108 виборщиків продовжили обирати депутатів Думи. Депутатом було обрано й чорносотенного єпископа кременецького Никона. Всі депутати Думи від Волинської губернії належали до правих політичних сил [9, с.12-14].

Серед новообраних депутатів були селяни, які підтримували ідеологію СРН. Жодного поляка або єврея стараннями чорносотенців до складу IV Думи на Волині у 1912 р. обрано не було, що у свою чергу посилювало міжетнічне протистояння в краї.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що діяльність чорносотенців на Волині стимулювала подальшу ескалацію напруги в суспільстві, сприяла загостренню міжконфесійних та міжетнічних взаємовідносин, проводилася за підтримки органів імперської влади.

Список використаних джерел та літератури

1. Аврех А. Я. Столыпин и Третья Дума. М. : Наука, 1968. 520 с.
2. Аврех А.Я. Царизм и IV Дума 1912 – 1014 гг. М. : Наука, 1981. 296 с.
3. Хитровська Ю.В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття. К.: Видавництво Європейського університету, 2011. 472 с.

4. Положение о выборах в Государственную Думу // Почаевский листок. 1912. № 11.
5. Волынские губернские ведомости. 1907. Приложение № 79.
6. Держархів Волинської обл. Ф. 374. Оп. 1. Спр.2. 22 арк.
7. О выборах в Государственную Думу // Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год. № 14.
8. Волков Л. Волынские депутаты в Думе // Почаевский листок. 1912. № 15.
9. Выборы членов Государственной Думы // Почаевский листок. 1912. № 80-81.

Сергій Соколюк
(м. Київ)

ОФІЦЕРИ – ПІДВОДНИКИ РОСІЙСЬКОГО ФЛОТУ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ, УРОДЖЕНЦІ ВОЛИНИ

У сучасних умовах прагнення керівництва Росії обернути Україну у своє колоніальне лоно шляхом ведення гібридної війни у поєднанні з інформаційною та збройною агресією на етапі відродження Військово-Морських Сил Збройних Сил України (далі – ВМС) бачиться актуальним залучення широкого загалу до студіювання вітчизняної військово-морської історії у всіх її вимірах – будівництві флоту, розвитку морських озброєнь, військово-морської теорії та військово-морського мистецтва. Достатньо цікавим у цьому напрямку є також, на нашу думку, висвітлення ролі та місця особистостей. Дана публікація присвячена першим офіцерам підводного флоту Російської імперії – уродженцям Волині.

Одним із найстарших офіцерів-підводників з Волинської землі був капітан 1 рангу **Чайковський Микола Васильович** (11.01.1851–?). Виходець із місцевих дворян, 13 вересня 1868 р. у віці 17 років він вступає вихованцем до Морського корпусу [2, с.837]. Після завершення навчання 16 квітня 1872 р. був проведений в гардемарини [1] і вже 2 травня призначений на Балтійський флот (далі – БФ), де з 17 червня проходив службу на фрегаті «Князь Пожарский». 9 грудня того ж року був переведений з Балтійського на Чорноморський флот (далі – ЧФ), де з 1 квітня по 21 листопада 1873 р. служив на пароплаві «Казбек», 30 серпня був переведений у мічмани. Протягом 1874–1880 рр. М. Чайковський проходив службу на різних кораблях ЧФ. У серпні – вересні 1878 р. брав участь у Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. у якості флаг-офіцера (флагманського офіцера) при начальнику загону суден Керченської оборони [2, с.837].

Після закінчення у вересні 1880 р. Мінних офіцерських класів служив на посадах мінного офіцера на Балтійському флоті. 28 травня 1881 р. був переведений до 2-го Балтійського флотського екіпажу. Перебуваючи на посаді мінного офіцера у партії мінного загородження Мінного загону БФ (14.05–31.08.1882), завідував підводним човном розробки С.К. Джевецького (14.05.1882–10.02.1883) і проводив його випробування у Військовій гавані Кронштадта [2, с.837]. За 57 ходових

днів на човні пробув під водою загалом 96 годин. Випробування були визнані успішними. За їх підсумками лейтенант М. Чайковський запропонував низку нововведень для покращення умов служби на човні та його експлуатації [3].

У подальшому М. Чайковський проходив службу на різних кораблях у якості мінного офіцера, а протягом 1889–1899 рр., з отриманням звання капітан II рангу, – командував міноносцями №129, «Ревель», міноноскою №96, №68, з 1891 р. – броненосним кораблем «Петр Великий», канонерського човна «Кореєць» з переведенням до Сибірського флотського екіпажу на броненосець берегової оборони «Чародейка», а пізніше – на броненосець берегової оборони «Адмирал Лазарев». 15 листопада був звільнений з військової служби з присвоєнням військового звання капітан I рангу. На початок 1917 р. мешкав у Петрограді [2, с.838]. Подальша доля офіцера наразі невідома.

У селі Воронківці Старокостянтинівського повіту Волинської губ. (нині – Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.) 6 жовтня 1879 р. у родині потомствених дворян народився **Дорожинський Станіслав Тадейович**, у майбутньому – капітан II рангу, один із перших російських морських льотчиків. 27 травня 1898 р. вступив вихованцем до Морського корпусу, після закінчення якого у травні 1901 р. розпочав офіцерську службу на ЧФ на різних посадах на кораблях та в гідрографії. Завершивши 9 серпня 1904 р. курс навчання в Учбово-повітроплавному парку Військового відомства, С. Дорожинський проходив службу на посадах, пов'язаних з морською авіацією [2, с.275].

Після закінчення 21.06.1910 р. авіаційної школи у Парижі волинянин став шостим дипломованим російським льотчиком. З поверненням до Севастополя завідував повітроплавальним парком, служив на посадах, переважно пов'язаних з авіацією, займався конструюванням обладнання для літаків і їх випробуванням.

25 вересня 1912 р. відбув на БФ до Лібави в Учбовий загін підводного плавання (УЗПП), де 15 листопада був зарахований слухачем офіцерських класів УЗПП, після завершення яких служив помічником командира ПЧ «Белуга» (1–29.06.1913) та ПЧ «Сиг» (29.06–18.09.1913). По завершенню навчання в УЗПП, прибув до Севастополя і 19.09.1913 р. призначений в дивізіон підводних човнів Чорного моря, де в період із 21 вересня 1913 р. по 23 січня 1914 р. служив помічником командира ПЧ «Карась»; 22.11.1913 був зарахований в офіцери підводного плавання [2, с.275].

У подальшому службу старшим офіцером на кораблях ЧФ, 6 грудня 1915 р. отримав військове звання капітана II рангу. З початком Першої світової війни повернувся до морської авіації і в червні 1916 р. був переведений на БФ і зарахований начальником Ботнічного повітряного району служби зв'язку Балтійського моря та начальником 2-ї повітряної

бригади повітряної дивізії БФ (21.12.1916–09.1917), що базувалася в Ревелі [4] (нині – Таллінн).

Звільнившись зі служби за станом здоров'я 21.12.1917, відбув до Севастополя, звідки 12 вересня 1918 р. був відряджений до Києва в Морське міністерство Української держави. Проте, незабаром повернувся до Севастополя, і з червня 1919 р. служив начальником Севастопольського депо морських карт Гідрографічного управління Чорного і Азовського морів. Утім, через три місяці пішов у «безстрокову відпустку з подальшим звільненням у відставку», а в 1920 р., перед вступом більшовиків до Севастополя, разом з дружиною і доньками відбув в еміграцію. Остаточно оселившись у Франції, де з допомогою друзів з числа французьких авіаторів придбав земельну ділянку на кордоні з Іспанією, почав займатися фермерством, закінчив сільськогосподарський коледж, отримав диплом агронома. Помер Станіслав Тадейович Дорожинський 16 квітня 1960 в м. Ніцца [2, с.276; 4].

Ще одним волинянином, що проходив службу у підводних силах Російської імперії, був уродженець м. Рівне **Рильке Олександр Станіславович** (22.05.1887–23.01.1968), капітан корпусу корабельних інженерів (ККІ) Російського імператорського флоту, командор поручник інженер ВМФ Польщі.

Закінчивши реальне училище, 15 вересня 1904 р. юнак поступив вихованцем до Морського інженерного училища (МІУ) в Санкт-Петербурзі. 6 травня 1908 р. закінчив кораблебудівний відділ МІУ з посвятою в корабельні гардемарини–суднобудівники. З отриманням звання підпоручника ККІ, у квітні 1909 р. призначений членом приймальної комісії Севастопольського порту для огляду і прийому до казни матеріалів, предметів і припасів, що надходили у портові магазини і склади, та будівельником кораблів. Згідно програми плавання 1 вересня 1910 р. був призначений на плавучий док, а 10.04.1911 р. був переведений у поручники ККІ [2, с.710].

Залишаючись на посадах, протягом 31 січня – 22 травня 1912 р. виконував обов'язки корабельного інженера дивізіону підводних човнів Чорного моря та завідувача будівництвом рятувальних циліндричних понтонів для ПЧ. У березні 1913 р. поручник О. Рильке був переведений до Санкт-Петербурга на Балтійський суднобудівельний та механічний завод, де служив на посадах будівельника кораблів до кінця 1918 р. У 1915 р. знаходився у відрядженні в Севастополі представником від заводу при здаванні флоту трьох підводних човнів. Наприкінці 1918 р. емігрував до Фінляндії, а в серпні 1919 р. – до Польщі, де протягом тривалого часу працював у галузі кораблебудування та на викладацькій роботі. Після закінчення II-ї Світової війни став засновником першого у Польщі суднобудівного факультету у Гданському політехнічному інституті, де і працював тривалий час та опублікував значну кількість наукових праць з

питань суднобудування та досліджень з історії морської техніки [2, с.710–711].

Отже, уродженцями Волині, які проходили службу у підводних силах Російського імператорського флоту на початку ХХ ст., були: капітан 1 рангу Чайковський Микола Васильович (11.01.1851–?), який командував підводним човном розробки С.К. Джевецького у 1882–1883 р. та проводив його випробування у Військовій гавані Кронштадта; капітан II рангу Дорожинський Станіслав Тадейович (6.10.1879–16.04.1960), уродженець с. Воронківці, нині – Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., один із перших російських морських льотчиків. Служив помічником командира на ПЧ «Белуга», «Сиг» на БФ та ПЧ «Карась» дивізіону ПЧ Чорного моря. І, нарешті, уродженець м. Рівне Рильке Олександр Станіславович (22.05.1887–23.01.1968), капітан корпусу корабельних інженерів (ККІ) Російського імператорського флоту, командор поручник інженер ВМФ Польщі, неодноразово долучався до проектування та будівництва ПЧ. Усі вони – високоосвічені офіцери, які, завдяки своїм знанням та якостям проходили службу на підводних човнах і примножували вітчизняну морську славу.

Список використаних джерел та літератури

1. Морской кадетский корпус // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/vsya-rossiya/voennye/%.html>.
2. Пожарский А.М. Подводное плавание в России. 1834 – 1918. – СПб.: «Русско-Балтийский информационный центр «Блиц», 2011. – 1024 с.
3. Подводные лодки Джевецкого // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dir.md/wiki/%E?host=ru.wikipedia.org>.
4. Станіслав Тадейович Дорожинський. Біографія. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.people.su/ua/37484>.

Вікторія Панченко,
(м. Житомир)

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЖИТОМИРСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ УЧИЛИЩІ НІНИ РЕМЕЗОВОЇ У 1907-1916 РР.

Проблема організації виховного процесу у вищому навчальному закладі є однією з найактуальніших у педагогічній теорії та практиці й спонукає освітян до пошуку нових шляхів якісного вдосконалення виховання студентської молоді. Застосовуючи у роботі новітні технології виховання, не слід забувати про багатий вітчизняний досвід минулих поколінь. Тому метою статті є аналіз специфіки виховної роботи та організації дозвілля студентів у Житомирському приватному комерційному училищі Ніни Ремезової у 1907-1916 рр.

На початку ХХ ст. прогресивні, небайдужі діячі, які знали на педагогічній справі, прагнули вибудувати у заснованих ними приватних

зкладах нову систему навчального процесу. Комерційні училища в порівнянні з гімназіями мали більше свободи, адже кожен з них працював за окремим статутом, що розроблявся з урахуванням місцевих потреб та умов. Найпрогресивніші приватні заклади своє завдання вбачали не лише в навчанні, а й у вихованні дітей. Так, колектив жіночого комерційного училища Л. Володкевич вважав, що діяльність працівників має бути спрямована не лише на реалізацію навчальної мети – дати знання, завдяки яким учні «... будуть діяльними членами суспільства, здатними приносити користь і собі, і людям» [6, с. 73], але й чимало уваги приділяли вихованню таких якостей як наполегливість, ініціативність, здатність до спільної діяльності.

Керівництво Житомирського приватного комерційного училища намагалось формувати із учня не лише кваліфікованого спеціаліста, але й Людину. Пріоритетним напрямком стало плекання самостійності та самодисципліни. По закінченні закладу дитина піде у доросле життя, де доведеться самій приймати важливі рішення, тому важливо зменшити залежність учнів від наставників, батьків, через привчання їх до самодисципліни. Усвідомлюючи взаємозалежність між навчанням та вихованням, колектив закладу дбав про пристосування навчальних програм та методів до особливостей дитячих душ і розуму.

Щорічно в училищі організовувалися загальноосвітні та екскурсії на фабрики та заводи [1, арк. 11, 13-13 зв.]. Економіст Л. Яснопольський у передмові до студентських звітів писав: «Якщо в системі вищої освіти наукові екскурсії і відрядження незамінні за своїм педагогічним призначенням, то у системі вищої комерційної освіти роль їх поглиблюється тим, що ніякі академічні заняття не зможуть дати такої школи живих вражень у вибраній спеціальній галузі, яка особливо необхідна майбутнім практичним діячам на економічному поприщі» [5, с. 2].

Естетичне виховання здійснювалося шляхом проведення музично-літературних вечорів та залучення до театрального мистецтва. Приміром, протягом 1913-1916 р. адміністрація навчального закладу регулярно організовувала по два-три студентські спектаклі в рік. Так, 13 грудня 1913 р. відбувся захід із метою збору коштів для благодійності. Тоді було поставлено: комедію Ю. Миревича «Не по-товариськи» в одній дії із залученням чотирьох акторів, дитяча п'єса «Квартирант» в одній дії, де брало участь 8 чоловік, уривок драми «1812 р.» - діалог А. Аверченко, розіграний двома слухачами. Потім проведено музичний дивертисмент, що складався із семи номерів, виконаних учнівським хором [2, арк. 53].

Проте подібні дійства не були рідкістю, про що свідчить звітність закладу. Так, 26 грудня 1913 р. здійснено постановку п'єси-феєрії «Сон під Різдво» П. Доховського в одній дії із співами [2, арк. 56]. 18 січня 1914 р. був проведений вечір релігійної музики, що мав два відділення із п'ятнадцяти номерів [1, арк. 2]. 22 жовтня 1915 р. організовано учнівський

літературно-музичний вечір на користь дамського комітету для закупівлі теплих речей і різдвяних подарунків солдатам. Його програма тематично поділялась на два відділення по двадцять і вісімнадцять номерів відповідно [1, арк. 3-6]. 25 листопада 1915 р. було відзначено літературним вечором пам'яті поета і письменника Л. Толстого, що містив двадцять один виступ [1, арк. 9]. З огляду на це, бачимо, що педагогічний колектив прагнув до поєднання у роботі із студентами елементів естетичного виховання із формуванням таких вкрай необхідних у всі часи якостей особистості як милосердя, співчуття, доброта, самопожертва заради нужденного.

У Російській імперії у зв'язку із необхідністю підтримання іміджу самодержавства та звеличення монаршої династії великого значення надавалось т. зв. «царським» торжествам, до яких відносились: день вступу на престол імператора, день його коронації, дати народження і тезоіменитства всіх членів його сім'ї, обручення і вінчання монаршої пари тощо. У цей час всі вірнопіддані мали святкувати та урочисто відзначати названі події. Не могли обійти стороною ці імениті дні й у комерційному училищі. Приміром, 21 лютого 1913 р. у залі депутатського зібрання відбувся ювілейний акт з нагоди 300-річчя правління дому Романових.

Подібне святкування для волинської громадськості було знаковою подією, яка привернула увагу місцевої преси та була удостоєна особистої присутності вищого керівництва. Наведемо опис цього заходу, поданий у газеті «Життя Волині» аби краще зрозуміти специфіку виховного процесу початку ХХ ст. «У цей день на сцені справа висів портрет спадкоємця, зліва зображення загальної групи царів Романових, на задньому плані бюсти імператорської пари. Над виходом на естраду розміщено портрет першого Романова і прапор потішної роти комерційного училища. При вході у зал гостей зустрічали розпорядники-старшокласники із бантами із стрічок національних кольорів на плечах. Програма акту була різноманітною: два великих відділення складались із тридцяти номерів, куди були включені кращі вірші, хори і сольні виступи» [4, с. 4]. Тобто керівництво закладу здійснювало національно-патріотичне виховання молоді, звертаючи увагу на залучення до участі якомога ширшого кола студентів із метою їх соціалізації та розкриття талантів через різноманітні форми роботи.

Далі у газетній хроніці читаємо: «Свято розпочалось народним гімном у виконанні учнівського хору під акомпанемент фісгармонії, прослуханим всіма присутніми стоячи. Потім той же колектив заспівав партію із «Жизни за царя» - «В бурю, в грозу». Після вступної промови директора училища М. Лятошинського почалось представлення програми учнями училища.

Із першого відділення особливе захоплення слухачів викликали номери: вірш «Цар» І. Розенгейма, виконаний учнем п'ятого класу В. Століним, у якого помітні задатки гарного декламатора. Добре читав вірш «До трьохсотліття дому Романових» М. Круглова першокласник Ф.

Ковальчук. Дивовижна побудова акордів, хороші голоси хору і красива декламація хлопчини створили неповторний настрій. Крім того, у першому відділенні додатково виступив учень восьмого класу Б. Вольфман, що прочитав власний високопатріотичний вірш, який був повторений на прохання віце-губернатора С. Шереметьєва. При цьому посадовець особисто подякував авторові-виконавцю» [4, с. 4]. З наведеного розуміємо, що педагоги закладу не лише знайомили учнів із кращими зразками вітчизняної та зарубіжної поезії, але й всіляко заохочували власну дитячу творчість. Даючи слово юним митцям на таких значимих заходах, вони піднімали самооцінку дітей, спонукали до подальших творчих пошуків та самовираження, а з огляду на тогочасну національну політику у краї виступ хлопчика-єврея перед адміністрацією губернії можна розглядати як своєрідний громадянський подвиг керівника закладу.

При ретельному вивченні загальної програми заходу, звертає на себе увагу той факт, як уміло у сценарії був зрушений акцент із особи імператора на збірний образ народу, який і є, власне, творцем найбільших звершень та подвигів. Це своєю чергою з одного боку, свідчить про прогресивні погляди адміністрації закладу на освітньо-виховний процес і на суспільні процеси у цілому, а з іншої – про величезний дипломатичний хист його керівників, які змогли балансувати на грані політичних інтересів протягом всього часу існування училища.

Не менш знаковою для імперських підданих був день народження спадкоємця престолу. Спеціально до цього свята керівництвом Житомирського комерційного училища разом із студентами був розроблений ряд масових заходів, анонсованих у пресі. Зокрема 4 жовтня 1913 р. після уроків проводилось громадське читання «Про життя государя-спадкоємця», а 5 жовтня 1913 р. після церковної служби о першій годині дня заплановано було дитяче свято, під час якого розіграно дві комедії, доповнені виступом училищного хору й оркестру, декількома номерами декламації. Програму свята повторили наступного дня о п'ятій годині вечора для старшокласників, після чого відбулись танці [3, с. 4].

Таким чином, основним напрямом та методам виховної роботи у Житомирському комерційному училищі надавалася значна увага, підносячи виховання на гідний рівень. Проведений аналіз також засвідчує, що у приватному шкільництві початку ХХ століття набули утвердження прогресивні для того часу погляди на сутність виховного процесу, його залежність від особистості вихователя, необхідність дотримання індивідуального підходу та принципу природовідповідності. Важливим засобом досягнення виховних цілей виступало співробітництво з батьками учнів, що здійснювалося на засадах партнерства і взаємної поваги.

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів Житомирської обл., ф. 80, оп. 1, спр. 20, арк. 11, 13-13 зв.
2. Держархів Житомирської обл., ф. 80, оп. 1, спр. 19, арк. 56.

3. [Без автора] День рождения наследника в коммерческом училище // Жизнь Волини. – 1913. – 1 октября. – С. 4.
4. [Без автора] Юбилейный акт в коммерческом училище // Жизнь Волини. – 1913. – 24 февраля. – С. 4.
5. Известия Киевского коммерческого института, состоящего в ведении Министерства промышленности и торговли. - Кн.18,-Киев, 1909.- С. 2.
6. Памятная книжка (первая) женского комерческого училища Л. Н. Володкевич. – К.: Типография 1-й Киевской артели печатного дела, 1906. – 126 с. – С. 73.

Анна Кичан, Тетяна Чубок

(м. Рівне)

РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРИ ПОВІТОВИХ МІСТ ВОЛИНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку ХХ ст. у містах Волинської губернії галузь інфраструктури була мало розвинена у зв'язку із недостатнім фінансуванням. У бюджети тогочасних міст закладалися певні кошти, які мали спрямовуватися на їхній благоустрій. Проте не у всіх повітових містах краю це відбувалося рівномірно. Адже на формування міських бюджетів впливало багато економічних факторів, що і визначало можливість фінансувати розвиток інфраструктури.

Напередодні Першої Світової війни, враховуючи динамічний розвиток електростанції у м. Рівне, було прийняте рішення щодо сполучення міста та ряду навколишніх сіл трамвайними коліями.

Відтак, на початку 1914 р. у міську Управу надійшла офіційна пропозиція від довіреної особи «Англійського товариства підприємців» Хаїма Абрама-Янкелевича Вакса, в якій наголошувалося, що «з метою покращення передислокації військ та інтендантських служб до Шубківського військового полігону» та поліпшення сполучення міського населення товариство пропонувало «на власний ризик» спроектувати і побудувати на концесійних умовах «трамвайне сполучення». Окрема увага відводилася й сполученню з Шубковим, де знаходився військовий полігон. Вартість проїзду в межах міста пропонувалося встановити 5 коп. за 0,5 год. проїзду в межах міста, до с. Житин 30 коп., с. Шубків 50 коп. Окрема плата встановлювалася за перевезення вантажів [2, арк. 29-29 зв.].

Незважаючи, що тогочасна адміністративна система Російської імперії працювала повільно, у даному випадку рішення про побудову трамвайного сполучення було прийнято майже миттєво, можливо тому, що воно було вигідним збройним силам. Так, 17 квітня 1914 р. рішенням Рівненської міської Думи було створено комісію для вивчення «питання про влаштування електричного трамвая у місті та його околицях» [2, арк. 32-33]. А вже 21 квітня 1914 р. було прийнято рішення розпочати будівництво трамвайних колій для електричного трамвая у Рівному. У зв'язку з відсутністю коштів на це будівництво у бюджеті міста його мало

будувати приватне підприємство «Шоман і К», (яке входило до «Англійського товариства підприємців» - авт.), яке отримало концесію на 30 років. Згідно укладеної угоди міська Управа Рівного після 15 років експлуатації отримувала право викупити міську частину трамвайних ліній за 65% від вартості витраченого на їхнє будівництво капіталу, після 20 років відповідно за 45%, після 25 років за 30%, а після 30 років вони мали бути безоплатно передані у власність міста. Перевезення вантажів з Шубкова чи Житина оцінювалося 10 коп. за 1 пуд вантажу, але не менше 50 коп. за одну відправку вантажу [2, арк.. 35-35 зв.]. Підприємство, яке мало будувати трамвайну лінію погодилося з цими умовами. Але на перешкоді реалізації цього амбітного й з великою вірогідністю прибуткового проекту в Рівному перешкодив початок Першої світової війни, яка розпочалася через кілька місяців [4, с. 8-9].

У зв'язку з початком Першої світової війни не вдалося також реалізувати проект будівництва нових залізничних шляхів. Зокрема, голова Луцької міської думи за її дорученням неодноразово звертався до Міністерства шляхів сполучень, щоб залізниця Холм-Жмеринка пролягла через Луцьк [5, с. 9].

Під час Першої світової війни на Волині гостро постала проблема боротьби з інфекційними епідемічними захворюваннями. Це було зумовлено тим, що інфраструктура не лише повітових центрів губернії, а й губернського міста не була готова до різкого зростання кількості жителів у зв'язку із перебуванням у прифронтових містах великої кількості військових підрозділів. Питання протидії розповсюдженню інфекційних захворювань неодноразово піднімалися на засіданнях міських дум регіону. Так, 3 лютого 1916 р. на засіданні Житомирської міської Думи було розглянуто питання врегулювання підведення питної води до околиць міста. Жителі губернського центру, насамперед околиць, де проживали представники незаможних верств населення, були незадоволені роботою місцевих водовозів і «потерпали від недобросовісного виконання ними своїх обов'язків», також «бували дні, коли їм взагалі води не довозили». Частина місцевих водовозів, доставляючи питну воду до споживачів, для її транспортування використовували «бочки та відра не першої свіжості», а будь-які протести з боку жителів оберталися тим, що вони могли кілька днів не мати води. На своєму засіданні міська дума, розглянувши це питання, прийняла рішення, що ті водовози, які порушуватимуть взяті на себе зобов'язання, будуть позбавлені ліцензії на заняття даним промислом. Така позиція органу міського самоврядування була продиктована тим, що у зв'язку «із наближенням весни це може призвести до епідемій» [3, с. 3-4].

Одним із засобів протидії їхньому розповсюдженню, які використовувалися, було залучення об'єктів інфраструктури міст. В одному із розпоряджень командуючого Особливою армією наголошувалося, що у зв'язку із загрозою «розповсюдження у м. Луцьку висипного тифу – всі цивільні жителі зобов'язуються утримувати у

належній чистоті свої помешкання та подвір'я». Крім того, це стосувалося й одягу, який при відвідуванні міських бань (обов'язково не менше двох разів на місяць), мав бути оброблений працівниками санітарної інспекції. З метою контролю жителям міста видавалися безоплатно «банні карточки», на яких їх адміністрація була зобов'язана робити відповідні відмітки про відвідування [1, арк. 3].

Для забезпечення виконання цього розпорядження всі жителі м. Луцька мали «потурбуватися про отримання банних карточок» і з 10 січня 1917 р. приступити до відвідування лазень [1, арк. 4]. Пропускна здатність окремих бань м. Луцька свідчить про те, що напередодні війни дана галузь міської інфраструктури розвивалася належним чином. Контроль за чистотою у місті покладався не лише на орган міського самоврядування, а й на військово-санітарну інспекцію, яка, враховуючи прифронтний статус міста, мала значно більше важелів впливу на жителів.

Отже, напередодні та у роки Першої світової війни розбудова і покращення стану міської інфраструктури було спрямовано саме на усунення ряду проблем, спричинених воєнним станом, оскільки Волинська губернія стала прифронтною зоною, а деякі повітові міста – центром ведення військових дій. Чільне місце займала проблема боротьби з епідемічними інфекційними захворюваннями, але органи місцевого самоврядування чітко та оперативно контролювали це питання. Невтішно те, що більшість амбітних проектів, такі як: побудова трамвайного сполучення міст та будівництво залізничних шляхів, не були реалізовані через початок Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1570. – 85 арк.
2. ДАРО. – Ф. 165. – Оп. 1. – Спр. 27. – 76 арк.
3. Заседание городской Думы // Жизнь Волыни. 1916. 5 февраля. С. 3 – 4.
4. Антонова С. Є., Цецик Я. П. Роль органів місцевого самоврядування у розвитку повітових міст Волині на початку ХХ ст. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, 2016. № 16. С. 11 – 16.
5. Савіна Н. Б., Цецик Я. П. Перспективи економічного розвитку Рівного на основі електрифікації міста на початку ХХ ст. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Рівне, 2015. № 69. С. 8 – 9.

Ольга Білобровець
(м. Житомир)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ У ЖИТОМИРІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питання необхідності розвитку культури під час воєн залишається суперечливим. Однак, незважаючи на звуження сфери функціонування, існування культурних осередків завжди давало можливість населенню

переживати тяжкі воєнні часи. Питання створення і діяльності польських культурних інституцій і громадських організацій культурно-освітнього спрямування слабо висвітлено в історіографії. Питання розвитку польського театру у роки Першої світової війни розглядав П. Горбатовський [3]. Джерелом інформації про культурно-мистецьке життя періоду Першої світової війни є спогади його учасників та преса. Зокрема мемуари Я. Почентовської [11], статті та наукові розвідки сучасника подій В. Гюнтера [10].

Від початку війни, коли з'явилися перші постраждалі від війни та біженці з Королівства Польського і Галичини, у процес надання їм допомоги активно включилися культурні установи, громадські організації. Від зборів, які одержували театри від спектаклів, виступів гастрольних артистів, значна частка йшла на користь постраждалого населення Польщі. В жовтні 1914 р. у Житомирі, який один з перших прийняв біженців, Товариство оперних артистів поставило спектакль, який складався з двох частин. У першій була представлена опера «Сивільський цирюльник», а в другій – концерт, в якому виконувався загальнослов'янський гімн В. В. Чернова. У спектаклі була задіяна вся трупа. 40% чистого доходу від спектаклю перераховувалось на користь постраждалого населення Польщі [5, с. 3].

До таких акцій у Житомирі активно долучився Малий театр Мьяновського. У листопаді театром були влаштовані спектаклі, які пройшли з великим успіхом і дали 627 руб. чистого доходу на користь постраждалих у війні. Комітет з надання допомоги постраждалим висловив вдячність організаторам вечора пані Янгородській, Долнер і Щековській та іншим, хто долучився до цього процесу [6, с. 2].

Наприкінці листопада в Житомирі розпочалися гастролі Київського польського театру під керівництвом Ф. Рихловського. До показу пропонувались п'єси «В німецьких кігтях», «На роздоріжжі», «Полька в Америці» та ін. Очолював трупу колишній режисер Варшавського польського театру А. Зельверович. Гастролі пройшли дуже успішно при заповненому залі. Преса відзначала, що прекрасно виконував свою роль Зельверович, який створив яскравий правдивий образ слабкого характеру чоловіка [7, с. 2].

Чергові гастролі київського польського театру під керівництвом Ф. Рихлінського відбулись у Житомирі в травні 1916 р. Газети писали, що зал міського театру був вщент заповнений. Серед глядачів було багато молоді і підлітків. Публіку складали виключно місцеві поляки, які зайняли всі ложі, партер і галерею. П'єси пройшли під голосні аплодисменти, вибухи щирого сміху, що підкреслювало, як можна добре і приємно провести час [4, с. 3].

Збори від гастролей артистів частково йшли на підтримку постраждалих. У листопаді 1914 р. з гастрольями у Житомирі виступав відомий піаніст Юзеф Турчинський з творами Ф. Шопена. Уродженець

Житомира, він свою першу нагороду здобув на конкурсі піаністів у 1911 р. у Петербурзі, потім виступав у Варшаві і давав концерти в містах України. Весь чистий збір від концерту у розмірі 650 руб. був надісланий у Варшаву в центральний комітет допомоги постраждалим від війни [8, с. 4].

Після лютневої буржуазної революції 1917 р. активність польської громади зросла, відродились і були зареєстровані громадські організації, зокрема і культурно-мистецького спрямування. На заклик Польського виконавчого комітету на Русі у травні 1917 р. про підтримку створеного Польського товариства опіки над пам'ятками минулого в Україні, його відділення були створені в українських містах. У Житомирі «Польське товариство опіки над пам'ятками минулого на Волині», створене ще в грудні 1916 р., розпочало активну діяльність навесні 1917 р. Головою Товариства був обраний ксьондз біскуп М. Годлевський, віце-головами – А. Тишкевіч і М. Лібровіч, скарбником – Х. Бнінський, секретарем – С. Ройовський. У планах Товариства було створення польського музею [12, с. 6].

Значну активність у 1917-1918 рр. проявляла молодь і жінки. У січні 1918 р. у Житомирі Союз польської молоді скликав віче, на якому молодіжні організації прозвітували про свою діяльність. Голова Учнівської корпорації імені Крашевського Щоковський зазначив, що при організації існувала бібліотека, що нараховувала 5.000 книг і вона залишалася найкращою науковою бібліотекою Житомира [12, с. 8].

Громадську ініціативу жінок пробудили ще події революції 1905-1907 рр. Саме тоді виникло християнське, католицьке товариство трудящих жінок «Дзвигня», яке зареєструвалося в травні 1917 р. і нараховувало 140 чоловік. Очолювала його М. Курманович [1, арк. 175]. Серед іншого Товариство займалось організацією лекцій, курсів, бібліотек, влаштовувались спільні вечори і розваги [2, с. 3]. Плідну благодійну і культурну діяльність проводив «Союз польських жінок». На допомогу голодуючим дітям з метою збору коштів жінки влаштовували виставки художніх творів, гуляння у міському парку, концерти відомих артистів, зокрема Є. Корнин [1, арк. 284].

У культурному житті міста помітною подією були виступи польського співочого товариства «Лютня», яким керував Іпполіт Жизновський, і до якого входило 60 чоловік. Воно прагнуло розвивати і поширювати серед польського населення польську пісню і культуру. Організовувало концерти, засновувало дитячі, робітничі хори і творчі колективи, сприяло запису і виданню музичної продукції [9, с. 4].

Таким чином, впродовж Першої світової війни діяльність польських культурних інституцій і громадських організацій культурного спрямування продовжувала свою діяльність, зосередивши увагу на проведенні благодійної діяльності – постановки спектаклів, організації концертів, проведенні мистецьких заходів, кошти від яких спрямовувались на підтримку постраждалих від війни земляків. Після лютневої революції і

утвердженні українських органів вдали активність польської громади зросла, з'явилася низка польських організацій, що проводила культурну діяльність.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області. Ф.405, оп.1, спр.8, 295 арк.
2. Волынская речь. Житомир, 1917. 18 июня.
3. Горбатовський П. Польське театральне життя у Києві у 1905-1918 рр. за документами, збереженими в Київських та Варшавських архівах // Українсько-польські культурні взаємини. Вип. 2. К., 2008. С. 207-226.
4. Жизнь Волыни. Житомир, 1916. 21 мая.
5. Наша Волынь. Житомир, 1914. 15 октября.
6. Наша Волынь. Житомир, 1914. 11 ноября.
7. Наша Волынь. Житомир, 1914. 04 декабря.
8. Наша Волынь. Житомир, 1914. 12 декабря.
9. Трудовая Волынь. Житомир, 1917. 26 августа.
10. Gunther W. Polski teatr w Kijowie // Pamietnik Kijowski. T. 3. Londyn, 1966. S. 194-206.
11. Poczętowska J. Na wschodniej rubieży // Wirna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość. 1910-1915. Warszawa: Główna księgarnia wojskowa, 1927. S. 286-293.
12. Tygodnik Kresowy. Żytomierz, 1918. 01 stycznia.

Олександр Титівець

(м. Київ)

РУХ БІЖЕНЦІВ НА ВОЛИНІ В 1915 РОЦІ

Війна, що розпочалась влітку 1914 року, зруйнувала звичний уклад, позбавила житла та призвела до того, що цілі села та міста були залишені тисячами їх мешканців, котрі зі страхом та поспіхом рухались в глиб Російської імперії подалі від військових дій та лінії фронту, котра в свою чергу швидко рухалась на Схід.

Безсистемність біженського руху, невлаштованість життя цивільних призвели до того, що в багатьох місцях з'явилися віспа, холера. В неокупованій частині Волині восени 1915 року було зареєстровано 40072 випадки захворювань на інфекційні хвороби. Хвиля біженців з Галичини занесла холеру в Луцький повіт, згодом поширилось на Дубнівський, Ковельський, Рівненський повіти. Уповноважений з улаштування біженців Північно-Західного фронту С. Зубчанінов доповідав, що натовпи біженців завдавали значної шкоди населенню тих місцевостей, через які пролягав їхній шлях. Після себе вони залишали пустелю, вирубуючи ліс, щоб зігрітися, викопували картоплю, витоптували поля. Також було зафіксовано грабежі та нищення майна. Аналогічні явища відбувались і в районі Волині[1; с. 2].

У середині серпня було оголошено про евакуацію прикордонної смуги Волинської, Подільської та Бессарабської губерній. Примусового виселенню підлягали працездатне населення від 12 до 50 років з одночасним знищенням запасів продовольства, реквізицією і вивезенням

худоби та коней. Рада міністрів, згодом визнала, що евакуація населення зі знищенням майна недопустима. У зв'язку з цим 18 серпня Ставка була змушена дати вказівку про припинення насильницьких методів виселення. Проте із загостренням становища з продовольством для армії у районі фронтів відбувалися грабунки населення, які здійснювались військовим командуванням під час виселення.

На засіданнях Особливою ради у вересні 1915 року було підкреслено, що першими, хто тікав під впливом паніки, була місцева влада та духовенство. Залишаючи напризволяще населення, вони тим самим деморалізували його. Нарада також відзначила, що згубні наслідки для інтересів держави від дій військових, котрі в свою чергу провокували наплив маси бездомного люду.

Основними місцями виходу біженців в Україні стали Галичина та Волинь. За оцінкою, зробленою на з'їзді міст Російської імперії, зі своїх місць проживання за час війни у Російській імперії зафіксовано було 12 мільйонів людей, 60% яких становили діти та підлітки, котрі заповнили шляхи сполучення. Деякі джерела повідомляли, що число біженців дорівнює 10 мільйонів. Такі розбіжності в даних щодо кількості біженців свідчить про те, що точного їх числа не мали ні офіційні органи влади, ні ті громадські організації, котрі опікувались ними[2; с. 484].

Уся маса населення надходила з Волині через кордони Київщини. Їх шлях замикався на Києві, який разом із с. Катеринівка став тоді розподільним центром, звідки біженців направляли в інші губернії. У Катеринівці для огляду біженців діяли медико-санітарний контроль, дитячі ясла. З настанням холодів Комітет Всеросійського земського союзу спорудив на місцях бараки на 2 тисячі осіб і конюшні на 200 підвід з кіньми. В Святошині – бараки на 3 тисячі осіб. Зі зростанням біженців збільшувалась кількість маршрутів і пунктів їх обслуговування. Комітет обслуговував 30 шляхів, якими рухались переселенці, з них у Київській губернії(8), Волинській(7), у Бессарабській та Подільській губерніях (5)[3; с. 1-13].

У зону біженського руху увійшли всі українські губернії: Волинь та Галичина стали його епіцентром, звідки йшли основні потоки переселенців, незначною мірою цей процес зачепив і Поділля, решта губерній були місцями їх проходження та розселення. Україна була розділена на два райони, до яких спрямовувались біженці, три лівобережні губернії та південні, Київська ж губернія займала проміжне становище на шляху тих, хто рухався на схід та південь, проте вона приймала на себе першою після Волинської губернії масовий наплив біженців.

У листопаді 1915 року за даними голови Волинської губернської земської управи Б. Лелявського, на Волині осіло близько 100 тисяч біженців, котрі потребували допомоги. Частина з них з труднощами розмістилася в німецьких колоніях по 20-30 осіб у кожній хаті. Скупченість і антисанітарія викликали інфекційні хвороби. У районі

Житомира було зареєстровано 400 випадків сипного й 213 – червоного тифу. На боротьбу з епідемією було мобілізовано 80 лікарів, 312 фельдшерів і 288 сестер милосердя. Боротьба з епідемією коштувала багатьом із них життя[4; с. 20-21].

Масове стихійне біженство мирних жителів прифронтових районів у 1915 році як нове соціально-економічне явище стало однією з найбільш похмурих сторінок війни. Уже на першому році протистояння було зруйновано усталений уклад у Галичині, на Буковині й Волині, які були основними місцями виходу біженців українських земель. Шкідливе для держави в цілому виявилось насильницька евакуація населення, яка призвела до додаткових витрат державних коштів. Сама присутність великої кількості біженців посилювала гнітюче враження від невдалих воєнних дій для армії, сіяла в суспільстві недовіру у могутність війська та влади.

Список використаних джерел та літератури

1. Беженец. – 1915. - № 4. – С. 2.
2. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси, - К.: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2014. – 784 с.
3. ЦДАК України, ф. 715, оп. 1, спр. 1612, арк 13.
4. ЦДАК України, ф. 715, оп. 1, спр. 1741, арк 21.

Віталій Матвійчук
(м. Житомир)

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ УЧАСНИКІВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917–1921 РР. НА ЖИТОМИРЩИНІ

У процесі формування колективної пам'яті важливу роль відіграють військові поховання та меморіали. Такі місця маркують та матеріалізують пам'ять про історичні події в регіонах. Разом з тим, зважаючи на те, яке ідеологічне наповнення несуть ті чи інші військові поховання, вони можуть стати чинником або суспільної інтеграції, або дезінтеграції. Війна з більшовиками під час Української революції 1917–1921 рр. посіяла велику кількість одиночних та братських могил. Не виключенням є і житомирський регіон, який для воюючих сторін у ті роки став фактично «транзитним» на шляху до Києва. А тому актуальною є спроба систематизувати інформацію про військові поховання революційного періоду на Житомирщині, а також на кількох прикладах проаналізувати їх вплив на формування історичної пам'яті мешканців регіону.

Метою статті є узагальнена систематизація інформації про відомі поховання доби Української революції на Житомирщині та аналіз на їх прикладі особливостей проведення комеморативних практик у регіоні.

Цілісного погляду на окреслену проблематику поки що не існує, однак окремих її аспектів у своїх публікаціях торкались Г. Махорін[13], С. Стельникович [19], А. Горобчук [7; 18] та інші.

Першим та найбільшим (на сьогодні) місцем поховання

учасників революційних подій є с. Базар Народницького району, де поховано близько 400 воїнів учасників Другого зимового походу армії УНР. Могила з'явилась після страти більшовиками полонених 359 стрільців 21 листопада 1921 р. Варто зауважити, що місце страти та могили розстріляних на деякий час перетворились на символ антибільшовицького спротиву. В радянських документах зазначається, що після рейду Ю. Тютюнника на Житомирщині активізувався антибільшовицький рух, який більшовики охрестили «місцевим бандитизмом» [2, арк. 501]. Ще в травні 1922 р. була утворена так звана «Волинська повстанська армія» під командування П. Петренка. Її бойовий курінь під керівництвом І. Закусила було названо «Помста» – у пам'ять про 359 розстріляних бійців [20, с. 41]. Повстанці планували розпочати антибільшовицький виступ з підняттям прапора на одній із могил Базару, однак здійснити заплановане їм не вдалось [19, с. 121]. За даними радянських органів безпеки, до Базарських могил часто прибували родичі розстріляних. З цього робився висновок, що місця поховань політично впливають на населення не лише Базарського району, але і сусідніх губерній [3, арк.11].

Уперше відзначити роковини Базарських розстрілів безпосередньо на пам'ятному місці вдалось лише у 1941 р. Урочисті заходи розпочались 21 листопада. Ще днем раніше біля могил було поставлено почесну варту з числа членів ОУН(М) [12, с. 25]. Урочистий захід супроводжувався промовами, виконанням національного гімну, а також «естафетою» передачі землі з могили 359 бігунам, які мали цю землю віднести до Києва для замурування в собор св. Софії [8, с. 15]. Одразу після проведених заходів нацисти розпочали репресивні заходи проти українських націоналістів, що увійшли в історію як «Другий Базар» [19, с. 122]. З поверненням радянської влади, могили учасників рейду були зрівняні із землею, а хрести викорчовано [12, с. 16].

Вдруге здійснити комеморативні заходи на могилах розстріляних спробували українські дисиденти у 1990 р. Напередодні запланованих заходів представники УРП і Народного Руху (В. Овсієнко, В. Колосівський, М. Дем'янчук та В. Дехтієвський) за допомоги старожилів відшукали місця поховань. На той час вони уже знаходились між селянськими городами, які впритул підходили до них. Проте місцеві жителі не наважувались їх розорювати і щось на них садити, а тому місця поховань заросли бур'яном та вкрились різним сміттям. Активісти звернулись до сільського голови с. Базар з проханням впорядкувати ці захоронення. Прохання було виконано силами працівників місцевого колгоспу, – було насипано дві могили, які згодом були впорядковані рухівцями з м. Малин. Наступним кроком планувалось поставити хрести та відправити панахиду [5, с. 20]. Але здійснити заплановане так і не вдалось, оскільки радянські спецслужби організували «селянські» протести на під'їздах до Базару [16, с. 18].

Відзначати ж Базарську трагедію безпосередньо на місці розпочали у 1991 р. Необхідно також згадати, що 2002 р. було знайдено ще одне поховання українських воїнів учасників Другого зимового походу біля с. Звіздаль. 46 тіл було допоховано на існуючому меморіальному комплексі [4], який збудовано у 2000 р. [15, с. 222]. Сьогодні поховання с. Базар слугує своєрідним центром паломництва патріотів та виступає прикладом національних комеморативних практик.

Протилежним прикладом, що відображає комуністичні комеморації на події Української революції в краї, є братська могила учасників громадянської війни у Бердичеві. Вона з'явилась у 1919 р. після боїв 1-ї Української радянської дивізії (ком. М. Щорс) з частинами Корпусу Січових Стрільців ДА УНР (ком. Є. Коновалець). Тут поховані бійці більшовицької дивізії, а також місцеві (й прибулі) учасники збройного повстання проти влади УНР [7]. Припускаємо, що, крім більшовиків, в могилі можуть знаходитись також і тіла січових стрільців, оскільки практика спільних поховань в той час не була поодиноким. Наприклад, після боїв підрозділів армії УНР з більшовиками в Одесі (січень 1918 р.) всіх загиблих було поховано в одній братській могилі в центрі міста [11, с. 22]. За радянської влади там було встановлено пам'ятник «Героям революції». Але спростувати чи підтвердити авторську гіпотезу в даному випадку можуть лише відповідні ексгумації. Дотичним підтвердженням може слугувати хіба що характер боїв за місто, адже січовики більше доби вели вуличні бої і несли важкі втрати [10, с. 72–73].

Довгий час поховання в Бердичеві не було упорядковане. Про нього згадали лише при наближенні 10-х роковин Жовтневого перевороту. Місцева влада зніщувала встановлення на місці поховання пам'ятника, який урочисто відкрили 7 листопада 1927 р. [1, арк. 7–8]. Пам'ятником слугувала місцева колона, яка раніше прикрашала погруддя Олександра II. У 1917 р. пам'ятник було демонтовано, проте колона лишилась. Саме її і було використано в якості пам'ятного знака на братській могилі з написом: «Славетним борцям за Жовтень в день десятої річниці. 1917.25.10 – 1927.07.11». У 1942 р. нацисти знищили надбудову до пам'ятника, яку за радянської влади так і не відновлювали [7]. Фактично про цей пам'ятник згадували лише в ювілеї жовтневого перевороту. Про своє невдоволення цьому факту вказували навіть місцеві комуністи. Так, у місцевій газеті деякі з них писали, про невдоволення тим, що не проводяться справжні пошуки зі встановлення обставин появи поховання, не встановлюються імена похованих. Ще більше невдоволення викликало асфальтування самого місця поховання [9]. Таким чином, радянська влада не надто багато уваги приділяла реальним практикам вшанування своїх героїв, натомість займалась лише «декоративними» заходами.

У роки незалежності на території поховання один раз було здійснено реконструкцію (2006 р.), але на самому місці розташування могили встановили заасфальтовану стоянку для авто, що в майбутньому може

стати на перешкоді ексгумації. Також необхідно зауважити, що існування самого пам'ятного знаку в контексті формування історичної пам'яті для місцевих мешканців є своєрідним «дражливим лакмусом», оскільки одна частина населення налаштована на його демонтаж, інша – проти, що аж ніяк не слугує суспільній інтеграції на тлі історичної пам'яті.

Масла у вогонь підливають також деякі місцеві ЗМІ й чиновники, які роздувають «істеріку» демонтажу. Наприклад, у статті однієї з служби інтернет-новин «В центрі Бердичева хочуть знести братську могилу» авторка пише: «Члени комісії замахнулися навіть на братську могилу. Багато років поспіль до цього місця ставилися, як до місця розміщення одного з обелісків історичного минулого Бердичева...»; нижче ж журналіст відмічає, що згідно з розпорядженням голови обласної адміністрації, рекомендується демонтувати лише пам'ятний знак – про саме ж поховання жодного слова. Таким чином, назва статті прямо суперечить її змісту [6]. На разі питання демонтажу пам'ятного знаку на могилі і досі залишається відкритим.

Отож, відомі сьогодні в регіоні облаштовані масові поховання доби Української революції обмежуються лише двома вищезазначеними, інші ж, як правило, занедбані та забуті. Яскравим прикладом цьому слугує Житомир. Ще у серпні 1919 р., коли Українська галицька армія звільнила місто, одразу була здійснена ексгумація жертв більшовицького погрому. Поховання містились у двох місцях: на вул. Іларіонівській 6 (нині вул. Михайла Грушевського), а також у саду барона Шодуара на вулиці Бульварній (нині вул. Старий бульвар). Сумарно було знайдено 48 тіл, частина з яких військові (зокрема, комендант міста К. Возний) [13, с. 108–109]. Після ексгумації відбулися похорони жертв: «Якось другого або третього дня після нашого прибуття до Житомира відбувався похорон жертв чрезвычайки. Родини розстріляних повишукували тіла жертв і зробили їм похорон. Похорон перетворився в протибільшовицьку маніфестацію і наше командування побоювалось, що поденерований нарід кинеться на житомирських жидів – яких найбільше обвинувачено в большевицьких симпатіях. В час похорону котрісь частини нашої залоги були в строгім поготівлі. Та похорони відбулись спокійно...», – згадував галицький стрілець [17, с. 15].

Де і як поховано страчених військових (в братській чи одиночній могилі) – не відомо. Встановлено лише те, що певну частину загиблих поховали на Покровському кладовищі, а коменданта К. Возного – на території Свято-Преображенського собору [13, с. 108–110]. Також документально встановлено, що частину страчених чекісти вантажівками вивозили за місто [13, с. 108–110]. У даному контексті відповідна інформація дозволяє підійти ближче до встановлення приналежності масового поховання знайденого 2017 р. у Шумську (129 тіл), яке пошуковці відносять до 1919–1921 рр. [14]. Варто

зауважити, що пошукові роботи зі встановлення місць масових поховань є

досить перспективними. Зокрема, нами були зібрані спогади, які проливають світло на поховання Січових стрільців поблизу Бердичева. За переказами місцевих жителів с. Велика П'ятигірка, поблизу цього населеного пункту у лісопосадці колись існувала так звана «австріяцька» могила [18]. Військова формація Січових стрільців з самого початку складалась з полонених українців, що служили в цісарському війську, яких часто прозивали «австріяками». Встановлено, що поблизу вказаного села 27 березня 1919 р. 1-й полк СС під командуванням сотника І. Рогульського зазнав значних втрат. Червоноармійців в тих боях громили і озброєні селяни, які гіпотетично могли б і насипати стрілецьку («австріяцьку») могилу [10, с. 60–61]. Однак подальші аргументовані висновки вимагають пошуку та дослідження місця поховання. Загалом подібних місць на території Житомирської області досить багато. Особливо чимало одиночних могил (наприклад, могила отамана Ю. Божка в Красносілці Чуднівського району, поховання отамана Д. Соколовського у Корчівцях Черняхівського району тощо), які розташовані на території сільських некрополів (як-от могила галицького сотника у Білилівці Ружинського району) через що їх пошук та ідентифікація ускладнюється.

Таким чином, здійснений аналіз показав значний масив інформації про місця поховань учасників революційних подій на території Житомирщини, частина з яких, однак, потребує пошуку, що в окремих випадках здійснити доволі проблематично. Тому окреслена проблематика, ще чекає свого дослідника. Аналіз комеморативних заходів на прикладі двох місць поховань Житомирщини показав діаметральну протилежність: якщо Базарське поховання сьогодні стало чинником інтеграції суспільства не лише на прикладі області, а й України загалом, то більшовицьке поховання у Бердичеві слугує дезінтеграційним фактором у формуванні регіональної колективної пам'яті на події Української революції 1917–1921 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Архівний відділ Бердичівської міської ради. – Ф. 525. – Оп. 1. – Спр. 2. – 78 арк.
2. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). – Ф. 28. – Оп. 6. – Спр. 2. – 610 арк.
3. Держархів Житомирської обл. – Ф. 28. – Оп. 6. – Спр. 31. – 30 арк.
4. Бабич С. Базар. Перепоховання героїв [Електронний ресурс] / Сергій Бабич // Незборима нація. URL: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=376> (дата звернення 24.10.2018).
5. Бабич С. Могили полеглих у Другому зимовому поході – Базар, Малі Миньки, Звіздаль / Сергій Бабич // Шляхами творення української державності: матеріали регіональної науково-практичної конференції «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 рр. (до 85-річчя Другого зимового походу)» – Житомир, 2006. – С. 20–27.
6. В центрі Бердичева хочуть знести братську могилу. Відео. URL: <https://www.rio-berdychiv.info/novini/prigodi/item/8460-v-tsentri-berdycheva-khochut-znesty-bratsku-mohylu-video.html> (дата звернення: 21.10.2018).

7. Вул. Шевченка, 7. Братська могила учасників громадянської війни. URL: <http://berdychiv.in.ua/вул-шевченка-7-братська-могила-учасни-2/> (дата звернення: 21.10.2018).
8. Два Базари: 1921–1941. – Б. м.: Видавництво ім. Ольжича, 1949. – 23 с.
9. Двоєглазов К. Чи й справді «ніхто не забутий»? / К. Двоєглазов // Радянський шлях. – 1987. – С. 3.
10. Ковальчук М. Бердичівська операція корпусу Січових стрільців навесні 1919 р./ М. Ковальчук // Український визвольний рух – Львів, 2016.
11. Ковальчук М. Січневе збройне повстання в Одесі в 1918 р. / М. Ковальчук // Український визвольний рух – Львів, 2015.
12. Коцюба С. Річниця Базарської трагедії у 1941 р. / Сергій Коцюба // Шляхами творення української державності: матеріали регіональної науково-практичної конференції «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917– 1921 рр. (до 85-річчя Другого зимового походу)» – Житомир, 2006. – С. 20–27.
13. Махорін Г. Л. Українська національна революція 1917-1922 рр. та її перебіг на Житомирщині / Г. Л. Махорін. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2017. – 209 с.
14. На Житомирщині знайши поховання жертв більшовицької каральної операції. ФОТО. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/09/28/150796/> (дата звернення: 21.10.2018).
15. Насонов Р. Пам'ятки Житомирщини, пов'язані з діяльністю українських націонал-патріотів ХХ століття / Роман Насонов // Український національно-визвольний рух ХХ ст.: ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти (до 90-річчя Другого зимового походу, 70-річчя похідних груп ОУН та 70-річчя Олевської республіки): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції – Житомир, 2011. – С. 221–226.
16. Овсієнко В. Спогади / В. Овсієнко // Шляхами творення української державності: матеріали регіональної науково-практичної конференції «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917 – 1921 рр. (до 85-річчя Другого зимового походу)» – Житомир, 2006. – С. 20–27.
17. При VII-й Львівській Бригаді на Великій Україні. Хронологічний хід подій // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – С. 15–16.
18. Спогади А. П. Горобчука. Особистий архів автора.
19. Стельникович С. В. Базарська трагедія 21 листопада 1921 р. в історичній пам'яті українського народу / С. В. Стельникович // Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)» – Житомир: Полісся, 2016. – С. 121–125
20. Тинченко Я. Нескорена Волинь / Ярослав Тинченко // Український Тиждень. – 2013. – С. 41–43.

Ігор Макарчук
(м. Житомир)

ОЛЕВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1921 РОКУ

Незважаючи на значну кількість досліджень з історії II Зимового походу армії УНР та повстанського руху 1920-х рр. деякі аспекти цих питань досі потребують більш детального висвітлення. Серед них варто виділити Олевське повстання 1921 р.

Завданням нашого дослідження є узагальнено висвітлити початок та перебіг Олевського повстання в контексті історії II Зимового походу. З неопублікованих джерел основою дослідження стали архівні фонди Державного архіву Житомирської області. Серед опублікованих джерел значне місце займають мемуари учасників повстанської боротьби. Важливими для висвітлення цієї теми є спогад учасника II Зимового походу Петра Ващенка [1]. Одним із сучасних дослідників даної теми є Ярослав Тинченко [2].

Після повної окупації більшовиками території України і відступ регулярних військ УНР, збройна боротьба проти більшовицьких окупантів на цій території не припинялася. Населення України пам'ятало попередню політику більшовиків, тому значна його частина, а особливо селянство негативно ставились до нової влади і її політики. Зокрема, оцінюючи загальний стан Ізяславського району Волинської губернії нова влада констатувала, що ставлення місцевих селян до комуністів дуже негативне. В ще одному повідомленні йшлося, що населення Чернелівської волості (цієї ж губернії) вороже налаштовано проти комуни, а також робітників євреїв [4, арк.2-3].

Не покидало ідею збройного виступу й військове командування УНР. Оскільки, найкоротший шлях до Києва лежав через частину окупованої більшовиками Волинської губернії, саме вона мала стати першочерговим плацдармом для підтримки армії УНР. Тому, щоб згуртувати місцевих повстанців перед початком походу Юрій Тютюнник відправ на радянську Волинь відділ генерала Василя Нельговського [2, с.257].

Цій групі вдалося встановити контакт з місцевими повстанцями, однак останні до початку осені зазнали суттєвих втрат і не мали достатніх сили для широкомасштабної боротьби з більшовиками. Налагодити контакт з Ю. Тютюнником не вдалось, тому ген. В. Нельговського вирушив в північному напрямку до Олевська, щоб уникнути постійних переслідувань. В цьому районі місцеві селяни підняли повстання і вигнали більшовиків з Олевська [1, с.135]. Про це зазначали й самі більшовики: «Почалось селянське повстання охопивши в деяких випадках великі райони, наприклад у Олевська ряд сіл на 30 верст вздовж кордону» [5, арк.66]. В ще одному більшовицьких звітів також йдеться про початок повстання: «В районі Олевська відбувся цілий ряд нападів на прикордонні частини з боку петлюрівських банд що перейшли кордон, а також

згрупованих і мобілізованих місцевих селян. Озброєні відділи бандитів роззброюють окремих червоноармійців та цілі військові команди. Повстання селян північніше Олевська продовжується. 12 листопада військова розвідка прикордонних частин вибила повстанський відділ з с. Рудня-Тепеницька, 16 верст східніше Олевська, який в складі 50 піших і 50 кінних при одному кулеметі відступив у ліс. Втрати з нашого боку 1 червоноармієць вбитий і 1 поранений. З боку бандитів 3 вбитих і декілька чоловік захоплено в полон, які при спробі втечі були розстріляні» [6 арк.5].

Однак, через брак проводу в селянських рядах більшовики перейшли в контрнаступ і почали каральні акції, тому селяни вимушені були відступити в ліси. У цей критичний момент сюди прибув відділ ген. В. Нельговського, який підтримав повсталих. У цій ситуації повстанці разом могли звільнити Олевськ, але через нестачу піхоти і відсутність артилерії втримати його вони не змогли.

Сили повстанців розмістились в Чеській колонії, в 2 верствах від Олевська. Всю наявну піхоту, близько 150 чоловік, було поділено на три частини. Наступ повстанців на Олевськ мав вестись з 4 напрямків. Почався він о 4 годині ранку. Спочатку у містечку серед червоних почалась паніка, але вони змогли скористатись з невпевненого наступу і почали контратаку переважаючими силами в числі 300 шабель і 600 багнетів. Не витримавши атаки більшовиків, повстанці вимушені були відступати в ліси, кіннота ген. Нельговського вступила в бій, щоб прикрити відступ своїх, однак сама потрапила в оточення. Лише за допомогою місцевих провідників ген. Нельговському вдалось відірватись. Таким чином, Олевське повстання закінчилось поразкою, а селянам з місцевих сіл цілими родинами довелося утікати до Польщі. Відділ ген. В. Нельговського відступив до кордону, де він дізнався про те, що головні сили Ю. Тютюнника були розбиті, тому повстанці вирішили теж повернутись до Польщі [1, с.136-139].

В газеті «Волинський пролетарій» більшовики так описали дії повстанців під Олевськом: «14 листопада на світанку при уважній охороні відділом особливого призначення містечка з південної сторони міста в напрямку Барбарівка показався ланцюг, з якого відкрили вогонь з відстані близько 400 кроків, тому не було сумніву що наступали бандити». Наступ вівся повсталими кулаками із сіл Радобрель, Сущани, Андрієво, Юрево, Журжовичі, Сабачин під командуванням петлюрівських інструкторів. Наступ на Олевськ вівся трьома групами: перша чисельністю близько 50 чоловік при 2 кулеметах з боку Барбаровки, друга до 45 чоловік при двох кулеметах з боку Радобрель і третя до 70 чоловік вздовж залізної дороги з боку Коростеня. Стрілянина тривала більше години після чого повстанці в усіх напрямках були збиті. Коли почалось переслідування відступаючих, було захоплено близько 10 полонених і така ж кількість вбитих. У цій операції двох повстанців було поранено. Із перехопленого наказу більшовиків було з'ясовано, що в районі Олевська діяв перший

повстанський Олевський полк зі штабом в селі Юрово (що в 20 верстах північніше Олевська) [3].

В повідомленні з штабу 44 дивізії йдеться, що станом на 16 листопада була проведена операція по ліквідації банд в Олевському і Полонському районах. Перший Олевський курінь бандитів який відступив у напрямку Михайлівки переправився за кордон. Чисельність куреня 30-40 багнетів і 20-25 шабель під командуванням провідника Багинського і зам. капітана Скальського. З куренем пішло в Польщу все населення с. Михайлівка. Із хутору Ольгіно і Радовель половина жителів відступили з бандитами, залишивши своє майно. Кінний відділ на чолі з командиром 395 полку, який виступив 15 листопада, переслідує банду в районі Совічі, зарубав 12 бандитів. В районі Журжевичів вбито 4 і взято в полон 20 бандитів. Залишки банди 30 кінних і декілька піших відступили за кордон. Надісланий в Юрово відділ продовжуєвилучення бандитів і причетних до повстання із числа місцевих жителів. Встановлено що відділ бандитів, близько 150 чоловік був пропущений поляками в Польщу [6, арк.6].

Таким чином, Олевське повстання було придушене. Проте, виникнення цього повстання змусило більшовиків залучити значні військові сили для його ліквідації. За планом Повстансько-партизанського штабу Ю. Тютюнника сам П Зимовий похід мав стати початком всеукраїнського повстання. Однак, вагомою причиною невдачі походу було те, що його успіх, як і вся повстанська діяльність, дуже залежали від часу і пори року, але цей похід постійно відкладався. Тому, за весну-літо 1921 р. радянською владою була проведена значна кількість акцій і операцій, які завдали сильного удару повстанським силам України. Станом на осінь 1921 р. лише деякі з них змогли підтримати війська Ю. Тютюнника. В цілому це повстання показало, що політика більшовиків не сприймалась значною частиною місцевого населення, яке у разі підтримки з боку інтернованої армії УНР було готове продовжувати збройну боротьбу проти окупації.

Список використаних джерел та літератури

1. Вашенко П. До рейду 1921 року // За державність. – 1932. – № 3. – С. 135-139
2. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919-1922 рр. / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2017. – 760 с.
3. Волинський пролетарій. – 1922. – 15 липня
4. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). – Ф. – р 1657. – Оп. 4. – Спр. 92.
5. ДАЖО. – Ф. – р-28. – Оп. 6. – Спр. 4.
6. ДАЖО. – Ф. – р-28. – Оп. 6. – Спр. 16

Ігор Власюк
(м. Житомир)

СЕЛЯНСЬКІ ТОВАРИСТВА ВЗАЄМОДОПОМОГИ НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР.

Дослідження діяльності селянських товариств взаємодопомоги (СТВ) в Україні у 1920-х рр. є актуальною проблемою в історичній науці, враховуючи сучасні проблеми розвитку селянських господарств та потребу у вивченні історичного досвіду діяльності таких організацій. Вона потребує комплексного дослідження, звільнення від заідеологізованості. Тема цього дослідження знайшла своє часткове відображення у працях сучасних дослідників: О. Абраумової, С. Корновенка [1], О. Ганжі [2], М. Журби [5], С.Костенка [6], С. Маркової [7], С. Свистовича [11] та ін.

Метою дослідження є аналіз діяльності селянських товариств взаємодопомоги на Волині у 1925–1930 рр., з урахуванням новітніх досліджень проблеми та архівних джерел.

Комітети взаємодопомоги (КВД) організовувалися згідно постанови РНК УСРР від 23 грудня 1921 року і мали своєю метою надання матеріальної та трудової взаємодопомоги своїм членам, допомоги їм на випадок стихійних лих, забезпечення соціального захисту бідних селян.

Згідно положення 1925 р., у селах СТВ засновувалися постановою загальних зборів селян, які мали право обирати у ради робітничих та селянських депутатів; користувалися з моменту їхньої реєстрації правами юридичної особи та виконували свої завдання самостійно [3, арк. 4-7].

У рішеннях першого розширеного пленуму працівників СТВ з трьох округ Волині від 26-28.05.1925 р. зазначалося, що ці товариства мають своєю метою політичне завдання радянської влади та компартії – змицка незаможника із середняком [3, арк. 28]. Також приділялася серйозна увага і боротьбі із заможним селянством.

Цікавим є документ про хід перевиборів КВД у Волинській, Коростенській та Шепетівській округах губернії в лютому 1925 р. Сама кампанія з перевиборів КВД проводилася надзвичайно кволо, більшість сільських рад навіть не знали про неї; у районах та селах не було відповідних планів та інструкцій; окружні виконкоми ставились байдуже до цього. Влада, намагаючись врятувати ситуацію, відрядила на місце певну кількість робітників для проведення необхідних заходів кампанії [4, арк. 14, 23].

Значна увага діяльності СТВ приділялася на сторінках газети «Радянська Волинь». Так, зокрема в номерах за січень 1925 р. зазначалося, що ці комітети у багатьох селах Волині в очах селянства були непотрібними, сумнівною вважалася їхня користь, оскільки окрім збору зерна чи грошей та розподілу їх вони більше нічим не займались. В той же час підкреслювалося, що заходи соціальної допомоги (у т. ч. самопомоги) були нагальною потребою [8, с. 3].

У складі президій районних і сільських СТВ в трьох округах Волині у 1925 р. найбільше було членів КНС та середняків (напр., у Житомирській окрузі – відповідно 9755 та 9633, Коростенській – 543 та 283, Шепетівській – 740 середняків). Отже, представники середньої групи селянства теж склали вагомий відсоток у складі керівних органів СТВ. Партійний склад президій свідчив поки про мізерну кількість членів та кандидатів у члени КП(б)У (у Коростенській окрузі – 28, Житомирській – 28, Шепетівській – 53) [3, арк. 33-35].

Станом на грудень 1927 р. СТВ загалом не лише подолали труднощі, але вже відігравали значну роль у громадському та політичному житті села. У Волинській окрузі, наприклад, на 1.12.1927 р. існувало 408 СТВ, що нараховували у своєму складі 56384 члена (у т. ч. 3483 жінки). Земельний фонд цих товариств в окрузі складав 2986 дес. землі, натуральний фонд – 86379 пуд., грошовий фонд – 14562 пуд. Допомоги ці СТВ видали на 29872 пуд.; трудову допомогу надано 3521 господарству. Роботою їх керували секретаріати районних виконкомів. До вересня 1927 р., згідно постанови центру та окружного виконкому, було ліквідовано усі 13 районних СТВ [10, с. 3]. Причинами цього називалися: відсутність коштів на утримання їхніх працівників; недостатнє інструктування ними низових осередків; відсутність членів товариств на засіданнях та у період роботи тощо [9, с. 5].

Майновий стан СТВ у Волинській окрузі був на грудень 1927 р. задовільним залежно від конкретних товариств: 176 магазинів, 21 будівля, 45 плугів, 23 віялки, 76 борін, 25 культиваторів, 10 молотарок, 3 вітряки тощо. СТВ отримали від ЦК СТВ 1000 крб. для придбання сільськогосподарського реманенту та розведення хмільників [10, с. 3].

У наступні роки на СТВ поклалися завдання щодо колективізації селянських господарств: заборона надавати допомогу одноосібним господарствам селян усупільнення засівів; організація колективних об'єднань незаможних та середняцьких селянських господарств (колгоспів) (на ці заходи мало бути виділено в УСРР у 1929–1930 рр. 1,5 млн. крб. коштів СТВ) [7, с. 183].

Однак, розвиток СТВ почав набувати суперечливого із завданнями влади характеру. Так, у рішеннях Першої Всеукраїнської конференції СТВ (1927 р.) зазначалося, що важливим завданням їх було підтягування незаможних селянських господарств до рівня середньозаможних. Це вело до поліпшення майнового стану, отримання пільгових кредитів та змін у психології селян-господарів, що було не на користь ідеології правлячого сталінського режиму. В умовах проведення суцільної колективізації ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили у 1930 р. постанову про реорганізацію СТВ в селах, у яких було її проведено, а остаточно діяльність СТВ було припинено у 1932 р. [6, с. 71].

Отже, як показав досвід діяльності СТВ на Волині, реально вони змогли нормально налагодити свою роботу лише у другій половині 1920-х

рр., що пояснювалося фінансовими проблемами і становищем села, а також суб'єктивними чинниками як з боку селянства, так і з боку влади. Протягом свого існування ці товариства знаходились під пильним контролем влади і фактично спрямовувались нею у напрямі подальшої колективізації селянських господарств.

Список використаних джерел та літератури

1. Абразумова О. М., Корновенко С. В. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу: монографія. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2017. 190 с.
2. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. 208 с.
3. ДАЖО (Держ. архів Житомирської області). Ф. Р. 28. Оп. 1. Спр. 154. 62 арк.
4. ДАЖО. Ф. Р. 28. Оп. 1. Спр. 155. 32 арк.
5. Журба М. А. Селянські громадські об'єднання України в контексті міжреспубліканських зв'язків (20-ті рр. XX ст.) // Гілея. Історичні науки. 2010. Вип. 34. С. 115-126.
6. Костенко С. В. Класові селянські спілки в Україні: 20-ті – початок 30-х років XX століття // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. Вип. 7. С. 66-73.
7. Маркова С. В. http://e-cat.scilib.chnu.edu.ua/cgi/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=AREF&P21DBN=AREF&S21STN=1&S21REF=5&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=10&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917-1933 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Кам'янець-Подільський, 2015. 534 с.
8. Радянська Волинь. 6 січня 1925 р. Ч. 4 (128).
9. Радянська Волинь. 27 серпня 1927 р. №101 (1555).
10. Радянська Волинь. 22 грудня 1927 р. №150 (1604).
11. Свистович С. Система радянських громадських об'єднань Української РСР в 20-30-ті роки XX століття // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. №16. С. 16-26.

Людмила Гуцало
(м. Житомир)

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАСИЛЯ КРАВЧЕНКА

Василь Григорович Кравченко – видатний етнограф, фольклорист. З приїздом у 1900 р. до Житомира він бере активну участь в організації Волинського наукового товариства, а з 1901 р. очолює його етнографічну секцію. Стараннями В. Кравченка при Волинському науковому товаристві з 1907 р. почав працювати етнографічний відділ краєзнавчого музею. Очоливши його, вчений багато працює над укомплектуванням фондів, питаннями методики етнографічних досліджень. Завдяки зусиллям дослідника етнографічний відділ став одним із найбільших в Україні.

Враховуючи великий внесок ученого у розвиток етнографічної науки, у 1912 р. Російською Академією Наук Василю Григоровичу було присвоєно звання професора етнографії та надано 400 карбованців для друку етнографічних матеріалів [6, с. 69].

В. Кравченко був одним із фундаторів Волинського наукового товариства краєзнавства, член Етнографічної Комісії ВУАН, Комісії звичаєвого права, голова Культурно-історичної секції Волинського наукового товариства.

Фольклорно-етнографічні розвідки Василя Григоровича публікуються в «Етнографічних матеріалах» Б. Грінченка, «Трудах общества исследователей Волыни», «Еврейской старине» тощо. Зібрані дослідником матеріали публікувалися й у власних етнографічних збірках: «Пісні, хрестини та весілля» тритомному виданні «Народні оповідання й казки», «Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших недалеких місцевостях Житомирського повіту на Волині» та ін.

Окремої уваги заслуговують його розробки програм та етнографічно-краєзнавчих досліджень, згідно яких етнографічна секція Товариства дослідників Волині почала вивчати писанкарство краю [8, с.134-138]. Зібрані відомості були проаналізовані та узагальнені В. Кравченком та І. Шуліковим у спеціальній розвідці, рукопис якої зберігається у фондах ІМФЕ. Розроблено вузько тематичні запитальники: «Рушник», «Ткацтво», «Народна хліборобська техніка», «Копання криниці» та ін. [7, с. 22].

У численних експедиціях В. Кравченка та гуртківців (заохочував до роботи вчителів, слухачів педагогічних курсів, ентузіастів з місць, студентів, учнівську молодь) збиралися унікальні матеріали. Учасники експедицій фіксували фактичні відомості щодо виробництва і збуту гончарної продукції, орнаментативного посуду, різноманітних знарядь праці. Варто зазначити, що вчений був прихильником методики суцільної фіксації явищ культури в широкому контексті народного життя, свідченням чого є його щоденники.

Вагомими були здобутки, очолюваного вченим, етнографічного відділу Волинського музею в дослідженні етнокультури національних меншин Волині. У 1929 р. розпочалися етнографічні дослідження у Мархлевському польському районі та німецьких колоніях Пулинського, Новоград-Волинського, Ярунського, Черняхівського та Володарського районів. Під час експедицій досліджувалося місцеве виробництво, особливості побуту, фольклор поляків, німців, євреїв [2].

Детально вивчалися Биківський та Мар'янівський гутні промисли, тваринництво, культура та побут польського, німецького, єврейського населення краю.

Під час дослідження німецького колективу в колонії Стара Буда було зібрано експонати для створення Німецького підвідділу при Етнографічному відділі Волинського краєзнавчого музею. У Ярунському районі досліджувалася колонія Анета – одна з найдавніших німецьких

колоній на Волині [1, арк. 30]. Населення колонії намагалося зберегти свої свята та звичаї [5, с. 34-35].

В. Кравченко, за сприяння різних дописувачів, зібрав величезну кількість етнографічного та фольклорного матеріалу: єврейські обряди, вірування, забобони, традиції, побут, пісні й оповідання [3; 4].

Період плідної наукової діяльності вченого закінчується наприкінці 20-х років ХХ ст., з початком розгортання масових репресій радянської влади проти української еліти.

Отже, унікальний фольклорно-етнографічний матеріал, зібраний В. Кравченком і досі є цінним і може служити нинішньому поколінню у розбудові духовності всього українського народу, сприяти розумінню подальших процесів трансформації в традиційній етнокulturі.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області. Ф. р. – 236. Оп.1. Спр. 205.
2. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського (далі – РФ ІМФЕ), Ф. 16. Спр. 32.
3. РФ ІМФЕ, Ф. 15. Спр. 228.
4. РФ ІМФЕ, Ф. 15. Спр. 204.
5. Гуцало Л. Традиційно-побутова культура національних меншин України у 1920-х рр. // Мандрівець, 2009. №6. С. 34-38.
6. Лобода Т.М. Василь Кравченко. Громадська, наукова та просвітницька діяльність. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 238 с.
7. Скрипник Г. Етнографічна діяльність Василя Кравченка // Народна творчість і етнографія. 2002. № 5-6. С. 20-30.
8. Ткаченко В. Рукописна спадщина Василя Кравченка про походження крашанки та писанки / В.Ткаченко // Народна творчість та етнологія. 2013. №2. С.133-138.

Мирослава Завадська
(м.Житомир)

РОЗКОПКИ КОРОСТЕНСЬКИХ ГОРОДИЩ У 20-30-І РР. ХХ СТ.

Археологічні дослідження стародавнього Іскоростеня розпочалися ще в ХІХ ст. Серед перших дослідників пам'ятки – В. Б. Антонович, Ф. Р. Штейнгель, В. В. Хвойко. В. Б. Антонович написав цілу дослідницьку роботу про древлян, Ф. Р. Штейнгель виявив 59 курганів, В. В. Хвойко відкрив палеолітично-неолітичну стоянку. Наступним періодом більш ґрунтовних досліджень стали 20-30-х рр. ХХ ст., коли розкопки коростенських городищ проводили С.С.Гамченко, Ф. А. Козубовський, Ф. М. Мовчанівський та В. К. Гончаров. Їх увагу привернуло городище в урочищі Червона гірка. Саме ця пам'ятка визнана дослідниками найбільш перспективною для вивчення історії племінного древлянського центру, знищеного 946 року каральною експедицією київської княгині Ольги [4, с.297].

1925 року директор Коростенського окружного краєзнавчого музею Ф.А.Козубовський визначив історичну топографію стародавнього Іскоростеня, здійснив фіксацію пам'яток, склав її план, а також провів невеликі стаціонарні дослідження городища № 1 [1, с. 6]. На плані городище зображене ще до руйнації його внаслідок видобування каміння. Лише південний край, що впритул прилягає до струмка, позначений на плані як «каменоломня». На своєму плані Ф. А. Козубовський позначив два в'їзди на городище із північного сходу та північного заходу, з північного краю городища позначено три лінії валів [4, с. 295].

Згідно даних Козубовського 1934 року на городищі № 2 досліджено напівземлянкову споруду розмірами 5×5,5 м, де знайдено залізні сокирки, тесла, долота, точильні бруски, жорна, прясла, значну кількість кераміки. У культурних нашаруваннях південно-східної частини майданчика відкрито житлову кліть, пов'язану із дерев'яними конструкціями оборонного валу. Ф.А.Козубовський вказував, що на городищі його експедицією було зібрано ранню слов'янську кераміку та кераміку часів Київської Русі XI – XIII ст.

На плані Ф. А. Козубовського 1924 року видно, що городище № 3 мало практично круглу форму і по периметру було оточене кільцевим потужним валом із розривом на місці в'їзду, який розташовувався зі східного боку. Ф. А. Козубовський вказував, що площа городища становила близько 0,54 га, що, очевидно, було помилкою. Ф. А. Козубовський за матеріалами розкопок 1923-1925 рр. повідомляв, що на городищі № 4 ніяких культурних решток не зафіксовано. Вже тоді він звернув увагу, що за своїми розмірами це городище є набагато більшим від правобережних. Згідно із даними дослідника, характерною рисою городища № 4 були прямокутні злами відтинків його оборонного валу, що, на його думку, відповідало вимогам для «шанцевих споруд часів вогнепальної зброї XVIII – XIX ст.». Ф. А. Козубовський зробив висновок, що це городище не може належати до доби пізнього середньовіччя [1, с.10- 13].

Внаслідок активної діяльності Козубовського по захисту археологічних пам'яток Коростеня та його неодноразових спроб припинити руйнування городища № 1, він зазнав жорстоких переслідувань від сталінської репресивної машини і загинув внаслідок звинувачення у причетності до антирадянської контрреволюційної націоналістично-фашистської терористичної організації [2, с.294].

Наступним важливим кроком у дослідженні літописного Іскоростеня стала організована у серпні 1934 року Коростенська археологічна експедиція. Її завдання – виявлення культурного шару, що залишився після того, як його почали активно руйнувати кар'єри. Помічником керівника експедиції був призначений Ф. М.Мовчанівський. Як свідчать польові документи, на городищі № 2 був розбитий розкоп № 1 (10×10 м) та закладено декілька пошукових траншей.

Під час цієї експедиції досліджено частину східного валу і наближену до неї землянку – житлову кліть. В культурному шарі, насиченому попелом, знайдені залишки людських скелетів, фрагменти горщиків, залізний бойовий топірець, ножиці для стрижки овець, шило, гачок для риболовлі, фрагмент серпа, згоріле просо. При розкопках встановлено, що під час будівництва валу городища використовувався камінь. На городищі № 3 були накреслені розріз валу та план розкопу. Експедиція дослідила також залишки курганного могильника й палеолітичну стоянку.

Внаслідок дослідження залишку городища № 1 і № 4 Мовчанівський зробив припущення, що чотири городища неподалік від Коростеня були гніздом патріархально-родових поселень [3, с. 218].

Під час розкопок 1939 року, які здійснював у південно-східній частині городища В.К.Гончаров на розкопі 10×10 м, закладеному ще Ф.М.Мовчанівським, розкрив житлову кліть, яка заходила у земляний вал із внутрішнього боку городища. Кліть була рублена в обло і мала сліди пожежі. Було встановлено також, що кліті чергувались із терасами такої ж конструкції, закладеними каменем і засипаними піском.

На городищі № 2 було знайдено уламки жорен з пісковика і шиферу, уламки серпа, обгоріле просо, пряслиця шиферні й глиняні, серед якого знайдено посуд із клеймами на дні, фрагменти скляного посуду, кістяні вироби, залізний шлак та металеві вироби: ножі, кресала, ножиці для стрижки овець, цвяхи, гачок на велику рибу, дужки, стріли, шпори тощо [5, с. 196- 197].

1940 року експедиція ІА АН УРСР на чолі з В.К.Гончаровим проводила розвідкові розкопки на городищі № 2. В результаті було встановлено наявність 2 культурних нашарувань: верхнього – із гончарним посудом XI-XIII ст. та нижнього – із ліпленими від руки посудом VIII - IX ст. Під час досліджень розрізу валу у південно-східній частині городища виявилось, що його збудовано з каміння, пірамідально складеного на піску і присипаного зверху землею.

Внаслідок цих досліджень розкопані заглиблені житла, де знайдено різноманітний інвентар: кераміку, точильні бруски, жорна, залізні предмети: ножі, кресала, долота, кліщі, наконечники стріл, списів, бойова сокира, а також прикраси: сердолікові намистини, скляні браслети, знайдено й уламки глиняних посудин, залізні цвяхи тощо [5, с. 197].

Отже, С. С. Гамченко, Ф. А. Козубовський, Ф. М. Мовчанівський та В.К.Гончаров, які проводили розкопки у 20-30-х рр. XX ст., зробили великий внесок у розвиток археологічних досліджень стародавнього міста Іскоростеня.

Список використаних джерел і літератури

1. Звіздецький Б. Археологічні дослідження в північно-східних районах Житомирського полісся (матеріали та дослідження до археологічної карти області: Коростенський, Овруцький та Народицький райони). – Коростень, 2008. 129 с.

2. Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014. К.: АДЕФ-Україна, 2015. С.294.
3. Латуха Т. И. Исследования Ф.Н. Мовчановского в Полесье (по документам Научного архива Института археологии НАН Украины) // Середньовічні міста Полісся: Наукова серія з проблем археології та давньої історії. К.: Стародавній Світ, 2013. Вип.11. С. 215-224.
4. Петраускас А.В., Польгуй В.І., Хададова М.В. Нові дані про історичну топографію літописного Іскоростеня // Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А.В.Кузи. К, 2014. С.294-301.
5. Самойловський І. М. Стародавній Коростень // Археологія. К.: Наукова Думка. 1970. Т. XXIII. С.190 -201.

Владислав Фульмес
(м. Луцьк)

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ АНАТОЛІЯ ДУБЛЯНСЬКОГО

Анатолій Захарович Дублянський (1912–1997) – уродженець Волині, краєзнавець, журналіст, пізніше – митрополит Західноєвропейський і Паризький Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі. Своїми натхненними трудами на ниві української культури та краєзнавства, він залишив помітний слід в історії Волинського краю. Саме тому особистість Анатолія Дублянського сьогодні привертає увагу дослідників.

Освіту Анатолій Захарович здобував у кращих європейських університетах: у 1931–1933 роках він вивчав історію на гуманітарному факультеті Віленського університету імені Стефана Баторія, а у 1935–1938 роках (після певної перерви спричиненої важким матеріальним становищем) – продовжив навчання у Варшавському університеті імені Юзефа Пілсудського, спеціалізуючись на історії України у професора Мирона Кордуби [32]. Своє навчання в університеті Анатолій Захарович проводив з користю: відвідував бібліотеки, музеї, займався пошуком цікавих історичних та краєзнавчих матеріалів. Дбайливо зібраний матеріал в студентські роки став доброю основою для подальших публікацій молодого дослідника.

Під час навчання у Віленському університеті імені Стефана Баторія у 1932 році українці в Польщі відзначали трьохсотліття з дня народження гетьмана Івана Мазепи. Саме під час цих святкувань Анатолій Захарович вперше в житті підготував доповідь про видатного гетьмана Івана Мазепу і виголосив її для учасників гуртка українських студентів у Вільно. Пізніше він згадував про це: «На доповіді були ще гості білоруси, і хтось з них попросив мене про доповідь, щоб подати інформацію до місцевої білоруської газети. Я це зробив, і ця газета «Беларуская Криница», переклавши допис на білоруську мову, його видрукувала. Це фактично був мій перший вступ до журналістики» [31, арк.1].

До часу виїзду за кордон у 1944 році, Анатолій Дублянський залишив багато церковно-історичних та краєзнавчих публікацій на

сторінках таких часописів як «Наш світ», «Українська нива», «Волинське слово», «Церква і нарід», «Шлях», «Український голос» та інших. Про приналежність публікацій Анатолію Дублянському говорять підписи, які ми зустрічаємо: «А.Д.», «Д-ський», «А. Дублянський».

Аналізуючи ці періодичні видання, ми знаходимо ряд краєзнавчих публікацій Анатолія Дублянського: «Українська старовина й етнографія в «Волинському музеї» [29], «Замок князів Острозьких» [16], «Рівне» [28], «Дещо з нумізматики. Гроші, які виходили на Волині» [12], «Зимно» [18], «Пізнаймо Волинь» [23], «3 українки у Вільні. Два незнані універсали гетьмана Івана Мазепи» [15], «Православні церкви в старому Луцьку» [27], «Дорогобуж і Пересопниця» [14], «Братська школа в Луцьку у XVII ст.» [10], «Князь Володимир Василькович» [19], «Опис іконостасу Братської церкви в Луцьку з 1814 р. (Причинок до історії Братської Церкви)» [21], «Два волинські церковні маляри на переломі XVII і XVIII ст.» [11], «Дещо про різні записки на старих церковних книгах» [13], «Цікавий документ з 1619 р. до історії Луцького Братства» [30], «Охороняймо пам'ятники старовини» [22], «Назви «Русь» і «Україна» [5], «Волинський музей у Луцьку» [6], «Українські колядки» [8], «Київ» [7], «Як творились українські прізвища» [9], «До перебування Тараса Шевченка на Волині» [2], «Замок Любарта в Луцьку» [17], «Дім, в якому жила Леся Українка в Луцьку» [1], «Модест Левицький» [4], «Коли засновано Луцьк» [3] та інші.

У часописі «Українська нива» 2 серпня 1936 року Анатолій Захарович опублікував статтю із назвою-закликом «Пізнаймо Волинь» [23], у якій автор розглядає пам'ятки старовини, що збереглися в таких населених пунктах як Любомль, Ковель, Дубровиця, Володимир, Зимне, Луцьк, Рівне, Острог, Дермань, Дубно, Крем'янець, Почаїв, Вишневець. Автор звертався до читачів: «Цікавитися Волиню повинні не тільки ті, що мешкають за її межами, але передусім самі волиняки» [23, с.3]. Пізніше, назва статті започаткувала однойменну рубрику, де були опубліковані й інші краєзнавчі праці дослідника, такі як «Рівне» [26] «Олика» [25] та «Крем'янець» [24], які відображали славні події та імена з історії Волині.

Ставлячи собі за мету ґрунтовніше ознайомити читачів з історією рідного краю, Анатолій Захарович на сторінках періодики не лише публікував волинезнавчі матеріали, а й розробив план і напрямки екскурсій його теренами. Пропонуючи екскурсійні маршрути, краєзнавець одночасно подавав детальні описи місцевих історичних пам'яток і наголошував на їхній важливій ролі в суспільно-політичному житті Волині.

Крім публікацій, Анатолій Дублянський у червні 1934 року видає історичний нарис «Луцьк», джерелами для написання якого стали дослідження Ореста Левицького «Луцкая старина», А. Мердера «Древности Луцка и его прошлое», праця М. Грушевського «Історія України-Руси» та інші загальні праці про Волинь [20]. Ця невелика за обсягом але важлива за змістом праця, яка складалася з п'яти розділів,

засвідчувала глибоко усвідомлене дослідником значення духовного, історичного, культурного багатства українського народу та рідного краю.

Таким чином, краєзнавчі публікації Анатолія Дублянського на сторінках часописів зробили певний внесок в історію краєзнавства та повертали із глибин минулого історію рідної Волині, зокрема м. Луцька, а також імена видатних українських діячів, які своєю діяльністю прислужилися рідному народу. Своєю діяльністю у царині краєзнавчих досліджень, Анатолій Захарович дав поштовх для діяльності наступним поколінням істориків-краєзнавців.

Список використаних джерел та літератури

1. А.Д. Дім, в якому жила Леся Українка в Луцьку // Український голос, 1942. 8 жовтня. Ч. 41 (56). С. 4.
2. А.Д. До перебування Тараса Шевченка на Волині // Український голос, 1942. 12 березня. Ч. 11 (26). С. 4.
3. А.Д. Коли засновано Луцьк // Український голос, 1944. 7 січня. Ч. 2 (139). С. 7.
4. А.Д. Модест Левицький // Український голос, 1943. 18 червня. Ч. 26 (93). С. 4.
5. А.Д. Назви «Русь» і «Україна» // Український голос, 1941. 11 грудня. Ч. 13. С. 2.
6. Д-ський А. Волинський музей у Луцьку // Український голос, 1942. 1 січня. Ч. 1 (16). С. 4.
7. Д-ський А. Київ // Український голос, 1942. 22 січня. Ч. 4 (19). С. 4.
8. Д-ський А. Українські колядки // Український голос, 1942. 7 січня. Ч. 2 (17). С. 3–4.
9. Д-ський А. Як творились українські прізвища // Український голос, 1942. 5 лютого. Ч. 6 (21). С. 2; (продовження: 12 лютого, Ч. 7 (22). С. 2).
10. Дублянський А. Братська школа в Луцьку в XVII ст. // Волинське слово, 1937. 22 вересня. Ч. 16. С. 3.
11. Дублянський А. Два волинські церковні малярі на переломі XVII і XVIII ст. // Шлях, 1939. Ч. 4. С. 9–10.
12. Дублянський А. Дещо з нумізматики. Гроші, які ходили на Волині // Наш світ, 1935. Ч. 5. С. 10–12.
13. Дублянський А. Дещо про різні записки на старих церковних книгах // Шлях, 1939. Ч. 5. С. 1–3.
14. Дублянський А. Дорогобуж і Пересопниця // Волинське слово, 1937. 10 лютого. Ч. 5. С. 4.
15. Дублянський А. З україніки у Вільні. Два незнані універсали гетьмана Івана Мазепи // Наш світ, 1936. № 1, 2.
16. Дублянський А. Замок князів Острозьких // Наш світ, 1935. Ч. 2. С. 11–12.
17. Дублянський А. Замок Любарта в Луцьку // Український голос, 1942. 7 травня. Ч. 19 (34). С. 3.
18. Дублянський А. Зимно // Наш світ, 1936. Ч. 3. С. 17–18.
19. Дублянський А. Князь Володимир Василькович // Церква і нарід, 1938. Ч. 24. С. 988–990.
20. Дублянський А. Луцьк. Історичний нарис. Луцьк, 1934. 32 с.
21. Дублянський А. Опис іконостасу Братської церкви в Луцьку з 1814 р. (Причинок до історії Братської Церкви) // Шлях, 1939. Ч. 3. С. 11–12.

22. Дублянський А. Охороняймо пам'ятники старовини // Український голос, 1941. 9 жовтня. Ч. 4. С. 5.
23. Дублянський А. Пізнаймо Волинь // Українська нива, 1936. 23 липня. Ч. 5. С. 3.
24. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Кременець // Українська нива, 1936. 15 листопада. Ч. 21. С. 3.
25. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Олика // Українська нива, 1936. 1 листопада. Ч. 19. С. 4.
26. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Рівне // Українська нива, 1936. 23 вересня. Ч. 14. С. 3.
27. Дублянський А. Православні Церкви в старому Луцьку // Церква і нарід, 1936. Ч. 11. С. 355–361.
28. Дублянський А. Рівне // Наш світ, 1935. Ч. 3. С. 10.
29. Дублянський А. Українська старовина й етнографія в «Волинському музеї // Наш світ, 1935. Ч. 2. С. 11–12.
30. Дублянський А. Цікавий документ з 1619 р. до історії Луцького Братства // Шлях, 1939. Ч. 6. С. 6.
31. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка від 28 квітня 1997 року. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № КДФ–35426. 2 арк.
32. Шляхи до мого життя. – Волинський краєзнавчий музей. – Інв. № ДМ–33727.

Андрій Сухих
(м. Острог)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНАМИ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Зважаючи на те, що радянські партизанські з'єднання та загони були парамілітарними формаціями «малої війни», для них особливо важливого значення відігравали взаємини з місцевим населенням. На підтримку останнього червоні партизани могли розраховувати лише у районах сталої дислокації власних з'єднань, які зазвичай були віддалені від місцевостей зі сприятливими умовами для ведення сільського господарства та тваринництва селянами. Крім того, як засвідчують архівні документи, поставки, які час від часу отримували партизани з «Великої землі», переважно склалися зі зброї, боєприпасів, одягу, медикаментів, не вирішуючи нагального питання продовольства [9, арк. 27; 10, арк. 176; 11, арк. 151; 12, арк. 347].

Згідно зі «Вказівками начальника ЦШПР начальника штабів партизанського руху про порядок постачання партизанів озброєнням, боєприпасами, продовольством» від 18 серпня 1942 р., централізоване постачання партизанських загонів визначалося недоцільним, тому вони повинні були забезпечувати себе за рахунок противника [5, с. 131–132]. Про пріоритетність забезпечення партизанських резервів, використовуючи ворога, відзначалося також у наказі начальника ЦШПР П. Пономаренка «Про розширення партизанської боротьби у зв'язку з наступом Червоної

армії» від 1 січня 1943 р. [5, с. 262]. Відповідно до цього, у партизанських загонах почали формуватися так звані господарські частини, до функцій яких входила організація заготівлі та розподілу продуктів харчування, амуніції до наявних потреб [3, с. 28].

Оскільки системи матеріального та продовольчого забезпечення радянських партизанів не існувало, їх діяльність під час заготівлі харчів, фуражу чи одягу закономірно варто вважати імпровізацією. Поставлені на самозабезпечення, «народні месники» мали б використовувати підтримку місцевого населення, завдяки якому поповнювати свої запаси [1, с. 8].

Певні рекомендації для проведення госпзаготівель були сформульовані на нараді нелегального ЦК КП(б)У, яка відбулася 28–29 травня 1943 р. у Лельчицькому районі Поліської області за участю командирів і комісарів найбільших партизанських з'єднань України. Зокрема, у резолюції зазначалося, що заготівлю продуктів у селян варто було проводити тільки організовано, через існуючі господарські команди, які потрібно було «зміцнити найбільш свідомими, передовими бійцями та командирами». Крім того, заборонялася шкідлива, непартійна практика натуральних податків із селян у тилу ворога, яка проводилася окремими партизанськими загонами, що порушувала «радянські взаємовідносини з ними» [15].

У низці документів радянських партизанів здійснення заходів із поповнення продовольства отримало назву «господарських» або «продовольчих» операцій, які були двох видів: мирного та збройного порядку. Перша відбувалася шляхом здійснення експедиції до села, де підготовлений партизан (політкерівник або комісар), розповідав про становище на фронтах, злodianня німецьких окупантів, боротьбу партизанів і потребу їх у харчах. Друга відбувалася таким чином, що спочатку партизани дізнавалися про місце розташування великого продуктового складу ворога, після чого нападали на нього та привласнювали наявні запаси [6, с. 24; 14, арк. 14]. Відповідальність за постачання та проведення господарських операцій покладалася на помічника командира (начальника) з господарської частини, а також старшин підрозділів [2, с. 72; 7, арк. 155; 8, арк. 23 зв.–25]. Наприклад, у наказі № 86 від 20 серпня 1943 р. командира з'єднання ім. Берія А. Грабчака вимагалось від командирів загонів «Особливого призначення» і «Розвідка та постачання», забезпечити себе продовольством [13, арк. 117]. Для виконання госпзаготівлі також міг призначатися уповноважений по продовольству, який ніс відповідальність за її проведення і повинний був попереджати мародерство та насильство стосовно місцевих жителів. Він, згідно з наказом А. Грабчака № 10 від 12 квітня 1943 р., мав право роззброювати та під конвоєм доставляти бійців, які порушили наказ, а при відмові – розстрілювати [13, арк. 3 та зв.].

Місце здійснення заготівлі продуктів зазвичай також було регламентовано, щоб уникнути конфліктів між партизанами. Наприклад,

Ровенський обласний штаб партизанського руху видавав наказ про закріплення за кожним загonom визначених сіл [4, арк. 130].

Зважаючи на те, що налагодженого харчового забезпечення радянських партизанських з'єднань і загонів не існувало, сталої схеми здійснення господарських операцій, відповідно, також не було. Проте, намагання організувати госпзаготівлі засвідчило намір командування партизанських формувань надати цьому процесу централізованого характеру та боротися із неконтрольованими реквізиціями майна та продуктів харчування цивільного населення. Що ж стосується господарських операцій збройного порядку, то вони зазвичай відбувалися за наказом командування чи у результаті боїв, операцій. Здобуте таким чином майно, використовувалося не в особистих цілях, а в цілях ведення війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Афанасьев А. В помощь партизану. М.: Военное издательство Народного Комиссариата Обороны Союза СРСР, 1942. 140 с.
2. Бережной И. Два рейда. Воспоминания партизанского командира. Второе изд., испр. и доп. Горький: Волго-Вятское кн. изд-во, 1976. 416 с.
3. Данілова А. Вирішення продовольчого питання учасниками радянського руху Опору під час Великої Вітчизняної війни. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2013. № 5 (97). С. 27–32.
4. Державний архів Рівненської області. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 47. 177 арк.
5. Русский архив: Великая Отечественная. Т. 20 (9): Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: Документы и материалы. М.: ТЕРРА, 1999. 672 с.
6. Федоров О. Остання зима / Літ. запис Є. Шатрова. Пер з рос. А. Шияна. К.: Політвидав України, 1982. 327 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 65. Оп. 1. Спр. 26. 240 арк.
8. ЦДАГО України. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 123. 48 арк.
9. ЦДАГО України. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 1. 143 арк.
10. ЦДАГО України. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. 193 арк.
11. ЦДАГО України. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 1. 180 арк.
12. ЦДАГО України. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1. 385 арк.
13. ЦДАГО України. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 3. 275 арк.
14. ЦДАГО України. Ф. 326. Оп. 1. Спр. 7. 90 арк.
15. 707-й день войны. *Весна 43-го (01.04.1943–31.05.1943)*. М.: Астерион, 2015. URL.: <https://i.rutlib4.com/book/4870/p/59> (дата звернення: 23.01.2018 р.)

Юрій Фініковський

(м. Острог)

ДАНИЛО ШУМУК У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ НА ВОЛИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Значний інтерес в суспільстві сьогодні викликають окремі постаті українського визвольного руху у ХХ ст. Персоніфікація історії, на думку

окремих дослідників, дозволяє розвінчати низку радянських міфів стосовно цілої плеяди борців за незалежність України та вшанувати незаслужено забуті імена. Одним із відомих учасників національно-визвольного руху на Волині в період Другої світової війни був Данило Шумук, пізніше – відомий український дисидент та політв'язень.

Перші контакти Данила Шумука з націоналістами бачимо у березні 1943 року[2, с.87]. Саме тоді він знайомиться із членами місцевого осередку ОУН в с. Посників на Рівненщині, де на той час працював робітником в одному із господарств. Ідеологічно-політичний вишкіл Данило Шумук проходив в с. Боримець Острожецького району на Рівненщині в групі Андрія Луцика («Лісовик»)[8, с.105-106]. Уже в квітні 1943 року він був направлений на пропагандивний вишкіл в с. Теремно біля м. Луцьк. Після його закінчення, Д.Шумук був призначений інструктором в округову групу і отримав псевдо «Боремський»[3, с.723]. Перший досвід, отриманий ним в якості інструктора, був здобутий на жіночих та чоловічих вишколах в селах Корито та П'янке Острозького району на Рівненщині[6, с.63].

З початку літа 1943 року Данило Шумук перебував уже на території Волині. Тоді він брав участь у вишкільних курсах на повстанській базі «Січ» в межах Турійщини, у відділах УПА Володимирсько-Горохівської округи, де читав економічну географію, політику[5, с.8].

З жовтня 1943 року інструктор «Боремський» отримав завдання від округового проводу переробити «Постанови третього Надзвичайного Великого Збору ОУН» та розповсюдити їх по окремих районах серед учасників національно-визвольного руху - вихідців із Східної України. Власне саме завдання було успішно виконане в межах Володимирського, Горохівського та Берестечківського районів [6, с.63].

Уже з початку 1944 року, з огляду на постійний тиск зі сторони німців та радянських партизан, група Шумука змушена була відійти на територію Радехівського району на Львівщині. Через деякий час, уникаючи збройних сутичок з противником, група повстанців повернулася на Волинь[8, с.158-159].

Зважаючи на поступове зайняття військами Червоної Армії території Волині, в червні 1944 року Данило Шумук отримав завдання від провідника Волинського обласного проводу ОУН Панаса Матвійчука («Крилача») організувати групу для відходу на Схід, з метою організації там осередків ОУН[7, арк.2]. В результаті була сформована група з 12 осіб, з яких значну частину яких становили колишні радянські військові, вихідці із Східної України. Пізніше до неї доєдналось ще 32 повстанців, одного з відділів УПА на Волині[4, с.841-842]. В другій половині літа 1944 року група «Боремського» перебувала на території Демидівського району на Рівненщині, де вперше зіткнулась із загонами районного відділу НКВС[6, с.64].

З огляду на важке становище, переслідування зі сторони радянських спецслужб, підрозділ Шумука весь час змушений був змінювати місце перебування. Так, в кінці літа бачимо його уже в Острожецькому районі, згодом – в Олицькому районі на Волині. Згодом, отримавши необхідні вказівки від керівництва, похідна група «Боремського» вирушила на схід[6, с.64].

Через деякий час, перейшовши територію Рівненщини, повстанці розмістились в Олевському районі на Житомирщині. В районі селища Білокоровичі група потрапила в засідку місцевого відділу НКВС і після невеликого бою змушена була відступати. «Відтоді кожного Божого дня стрибки під керівництвом чекістів робили на нас засідки.» - писав він пізніше[8, с.187].

Прориваючись далі на схід в напрямку Києва, повстанці проходять територію Коростенського, Малинського і Радомишльського районів. В ході однієї з операцій спецорганів, двоє повстанців із групи Шумука було вбито. Як виявилось пізніше, місцевий відділ НКВС підіслав в групу свого агента, який представився зв'язковим від командира [Східної Воєнної Округи/\(З'єднаних груп «44»\)](#) Федора Воробця («Верещаки»), і видав місце підрозділу[6, с.64].

З огляду на тиск зі сторони радянських силових структур, постійні переслідування, восени 1944 року група «Боремського» змушена була відступати в зворотньому напрямку. Через деякий час бачимо її знову на теренах Рокитнівського та Корецького районів на Рівненщині[5, с.8]. Тоді ж в ході зустрічі із згадуваним Федором Воробцем, Данило Шумук дізнався, що Крайовий Провід ОУН на північно-західних землях призначив його керівником округи «Б», куди входила Житомирська і північна частина Київської областей[3, с.723].

В грудні 1944 року група Шумука (очевидно, тоді ж йому було надано нове псевдо – «Борис» - *авт.*) у складі 14 осіб вирушила в напрямку Житомирської області[7, арк.2]. Згодом, через відмову йти далі, половина повстанців повернулась назад. Інша частина, представившись дезертирами, успішно дійшла аж до Фастова. В районі цього міста, група була відслідкована місцевими органами внутрішніх справ, одного повстанця вбито[6, с.65]. З огляду на безперспективність подальшої боротьби, Данило Шумук прийняв рішення розпустити групу. Сам керівник, разом зі своїм земляком Василем Присяжним вирішив йти далі в напрямку Донбасу, з метою влаштуватись там на роботу[1, арк.3].

У січні 1944 року вони перебували на теренах Богуславського району, переховуючись по домівках місцевих жителів[1, арк.12-14]. 24 лютого 1945 року в селі Розкопанці Богуславського району Данила Шумука та Василя Присяжного було заарештовано органами Богуславського районного відділу НКВС Київської області[1, арк.7]. В ході обшуку в Д.Шумука було вилучено пістолет системи «Вальтер»,

німецький компас, типографічну карту УРСР та 200 радянських рублів [1, арк.7].

Цікаво, що в ході допиту Данилу Шумуку вдалось обманути слідчих, представившись звичайним рядовим стрільцем УПА із псевдо «Василенко» з групи Павленка, а також давши свідчення, що в підпіллі він перебуває з грудня 1943 року[1, арк. 13]. Очевидно, що такі дії він обговорив попередньо в камері затримання із Василем Присяжним, який підтвердив фальшиві свідчення згодом[8, с.205].

16 квітня 1945 року Військовий трибунал військ НКВС Рівненської області засудив Данила Шумука до розстрілу, звинувативши у співпраці з німцями та участі в УПА [1, арк.48]. Уже в червні 1945 року Військова колегія Верховного Суду СРСР змінила вирок на 20 років каторжних робіт[3, с.723].

Таким чином, Данило Шумук був активним учасником націоналістичного руху на Волині в роки Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) у Волинській обл. Ф.П. Спр.7216. 96 арк.
2. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. Ф.202. Архів Д.Л.Шумука. Спогади. 89 с.
3. Антонюк Я. Д. Шумук. // Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто-Львів, 2014. С. 723-724.
4. Овсієнко В. Рапп І. Данило Лаврентійович Шумук. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т.1. Україна. Частина 2. Харків, 2006. С. 841-844.
5. Тима П. «Я був той комуніст, що сидів у тюрмі, а не той, що саджав до неї інших». Наше Слово. 2004. 7 листопада. №28. С.8
6. Фініковський Ю. Данило Шумук в умовах боротьби радянської репресивної системи з УПА// Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Великий терор і масові репресії в Україні(1920-1950-ті рр.)». Львів, 2018. С.62-65.
7. Шумук Д. Автобіографія: [Машинопис]. Фонди Любомльського краєзнавчого музею. Інв. №НДФ-3317. 2 арк.
8. Шумук Д. Пережите й передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981). Київ, 1998. 431 с.

Катерина Якименко
(м. Житомир)

ПРОПАГАНДА В ЖИТОМИРСЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ (1945–1953 рр.)

Освітня, наукова, громадська діяльність в Житомирському педагогічному інституті в роки пізнього сталінізму, в період апогею культу особи Сталіна, перебувала під впливом загальної ідеологічної кампанії – «ждановщини» (1946–1949 рр). Оскільки головною метою «ждановщини» в Україні було придушення будь-яких проявів самостійницької ідеї, викладачі інституту були поставлені в жорстокі рамки офіційної ідеології у

своїй науково-педагогічній та творчій діяльності. Посилився і тиск з боку місцевих партійних органів стосовно активізації пропагандистської, політико-виховної та ідеологічної роботи серед студентства. Методами пропаганди та посиленого ідеологічного контролю КППРС прагнула придушити паростки відродження національних культур після війни.

Масштабна пропагандистська робота проводилася на кафедрах кожним із викладачів, а найбільшого тону задавала кафедра марксизму-ленінізму, на яку покладался «обов'язок висвітлення героїчного минулого народів Радянського Союзу. На конкретних прикладах самотності і оригінальності їх культури стародавніх часів, на героїчних подвигах російського народу і інших народів члени кафедри розкривали всесвітньо-історичне значення визвольної боротьби російського народу і виховували почуття радянського патріотизму, любов до соціалістичної Батьківщини, дружбу народів СРСР», – як зазначається в одному зі звітів про роботу інституту у 1951–1952 н. р. [1, арк. 10]. Значна кількість годин була присвячена історії жовтневої революції і Другій світовій (Великій Вітчизняній) війні. Для прикладу: викладач кафедри марксизму-ленінізму І. Ланда протягом 1946–1947 рр. читав лекцію на тему «Викладання загальної історії в світлі нових постанов партії про ідеологічну роботу» [2, арк. 23], а старший викладач М. Л. Ігдал двічі читав лекцію на тему «Великий російський народ – найвидатніша нація серед націй СРСР» [3, арк. 27]. У звіті про роботу інституту за 1951–1952 н. р. зазначалося: «Кафедра марксизму-ленінізму всю свою роботу спрямувала на те, щоб студенти і викладачі інституту глибоко вивчали і оволоділи історичними постановами партії і вказівками Й. Сталіна по ідеологічним питанням, щоб студенти вивчали історію і теорію більшовизму, всіляко розгортали творчі дискусії, критику і самокритику. Кафедра посилила увагу до боротьби з пережитками капіталізму в свідомості людей, в національному питанні особливо» [1, арк. 5]. Таким чином, ідеологічний тиск не послабився навіть після «ждановщини», а кафедри історії вищих навчальних закладів так і залишалися головними пропагандистами радянського бачення історичного процесу та моральних цінностей.

Із метою поліпшення ідейно-виховної роботи центром всієї політико-масової роботи стала академічна група. До кожної академічної групи було прикріплено агітатора з викладачів, який організовував і керував всією політико-масовою роботою в групі. Проводилися щотижня політінформації. У період пізнього сталінізму посилилася боротьба за виховання діалектико-матеріалістичного світогляду у студентів, за пропаганду пріоритету вітчизняної науки проти будь-яких ідеологічних перекручень науки «буржуазними вченими» [1, арк. 22]. Особливо відзначався вклад російських науковців у розвиток радянської науки (зокрема, російських математиків М. Остроградського, М. Лобачевського, П. Чебишова).

Протягом 1951–1952 н. р. було проведено значну кількість заходів пропагандистського характеру для впливу на суспільну думку. Серед них можна відзначити теоретичну конференцію «Дружба народів СРСР – рушійна сила Радянського союзу»; вечір з нагоди 34-тої річниці жовтневої революції; вечір, присвячений педагогічній спадщині Макаренка; вечір, присвячений 28-ій річниці з дня смерті Леніна [1, арк. 81]. Було організовано концерти художньої самодіяльності студентів у школах міста, культпохід до театру на постанови «Свадьба в Малинове», до кінотеатру на кінофільми «Тарас Шевченко», «Седая девушка» з наступним їхнім обговоренням; студенти працювали агітаторами під час виборів народних суддів; прочитано ряд лекцій на теми «УРСР – невід’ємна складова СРСР», «Про міжнародне становище», «Любов та сім’я в соціалістичному суспільстві» [1, арк. 81].

При прийомі на роботу і в процесі роботи надзвичайно велике значення мала громадська активність викладача. Науковці піддавалися громадському осуду за повільність та небажання проведення пропагандистської роботи серед студентів. Дирекція інституту час від часу отримувала скарги від партійних органів на те, що «...не всі члени кафедри беруть участь у глибокому продумуванні питань ідейного змісту курсів» [1, арк. 27] або що «окремі лекції окремих викладачів читаються на недостатньому ідейному і науковому рівні» [1, арк. 84]. Від цього критикувалась робота всієї кафедри.

Важливо відмітити і той факт, що не лише викладачі були задіяні в пропагандистській роботі інституту. Студентів теж залучали до читання лекцій на різну тематику для громадськості, змушували виписувати обов’язкові періодичні видання (на кожен курс було відпущено відповідний ліміт газет «Радянська Україна» і «Молодь України», журналів «Більшовик», «Пропагандист та агітатор») [2, арк. 24], під час проходження педагогічної практики проводити агітацію про вступ на той чи інший факультет інституту, займатися антирелігійною пропагандою. Наприклад, студентка-практикантка історико-філологічного факультету Зільберман під час проходження педагогічної практики в Житомирській школі № 14 на уроці всесвітньої історії на тему «Франкська держава часів перших Каролінгів» провела антирелігійне виховання учнів «шляхом показу грабіжницької ролі католицької церкви і добре пов’язала із сучасністю відмітив, що Ватикан тепер вступив у змову з американо-англійськими партіями проти сил демократії і соціалізму» [1, арк. 60]. Студенти інституту неодноразово читали лекції для мешканців міста та області. Згідно звіту кафедр інституту за 1946–1947 н. р., студенти, зокрема, читали такі лекції: «Про комуністичну мораль» (місце прочитання лекції – Черняхівський р-н; студент – Тишкевич, III курс); «Історичне значення приєднання України до Росії» (Користишівський р-н., Хацкевич, III курс), «Сталінська конституція – найдемократичніша конституція в світі» (Андрушівський р-н., Швед, III курс) [2, арк. 23]. 7–8 квітня 1947 р.

силами студентів було проведено теоретичну конференцію по роботі Сталіна «Марксизм і національне питання» [2, арк. 24].

Отже, пропаганда та ідеологічний тиск на викладацький склад інституту та студентів в роки пізнього сталінізму займали значне місце в навчально-виховній та політико-ідеологічній роботі. Наукова діяльність викладачів була поставлена в ідеологічні рамки, обмежувалася свобода творчості та вибір методів викладання. Навіть студенти були залучені до серйозної пропагандистської роботи, яку деякі виконували з ентузіазмом, оскільки в багатьох вже був сформований світогляд радянської людини, фундаментом у якому була діалектико-матеріалістична філософія.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). – Ф. Р. 98. – Оп. 2. – Спр. 115. – 86 арк.
2. Держархів Житомирської обл. – Ф. Р98. – Оп. 2. – Спр. 24. – 265 арк.
3. Держархів Житомирської обл. – Ф. Р 98. – Оп. 2. – Спр. 79. – 29 арк.

Олена Цимбалюк
(м. Житомир)

СЛУЖБА ПОБУТУ У ЖИТОМИРІ В 1960-х – НА ПОЧАТКУ 1980-х рр.

(за матеріалами газети «Радянська Житомирщина»)

Період з другої половини 60-х до середини 80-х рр. ХХ ст. в історії Радянського Союзу в цілому та Житомирщини зокрема, позначений суперечливими тенденціями в соціально-економічному житті

Ще на початку 60-х рр., підтверджуючи проголошений з програмі КПРС принцип «Все в ім'я людини, все для блага людини», одним з пріоритетних державних завдань було визначено облаштування побуту радянського населення. Для реалізації поставлених завдань було прийнято ряд постанов ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР: «Про заходи щодо покращення побутового обслуговування населення» (3 серпня 1960 р.), «Про подальше покращення побутового обслуговування населення, якості і розширення асортименту товарів народного споживання» (5 квітня 1963 р.), «Про заходи щодо подальшого розвитку побутового обслуговування населення» (26 серпня 1967 р.) та ін. [2, с.276]. Розвиток сфери побутового обслуговування мав полегшити життя, розвантажити населення від щоденних побутових справ, таким чином сприяти зростанню продуктивності праці.

У СРСР та в Україні, зокрема, для організації керівництва та поліпшення побутовою обслуговування населення з 1965 р. були утворені спеціальні міністерства побутовою обслуговування. Кількість підприємств даної галузі народного господарства УРСР щорічно зростала (таблиця 1).

Таблиця 1

	1965	1970	1975	1980
Кількість підприємств побутового обслуговування населення в УРСР	40,1 тис.	49,5 тис.	54,8 тис.	58,4 тис.

Підраховано за: Статистичним щорічником «Народное хозяйство СССР в 1980 г.» [3].

В областях УРСР діяли самостійні управління побутового обслуговування населення, діяльність яких перебувала під контролем Рад народних депутатів. На теренах Житомирщини діяло Житомирське обласне управління побутового обслуговування населення. На кінець 1980 року дане управління нараховувало 1701 тис. підприємств побутового обслуговування населення [4, с.291]. Головними структурними одиницями обласного управління побутового обслуговування в Житомирі стали міськпобуткомбінати: №1, №2, №3, №4.

При міськпобуткомбінаті № 1 у 1965 році відкрито новий мебльовий цех на вулиці Транзитній (сучасний проспект Незалежності), де виготовляли тумби для телевізорів, шафи, дивани, ліжка. Також при комбінаті діяли майстерні з ремонту холодильників, пральних машин, автомашин, мотоциклів, баянів і акордеонів. На пропозицію домогосподарок у 1965 р. відкрито цех з реставрації консервних кришок [5, с. 3].

Впроваджуючи нові форми надання послуг населенню, у Житомирі було відкрито «Бюро добрих послуг», працівники якого здійснювали ремонт побутової техніки вдома у замовника

Переймаючи іноземний досвід надання речей населенню у тимчасове користування, працівники побутового комбінату відкрили пункт по видачі напрокат спортивного інвентарю. На прокатний пункт завезено 420 пар ковзанів і лиж. Заплановано відкриття магазину по видачі напрокат речей господарського і культурного вжитку: телевізорів, пральних і швейних машин, музичних інструментів, веломашин, скляного і фарфоро-фаянсового посуду [1, с.3].

Одним з найбільш затребуваних сервісів було прання білизни та хімчистка одягу. Для задоволення цієї потреби у 1967 році в Житомирі розпочато будівництво комплексного підприємства – фабрики «Сніжинка». На той час це підприємство було найбільшим в Україні, а його кошторисна вартість становила 454 тис. карбованців. На фабриці було встановлено близько двадцяти автоматичних пральних машин, сушильні і прасувальні автомати [10, с.3].

Ще одним підприємством значним за розмірами та обсягами послуг, які надавались населенню, була Житомирська фабрика по ремонту та пошиттю взуття [6, с.2].

У 80-х рр.. розвивається надання послуг, пов'язаних з туристсько-екскурсійною справою. Цим займалось Житомирське бюро подорожей та екскурсій, пропонуючи путівки на туристські поїзди за різними напрямками

та подорожі на Чорноморському узбережжі Криму та Кавказу на теплоході [8, с.4].

При заводі «Ремпобуттехніка» відкрито ряд нових майстерень по ремонту мотоколясок. На вказаному підприємстві можливо було отримати ремонт мотозасобів за рахунок обласного відділу соціального забезпечення, якщо сума ремонтних робіт не перевищувала 500 крб. [7, с.4]. На вулиці Енгельса (сучасний Новий бульвар) діяло ательє по ремонту квартир облпобутрембудтресту, яке на замовлення населення виконувало комплексний та поточний ремонт квартир, електромонтажні роботи, скління вікон, вставляння дверних замків, ремонт і заміну сантехнічних приладів тощо [9, с.4].

Не дивлячись на широку пропаганду підвищення рівня побутового обслуговування населення, рівня сервісу, розгортання руху за високу культуру обслуговування трудящих, все частіше мешканці Житомира стали відмічати проблеми в роботі служби побуту. Не завжди доброякісно виконувались замовлення в ательє мод № 4, у рекламі бюро добрих послуг перелічено десятки послуг, які вони мали надавати населенню, але насправді там лише передруковували тексти на машинці і видали музичні інструменти напрокат [5, с.3].

Мешканці міста звертають увагу на низький рівень обслуговування в магазинах, порушення правил торгівлі, відсутність товарів першої необхідності, неякісну побутову техніку, одяг, взуття, малий асортимент виробленої продукції тощо. Зростає кількість скарг на недобросовісних продавців, які обважують покупців [11, с.3].

Отже, виконуючи поставлені партією завдання, в Житомирі в період 60-х – початку 80-х рр. ХХ ст., розвивається сфера побутового обслуговування населення. У цьому напрямі було досягнуто певних успіхів, зокрема кількісне зростання побутових підприємств, розширення переліку послуг, які надавались населенню. Не зважаючи на розширення мережі побутових підприємств, їх не вистачало, якість послуг залишала бажати кращого.

Список використаних джерел та літератури

1. Володимиров Г. Зручно, без клопоту. Радянська Житомирщина. 1965 р. №15. С. 3
2. Клинова М.А. Уровень жизни городского населения РСФСР (1946–1991 гг.) в отечественной историографии . [монография] . Екатеринбург. Изд-во.: УрГЭУ. 2014. 353 с.
3. Народное хозяйство СССР в 1980 г. Стат. Ежегодник. ЦСУ СССР. М.: Финансы и статистика. 1981. 583 с. URL: [file:///C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar\\$EX72.250/HX%20СССР%201980.htm](file:///C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar$EX72.250/HX%20СССР%201980.htm) (дата звернення 26.10.2018)
4. Народное хозяйство УССР: Юбилейный стат. ежегодник/ Госкомстат УССР; Отв. За вып. М.Т. Ковальчук. – К.: Техніка, 1987. – 455 с.
5. Побуту - повсякденну увагу. З міської конференції жінок. Радянська Житомирщина. 1965. №79. С. 3.

6. Радянська Житомирщина. 1965. № 10. С. 2.
7. Радянська Житомирщина. 1980 р. № 78. С. 4.
8. Радянська Житомирщина. 1984 р. № 168. С.4.
9. Радянська Житомирщина. 1984. № 246. С.4
10. Ткач С. Коли буде фабрика-праляня. Радянська Житомирщина. 1967 р. № 6. С. 3.
11. Яковенко А. Покупець і продавець. Радянська Житомирщина. 1965 р., №129. С.3.

Володимир Студінський
(м. Київ)

СТОРИНКАМИ ТЕКСТІВ ЮРКА ГУДЗЯ: с. НЕМИЛЬНЯ

Власне про село Немильня, що знаходиться у Новоград-Волинському районі Житомирської області, з енциклопедичних видань відомо небагато. Зокрема повідомляється, що через село протікає річка Немильнянка, із 1906 року воно входить до складу Новоград-Волинської волості Волинської губернії. За радянської доби село входить до складу Тальківської (1923 р. та 1954 р.), Немильнянської (1928 р.) та Киківської (з 10.06.1958 р. по даний час) сільських рад Новоград-Волинського району [1, с.373]. Проте, село є живим організмом, динамічним соціумом із своїм особливим характером та неповторним оточенням. Юрко Гудзь – видатний український письменник кінця ХХ – початку ХХІ століття – котрий виріс у Немильні дуже часто в своїх літературних та щоденникових текстах писав про своє село, про його людей, про дивовижну природу краю.

Один із романів Ю.Гудзя так і називається «НЕ-МИ», де однозначно простежується прямий зв'язок назви твору із рідним селом. Як пише автор у самому романі: «...«НЕ-МИ» – сховище для мимовільних мовчальників, ранньозимовий простір неспішного накопичення ісихатичного відчаю, щоденні й щонічні чаювання раю з поміж вже з'явлених рядків» [2, с.48]. Тут так і проглядається шевченківське; «Возвеличу // Малих отих рабів німих! // Я на сторожі коло їх // Поставлю слово» [4, с.514].

У «НЕ-МИ» село Немильня проходить через систему поданих у тексті щоденникових записів. Зокрема, через них він перелає своє світосприйняття природи і настроїв:

« 9.XI.95. Уже тиждень я вдома, в Немильні... Ось так, досить гарно і тихо, починається зима – моя люблена пора року. В ній є щось від життя після смерті. Уповільнене проживання дитячих і дорослих спогадів...

7.I.95. Немильня. Різдво... Ранок – ліс далекий, невагомий і теплий сніг... Вчора свічка – на підвіконні, а здавалося за вікном, на снігу, біля підніжжя чорних яблунь: в подвійних шибках зимового вікна холодне світло відображення потойбічного... Вдома – це значить там, де навіть чужі люди звертаються до тебе – «сину»...

7.I.95. – субота, Немильня. Різдво (продовження)... Зимовий ліс – для мене – то і є рай: простір життя після смерті... Зима (ліс) – то і є жива

смерть, живчик Улісс, знетямлений неминучим поверненням до чорнобілої Пенелопи...зимовий ліс схожий на тіло жінки, яку ще любиш, котра ще впускає тебе в свої потаємні сховища...» [2, с.68-70]. У цих записах звичайної, на перший погляд, немильнянської зими в Юрка Гудзя межують два світи – Життя і Смерті, Минулого і Майбутнього. Він, якби, на Межі буття між тлінним та вічним простором і часом. Село народжує філософські асоціації. В принципі для текстів Юрка Гудзя це є характерним явищем. Навіть у буденному селянському житті він знаходить щось міфічне, духовне, філософське:

«10.01.96... Вдома цієї пори батько починає порати худобу. Я теж за минулий тиждень був призвичаївся до того вечірнього ритуалу. Вже й забув, скільки втіхи може ховатися в простому годуванні мешканців домашнього зимового ковчега. Спершу принести їм по оберемку сіна, згодом – води, підстелити долівку хліва житньою соломою.. Ружька має скоро телитися, тому більше двох відер їй не можна давати - п'є жадібно, важко зітхає, коли висмокче останні краплі зі дна.. Бичок вже наївся й тепер намагається вирватися з хліва надвір, - побрикати, поганятися за голодним Барбосом.. Але найбільше мені подобається годувати Сірка.. Я відчиняю двері конюшні, а він вже чекає на мене. Теплі запахи сіна, гною, соломи, вівса; кінського поту на якусь мить перетворюють хлів на різдвяний вертеп...» [2, с.73]. Життя, неначе вертеп. Дивовижна глибинність буденної філософії. Та й буденність цього сільського життя продовжується у дні свята, у простоті взаємостосунків. Текст взято з рукописних щоденникових записів письменника:

«19.IV.98. Неділя. Великдень в Немильні: ранок... Люди – напівколом – довкрузь Покровської церкви: свічки... запалюють і ждуть поки з церкви не вийде священник... мати – мого учня Віті...- і мені свічечку позичила...» У слові – «позичила» - є щось особливе у стосунках односельців.

У книзі «Замовляння невидимих крил» (вона стала останнім прижиттєвим виданням Юрка Гудзя) автор описує життя своїх односельців на фоні світових подій, розкриває всю трагічність історичного буття села, і не лише Немильні, а українського села в цілому. Проте, у новелі «Звягельський потяг», власне проходить думка, що рідне село залишається його оберегом і гармоніє душевного стану «Ось я заходжу до вагона, в ранковий дизель-потяг на Возвягель, ще встигаю знайти вільне місце біля вікна, дістаю з торби пляшку пива й детективний роман, і чекаю, коли те все — перон, вокзал, кіоски, задубілий міліціант з чорним прутнем, що виглядає з-під бушлата — коли все це зрушить з місця й шезне геть з моїх очей, а за вікнами, на видноколі, замаєчє далекий темно-синій ліс... Тоді можна буде прикласти і до пива, і до роману, поволі зануритися в дрімотні глибини запорошених незупинним з ночі снігопадом пейзажів, що рухатимуться в зворотному напрямку мого наближення до Не-ми... Та поки ще все чамріє на своїх місцях... Що ж, почекаємо, до відправлення —

чверть години, можна й подрімати трохи...» [3, с.155]. Своєрідність таких текстів у постійному поверненні до свого рідного і сокровенного, де людині завжди затишно.

Юрко Гудзь із рідною Немильнею залишався чи не до останнього свого дня життя. 19 січня 2002 року, за місяць до своєї фізичної смерті він писав у листі до Петра Сороки «Я прокинувся від того, що хтось дихав мені прямо у вухо й жіночий голос намагався привести мене до тями: «Юрку, Юрцю, вставай, бо все на світі проспий, на вечерю до батька не втрапиш», - так схоже на голос Галі й баби Софії водночас. Я розплющив очі й побачив над собою кінську сиву голову, відчув, як волохаті й вологі губи торкаються мого вуха. Це ж Сірко! Я впізнав його, і він мене, це ж наш коник, якого два роки тому батько продав у сусіднє село в Кам'яний Брід. Він колись так любив брати в мене з долоні пізні осінні яблука, надкушувати їх обережно, частинами... Дядько на возі спав, а кінь побачив мене біля дерева зупинився, розбудив... І навіть уві сні я був неймовірно вдячний йому за все. Отак, на возі, втрюх, ми і в'їхали в немиленські Водохреща» [4, с.246]. Текст, з літературного боку, просто шикарний. Та він доволі символічний, бо Немильня ніколи не покидала Юрка Гудзя і він ніколи не покидав свого села ні духовно, ні зично. У цьому поєднанні була певна гармонія часопросторів, енергетичних полів, творчого розвитку.

У цьому контексті актуальними залишаються питання увіковічення пам'яті одного з геніальних письменників Житомирщини. З одного боку, проведення щорічних літературних читань у Немильні під поетичною назвою «Липневий янгол», а також заснування громадськістю краю премії імені Юрка Гудзя, дають можливість зберігати можливість зберігати та вивчати творчу спадщину письменника. Та, з іншого боку – залишається не вирішеним питання створення літературного музею Ю.Гудзя. В даному аспекті одних зусиль творчої громадськості області та сільської територіальної громади замалп. Разом з тим, варто зазначити, що імя Юрка Гудзя може стати брендовим, як мінімум, для Новоград-Волинського району і з часом зайняти чільне місце поряд із Лесею Українкою.

Список використаних джерел та літератури

18. Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини: 1795-2006. Довідник. – Житомир: Вид-во Волинь, 2007. – 620 с.
19. Гудзь Ю. Барикади на Хресті. Поема. НЕ-МИ. Книга видінь і щезнень. ІСИХІЯ. Книга щастя. / Ю.Гудзь. – Тернопіль: Джура, 2009. – 248 с.
20. Гудзь Ю. Замовляння невидимих крил / Ю.Гудзь. – Тернопіль: Джура, 2001. – 160 с.
21. Гудзь Ю. Набережна під скелями / Ю.Гудзь. – Житомир: ПП «Рута», ПП Шевченко О.Г., 2012. – 252 с.
22. Шевченко Т. Кобзар // Т.Шевченко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – 622 с.

Ніна Осіпчук
(с.мт. Ємільчине)

«НАРОДНА ТРИБУНА» ЯК РАЙОННЕ ГАЗЕТНЕ ВИДАННЯ ЄМІЛЬЧИНЩИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Серед першочергових завдань радянської влади після її утвердження і впровадження нового адміністративно-територіального устрою в Україні стало формування широкої мережі газетних видань, у тому числі на рівні районів. Періодика, таким чином, для нової влади передусім виконувала важливе інформаційно-пропагандистське завдання та стала одним із факторів утвердження тоталітаризму. У міжвоєнний період було започатковано вихід газетних видань і в Ємільчинському районі Житомирської області.

На території Ємільчинського району перше газетне видання – «Колективіст Ємільчинщини» – було започатковане у вересні 1930 р. як орган Ємільчинського райкому КП(б)У та виконкому райради депутатів трудящих Житомирської області [2]. Одним із перших працівників новоствореної районної газети став журналіст Леонід Романюк [3]. До 1933 р. газета видавався двома мовами: українською, окремі матеріали – польською. У 1933–1934 рр. у виданні друкувалася спеціальна сторінка для молоді. Як варіант – виходило й окреме видання для молоді – «Комсомолец Ємільчинщини» [2]. У 1930-х роках на сторінках газети «Колективіст Ємільчинщини», окрім офіційної інформації, у тому числі пропагандистської, часто розміщувалися матеріали з тогочасного життя району.

Більшовицькі газетні видання на території Ємільчинського району виходили до початку німецько-радянської війни. У роки нацистської окупації в районі окремі газети не друкувалися. У цей час у межах району, який поряд із сусідніми був включений до однойменного гебітскомісаріату, поширювалися інформаційно-пропагандистські окупаційні видання, які виходили на території інших гебітскомісаріатів та у м. Житомирі як центрі генерального округу. Разом з тим, у травні 1942 р. у місцевій друкарні було таємно випущено першу листівку, що закликала населення до боротьби з окупантами [1].

Вихід довоєнної комуністичної газети на території Ємільчинського району під назвою «Колективіст Ємільчинщини» поновився у січні 1944 р. Згодом у районі паралельно друкувалося кілька газет, зокрема й колгоспні. На початку 1960-х років, коли Ємільчинський район був приєднаний до Новограда-Волинського, газета стала спільною і виходила під назвою «Будівник комунізму». Згодом відновлена «районка», після роз'єднання районів, у 1963–1965 рр. отримала назву «За комуністичну працю». Пізніше вона була перейменована на «Народну трибуну» [3].

З історією будь-якого засобу масової інформації, у тому числі і «Народної трибуни», пов'язані перш за все люди. Варто відзначити ветеранів редакції. Це – Яценко Володимир Йосипович, Кочин Олександр

Адамович, працівники друкарні Слобоженюк Тамара Юріївна, Галанова Тамара Іванівна, Кравчук Валентина Василівна, Андрієвський Микола Якович та інші. Дехто з них, на жаль, уже відійшли у вічність. Це – старійшина журналістики району Романюк Леонід Ничипорович, Онопченко Назар Леонтійович, друкар газети Кравчук Василь Іванович.

Завдяки активній роботі працівників «районки» – членів Спілки журналістів України – на чолі з головним редактором Мельником Михайлом Андрійовичем газету вдалося зробити читабельною, цікавою, яка об'єктивно і широко висвітлює життя трудових колективів району, стала рентабельною і щорічно збільшує число своїх передплатників. Нині кожний третій житель Ємільчинщини отримує «Народну трибуну».

Змінювалися покоління газетярів, але незмінними лишалися основні ідеї «районки», – інформувати читачів про все, що відбувається у рідному краї, розповідати про видатних земляків, про людей праці, які чесно і самовіддано трудяться на благо громади і всієї держави. Нині основна тематика видання – економічне, культурне, соціально-політичне життя району. Читачів не залишають байдужими матеріали, які друкуються під рубриками: «Долі людські», «Твої люди, Ємільчинщино», «Єдина країна», «Наші в АТО», «Наші герої», «На теми дня», «Наші традиції», «Історія краю», «Прошу слова», «Краєзнавство», «Голос народу», «Точка зору», «Успіх», «Нам пишуть», «Знайомі імена», «Проба пера», «Досвід серця» тощо. На даний час газета «Народна трибуна» виходить щоп'ятниці на восьми сторінках накладом 5 600 примірників.

У травні 2016 р. Ємільчинська газета «Народна трибуна» у конкурсі, приуроченому до Дня журналіста, була відзначена у номінації «Кращий журналістський матеріал» – за конструктивну критику влади нагороджено журналістку Валентину Романчук [4]. Цьогоріч уперше високо оцінено роботу «трибунівців» в обласному конкурсі «Журналіст року – 2018», який у трьох номінаціях віддав перевагу саме журналістам «Народної трибуни»: найпрестижнішу премію ім. Василя Земляка отримав Олександр Ващук, у номінації «Конструктивна критика влади» перемогла журналіст Галина Колесник і «Кращим фоторепортажем» визнано добірку світлин нинішнього редактора Михайла Мельника [5].

Список використаних джерел та літератури

1. З 95-им роком, районе! // Фонд Ємільчинського краєзнавчого музею. – Інв. № 2018.
2. Комсомолец Ємільчинщини (Ємільчине). – 1934. – 10 серпня.
3. Кочин О. Його життя – газета / О. Кочин // Народна трибуна. – 2010. – 25 червня.
4. Народна трибуна. – Режим доступу: www.tribunaem.info/?view=properties&id (дата звернення: 25.10.2018).
5. Потрійний успіх // Народна трибуна. – 2018. – 15 червня.

Оксана Самойленко,
(м. Коростишів)

ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОРОСТИШЕВА

За новими враженнями і гарними фотографіями не обов'язково летіти в іншу частину земної кулі. Краса України завжди поруч. Сказане у повній мірі стосується міста Коростишева – гранітної окраси Житомирщини.

Туристичну карту Коростишева складають кілька пам'яток архітектури, історії та культури краю (таблиця 1).

Таблиця 1

Пам'ятки архітектури, історії та культури Коростишева*

Назва пам'ятки	Характеристика	Зображення
Костел Різдва Пресвятої Діви Марії	пам'ятка архітектури місцевого значення XVIII століття у бароко-ренесансому стилі	
Будівля учительської семінарії Північно-Західного краю (нині приміщення одного з навчальних корпусів ВКНЗ «Коростишівський педагогічний коледж імені І.Я.Франка»)	пам'ятка архітектури місцевого значення XVIII століття	
Коростишівський кар'єр	пам'ятник природи, рекреаційний об'єкт	
Залишки маєтку графа Густава Олізара	пам'ятка архітектури місцевого значення XIX століття	
Парковий комплекс кам'яних споруд	пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення XVIII століття	

* складено автором

Останнім часом особливою популярністю серед коростишівців та мандрівників користується парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення «Коростишівський». Парк знаходиться в межах міста і входить до складу природно-заповідного фонду України, який законодавством охороняється як національне надбання.

Паркова територія площею 9,0 га займає лівий берег річки Тетерів – уздовж лінії міста, на східній околиці й знаходиться неподалік від центру міста. Сьогодні парк за функціональним призначенням є парком культури та відпочинку прогулянкового типу [2].

Активний період формування паркової території припадає на момент повернення Густава Олізара з Італії в 1836 р., який почав облаштування парку за участю ландшафтного архітектора Д. Міклера, що тривало 20 наступних років. У цей період відбувається формування композиції насаджень та насамперед планування верхньої частини паркової території, в якій безпосередньо розташовувався маєток графа [5].

Протягом ХХ століття, в силу різних економічних та соціально-політичних причин, садово-парковий комплекс зазнав руйнівних змін: було знищено породи цінних дерев, рідкісні види флори та фауни. Проте, вже на початку ХХІ століття парк відроджується з новою силою завдяки життєдайній творчості місцевого скульптора Віталія Миколайовича Рожика [4].

Митець, надихаючись біблійними сагами, історичними переказами та літературними образами, створив самобутнє скульптурне містечко у верхній частині місцевого парку, та внизу, біля річки Тетерів. На думку спеціалістів, кам'яні скульптури в місті можуть стати туристичною родзинкою та відобразити таким чином «каменеобробне обличчя» Коростишева, адже подібної галереї з каменю не мають навіть великі міста України.

Найбільшим шедевром творчості Віталія Рожика є скульптурна постать Ісуса Христа. І місце вибрано для неї дуже вдало – у верхній частині міського парку, в кінці алеї Слави Героям, перед високою кручею на березі р. Тетерева, звідки відкривається прекрасна панорама Заріччя – приміської околиці Коростишева. За концепцією самого автора, скульптура

розпочинає містичне коло пам'ятників-символів, серед яких монумент материнству – данина шани до нелегкого, сповненого тривог, але такого світлого покликання Жінки. На тлі пелехатого соняха, дощенту наповненого добірним насінням, що ось-ось щедро посиплеться на землю для нового життя, – скульптура молодої майбутньої матері, так

вміло виточеної майстром. За задумом Віталія Рожика, вона – беззахисна й відкрита перед усіма. І саме ця її беззахисність викликає безліч почуттів та емоцій. Та найдужче, мабуть, – бажання схилити голову в шанобі, приклонитися перед цим найдивовижнішим із див – майбутнім народженням Людини...

По дорозі зустрічаємо гранітну рибку, яка спрагло ковтає воду із фонтану; серед озерця, оточеного жовтими ірисами, вмостилася неймовірно красива русалонька; далі «Народження» – двоє кремезних птахів тримають на своїх крилах маленького хлопчика.

Побіля, своєю мудрістю діляться Альберт Ейнштейн, Григорій Сковорода, Шота Руставелі, Стів Джобс та інші відомі постаті.

Важливу історичну цінність та туристичну привабливість мають залишки середньовічної фортечної кам'яної стіни, яка виконує роль підпірної стіни вздовж схилу поблизу озера на центральній площі парку, басейн та гранітна арка із зображенням масонських символів та колони, які залишилися від маєтку Г. Олізара [5]. Із цінних будівель у стилі швейцарських шале на верхній терасі парку збереглося одне із службових приміщень Г. Олізара – нині приміщення районної архітектури.

Сподіваємося, що композиція паркової території, задумана скульптором як система узгір'їв, оглядових майданчиків, алей, посадок деревних рослин і квітів, паркових малих архітектурних форм, альтанок, у найближчому майбутньому набуде замисленої форми. А романтичний стиль емоційного ансамблю парку-пам'ятки додасть вражень будь-яким забагливим туристам.

Список використаних джерел та літератури

1. Маркевич Т. Мистецтво, що єднає покоління. «Заслужений» по заслугах // Коростишівська газета. – 2012. – № 34. – С. 4.
2. Пам'ятки монументального мистецтва Житомирської області. Матеріали до зводу пам'яток історії та культури. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2009. – С. 123, 138 – 141.
3. Підкопитний Ф. Іменитий митець Віталій Рожик з Житомирської області створює геніальні кам'яні скульптури [Електронний ресурс] / Житомир.Інфо: Культура – 2010. – Режим доступу: http://www.zhitomir.info/news_69082.html.
4. Сенько Г. Талант від Бога // Коростишівська газета. – 2007. – № 8. – С. 4.

5. Сидоренко І. О., Денисенко В. М. Культурно-історична оцінка території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва "коростишівський" Житомирської області // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturno-istorichna-otsinka-teritoriyi-parku-pamyatki-sadovo-parkovogo-mistetstva-korostishivskiy-zhitomirskoyi-oblasti>

Марина Хададова
(м.Житомир)

БОГДАН ЗВІЗДЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ДРЕВЛЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ЖИТОМИРЩИНИ

У жовтні 2018 року виповнилося 60 років з дня народження відомого українського археолога Богдана Андрониковича Звіздецького, завдяки якому з'явився такий напрямок досліджень як древлянська археологія. Результати його наукових досліджень дозволяли визначити племінну територію древлян, хронологію і типи древлянських городищ, облаштування оборонних споруд.

Особливу увагу дослідник приділяв локалізації території розселення древлянських племен. Попередні дослідники як критерій визначення племінної приналежності древлян розглядали поховальний обряд, а саме, підкурганні поховання на давньому горизонті. Територію, на якій фіксувалися подібні пам'ятки, вважали древлянською. Але Б. Звіздецький запропонував визначати територію розселення древлянських племен шляхом картографування поселень. При цьому розглядались поселення, з яких походила кераміка типу Лука Райковецька та кераміка курганного типу. В першу чергу картографувались поселення та курганні групи VIII – X ст. на околицях древлянської землі [5, с.49].

У процесі локалізації древлянської землі дослідник проаналізував результати розкопок Є.Тимофєєва, І.Русанової, П.Толочка, П.Третькова, М.Кучери, а також спирався на власні дослідження. Отже за Б.Звіздецьким древляни заселяли лісові масиви правого берега Дніпра. На сході від земель полянського племінного союзу древлян відділяла заболочена пойма р.Здвиж, а на півночі від дреговичів – прип'ятські болота. На заході кордон між древлянами та волинянами проходить у межиріччі Случа і Горині, а на півдні древлянські поселення не виходять із зони широколистих та хвойних лісів. В цілому ж площа древлянської землі за підрахунками Б.Звіздецького складала 28-29 тис. кв. км [6, с.78-79].

Велику увагу дослідник приділяв древлянським городищам – «градам», виділяючи їх серед інших древлянських пам'яток. Він визначив їх соціальну типологію, вважав резиденціями родо-племінної верхівки, які, в свою чергу, підпорядковувалися Іскоростеню – головному граду древлянської землі. Б.Звіздецький також визначив кількість городищ в різні періоди давньоруської історії. Так в IX-X ст. з'являються та функціонують двадцять городищ та два літописних міста – Іскоростень та Вручій. В XI ст. існують лише 5-8 городищ. Але в XII ст. відбулось

відродження фортифікаційного будівництва в ареалі древлянської землі. В XII-XIII ст. нараховується 31 городище, більшість яких припиняють своє існування в першій половині XIII століття [1, с.51].

Вже в 1987 році археолог почав самостійні дослідження древлянського городища на східній околиці м. Малин [9, с.177]. Основним завданням експедиції було уточнення хронологічних рамок існування городища. Було досліджено три ділянки південно-західної та південно-східної частин площадки городища. Профілі розкопів показали складну стратиграфію, яка свідчила про кілька фаз функціонування городища.

Найдавніший об'єкт в розкопі був віднесений дослідником до Лука Райковецької культури та датувався VIII ст. Саме цей час Б.Звіздецький вважав початком функціонування Малинського городища [1, с.42-43]. Крім того, виявлені об'єкти давньоруського часу – рештки будівлі з масивною глиняною піччю та залишки майстерні металурга. Нажаль давньоруський шар був сильно пошкоджений пізнішими втручаннями. Але в заповненні всіх розкопів зустрічались матеріали X-XIII ст. В основному це фрагменти кераміки та скляних браслетів, вироби із пірофіліту та металургійні шлаки [2, с.88-89].

Але більша частина знахідок належала до пізньосередньовічного часу.

Аналізуючи стратиграфію пам'ятки та отримані матеріали, Б. Звіздецький виділив три фази життєдіяльності городища:

- перша фаза VIII – середина X ст., час, коли городище виступало у ролі одного з племінних центрів древлян та було знищене в результаті карального походу княгині Ольги;
- друга фаза – XII-XIII ст. – городище було невеликою фортецею – резиденцією представників князівської адміністрації до середини XIII ст., тобто до монголо-татарської навали;
- третя фаза – відновлення та перебудова фортифікацій городища в XVI – XVIII ст. [3, с.537-538].

З 1988 року Б.Звіздецький почав стаціонарні розкопки на південному городищі літописного Возвягя. В перший польовий сезон було досліджено ділянку площею 100 кв.м. в північно-західному секторі площадки та оборонний вал. В наступні польові сезони площі розкопів збільшились і в цілому склали 1600 м.кв. [4, с.9].

В процесі досліджень були виявлені рештки восьми об'єктів – жилих приміщень та біля 50 господарських ям. Культурний шар городища складав в середньому 0,6-0,8 м. він містив фрагменти кераміки IX-X та XII-XIII ст. більшість знахідок концентрувалась в об'єктах, в сильно перепаленому ґрунті.

На прикладі Возвягеля дослідник бажав показати роль давньоруських городищ древлянської землі не лише у військовому та адміністративному контекстах, але і в ролі важливих торгівельних центрів, що знаходилися на давніх торгівельних шляхах між Руссю та західними державами. Для цього, на думку Б.Звіздецького, необхідно було провести більш

масштабні дослідження, так як на той час за підрахунками вченого, розкопано було лише 10% від загальної площі пам'ятки [4, с.12].

В 2001 році починаються дослідження столиці древлянської землі – городища Красна гірка в м. Коростені. Вони продовжувались кілька польових сезонів, до 2006 р. досліджена площа складала 1142,2 м. кв. [7, с.113].

Досліджені були окремі ділянки рову, ескарпу, берми та посада. Зокрема було встановлено, що земля із рову переміщалась нагору. За її допомогою було утворено широку берму – площадку шириною 10 м. [8, с.296].

На самій бермі виявили кам'яну кладку, можливо фрагмент стіни. Б.Звіздецький припустив, що споруди на бермі складались із двох рядів повздовжніх клітей. Скрізь на городищі та посаді простежувались сліди сильної пожежі та військових дій. Всі знахідки датувались серединою X ст. – часом загибелі городища, яке більше не відновлювалось [8, с.297].

На жаль, в 2006 році Богдан Андроникович Звіздецький пішов з життя. Після себе він лишив великий архів рукописів, які були видані вже після його смерті. Лишилась створена в 1990 році Житомирська археологічна експедиція, співробітники якої продовжують дослідження пам'яток древлянської землі, початок яким поклав саме Б.Звіздецький.

Список використаних джерел і літератури

1. Звіздецький, Б.А. Городища IX – XIII ст. на території літописних древлян. К, 2008. 175 с.
2. Петраускас, А.В. Хададова М.В. Розкопки древлянського городища VIII ст. В м. Малин // Археологія і давня історія України: Сбірник наукових праць, Інст. Арх. НАНУ, К, 2016. Вип. 4(21). С.88-92.
3. Звіздецький, Б.А. Малинське городище древлян // Археологія і давня історія України: сб. наук. Праць Інст. Арх. НАНУ, К, 2010. Вип. 1. С.88-92.
4. Звіздецький, Б.А. Південне городище літописного Возв'язля: дослідження 1988-1998 рр // Літописний Возв'язль. Дослідження 1988-2007 рр.: сб. ст. К, 2008. – С.7-45.
5. Звіздецький, Б.А. Про кордони Древлянської землі // Археологія. 1989. №4. С.47-58.
6. Звіздецький, Б.А. Про час виникнення та соціальну типологію древлянських градів IX-X ст // УІЖ. 1990. № 3. С.77-87.
7. Звіздецький, Б.А. Дослідження Іскоростеня 2005-2008 рр. // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: сб. науков. праць. Коростень, 2008. Т.1. С.113-117.
8. Петраускас, А.В. Польгуй В.І., Хададова М.В. Нові дані про історичну топографію літописного Іскоростеня // Міста Давньої Русі: сб. науков. праць. К: Стародавній Світ, 2014. С.294-301.
9. Петраускас, А.В. Короткі підсумки роботи Житомирської археологічної експедиції (1988-2015 рр // Археологія і давня історія України: сб. наук. праць: Інст. Арх. НАНУ. К, 2017. Вип. 4(25). С.177-183.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
СЕКЦІЯ 1: Україна-Житомирщина в контексті європейського цивілізаційного розвитку	
Ярмошик І. Кардинал Коммендоні про українські землі у складі Речі Посполитої другої половини XVI ст.....	4
Гордійчук Т. Україна та український народ крізь призму досліджень Й. Х. Енгеля.....	7
Шевчук А. Залежність складу підкоморських судів Правобережної України від російської влади (1797–1831).....	10
Нестерчук Л. О. Кістяківський як дослідник звичаєвого права.....	13
Коваленко К. Масштаби дітозгубництва на Правобережній Україні наприкінці XIX – початку XX століття.....	16
Люшенко Н. Етнічна палітра Правобережної України на зламі XIX – XX ст.....	19
Міщук С. Внесок західноукраїнських книгознавців у дослідження української старовини (друга половина XIX – 20-ті роки XX ст.).....	22
Магась В. Союз російських письменників та його організації в Україні у 1905 р.....	25
Сазонець І., Тихончук Л. Вплив органів місцевого самоврядування на розвиток міст Волині на початку XX ст.....	28
Борисюк Т. Військова політика Центральної Ради.....	30
Гардзель Н. Політика більшовиків по відношенню до українського національного руху (березень-листопад 1917 р.).....	33
Венгерська В. Політичні реалії та майбутнє України на сторінках волинської та армійської періодики 1917-1918 років.....	36
Кондратюк Д. Місцеві органи влади на Правобережній Україні: формування та діяльність (1917-1921 рр.). Історіографічний огляд.....	38
Мурашова О. Соціальне обслуговування сільського населення у 20-ті роки XX ст.....	41
Орел Н. Депортації українців з західноукраїнських земель до Сибіру	

і Казахстану – один з найжорстокіших злочинів комуністичного режиму.....	43
Олійник Т. Розгортання «Великого терору» у 1937 р.: нормативно-організаційна база та механізми провадження.....	46
Гончаренко Г. Особливості функціонування єврейського гетто в м. Жмеринка (1941-1944 рр.).....	49
Стародубець Г. Повоєнне повсякдення періоду пізнього сталінізму крізь призму жіночого досвіду його сприйняття.....	52
Гулько Я., Хилевич М. Шкільна освіта Житомирської області в період пізнього сталінізму (1944-1945 рр.).....	56
Бубела Я., Романюк Б. Особливості системи соціального забезпечення селянства в другій половині 1950-х - першій половині 1960-х років.....	59
Латиш Ю. Історіографічні концепції кризи радянської моделі соціалізму.....	61
Мякінченко І. Зміна конфесійної приналежності релігійних громад як тенденція сучасних міжконфесійних відносин в Україні.....	64
Ковпаненко Н. До питання підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України».....	67

СЕКЦІЯ 2: Культура, ідеологія та історична пам'ять у контексті воєн та збройних конфліктів у Східній Європі в ХХ – на поч. ХХІ століть

Боднарюк Б., Сандуляк І. Феномен війни в епоху середньовіччя та сучасних європейських геополітичних реалій: порівняльний аналіз у вимірі українських ідеологічних пріоритетів.....	71
Тучинський В., Серветнік О. Проблема Бессарабії у зовнішній політиці національних державних утворень періоду Української революції 1917-1921 рр.....	74
Печенюк І. Роль і значення військової преси у національно-патріотичному вихованні вояків Армії УНР.....	77
Науменко А. Історичні знання у національно-патріотичному вихованні вояків Армії Української Народної Республіки доби Директорії.....	79
Вегера М. Загострення польсько-українських відносин на Волині у 1920-1930-х роках.....	82

Маланчук Л. Суспільно-політична ситуація на Волині напередодні та на початку Другої світової війни.....	85
Резнік В. Збройна боротьба у повітряно-космічному просторі: перші роки.....	87
Кавун А. Початок бойових дій у Криму в 1941 р.....	91
Пилявець Р. Битва за Дніпро: концептуальне переосмислення сутності, змісту та значення.....	94
Швайко Т. Культурно-духовне життя Острога в період німецької окупації (1941-1944 рр.)	97
Ковальчук І. Окреслення перебігу протистояння українського націоналістичного та радянського Руху Опору на Житомирщині у 1941–1943 роках	100
Каліщук О. Волинь '43 у історичній пам'яті сучасних поляків: соціологічний вимір	104
Дударчук Л. Професійна освіта в Луцьку в роки німецької окупації (1941–1944 рр.)	107
Мельничук О. Вінницька психіатрична лікарня в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.)	111
Кравчук Т. «Заповідний ліс» Гайнріха Гімmlера	115
Козак З. Азіатський Голокост: військові злочини японської армії у роки Другої світової війни	117
Стельникович С. Літературно-мистецьке життя на території Житомирсько-Вінницького регіону на початку нацистської окупації	120
Бондарчук М. Організація господарського забезпечення УПА в 1944-1945 роках	123
Печенюк С. Місце історії в німецько-радянському інформаційному протистоянні на території України.....	126
Савчук І. Становище переселених українців із Польщі у Волинську область УРСР в 1944-1950-х роках	130
Белінський О., Міщук Г. Зовнішньополітичні настанови Заходу.....	132
Грицик С. Суспільне життя в КНР у добу «великого стрибка»	135
Кавун А., Хабчук О. Психологічне забезпечення особового складу національного контингенту ЗС України у Іраку в 2003-2005 рр. ...	138

Коломієць А. Проблеми політичної консолідації грузинського суспільства.....	142
Підпригора І. Організаційно-штатна структура органів, відповідальних за організацію інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України у 1992-2014 роках...	144
Опанащук П. Роль засобів масової інформації та комунікації у розгортанні протестних настроїв народних мас під час подій «арабської весни».....	147
Бура К. Північнокорейська проблема: шляхи її вирішення	149
Козел А. Поховальний обряд в зороастризмі.....	153
Українець Н. Боротьба за владу після смерті Олександра Македонського	155
Грищенко О. Вплив ідей Августина Блаженного на реформацію	158
Міщук Г. Йосип Брадатий – діяч болгарської книжності	161
Гарбар О. Реформи Теодора Рузвельта (1901-1909рр.)	163
Нікітчин В. Відносини Росії і Японії на сучасному етапі	166
Ястреб М. Польсько-російські економічні відносини у 2014-2018 рр.....	169

СЕКЦІЯ 3: Історико-культурна спадщина Волині-Житомирщини

Кибалюк М. Міграція слов'ян на терени історичної Волині	173
Шеретюк Р., Стоколос Н. Римо-католицький орден тринітаріїв: специфіка місіонерської роботи та діяльність на Волині	176
Мавдюк М. Колодно – як давній фортифікаційний осередок Волині.....	180
Ціватий В. Волинь у другій половині XVI століття та і нституціоналізація образу України в європейських ментальних і політико-дипломатичних практиках.....	182
Крішан А. Єдність протиріч: міжконфесійний Ковель у XVI – першій половині XVII ст.	185
Швець О. Соціальна структура Житомирського староства у люстраціях та актах першої половини XVII ст.....	189
Ющук Т. Сільське населення Острозької волості за інвентарем 1708 року.....	192
Кирилюк А. Зміни у підпорядкуванні Римо-католицьких монастирів	

у Російській імперії наприкінці XVIII ст.....	194
Вигівська О. Жінка-дворянка: шляхи реалізації у громадському житті Волині у другій половині XIX ст.....	197
Полева А., Тасаж О. Роль цукрових заводів у розвитку економіки Волині наприкінці XIX – на початку XX ст.....	198
Кругляк М., Миронюк М. Ставлення до жінки-покритки в традиційному українському суспільстві XIX – початку XX ст. (на прикладі Волинської губернії).....	200
Сичевський А. Соціально-правове становище росіян-старообрядців Волині-Житомирщини у XIX – на початку XX ст.....	203
Кізлова А. Передання гробниці св. прп. Феодора Острозького з Києво-Печерської лаври до м. Острог.....	206
Цецик Я. Роль органів влади та чорносотенців в ускладненні суспільно-політичної ситуації на Волині на початку XX ст.....	208
Буравський О. Суспільно-політичне життя на Волині (початок XX ст.).....	211
Соколюк С. «Офіцери – підводники початку XX ст., уродженці Волині».....	214
Панченко В. Особливості виховного процесу у Житомирському приватному комерційному училищі Ніни Ремезової у 1907-1916 рр.....	217
Кичан А., Чубок Т. Розвиток інфраструктури повітових міст Волині під час Першої світової війни.....	221
Білобровець О. Діяльність польських культурно-освітніх товариств у Житомирі в роки Першої світової війни.....	223
Титівець О. Рух біженців на Волині в 1915 році.....	226
Матвійчук В. Військові поховання учасників революційних подій 1917–1921 рр. на Житомирщині	228
Макарчук І. Олевське повстання 1921 року.....	234
Власюк І. Селянські товариства взаємодопомоги на Волині у другій половині 1920-х рр.....	237
Гуцало Л. Етнографічні дослідження Василя Кравченка.....	239
Завадська М. Розкопки Коростенських городищ у 20-30-і рр. XX ст....	241
Фульмес В. Краєзнавчі дослідження Анатолія Дублянського.....	244
Сухих А. Організація проведення радянськими партизанами	

господарських операцій на Волині під час німецької окупації.....	247
Фініковський Ю. Данило Шумуку національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни.....	249
Якименко К. Пропаганда в Житомирському педагогічному інституті в період пізнього сталінізму (1945–1953 рр.).....	252
Цимбалюк О. Служба побуту у Житомирі в 1960-х – на початку 1980-х рр. (за матеріалами газети «Радянська Житомирщина»).....	255
Студінський В. Сторінками текстів Юрка Гудзя: с. Немильня.....	258
Осіпчук Н. «Народна трибуна» як районне газетне видання Ємільчинщини: історія та сучасність.....	261
Самойленко О. Парковий комплекс як туристичний потенціал Коростишева.....	263
Хададова М. Богдан Звіздецький – дослідник древлянських пам'яток Житомирщини.....	266

ДЛЯ ПОДАТОК

Наукове видання

**Матеріали X Волинської Всеукраїнської історико-
краєзнавчої конференції**

(16-17 листопада 2018 р., м. Житомир)

Відповідальний за випуск Гуцало Л.В.

Надруковано з оригінал-макетів авторів
Підписано до друку 10.11.18 р. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. . Обл. вид. арк. Наклад 100 прим. Зам.

Комунальне книжково-газетне видавництво «Полісся».
10008, Житомир, вул. Шевченка, 18 а.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
Серія ЖТ№5 від 26.02.2004 р.